VASİLİ GROSSMAN

YAŞAM VE YAZGI

1. KİTAP

ROMAN

Çeviri: AYŞE HACIHASANOĞLU

VASİLİ GROSSMAN

YAŞAM VE YAZGI

1. KİTAP

Can Yayınları 2037

1. basım: Ocak 2012
Bu kitabın 1. baskısı 3000 adet yapılmıştır.

Yayına hazırlayan: Sabri Gürses

Kapak tasarımı: Ayşe Çelem Design

Kapak baskı: Azra Matbaası
İç baskı ve cilt: Ayhan Matbaası

ISBN 978-975-07-1411-5

CAN SANAT YAYINLARI
YAPIM, DAĞITIM, TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.
Hayriye Caddesi No. 2, 34430 Galatasaray, İstanbul
Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33
www.canyayinlari.com
yayinevi@canyayinlari.com

VASİLİ GROSSMAN

YAŞAM VE YAZGI

1. KİTAP

ROMAN

Rusça aslından çeviren

Ayşe Hacıhasanoğlu

VASİLİ SEMYONOVİÇ GROSSMAN, 1905'te Ukrayna'da, asimile olmuş Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Moskova'da kimya mühendisliği eğitimi gördü, Donbass havzasında kimya mühendisi olarak çalıştı. 1930'dan sonra yazar olmaya karar vererek öyküler, roman ve oyunlar kaleme aldı. İkinci Dünya Savaşı'nın başından itibaren savaş muhabiri olarak Sovyet ordusuyla birlikte Moskova, Stalingrad, Kursk ve Berlin savaşlarına katıldı; özellikle Stalingrad Savunması sırasında yazdığı yazılar ve sergilediği cesaretle bir efsane oldu. Savaşın ardından, İlya Ehrenburg'la birlikte, Almanların, işgal altındaki SSCB topraklarında Yahudilere uyguladıkları vahşeti anlatan *Çornaya Kniga* (Kara Kitap) adlı çalışmayı hazırladı. İlk kez tanıklıklara dayalı bir belge niteliği taşıyan ve gerek tarihî, gerekse insani açıdan büyük öneme sahip bu kitap, Stalin'in "kozmopolitizm"e karşı başlattığı kampanya nedeniyle imha edilerek, ancak yıllar sonra gün ışığına çıkabildi. Başyapıtı *Yaşam ve Yazgı*'yı 1960'ta bitiren Grossman, müsveddelerini *Znamya* dergisine verdi. Ancak roman reddedilmekle kalmadı, devlet güvenlik organları romanı mahkûm ederek ilgili her şeye el koydu. Grossman, yaşamının son on yılını Sovyet rejiminin yoğun baskısı altında, eserlerinin hemen hemen hiçbirinin yayımlandığını göremeden geçirdi ve 1964'te Moskova'da umutsuzluk içinde öldü. Ne ki *Yaşam ve Yazgı*, Grossman'ın rejim muhalifleri tarafından ülke dışına çıkarıldı ve bazı eksikliklerle de olsa ilk kez 1980'de, İsviçre'de basıldı. Başyapıtı *Yaşam ve Yazgı*, yetmiş yıl sonra yüzbinler tarafından okunan, eleştirmenlerce "yirminci yüzyılın Savaş ve Barış'ı" olarak

nitelendirilen Grossman, aynı zamanda tarihin en önemli savaş muhabirlerinden biri olarak kabul edilir. Ölümünden sonra derlenerek yayımlanan İkinci Dünya Savaşı yazıları, eleştirmen ve tarihçiler tarafından bu alandaki en önemli çalışmalardan biri olarak kabul edilir.

AYŞE HACIHASANOĞLU, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü 1973'te bitirdikten sonra yedi yıl çevirmen olarak SSCB Büyükelçiliği Basın Bürosu'nda çalıştı. Bu dönemde *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi* ve *Bir Karagün Dostluğu* çevirileri yayımlandı. Daha sonra çalıştığı bankadan emekli oluncaya dek çeviriye ara verdi. Dostoyevski'den *Karamazov Kardeşler*, *Uysal Kız*; Tolstoy'dan kısa öyküler, *Anna Karenina*, *Diriliş*, *Kafkas Esiri*; Turgenyev'den *Babalar ve Oğullar*; Maksim Gorki'den *Makar Çudra*, *Bozkırda*, *Seyirciler*, *Amerika'dan İtalya'ya*, *Edebi Portreler* ile Aleksandr Bogdanov'dan *Kızıl Yıldız* çevirileri arasındadır.

Annem Yekaterina
Saveliyevna Grossman'a adanmıştır

"Toprak altında yatanlar adına konuşmak"

Vasili Grossman'ın yaşamı ve yapıtı

Vasili Semyonoviç Grossman 12 Aralık 1905 günü, Ukrayna'nın Berdiçev şehrinde doğdu; bu şehirde Avrupa'nın en büyük Yahudi topluluklarından biri yaşıyordu. Anne babası Yahudi'ydi ve önce oğullarına İosif adını verdiler, ama açıkça Yahudi olan bu isim daha sonra Vasili yapıldı; refah sahibi ve asimile olmuş bir aileydi bu. Çocukluğunun bir noktasında anne babasının boşandığı anlaşılıyor. Vasili'yi annesi, zengin bir amcasının yardımıyla büyüttü. 1910-1912 arası Vasili'yle annesi İsviçre'de, büyük olasılıkla Cenevre'de yaşıyordu. Annesi Yekaterina Saveliyevna daha sonra Fransızca öğretmeni olarak çalıştı ve Vasili iyi bir Fransızca eğitimi aldı. 1914-1919 arası Kiev'de ortaokula gitti ve 1924-1929 arası Moskova Devlet Üniversitesi'nde kimya eğitimi aldı.[1] Orada asıl mesleğinin edebiyat olacağını anladı. Fakat bilime olan ilgisini kaybetmedi; *Yaşam ve Yazgı*'nın temel karakteri ve birçok açıdan bir otoportre olan Viktor Ştrum'un nükleer fizikçi olması bir rastlantı değil.

Grossman, mezun olduktan sonra Donbass sanayi bölgesine taşındı, orada bir madende güvenlik müfettişi ve bir tıp enstitüsünde kimya öğretmeni olarak çalıştı. 1932 yılında Moskova'ya döndü ve 1934'te hem *V gorode berdıçyove* (Berdiçev Şehrinde) adlı, Maksim Gorki, Mihail Bulgakov ve İzak

1. Yahudi Soykırımı'nın belki de Batılı en büyük tanığı olan Primo Levi de hayatı boyunca endüstri kimyacısı olarak çalışmıştı. Grossman gibi o da hassas betimleme ve çözümlemelerin ustasıdır.

Babel'in[1] övgüsünü kazanan öyküsünü, hem de Donbass madencilerinin hayatıyla ilgili *Glyukauf*[2] adlı romanını yayımladı. Grossman, 1937 yılında Sovyet Yazarlar Birliği'ne kabul edildi. 1937-1940 arasında yayımlanan *Stepan Kolçugin* adlı romanı Stalin Ödülü'ne aday gösterildi.

Eleştirmenler genellikle Grossman'ın hayatını iki kısma ayırır. Örneğin Tzvetan Todorov; "Grossman ünlü ve başarılı Sovyet yazarları arasında tavır değiştiren tek yazardır ya da en azından sayılı birkaç yazardan biridir. Ondaki köle öldü ve özgür bir adam doğdu"[3] der. Bu sözler kulağa etkileyici geliyor, ama 1930 ve 40'ların "konformist" yazarıyla 1950'lerde *Yaşam ve Yazgı* ile *Vsyo teçyot*'u (Her Şey Geçip Gider) yazan "muhalif" yazar arasında kesin bir ayrım çizmek yanlış olacaktır. *Glyukauf* bugün sıkıcı görünebilir, ama bir zamanlar onu okuyanları sarsmış olmalı; 1932 yılında Gorki bir taslağı "doğalcılığı" yüzünden eleştiriyordu – "doğalcılık" katlanması güç bir gerçeği çok fazla anlatmanın Sovyetçesiydi. Gorki raporunun sonunda yazarın kendisine şöyle sorması gerektiğini söylüyordu: "Neden yazıyorum? Hangi doğruyu onaylıyorum? Hangi doğrunun zafer kazanmasını istiyorum?"[4] Daha o zaman bile doğru karşısında bu türden sinik bir tutum benimsediği için Grossman aforoz edilebilirdi. Fakat Gorki'nin sezgileri karşısında etkilenmemek mümkün değil; sanki Grossman'ın doğruluk aşkının onu nereye götüreceğini sezmiş gibiydi. Birkaç yıl sonra yazdığı *Çitıri dinya* (Dört Gün) adlı öyküde, Grossman "Mutlak doğru en güzel şeydir" epigrafını kullanıyordu; ve 1961 yılında, *Yaşam ve Yazgı*'nın elyazmalarına el konduktan sonra, Hruşçov'a şöyle yazdı: "Kitabımda doğru olduğuna inan-

1. Bkz. Semyon Lipkin, *Stalingrad Vasiliya Grossmana* (Vasili Grossman'ın Stalingrad'ı, Ardis, 1986), s. 10. Babel: "Musevi başkentimize yeni gözlerle bakılıyor." Bulgakov: "Gerçekten kayda değer bir şeyler yayımlamak mümkün demek!"

2. Başlık Almanca *Glück auf* sözünden alınmıştır. Tam olarak "Şans yukarı" demek olan bu söz yüzeye çıkarılan madenciye söylenirdi. Daha genel olarak "İyi şanslar" anlamı taşırdı.

3. Tzvetan Todorov, *Hope and Memory* (Umut ve Bellek), Londra: Atlantic, 2005, s. 50.

4. Lipkin, *Stalingrad*, s. 10.

dığım ve inanmaya devam ettiğim şeyleri yazdım. Sadece iyice düşündüğüm, hissettiğim ve acısını çektiğim şeyleri yazdım."[1]

Grossman'ın bir yönü –doğruluk sevgisi ya da eleştirel aklı– sadece Gorki'yi değil, Stalin'i de tedirgin etmiş gibi görünüyor. *Glyukauf* gibi, *Stepan Kolçugin* de bugün fazlasıyla ortodoks görünebilir, ama Stalin onu Stalin Ödülü adayları arasından çıkarmış, bir genç devrimciyi anlatan bu romanın "Menşevik sempatizanı"[2] olduğunu söylemişti. Aslında Grossman ne Menşevik ne de kurbandı; yine de Büyük Temizlik[3] döneminde cesur davrandı. 1938 yılında ikinci eşi Olga Mihaylovna tutuklanınca, Grossman onun daha önceki kocasından, bir önceki yıl tutuklanmış Boris Guber'den olan iki oğlunu evlat edindi; Grossman böyle hızlı hareket etmese, çocuklar "halk düşmanlarının" çocuklarının gönderildiği kamplara gönderilebilirdi. Sonra Grossman NKVD'nin[4] başı olan Yejov'a mektup yazarak Olga Mihaylovna'nın artık onun eşi olduğunu, bağlarını tümüyle kopardığı eski kocasının eylemlerinden sorumlu olmaması gerektiğini söyledi; o yılın sonuna doğru Olga Mihaylovna serbest bırakıldı.[5] Grossman'ın arkadaşı Semyon Lipkin şu yorumu yapıyordu: "Bütün bunlar çok normal görünebilir, ama ... Devletin baş celladına böyle bir mektup yazmaya çok az insan cesaret edebilirdi."[6] Tam da bu dönemde

1. Lipkin, *Stalingrad*, s. 81.

2. Rus Sosyal Demokrat Partisi, 1903'deki ikinci kongre sırasında Bolşevikler (çoğunluk) ve Menşevikler (azınlık) diye ikiye bölündü. 1917 Bolşevik hükümet darbesinden sonra, Menşeviklerin büyük kısmı ya tutuklandı ya sürüldü.

3. Sovyetler Birliği'nde 1930'ların sonlarında halka açık göstermelik üç mahkeme ile bir dizi kapalı ve gizli tutanaklı duruşma sonucu birçok tanınmış eski Bolşevik'in ihanetle suçlanarak idama ya da hapse mahkûm edildiği dönem.

4. Sovyet gizli servisinin adı çok sık değişti; başlıca isimleri ve kısaltmaları, kronolojik olarak şöyleydi: Çeka, OGPU, NKVD ve KGB.

5. Bu hikayenin ayrıntılı bir anlatımı ve Grossman'ın Yejov'a yazdığı mektup için bkz. John Garrard ve Carol Garrard, *The Bones of Berdichev: The Life and Fate of Vasily Grossman* (Berdiçev'in Kemikleri: Vasili Grossman'ın Yaşamı ve Yazgısı), Free Press, 1996, s. 122-125 ve 347-348.

6. Lipkin, *Stalingrad*, s. 13. Todorov ima yoluyla bile olsa, Boris Guber'i de savunmaya çalışmadığı için Grossman'ı kınayarak hata yapıyor (Todorov, *Hope and Memory*, s. 50); böyle bir çaba sadece Grossman'ın tutuklanmasıyla değil, Olga Mihaylovna'nın da hapisten çıkamamasıyla sonuçlanırdı.

Grossman tutuklama ve suçlamalarla ilgili birkaç öykü üzerinde çalışmaya başladı; bunlar ilk kez 1960'larda yayımlandı.

Grossman'ın muhalefete kayması ağır ağır oldu; bu süreçte belli bir olay diğerlerinden önemli sayılamaz. Birçok kişi gibi o da tutarsız davranıyordu. Savaş yıllarında ne Almanlardan ne de NKVD'den korkmuştu; fakat 1952'de, Stalin'in Yahudi düşmanı kampanyası güçlenirken, Grossman Stalin'in canına kastettiği söylenen Yahudi doktorların ağır şekilde cezalandırılması için yazılmış bir dilekçeye imza attı.[1]

Grossman'ın bu dönemdeki zayıflığı şaşırtıcı olabilir. Anlık bir yanılgı da olabilir bu; Grossman ondan imza istenmeden kısa süre önce, şair ve editör Aleksandr Tvardovski'yle tartışmıştı ve kuşkusuz kafası karışıktı.[2] Fakat *Yaşam ve Yazgı* bir bakıma totalitarizm hükmü altında yaşamanın yol açtığı güçlüklerin bir ansiklopedisi gibidir ve bir bireyin totalitarizmin baskılarına karşı koymasının ne kadar güç olduğunu Grossman'dan daha iyi dile getirmiş kimse yoktur:

> Ama görünmeyen bir güç onu eziyordu. Bu gücün hipnotize edici ağırlığını hissediyordu. Bu güç onu kendi istediği gibi düşünmeye, kendi dikte ettiklerini yazmaya zorluyordu. Bu güç onun içindeydi, yüreğini donduruyordu, iradesini zayıflatıyordu...
>
> Bu güce boyun eğenlere ancak böyle bir gücü üzerinde hissetmeyenler hayret edebilir. Bu gücü üzerinde hissetmiş olan insanlar başka bir şeye, bir an olsun parlayabilme gücüne, öfkeyle ağızdan çıkmış bir söze, ürkek ve hızlı bir protesto jestine hayret ederler. (3/22)

Grossman kendi hatalarından saklanmaya çalışmıyordu.

1. Grossman'ın arkadaşı – ve rakibi – savaş muhabiri olan İlya Ehrenburg da genellikle ilkesiz sayılıyordu. Fakat Ehrenburg hem bu mektubu imzalamayı reddetmiş, hem de Stalin'e neden reddettiğini yazmıştı. Ştrum'un *Yaşam ve Yazgı*'da Sokolov'a karşı tereddütlü hisleri Grossman'ın Ehrenburg karşısındaki hisleridir (Jonathan Brent ve Vladimir P. Naumov, *Stalin's Lost Crime: The Plot Against the Jewish Doctors 1948-1953* (Stalin'in Son Suçu: Yahudi Doktorlara Karşı Komplo) 1948-1953, s. 300-306. Alice Nakhimovsky'ye buna dikkatimi çektiği için teşekkür ederim (özel görüşme).

2. Lipkin, *Stalingrad*, s. 42-43.

Kendini en çok annesini 1941'de Alman saldırısı başladığında Berdiçev'den çıkaramadığı için kınıyordu. Fakat annesiyle anlaşamayan karısını da suçluyordu; savaştan kısa süre önce, Grossman karısına annesini Moskova'daki dairelerinde birlikte yaşamaya davet etmeyi önermişti ve Olga Mihaylovna evde yer olmadığını söylemişti.[1] Eylül 1941'de Yekaterina Saveliyevna, Berdiçev'de yaşayan diğer 30 000 Yahudi'yle birlikte Almanlar tarafından öldürüldü. Grossman'ın ölümünden sonra, evrak arasında bir zarf bulundu; zarfın içinde 1950 ve 1961 yıllarında, annesinin ölümünün dokuzuncu ve yirminci yıldönümlerinde yazdığı iki mektup ve iki fotoğraf vardı. İlk mektupta Grossman şöyle yazıyordu:

> Onlarca, belki yüzlerce kez senin nasıl öldüğünü, ölümle buluşmaya nasıl yürüdüğünü düşündüm. Seni öldüren kişiyi hayal etmeye çalıştım. Seni gören son kişi oydu. O sırada hep beni düşündüğünü biliyorum.[2]

Fotoğraflardan biri Vasili'yi çocukken annesiyle birlikte gösteriyor; öteki, Grossman'ın ölü bir SS subayından aldığı fotoğraf, büyük bir çukurun içindeki yüzlerce çıplak kadını gösteriyor. Annesinin ölümü, Grossman'ın suçu ve Grossman'la karısının sürekli birbirini suçlaması *Yaşam ve Yazgı*'da yankısını bulur. Grossman'ın annesinin kurgusal portresi olan Anna Semyonovna'nın oğluna yazdığı ve gettodan çıkarttırmayı başardığı mektup, bence, Doğu Avrupa Yahudileri için yazılmış en güçlü ağıttır.[3]

Grossman savaşı kendisi için bir kefaret gibi görmüş olabilir. Gözlerinin ve sağlığının bozuk olmasına rağmen er olarak gönüllü oldu. Fakat *Krasnaya Zvezda* (Kızıl Yıldız) gazetesinde görevlendirildi ve kısa sürede savaş muhabiri olarak ün ka-

1. Lipkin, *Stalingrad*, s. 75.
2. Garrard ve Garrard, *The Bones of Berdichev*, s. 352.
3. *La Derniere Lettre* (Son Mektup), bu mektuptan yola çıkan tek kadınlık oyun, 2000 yılında Frederick Wiseman tarafından Paris'te sahnelendi; Wiseman bu prodüksiyondan yola çıkan bir film yaptı. Ardından Aralık 2003'te, New York'ta *The Last Letter* adıyla sahneledi. Rusçası Aralık 2005'te, Grossman'ın doğumunun yıldönümünde, Moskova'da sahnelendi.

zandı, cesareti ve direnciyle hemen herkesi etkiledi. Moskova savunmasından Berlin'in ele geçirilmesine dek bütün önemli savaşları yazdı ve makalelerini hem askerler hem generaller beğendi; başka hiçbir gazeteci Grossman'ın "savaşın acımasız gerçeği" dediği şeyi aynı şekilde yazamadı. Defterleri NKVD tarafından görülmüş olsaydı, bu Grossman'ın hayatına mal olabilirdi; bazılarında önemli komutanlar hakkında olumsuz düşünceler, bazılarında da asker kaçakları ve Almanlarla işbirliği gibi tabu konular yer alıyordu.

Defterler beklenmedik ayrıntılarla, büyük kısmı *Yaşam ve Yazgı*'da yer bulmuş olan ayrıntılarla doludur. Erken döneme ait bir notta, "Cephenin sıradan kokusu, morgla demirci atölyesi arası bir koku," der. Stalingrad'a geldikten kısa süre sonra Grossman şöyle yazar: "Bir karenin üstünde günbatımı. Korkunç ve tuhaf bir güzellik: Açık pembe bir gök binlerce, binlerce boş pencere ve çatının üzerinde yükseliyor. Kaba renklerle boyanmış dev bir afiş: *Svetliy Put* (Aydınlık Yol)."[1]

Grossman söyleşi yaparken asla not tutmazdı, belki de insanları rahatsız etmekten korktuğu için güçlü hafızasına güvenirdi. Hayatın her alanından, kadın erkek herkesin güvenini kazanabiliyordu: keskin nişancılar, generaller, savaş pilotları, Sovyet Ceza Birliği'ndeki askerler, köylüler, Alman mahkûmlar, Alman işgali altındaki bölgelerde çalışmaya devam eden öğretmenler... *Krasnaya Zvezda*'nın baş editörü Ortenberg şöyle yazmıştı: "Stalingrad Cephesi'ne bağlı diğer bütün muhabirler Grossman'ın tabur komutanına nasıl ulaştığını anlayamamıştı (...) bu sessiz ve içine kapanık Sibiryalı onunla altı saat konuşmuş (...) ona bilmek istediği her şeyi anlatmıştı, hem de çok kötü bir vakitte."[2] Başka bir yerde de Ortenberg şöyle yazdı: "Ondan acele etmesini istemedik. Nasıl çalıştığını biliyorduk. En kötü koşullarda, soluk ışıklı bir sığınakta, tarlada, yatakta ya da tıka basa dolu bir izbede yazmayı öğrenmişti. Ağır ağır ya-

1. Vasily Grossman, *A Writer at War: Vasily Grossman with the Red Army 1941-1945* (Savaşta Bir Yazar: Vasili Grossman Kızıl Ordu'yla 1941-1945), editörlük ve çeviri: Anthony Beevor ve Luba Vinogradova (Pantheon, 2006), s. 126. *Svetliy Put*, Aleksandrov'un yönettiği bir filmin adıdır (1940).

2. Grossman, *A Writer at War*, s. XIV.

zıyor, yazarken bütün gücünü bu işe harcıyordu."[1]

1943'te Stalingrad'da Almanların teslim olmasından sonra, Ukrayna'ya giren ilk Kızıl Ordu birliklerinin arasında Grossman da vardı. Büyük kısmı Yahudi olan 100 000 kişinin katledildiği Babi Yar Katliamı'nı öğrendi. Kısa süre sonra, Berdiçev'de annesinin ölümüyle ilgili ayrıntıları da öğrendi. Berdiçev'i andıran isimsiz bir şehirde geçen, yüzlerce Yahudi'nin katledilmesiyle sonuçlanan olayların kurgusal bir anlatımı olan *Stariy uçitel* (Yaşlı Öğretmen) öyküsü *Znamya* dergisinde yayımlandı; ölenlere bir ağıt olan *Ukraina bez evreyev* (Yahudisiz Ukrayna) adlı makalesini *Krasnaya Zvezda* geri çevirdi, ama makale Yidiş çevirisiyle Antifaşist Yahudi Komitesi'nin dergisinde yayımlandı; bu ikisi bütün dillerde yayımlanan ilk soykırım metinleri arasında yer alır.[2] Grossman'ın, Nazi ölüm kamplarını anlatan ilk yazı olan (1944 sonlarında yazılmıştı) *Treblinski ad* (Treblinka Cehennemi) adlı çarpıcı ve kederli makalesi, Nürnberg Mahkemeleri'nde yeniden yayımlandı ve belge olarak kullanıldı.

Soykırımın ölçeğini kavramak bugün bile –bu kadar tanıklık yayımlandıktan sonra bile– zordur. Hem soykırımın başlangıcı olan Ukrayna katliamlarını hem de Polonya ölüm kamplarını araştıran ilk kişi olan Grossman, anlaşılması güç bir ahlak ve hayal cesareti sergiledi. Treblinka'nın var olduğuna dair bütün izleri yok etmeye çalışmıştı Naziler, ama Grossman bölgedeki köylülerle ve hayatta kalan kırk kişiyle görüşerek kampta başvurulan fiziksel ve psikolojik baskı mekanizmaları yeniden ortaya çıkarmayı başardı. Kandırmacanın rolünü, "SS ölüm psikiyatrlarının nasıl insanların aklını bir kez daha karıştırıp onlara umut vermeyi" başardığını ayrıntılı bir şekilde yazdı. "Aynı ses tekdüze bir şekilde konuşur: 'Kadın ve çocuklar ayakkabılarını çıkarsın... Çorapları ayakkabıların içine koyun... Tertipli olun... Banyoya giderken belgelerinizi, paranızı, havlu ve sabununuzu yanınıza alın. Tekrar ediyorum...'"[3]

1. Grossman, *A Writer at War*, s. 62.

2. *Stariy uçitel*, *Znamya*, no. 7 ve 8 (1943); *Ukraina bez evreyev* (Yahudisiz Ukrayna), Eynikayt, 25 Kasım ve 2 Aralık 1943.

3. Grossman, *A Writer at War*, s. 291.

Coleridge bir keresinde imgelemi "gerçeğin ruhunu tutsaklıktan kurtarma gücü" olarak tanımlamıştı; Grossman belli ki bu güce herkesten fazla sahipti.

Fakat resmî Sovyet yaklaşımına göre Hitler bütün halklara aynı ölçüde eziyet etmişti; Yahudilerin acılarını dile getirenlere "Ölüleri birbirinden ayırmayın!" deniyordu. Ölenlerin büyük kısmının Yahudiler olduğunu kabul etmek diğer Sovyet halklarının –ve özellikle de Ukraynalıların– soykırıma ortak olduğunu kabul etmeyi gerektirecekti; zaten Stalin de antisemitistti.

Grossman, 1943 ile 1946 arasında, İlya Ehrenburg'la birlikte Antifaşist Yahudi Komitesi için çalışarak Sovyet ve Polonya topraklarında yaşanan Yahudi katliamları hakkında *Çornaya Kniga* (Kara Kitap) adlı bir belge hazırladı. Fakat *Çornaya Kniga* yayımlanamadı;[1] böyle bir malzemeyi kabul ettirmeye imkân yoktu.

Narod Bessmerten (Ölümsüz Halk) adlı roman, tıpkı *Stepan Kolçugin* gibi Stalin Ödülü'ne aday gösterildi ama Stalin tarafından veto edildi; ne var ki komite topluca ona oy vermişti. Grossman'ın bir sonraki, *Za Pravoye Delo* (Haklı Bir Dava Uğruna) (1952) adlı romanı için önce coşkulu değerlendirmeler yazıldı, ama sonra kitap kınandı; bunun nedeni büyük olasılıkla Grossman'ın Yahudi olması ve Stanilizmin o doruk noktasında, savaşı –ve özellikle de o kâbus gibi geçen ilk yılı– ılımlı bir gerçekçilikle bile olsa yazmanın kabul edilemez hale gelmesiydi. Antifaşist Yahudi Komitesi'nin diğer önemli üyeleri zaten tutuklanmış ya da öldürülmüştü ve yeni bir kovuşturma dalgası başlamak üzereydi; Stalin Mart 1953'te ölmeseydi, Grossman kesinlikle tutuklanacaktı.

Sonraki birkaç yıl boyunca Grossman şöhretin tadını çıkardı. Önemli bir nişan olan Kızıl Emek Madalyası'nı aldı ve *Za Pravoye Delo* yeniden yayımlandı. Bu arada iki şaheserini yazıyordu, Rusya'da 1980'lerin sonuna dek yayımlanmayacak

1. Sovyet edisyonun baskı kalıpları 1948'de yok edildi. Rusça tam metin (bugüne dek Rusya'da yayımlanmadı) ilk kez İsrail'de 1980'de ve 1990'larda bütün dünyada yayımlandı. Bkz. Simon Markish, "A Russian Writer's Jewish Fate," Commentary (Nisan 1986), s. 42.

olan şaheserlerini: *Yaşam ve Yazgı* ile *Vsyo teçyot*.[1] Politik açıdan çok sapkın olmayan *Za Pravoye Delo*'nun devamı diye düşünülen *Yaşam ve Yazgı*'yı, ilkiyle birçok ortak karaktere sahip ayrı bir roman gibi düşünmekte yarar var. Bu kitap sadece edebiyat olarak değil tarih olarak da önemlidir; Stalin Rusyası'nın bundan daha tam bir resmi yok elimizde. Diğer muhalif yazarların –Şalamov, Soljenitsin, Nadejda Mandelştam– gücü dışlanmış olmalarından gelir: Grossman'ın gücü, en azından kısmen, Sovyet toplumunun her katmanını yakından biliyor olmasındandır. *Yaşam ve Yazgı*'da Grossman başka birçok Sovyet yazarının çabaladığı ama başaramadığı bir şeyi başarır: bütün bir çağın portresi. Her karakter canlı bir şekilde sunulsa da, belli bir grup ya da sınıfı temsil eder ve o sınıfın kaderini örnekleyen bir kadere ulaşır: Yahudi bir entelektüel, Ştrum; sinik Stalinist memur, Germanov; 1930'larda tutuklanan binlerce eski Bolşevik'ten ikisi, Abarçuk ve Krımov; yetkililerin 1941 felaketleri sırasında, en azından birkaç yıl boyunca, askerî yeteneğin Parti görevlilerinden onay almaktan daha önemli olduğunu kabul etmek zorunda kalarak desteklediği bir subay, Novikov. Romanın ne üslup ne de yapı açısından sıradışı bir yanı yok. Fakat Grossman'ın ısrarlı ahlaki sorgulaması ve Komünizmi aykırı bir şekilde Nazizmle eşitlemesi sonucunda, *Yaşam ve Yazgı*, hiç durmadan gerçek bir Sovyet destanı talep eden yetkililerin bu talebini garip bir şekilde karşılayacaktır. Fakat Batı'da bile komünizm ile Nasyonal Sosyalizmin birbirinin ayna görüntüsü olduğunu anlayan insanların sayısı çok azken, Nazileri yenmekle övünen bir rejim için bunu düşünmek tam bir sapkınlık olacaktı.

Ekim 1960'ta, Semyon Lipkin ve Yekaterina Zabolotskaya adlı iki yakın dostu ve sırdaşının öğütlerini dinlemeyen Grossman, elyazmasını *Znamya* editörlerine teslim etti. Nikita Hruşçov'un başlattığı yumuşama dönemi doruk noktasındaydı ve Grossman romanın yayımlanabileceğine inanıyordu.

1. *Vsyo teçyot*'u İngilizceye Thomas Whitney çevirdi ve kitap *Forever Flowing* adıyla yayımlandı. Grossman içine elyazısı düzeltmeler eklenmiş bir daktilo metni olan son versiyonu Yekaterina Zabolotskaya'ya teslim etti. O da onu John ve Carol Garrard'a bağışladı, onlar da kitabı Harvard Üniversitesi'nin Saharov arşivine bağışladılar.

Şubat 1961'de, üç KGB görevlisi eve gelip elyazmasına ve onunla bağlantılı malzemelere, hatta karbon kopya kâğıdına ve daktilo şeritlerine bile el koydular. Sovyet yetkililerinin bir kişiyi değil bir kitabı "tutukladığı" sadece iki olay vardır böyle;[1] *Gulag Takımadaları* dışında bu kadar tehlikeli sayılan başka bir kitap daha olmamıştı.[2] Grossman bu ziyaretten bahsetmemesi için imzalaması istenen belgeyi imzalamayı reddetti, ama diğer açılardan işbirliği yaptı, KGB görevlilerini kuzenine ve iki daktilocuya götürdü, böylece elyazmasının diğer kopyalarına da el koyabildiler. KGB'nin şaşırtıcı bir şekilde fark edemediği şey, Grossman'ın iki kopya daha yaptırmış olduğuydu; birini Semyon Lipkin'e, diğerini de edebiyat dünyasıyla hiçbir bağı olmayan, öğrencilik günlerinden tanıdığı arkadaşı Lyolya Dominikina'ya vermişti.

Birçokları Grossman'ın *Yaşam ve Yazgı*'nın Sovyetler Birliği'nde yayımlanabileceğini düşünmekle delice bir saflık sergilediğine inanır; Lipkin ve Zabolotskaya'nın görüşü budur, romanın ek bir kopyasını çıkarmayı ancak onların ısrarıyla kabul ettiğini söylerler.[3] Fakat şair Korney Çukovski 27 Aralık 1960'ta günlüğüne şöyle yazıyordu: "Hruşçov'un sekreteri Kazakeviç'i arayıp romanın muhteşem olduğunu, tam da bugün gereken şey olduğunu ve Hruşçov'a bu düşüncesini açacağını söylemiş." Bu basit bir dedikodu olsa bile, Çukovski'nin bunu ciddiye almış olması önemlidir.[4]

Kendi adıma Grossman'ı saf sayamıyorum; belli ki hem insan psikolojisi hem de Sovyet rejiminin iç işleyişi konusunda derin bilgisi vardı. Üstelik bugünden geriye bakıp Hruşçov'un 1956 yılında Stalin'i kınamasından sonra hızla değişen politik

1. OGPU, Mayıs 1926'da Bulgakov'un evinde arama yaparken *Bir Köpek Kalbi*'nin elyazmasının iki kopyasına el koydu; fakat iki yıl sonra geri verildiler. Grossman'ın kendisi de *Yaşam ve Yazgı*'nın "tutuklandığından" bahsediyordu; bu olayı tartışan diğer Ruslar da aynı sözcüğü kullanırlar.

2. Buna karşılık Pasternak, *Doktor Jivago*'nun kopyalarını arkadaşlarına, editörlere gösterdi ve hatta elyazmasını Sovyet posta sistemine teslim etti; onun suçu romanı yazmak değil yurtdışında yayımlamaktı.

3. Garrard ve Garrard, *The Bones of Berdichev*, s. 263-265.

4. Kornei Chukovsky, *Diary 1901-1969* (Günlük 1901-1969, Yale University Press, 2005), s. 451.

durum hakkında yargıda bulunmak çok kolaydır. Sanat eleştirmeni İgor Golomstok bana Sovyet rejimini derinden eleştiren ama –Grossman gibi– bütün hayatlarını onun içinde geçirmiş aklı başında birçok insanın büyük umutlar beslediğini anlatmıştı. Lipkin'e göre Grossman tutuklanabileceğini biliyordu; bana göre o sadece yalan söylemekten yorulmuştu, kendisini yetkililerin kaprisli taleplerine uydurmaya çalışmaktan yorulmuştu. Yetkililerin onu değil romanını tutuklamak gibi tuhaf bir adım atabileceği gelmemişti aklına. Buna rağmen önlem almış, Lipkin'e bile Lyolya Dominikina'ya teslim ettiği kopyayı haber vermemişti.[1]

Grossman romanının yayımlanmasını talep etmeyi sürdürdü. Daha sonra Hruşçov ve Brejnev yıllarının başlıca ideoloğu olan Suslov'un yanına çağrıldı. Suslov zaten bildiği şeyleri tekrarladı ona, bu roman iki-üç yüzyıl daha yayımlanamazdı. Suslov'un önyargısından daha çarpıcı olan şey –mizahçı Vladimir Voynoviç'in bir ara dikkat çektiği gibi– romanın kalıcı önemini tartışmasız bir şekilde kabul etmiş olmasıdır.[2]

Romanın sonsuza dek kaybolmasından korkan Grossman depresyona girdi. Semyon Lipkin şöyle anlatıyor: "Grossman gözümüzün önünde yaşlandı. Kıvırcık saçları gitgide ağardı ve bir kellik belirdi. Astımı geri geldi. Yürümekte güçlük çekmeye başladı."[3] "Beni karanlık bir köşede boğazladılar," diyordu Grossman.[4] Yine de çalışmayı bırakmadı. Ermenistan'a yaptığı neşeli bir yolculuğu anlatan bir kitap dışında, Sovyet toplumunu *Yaşam ve Yazgı*'dan daha da ağır eleştiren *Vsyo teçyot*'u tamamladı. Kısmen roman, kısmen düşünceler olan bu kitapta kamplar üzerine kısa bir inceleme, 1930 başlarındaki terör ve açlıkla ilgili zarif yazılar, Lenin'e ölçülü bir saldırı, Rus milliyet-

1. Bu kopyayı Lipkin ve Zabolotskaya'nın uyarılarından sonra yapıp yapmadığı belli değildir.

2. *Index on Cencorship* (Sansür Dizini), Londra, 5. cilt (1985), s. 9-10. Bu makale 1984 Frankfurt Kitap Fuarı konuşmasının elden geçirilmiş bir çevirisidir; Voynoviç bu fuarda, 1970'te *Yaşam ve Yazgı*'yı Batı'ya kaçıran kişinin kendisi olduğunu söyledi. Daha sonra ortaya çıkarılan iki mikrofilm de Andrey Saharov ve Yelena Bonner'in yardımıyla yapılmıştı.

3. Lipkin, *Stalingrad*, s. 87.

4. Lipkin, *Stalingrad*, s. 78.

çilerinin bugün de kurtulamadığı o Rusya'ya has "köle ruhu"yla ilgili düşünceler yer alır. Ancak Grossman mide kanseri olmuştu; 14 Eylül 1964 günü geç saatlerde, Berdiçev Yahudilerinin katledilişinin yirmi üçüncü yıldönümünde öldü.[1]

* * *

Yaşam ve Yazgı'nın yapısı *Savaş ve Barış*'ınkine benzer: Bütün ülkenin hayatı tek bir ailenin üyelerinin başından geçen bir dizi olay aracılığıyla ele alınır. Aleksandra Vladimirovna Şapoşnikova ruhsal köklerini devrim öncesi entelijensiyasının halkçı geleneklerinden alan yaşlı bir kadındır; çocukları ve onların aileleri romanın temel figürleridir. Bir Rus çalışma kampı ve bir fizik enstitüsünde geçen iki alt olay örgüsü, Aleksandra Vladimirovna'nın büyük kızı Lyudmila'nın eski ve yeni eşleri çevresinde gelişir. Diğer iki alt olay örgüsü Aleksandra Vladimirovna'nın küçük kızı Yevgeniya'nın eski kocası ve yeni nişanlısını izler. Eski koca Krımov tutuklanıp Lubyanka'ya gönderilir; yeni nişanlı Novikov, Stalingrad'da önemli bir rol oynayan bir tank birliğine komuta ettikten sonra, yetkililerle de anlaşmazlık yaşar. Diğer alt olay örgülerinde Şapoşnikov ailesinin arkadaş ve akrabaları yer alır: biri Stalingrad Enerji Santralı'nda çalışır, biri cephede görevdedir, bir başkası Alman toplama kamplarından birinde ayaklanma örgütlemeye çalışır, bir diğeri de hayvan kamyonuyla gaz odalarına götürülür.

Grossman bir keresinde Stalingrad'daki sokak çarpışmaları sırasında sadece *Savaş ve Barış*'ı okuyabildiğini yazmıştı:[2] ona benzer bir başlık seçmiş olması da okuru iki romanı karşılaştırmaya zorlar. *Yaşam ve Yazgı* bu karşılaştırmadan kazançlı çıkar. Grossman'ın Stalingrad'dan bahsetmesi en az Tolstoy'un Austerlitz'i kadar canlıdır. Grossman da, ister bitmeyen bir bombardıman, ister savaşın "evcil" ayrıntıları, yani iyi bir sığınak bulmanın önemi sözkonusu olsun hep inandırıcıdır. Gene-

1. 14 Eylül aynı zamanda Grossman ile Olga Mihaylovna'nın evlilik yıldönümüydü; herhalde bu da Grossman için karısının annesinden hoşlanmamasının ve bunun trajik sonuçlarının acı verici bir hatırası olmalı.

2. Garrard ve Garrard, *The Bones of Berdichev*, s. 239.

ral Çuykov'un sığınağının yıkılmasının subaylrın astlarını peşpeşe sığınaklarından çıkarmasına yol açmasını hikâyesi de aynı zamanda şaşırtıcı şekilde gülünç olan birçok bölümden sadece biridir.

Grossman, Stalingrad'ı savunanlar arasındabir yoldaşlık ve eşitlik havasının gelişmesini anlatıyor; ardında bu havanın onu Almanlardan bile daha tehlikeli bulan parti görevlileri tarafından yok edilişini gösteriyor. Sovyet zaferinden sonra Stalingrad'da, yıkılmış olan şehrin dünyanın ilgi odğı olmaktan, "ruhu özgürlük olan bir dünya şehri" olmaktan çıkıp yıkık şehirlerden herhangi biri haline gelişiyle yaşanan hüznü de çok dokunaklı bir şekilde anlatıyor.

Tolstoy gibi Grossman da birçok bakış açısı benimsiyor; sıradan bir askerin doğrudan algısıyla bir tarihçi ya da filozofun daha yüksek perspektifine dek uzanıyor. Grossma'ın genel düşünceleri Tolstoy'unkilerden daha ilginç ve çeşitlibazıları unutulmaz bir netliğe sahip. Tutuklanmadan hemen önce, Krımov, masum yoldaşları tutuklanırken onun ses çıkarmamasına neden olan tek şeyin korku olmadığını anlıyor:

Devrimci amaç, ahlak adına ahlaktan uzakıştırıyordu (2/39). Tutuklandıktan sonra, Krımov'un düşüncleri şiir etkisine kavuşur:

Devrimin canlı bedeninden derisi yüzülüyoryeni dönem bu derinin içine süzülmek istiyor, proletarya devriminin kanlı canlı eti, dumanı tüten iç organları ise çöpe atılıyordu, yeni dönemin onlara gereksinimi yoktu. Devrimin derisi gerekliydi, bu deriyi de insanlardan diri diri yüzüyorlardı. Devrimin derisini üzerlerine çekenler, onun sözleriyl konuşuyorlar, onun hareketlerini yineliyorlardı ama farklı bir beyne, farklı ciğerlere, böbreklere, gözlere sahiptiler. (3/7)

Bazen Grossman'ın düşünceleri güçlerini imgelemden değil yavaş, kasıtlı mantıktan alır; totaliter devletlerin modern fizikle aynı ilkelerle hareket ettiği, ikisinin de sebep ve sonuçtan çok olasılıklarla, bireyler ya da parçacıklardn çok geniş kümelerle ilgilendiği fikri roman boyunca işlenirBazen mantıkla şiir birleşir; Stalingrad'da antisemitizm kılını Hitler'in

elinden alan Stalin imgesi Nazizm ile Stalinizmin özünde aynı fenomen olduğu savı için güçlü bir etki sağlar.

Grossman kendi inançlarını, en açık şekliyle, yakın geçmişte 20 000 Yahudi'nin katledilmesine tanık olmuş eski bir Tolstoycu olan İkonnikov'un yazdığı söylenen bir tezde dile getirir.[1] Ne zaman bir yeni dünya düzeni vaadi duysak bu düşünceleri hatırlamamızda yarar var:

> Kendisi de sonsuza dek sürecek, ancak hiçbir zaman iyiliği alt edemeyecek olan kötülük tarafından yenilmeyecek iyiliğin doğduğu bir yerde çocuklar ve yaşlılar ölecek, kan akacaktır. ... İnsanın tarihi, kötülüğü yenmek isteyen iyiliğin savaşı değildi. İnsanın tarihi, insanca olan şeylerin tohumunu ezip öğütmek isteyen büyük kötülüğün savaşıydı. (2/16)

Anlaşılan, sadece bireyler bu kazanı canlı tutabilir ve ancak devlet ideolojilerinin sahiplenmediği bir dille bahsedilebilir bundan. Bir gaz odasının inşasında çalışmayı reddettiği için öldürülmeyi kabullenmeden önce, İkonnikov bir İtalyan rahibe İtalyanca, Fransızca, Almanca karışımı bir dille sorar: "*Que dois-je faire, mio padre? Nous travaillons dans una Vernichtungslager.*" (Ne yapmalıyım peder? İmha kampında çalışıyoruz.) Grossman'ın üslubu için bazen sıkıcı, tipik Sovyet üslubu denmiştir; Grossman'ın birçok şiir türüne yatkın olduğunu, İkonnikov'un kırık dökük dilinden Krımov'un kendi kendini yıkan zarifliğine dek birçok üsluba yatkın olduğunu söylemek daha doğru olur, ama şiirden de kuşku duyduğundan, onu ancak sıradan dil yeterli gelmediğinde kullanır.

Belki tek bir açıdan Grossman Tolstoy'un gölgesinde kalıyor: Onda Tolstoy'un hayatın zenginliğini, bütünlüğünü dile getirme yeteneği yok. *Yaşam ve Yazgı*'da Tolstoy'un genç Nataşa Rostova'sı yok. Fakat Grossman Avrupa tarihinin en karanlık dönemlerinden birini yazıyor ve romanın genel havası –son bölümde karın ve buzun üstünde çok yoğun bir şekilde ışıldayan, Byerojkin ile karısına "çalılıkları yarıp geçer gibi ışığı da yarıp geçmek gerekiyor" hissi veren bahar güneşine söylenen övgüye

1. Berdiçev'de bu kadar Yahudi'nin öldüğüne inanılıyordu.

rağmen– döneme uygun şekilde kasvetlidir; alt olay örgülerinin çoğu ana karakterlerden en az birinin ölümüyle sona erer.[1] Buna rağmen, Grossman sevgi, inanç ve umuttan yoksun değildir; hatta bir Sovyet ya da Nazi toplama kampında bile ahlaki ve insani davranmamızın mümkün olduğuna inanmasında güçlü, ılımlı bir iyimserlik de vardır. Onun ahlaki seçimin acı ve karmaşıklığının, suçu, belirsizliği ve kararsızlığı hassas bir şekilde kavramış olması eserine sıradışı bir değer katıyor.

Bu hassas ahlaki anlayış Grossman'ı çok farklı ölçekte çalışan bir yazara, Anton Çehov'a bağlayan birçok nitelikten sadece biri. *Yaşam ve Yazgı*'nın tek tek birçok bölümü şaşırtıcı bir şekilde Çehov'un kısa öykülerini hatırlatıyor. Toplama kampı yetkililerine daha birkaç saat önce tartıştığı bir arkadaşını öldürmüş olan suçlunun adını söyleyerek ölümüne neden olan Abarçuk; kendisi için çok önemli olan dürüstlük duygusunu yeniden kazanan Abarçuk, ölü dostuna öfkelidir ve suçluyla aynı hisler içindedir. Okur Abarçuk'un cesaretine hayran olmakla kendi kendini haklı görmesine tepki duymak arasında kararsız kalır.

Stalingrad'da, Alman bombardımanı yüzünden bir çukurun içinde birkaç saat saklanmak zorunda kalan genç asker Klimov'la ilgili bölümde de buna benzer Çehov ironisiyle karşılaşılır. Bir Rus yoldaşın yanında yattığını düşünür ve insan sıcaklığına büyük ihtiyaç duyarken, bu yetenekli asker aynı çukura sığınmış olan bir Alman askerinin elini tutmaktadır. Ancak bombardıman sona erince askerler yaptıkları hatanın farkına varır; sessizce dışarı çıkarlar, ikisi de bir üstün onları görmesinden ve düşmanla işbirliği yapmakla suçlamasından kaygılanır. Grossman, Almanların eline düşen Semyonov adlı bir Kızıl Ordu şoförüyle ilgili bölümde de buna benzer ama daha hassas sorular sorar. Almanlar Semyonov'u ölmek üzereyken serbest bırakır ve Hristya Çunyak adlı yaşlı bir Ukrayna köylüsü onu evine alıp besler, ona bakar.[2] Bir ay kadar sonra

1. Buna dikkatimi çektiği için Daniel Rancour-Laferriere'e minnettarım. Teaching Notes for a Seminar on Current Russian Prose, Rus. 224, California Üniversitesi, Davis, 1987.

2. Grossman'ın kurgusal olmayan bir Hristya Çunyak'la görüşmesi için bkz. Grossman, *A Writer at War*, s. 253. Sıkça yaptığı üzere, Grossman onu etkilemiş olan gerçek bir kişiyi ele almaktadır.

gücünü toplayan Semyonov komşulardan biriyle sohbet ederken söz kolektifleştirmeye gelir. Semyonov onu kurtaran kadının bir zamanlar tıpkı kendisi gibi açlıktan ölme tehlikesi atlatmış olduğuna inanmakta güçlük çeker. Hrıstya da o gece yatmadan önce haç çıkarma ihtiyacı duyar; Semyonov'un kolektifleştirmeyi onayladığını ve tıpkı on iki yıl önce bütün ailesini öldüren komünistler ve Komsomol üyeleri gibi onun da Moskova'dan geldiğini bilmiş olsa, belki de hayatını kurtarmazdı diye hissederiz. Onun iyilik yeteneği anlayıştan bağımsız görünür; bir anlayış yoksunluğuna da dayanabilir.

Yaşam ve Yazgı nasıl bir dizi küçük hikâye gibi okunabiliyorsa, Çehov'un hikâyeleri de –Grossman'a göre– tek bir destan gibi okunabilir. Grossman'ın karakterlerinin birinin Çehov'a gösterdiği saygı Grossman'ın kendi umut ve inançlarının bir ifadesidir:

> Çehov, bizim bilincimize koskoca Rusya'yı, onun bütün sınıflarını, bütün katmanlarını, bütün çağlarını soktu... Bu kadar da değil! O, bu milyonları demokrat olarak soktu bilincimize, anlıyor musunuz, Rus demokratı olarak! (...) Çehov, Tanrı bir kenara çekilsin, yüce ilerici düşünceler bir kenara çekilsin, insandan başlayalım, piskopos olsun, köylü olsun, milyoner fabrikatör olsun, Sahalin sürgünü olsun, bir lokantada garson olsun, her kim olursa olsun insana karşı iyi ve dikkatli olalım, insana saygı, sevgi ve merhamet göstereceğimiz bir yerden başlayalım, bu olmazsa hiçbir şey yapamayız demişti. (1/389-390)

Yaşam ve Yazgı'ya belki de insan doğasına dair bir Çehov destanı denebilir; bütün büyük destanlar gibi o da kendi çerçevesinden sık sık taşar. Ölüm kampına giden trende, orta yaşlı, çocuksuz bir doktor olan Sofya Olipovna Levinton, birçok çocukluk anısının yanı sıra kendi doğum gününü, 12 Aralık tarihini de vermiş olduğu, David adlı küçük bir erkek çocuğu evlat edinir. İlk kez tanıdığı David'i de Yahudileri de terk etmeyi reddeden Sofya, doktor ve cerrahların öne çıkmasını emreden bir Alman subayına yanıt vermeyerek kendini feda eder. Sofya ve David gaz odalarına doldurulan kalabalığın içinde yer alır. Önce David ölür ve Sofya kollarının arasında onun bedeninin

kendini bıraktığını hisseder. Bu bölüm şöyle sona erer:

> Çocuk da kuş kadar küçük bedeniyle Sofya Osipovna'dan önce gitmişti.
> "Anne oldum," diye düşündü.
> Bu onun son düşüncesiydi.
> Ama yüreğinde hâlâ yaşam vardı; yüreği sıkışmıştı, acı çekiyordu, sizlere, canlı ve ölü insanlara acıyordu; midesi bulandı, Sofya Osipovna, David'i bir oyuncak bebek gibi vücuduna bastırıyor, kendisi de ölüyor, bir oyuncak bebek oluyordu. (2/50)

Ölürken, Sofya Osipovna annelik hislerinin gücünü ilk kez hisseder. Bir anne olmuştur – ama çocuğu hayata mı yoksa ölüme mi doğurmuştur? Bunu söyleyemeyiz: David ölü, ama David/Vasili hayatta – ve Sofya da, bir bakıma, hayatta olmalı çünkü kalbi sadece ölüler ve ölenler için değil, çağdaşları için çarpmakla, "sizlere", yani okurlara acımaktadır. Belki de Vasili Grossman'ı –ya da okurlarından birini– daha az acı verici olmasa da, daha tam ve derin olacak bir hayata doğurmuştur.

Çornaya Kniga için Ehrenburg'a yazdığı bir mektupta söylediği gibi, Grossman ölüler adına, "toprak altında yatanlar adına" konuşmayı ahlaki sorumluluğu saymaktadır.[1] Fakat en az bunun kadar önemli olan şey, kendisini ölülerin desteklediğini hissetmesidir; onların gücünün onun yaşayanlara karşı sorumluluğunu yerine getirmesini sağlayacağına inanıyordu. Viktor Ştrum'un hikâyesinin ölçülü bir iyimserlikle sona ermesi bunu gösterir. Beklenmedik bir şekilde masum olduğuna inandığı insanlara ihanet ettikten, sırf yeni ayrıcalıklarını kaybetmeyi göze alamadığı için çirkin bir resmi mektubu imzalamayı kabul ettikten sonra, Ştrum ölmüş annesinin ona başka bir zaman daha iyi davranması için destek olacağını umut ettiğini söyler; romanda son olarak şöyle söyler: "Neyse bakalım, belki de gücüm yeter. Senin gücün anne." (3/56)

Grossman'ın duyguları annesine ölümünün yirminci yıldönümünde yazdığı mektupta ortaya çıkar:

1. Garrard ve Garrard, *The Bones of Berdichev*, s. 206.

Ben sen oldum sevgili anne, yaşamım boyunca sen de yaşayacaksın. Öldüğüm zaman bu kitapta yaşamaya devam edeceksin, sana adadığım ve kaderi senin kaderine bağlı olan bu kitapta.[1]

Annesinin kitapta yaşamayı sürdüreceğine inanması onun *Yaşam ve Yazgı*'yı canlı bir varlık gibi hissetmesine yol açmıştır.[2] Hruşçov'a yazdığı mektup bir davetle sona erer:

Benim hayatımı adadığım kitap hapiste olduğu sürece benim bugünkü halimde, fiziksel özgürlüğümde bir anlam ya da doğruluk yok. Çünkü ben o kitabı yazdım ve onu reddetmedim ve reddetmiyorum. (...) Kitabımın özgür bırakılmasını istiyorum.[3]

* * *

John Garrard eşi Carol'la birlikte *The Bones of Berdichev* (Berdiçev Kemikleri) adlı, güzel bir Grossman biyografisi yazdı. Bana Grossman açısından "iki açık yara" diye nitelediği şeyi anlatmıştı.

Birinci yara, bugüne dek eski Sovyet topraklarında, yerel halkın Sovyet Yahudilerinin ölümündeki rolü, suç ortaklığı konusunda işlediği sükût cinayeti. Geçen ay Amerikan Barış Birliği'nden birinin Berdiçev'e atandığını duydum. Katliam sahalarını saptamaya çalışmış. Ukraynalı dostlarından (Ukraynaca konuşabiliyor) yardım istediği zaman, ona boş boş bakıp böyle bir katliam olmadığını, böyle çukurlar olmadığını söylemişler. İkinci yara da Stalingrad Çarpışması'yla ilgili. Ünlü Stalingrad mozolesine uzanan duvarın üzerindeki dev granit harflerde, bir Alman askeri şöyle soruyor: "Bize yeniden saldırıyorlar; ölümsüz olabilir mi bunlar?" Mozolenin içinde bir Kızıl Ordu askerinin yanıtı altınla yazılmış: "Evet, gerçekten de

1. Garrard ve Garrard, *The Bones of Berdichev*, s. 353.

2. (Krş.) Alice Nakhimovsky: "Grossman'ın kendi yazılarında ve Rusya'da onun hakkında yazılmış her şeyde kitaptan genellikle canlı bir varlık gibi bahsedilmektedir." [*Russian-Jewish Literature and Identity* (Rus-Yahudi Edebiyatı ve Kimliği), John Hopkins University Press, 1992, s. 115].

3. Nakhimovsky, *Literature and Identity*, s. 115.

ölümsüzdük ve çok azımız hayatta kalabildi, ama yüce Rusya Ana için yurtseverlik görevimizi yerine getirdik hepimiz." Bu sözler Grossman'ın önce *Krasnaya Zvezda*'da, sonra da *Pravda*'da yayımlanan makalesi, *Napravleniye Glavnora Udara*'dan (Asıl Taarruzun Yönü, 1942) alındığı halde, anıtın tasarımcıları bunları Grossman'ın yazdığını belirtmemişler. Anıttaki rehberler bile hâlâ bu sözleri kimin yazdığını bilmediklerini söylüyorlar.[1]

Savaş sırasında Grossman'ın makaleleri Sovyet halkı için büyük önem taşıyordu. Cephede, askerler gruplar halinde toplanıyor, biri hepsine tek kopya gelen *Krasnaya Zvezda*'yı okuyordu. John ve Carol Garrard'ın ifadesiyle, "Batı'da *Krasnaya Zvezda*'nın Doğu Cephesi'nde oynadığı role benzer bir rol oynamış tek bir gazetecilik örneği yok."[2] Stalingrad'da çarpışmış olan yazar Viktor Nekrasov da, "(Grossman) ve Ehrenburg'un yazılarıyla dolu gazeteleri elimizde paramparça oluncaya dek okurduk" diye hatırlıyor.[3] Elbette, Grossman'ın sözlerinin sahipsiz kalması utanç verici. Fakat Grossman olsa buna omuz silkerdi: onu asıl üzecek olan şey, insanların "toprak altında yatanlar adına söylediği sözleri" kabul etmemesi olurdu.

ROBERT CHANDLER[4]
Ocak 2006

Çeviri: Sabri Gürses

1. Bkz. Garrard'ın Grossman makalesi, *Encylopedia of Europe 1914-2004* (Avrupa Ansiklopedisi 1914-2004), (Scribner, 2006).

2. Garrard ve Garrard, *The Bones of Berdichev*, s. 140.

3. Frank Ellis, *Vasiliy Grossman: The Genius and Evolution of a Russian Heretic* (Berg, 1994), s. 48.

4. İngiltere'nin önemli Rusça çevirmenlerinden olan Chandler, Andrey Platonov ve Hamid İsmailov çevirileriyle ödül almıştır. Son yıllarda yaptığı Grossman çevirileri, *Yaşam ve Yazgı*'nın BBC'de radyo oyunu olarak yayınlanmasını sağlamıştır. (Ç.N.)

Toprağın üzerine sis çökmüştü. Otomobil farlarının ışığı, şose boyunca uzanan yüksek gerilim tellerinde yansıyordu.

Yağmur yoktu, ama şafak vakti toprak nemliydi ve kırmızı trafik ışığı yandığında ıslak asfalt üzerinde belli belirsiz kırmızımsı bir leke oluşuyordu. Kampın soluk alıp verişi kilometrelerce öteden hissediliyor, teller, şoseler ve demiryolları gitgide yoğunlaşarak kampa doğru uzanıyordu. Düz çizgilerle dolu bir boşluktu bu; toprağı, sonbahar havasını, sisi kesen dikdörtgen ve paralelkenarlardan oluşan bir boşluk.

Uzaklardan ağır ve alçak siren sesleri duyuluyordu.

Şose, demiryoluna doğru yaklaştı ve çimento torbaları taşıyan kamyon kafilesi sonu gelmez bir yük katarıyla hemen hemen aynı hızda bir süre yol aldı. Asker kaputu giymiş şoförler, yanlarından geçen dizi dizi vagonlara, soluk lekeler halindeki insan yüzlerine bakmıyorlardı.

Sisin içinden betonarme direkler arasına gerilmiş sıra sıra tellerden oluşan kamp çiti ortaya çıktı. Barakalar, geniş ve düz sokaklar oluşturarak uzanıyordu. Barakaların tekdüzeliği çok büyük bir kampın zalimliğini ortaya koyuyordu.

Milyonlarca Rus köy evi arasında birbirine tıpatıp benzeyen iki tane ev yoktur, olamaz da. Hepsi hayat doludur ve benzersizdir. İki insanın, iki yabangülü çalısının birbirinin aynısı olması düşünülemez... Yaşamın özgünlüğünün ve kendine özgü özelliklerinin kaba kuvvetle silinmek, yok edilmek istendiği yerlerde yaşam söner.

Kır saçlı makinistin dikkatli, küçümseyerek bakan gözleri beton direklerin, –üzerinde hareketli projektörler olan başka yüksek direklerin, içinde camdan bir fanusla üstü örtülmüş makineli tüfeğin yanında bir askerin nöbet beklediği– beton kulelerin bir görünüp bir kayboluşunu izliyordu. Makinist, yardımcısına göz kırptı, lokomotif uyarı düdüğü çaldı. Elektrikle aydınlatılmış kulübe, aşağı indirilmiş, çizgi çizgi boyalı parmaklığın önündeki araba sırası, trafik ışığının kırmızı boğa gözü bir an görünüp kayboldu.

Karşı yönden gelen bir katarın düdük sesleri duyuldu uzaktan. Makinist, yardımcısına, "Zucker geliyor, korkunç sesinden tanırım onu, yükünü boşaltmış, boş vagonları Münih'e götürüyor," dedi.

Boş katar gümbürdeyerek, kampa giden katarla aynı hizaya geldi, parçalanan hava çatırtılı bir ses çıkardı, vagonların arasından gri ışıklar göz kırptı, sonra yine bir boşluk ve sonbahar sabahının ışığı, yırtık bez parçaları olmaktan çıkıp, düzgün uzanıp giden bir kumaş halinde birleşti.

Makinist yardımcısı, küçük cep aynasını çıkarıp bir şey bulaşmış olan yüzüne baktı. Makinist, bir el hareketiyle ondan aynayı istedi.

Makinist yardımcısı kaygılı bir sesle şöyle dedi:

"Ah, *genosse*[1] Apfel, inanın bana, şu vagonların dezenfeksiyon işi olmasaydı, sabahın dördünde değil, öğle-

1. (Alm.) Yoldaş. (Ç.N.)

ne doğru canımız çıkmış olarak geri dönebilirdik. Sanki kavşak merkezinde dezenfeksiyon işi yapılamazmış gibi."

Dezenfeksiyonla ilgili sonu gelmeyen konuşmadan yaşlı adama bıkkınlık gelmişti.

"İşine bak," dedi, "bizi yedeğe vermiyorlar, dosdoğru ana boşaltma alanına gidiyoruz."

2

Mihail Sidoroviç Mostovskoy'un bildiği yabancı dilleri II. Komintern Kongresi'nden sonra ilk kez ciddi olarak Alman kampında kullanması gerekmişti. Savaştan önce, Leningrad'da yaşarken arada bir yabancılarla konuşurdu. Londra ve İsviçre'deki göçmenlik yılları aklına geldi; oralarda, devrimci gruplar içinde pek çok Avrupa dili konuşulur, tartışılır, şarkılar söylenirdi.

Ranza komşusu İtalyan papaz Gardi, Mostovskoy'a, kampta elli altı farklı ulustan insanın yaşadığını söylemişti.

Yazgı, yüz ve giysi rengi, ayak sesleri, şalgamdan ve Rus tutukluların "balık gözü" dedikleri yapay hintirmiğinden yapılmış ortak çorba. Kamp barakalarının on binlerce sakininde bunların hepsi aynıydı.

Yöneticiler açısından kamptaki insanlar numaralarına ve ceketlerinin üzerine dikilmiş bez şeridin rengine bakarak birbirinden ayrılıyordu: Siyasilerinki kırmızı, sabotajcılarınki siyah, hırsız ve katillerinki yeşildi.

İnsanlar, dilleri farklı olduğu için birbirlerini anlamıyorlardı ama aynı yazgı onları birleştiriyordu. Moleküler fizik ve eski elyazması uzmanları, kendi adını bile yazamayan İtalyan köylülerle ve Hırvat çobanlarla yan yana

ranzalarda yatıyorlardı. Bir zamanlar aşçıya kahvaltı hazırlamasını buyuran ve iştahının olmadığını söyleyerek kâhya kadını telaşa düşüren nazlı biriyle tuzlu morina balığı yemiş biri tahta tabanlarını takırdatarak yan yana çalışmaya gidiyorlar ve *Kostträger*'in, yani bloklarda kalan Rusların "kostrig" diye adlandırdıkları karavana taşıyanların hasretle yolunu gözlüyorlardı.

Kamp insanlarının yazgılarındaki benzerlik, farklılıktan doğuyordu. Tozlu bir İtalya yolunun kıyısındaki küçük bahçeli bir geçmişin hayali, Kuzey Denizi'nin sıkıntılı uğultusuyla ya da Bobruyska bölgesinde komuta heyetinin evindeki portakal rengi kâğıt abajurla birleşiyordu. İstisnasız bütün tutukluların geçmişi harikaydı.

Bir insanın kamp öncesi yaşamı ne kadar zor geçmişse o kadar çok yalan söylüyordu. Bu yalan pratik amaçlara değil, özgürlüğün övülmesine hizmet ediyordu: İnsan kamp dışında nasıl mutsuz olabilirdi...

Bu kamp, savaştan önce siyasi suçlular kampı olarak biliniyordu.

Nasyonal Sosyalizm tarafından yaratılmış yeni bir siyasi mahkûm tipi ortaya çıkmıştı: Suç işlememiş suçlular.

Mahkûmların çoğu arkadaşlarıyla konuşurken Hitler rejimi hakkındaki eleştirilerini dile getirdikleri, politik içerikli fıkra anlattıkları için kampa düşmüşlerdi. Bildiri dağıtmamışlar, yasadışı partilere üye olmamışlardı. Bunları yapabilecek olmakla suçlanıyorlardı.

Savaş sırasında savaş tutsaklarının siyasi toplama kampına kapatılması da faşizmin bir yeniliğiydi. Almanya topraklan üzerinde uçağı düşürülmüş İngiliz ve Amerikalı pilotlar, Gestapo'nun ilgisini çeken Kızıl Ordu komutanları ve komiserleri buradaydı. Onlardan bilgi, işbirliği, konsültasyon, her tür beyannamenin altına imza istiyorlardı.

Kampta sabotajcılar, yani askerî fabrika ve inşaatlardaki işlerini izinsiz olarak bırakan devamsız işçiler vardı.

Kötü çalıştıkları için işçilerin toplama kamplarına kapatılması da Nasyonal Sosyalizmin bir buluşuydu.

Kampta ceketlerinde leylak rengi kumaş parçası olan insanlar vardı. Bunlar faşist Almanya'dan kaçan Alman sığınmacılardı. Bu da faşizmin bir yeniliğiydi: Almanya'yı terk eden biri, yurtdışında rejime bağlılığını istediği kadar göstersin yine de politik düşman sayılıyordu.

Ceketlerinde yeşil şerit olanlar, yani yankesiciler ve hırsızlar, politik kamptaki ayrıcalıklı kesimdi; komutanlık, siyasilerin gözetimi konusunda onlara güveniyordu.

Bir adi tutuklunun politik tutuklu üzerindeki üstünlüğü de Nasyonal Sosyalizmin bir yeniliği olarak ortaya çıkıyordu.

Kampta, birbirine benzer bir yazgıya karşılık gelecek bez renginin henüz icat edilmediği, her birinin yazgısı kendine özgü insanlar bulunuyordu. Yılan oynatıcısı bir Hindu'ya da, Alman resim sanatını öğrenmek için Tahran'dan gelmiş bir İranlıya da, fizik öğrencisi bir Çinliye de Nasyonal Sosyalizm ranzada yer, bir tas sulu çorba ve bataklıkta on iki saatlik çalışma hazırlamıştı.

Trenlerin ölüm kamplarına, toplama kamplarına hareketi gece gündüz devam ediyordu. Tekerleklerin takırtısı, lokomotiflerin homurtusu, giysilerine dikilmiş beş rakamlı mavi numaralarıyla çalışmaya giden yüz binlerce kamp sakininin ayakkabılarının çıkardığı gürültü yayılıyordu havaya. Kamplar Yeni Avrupa'nın kentleri olmuştu. Kendine özgü planlarıyla, sokakları ve meydanlarıyla, hastaneleriyle, pazarları ve bitpazarlarıyla, krematoryumları ve stadyumlarıyla büyümüş ve genişlemişlerdi.

Kentlerin kenar mahallelerinde bulunan eski hapishaneler, bu kamp-kentlere göre, bu kremasyon fırınlarının üzerindeki insanın aklını kaçırtan siyahımsı kızıllığın yanında ne kadar saf, ne kadar sevecen, ne kadar babacan görünüyordu.

Yığınla mahkûmu yönetmek için çok büyük, neredeyse milyonluk gözetici ve gardiyan ordularının gerektiği düşünülebilir. Ama öyle değildi. Barakaların içinde haftalarca SS üniformalı hiç kimse görünmüyordu! Kampkentlerde polislik görevini bizzat mahkûmlar üstlenmişlerdi. Barakalardaki iç düzeni bizzat mahkûmlar takip ediyorlardı, kendi karavanalarına çürük ve donmuş da olsa bir tanecik patatesin girmesini, iri, güzel patateslerinse ordunun erzak depolarına gönderilmek üzere ayrılmasını takip ediyorlardı.

Mahkûmlar kamp hastanelerinde ve laboratuvarlarında hekim, bakteriyolog, kamp kaldırımlarını süpüren bekçi, kampın ışığını, ısısını, kamp arabalarının yedek parçasını sağlayan mühendislerdi.

Acımasız ve çalışkan kamp polisi, yani sol kollarına sarı pazubent takan *kapo*'lar, kamp çavuşları, blok çavuşları, baraka çavuşları, kampın genel işlerinden geceleri yatakhanelerde meydana gelen tek tek olaylara kadar kamp yaşamının tüm hiyerarşisini denetimleri altında tutuyorlardı. Mahkûmlar, kamp devletinin gizli işlerine, hatta ölüme gönderilecek kişilerin listelerinin oluşturulmasına, mahkûmların *dunkelkamera*, yani "karanlık oda" denilen beton hücrelerde sorgulanmasına katılıyorlardı. Kamp yöneticilerinin hepsi bir anda ortadan kaybolsa bile mahkûmlar, kimsenin kaçmaması, çalışmaya devam etmesi için tellerdeki yüksek gerilimi kesmeyip sürdürecekmiş gibiydiler sanki.

Kapo'lar ve blok çavuşları komutanlığa hizmet ediyorlardı, ancak arada sırada üzülüp iç çekiyorlar, hatta zaman zaman kremasyon fırınlarına gönderdikleri insanlar için gözyaşı döküyorlardı... Ancak bu ikili davranış kendi adlarını listeye koyacak noktaya varmıyordu. Mihail Sidoroviç'e asıl uğursuz ve iç karartıcı gelense Nasyonal Sosyalizmin, kampa halktan uzak, tek gözlüğünün

ardından burnu havada bakan biri gibi gelmemiş olmasıydı. Nasyonal Sosyalizm kamplarda yakın bir dost gibi, bir akraba gibi yaşıyor, kendini basit halktan ayrı tutmuyor, halkın yaptığı şakaları yapıyor ve yaptığı şakalara da gülünüyordu. Halktan biriydi ve basit davranıyordu, özgürlükten yoksun bıraktığı insanların dilini de, ruhunu da, aklını da çok iyi biliyordu.

3

Mostovskoy, Agripinna Petrovna, askerî hekim Levinton ve şoför Semyonov, bir ağustos gecesi Stalingrad'ın kenar mahallelerinden birinde Almanlar tarafından tutuklandıktan sonra piyade tümeninin karargâhına götürülmüşlerdi.

Agripinna Petrovna'yı sorguya çektikten sonra salıvermişlerdi ve çevirmen, jandarma görevlisinin emriyle ona bir nohut ekmeğiyle iki kırmızı renkli otuz rublelik vermişti; Semyonov'u Vertyaçiy köyü bölgesindeki kampa gönderilen tutsaklar kafilesine kattılar. Mostovskoy ve Sofya Osipovna Levinton'u ordu grup karargâhına götürdüler.

Mostovskoy, Sofya Osipovna'yı son kez burada gördü. Sofya Osipovna, kepsiz, rütbeleri koparılmış olarak tozlu avlunun ortasında duruyordu ve gözleriyle yüzünün sert, öfkeli ifadesi Mostovskoy'u büyülemişti.

Mostovskoy'u üçüncü sorgulamadan sonra bir katarın tahıl yüklendiği tren istasyonuna yaya olarak götürdüler. On tane vagon, Almanya'ya çalışmaya gönderilen genç kız ve erkekleri taşıyordu. Mostovskoy trenin hareketi sırasında kadın sesleri duyuyordu. Tahta sıralı bir

vagonun küçük hizmet kompartımanına kapattılar onu. Eşlik eden asker kaba değildi, ama Mostovskoy soru sorduğunda yüzünde bir sağır dilsiz ifadesi beliriyordu. Bununla birlikte askerin sadece Mostovskoy'la ilgilendiği hissediliyordu. Sanki deneyimli bir hayvanat bahçesi görevlisi, trenle yolculuk eden bir vahşi hayvanın içinde kımıldadığı, hışırdadığı sandığı suskun, sürekli bir gerilim içinde izliyordu. Tren Polonya genel valiliğinin topraklarında ilerlediği sırada kompartımana yeni bir yolcu; saçları kırlaşmış, uzun boylu, yakışıklı, gözleri acıklı acıklı bakan ve dudakları bir delikanlınınki gibi şiş Polonyalı bir piskopos gelmişti. Gelir gelmez Mostovskoy'a Hitler'in Polonyalı din adamları üzerindeki baskısını anlatmaya başladı. Rusçayı kuvvetli bir aksanla konuşuyordu. Mihail Sidoroviç'in Katolikliğe ve Papa'ya sövüp saymasından sonra sustu, Mostovskoy'un sorularına Polonya dilinde kısa yanıtlar verdi. Birkaç saat sonra onu Poznan'da trenden indirdiler.

Mostovskoy'u Berlin'den ötede bir kampa götürdüler... Gestapo'nun özellikle ilgisini çeken tutukluların bulundurulduğu blokta sanki aradan uzun yıllar geçmiş gibiydi. Özel blokta yaşam çalışma kampındakine göre daha karnı tok geçiyordu, ama olsa olsa laboratuvarlarda işkence çeken kobaylarınki kadar kolay bir yaşamdı. Nöbetçi, kapıdan birine sesleniyor; bir arkadaşı kârlı bir takas öneriyor, tayınına karşılık tütün vereyim diyormuş. Adam, keyfinden için için gülerek ranzasına geri dönüyor. İkinci bir adama da aynı şekilde sesleniliyor; o da sohbeti yarıda kesip, kapıya gidiyor, sohbet ettiği kişi de artık anlattığı hikâyenin sonunu beklemiyor. Ertesi gün yatakhaneye *kapo* geliyor, nöbetçiye pılısını pırtısını toplamasını emrediyor ve birisi, baraka çavuşu Keyze'ye boşalan ranzaya geçip geçemeyeceğini bir lütuf bekler gibi soruyor. Ölüme gideceklerin listelerinin hazırlanması,

cesetlerin yakılması ve kampın futbol takımları üzerine yapılan konuşmaların –en iyi takım Bataklık Askerleri, yani Moorsoldaten'di, en güçlü revir takımı, Mutfak Takımı'nın hücumu kötüydü, Polonya takımı Pratsefiks'in savunması yoktu– kaba bir şekilde birbirine karışması sıradan bir hale gelmişti. Yeni bir silahla ilgili, Nasyonal Sosyalist liderler arasındaki anlaşmazlıklarla ilgili onlarca, yüzlerce söylenti sıradanlaşmıştı. Söylentiler her zaman güzeldi, yalanlarla doluydu, kamp ahalisinin afyonuydu.

4

Sabaha karşı kar yağdı ve öğlene dek erimeden kaldı. Ruslar hem sevindiler, hem üzüldüler. Rusya soluğunu onlardan yana üflemiş, zavallı, halsiz ayaklarının altına analarının şalını atmış, barakaların çatılarını beyaza boyamış, barakalar uzaktan köydeki evleri gibi görünmüştü.

Fakat bir an parlayan sevinç kederle karışmış, kederin içinde boğulmuştu.

Nöbetçi İspanyol asker Andrea, Mostovskoy'un yanına geldi ve kırık dökük bir Fransızcayla yazıcı olan bir arkadaşının Mostovskoy'la ilgili bir evrak gördüğünü, ama yazıcının bu evrakı okuyacak zaman bulamadığını, kalem müdürünün evrakı yanına aldığını söyledi.

"İşte hayatımla ilgili karar bu kâğıt parçasında," diye düşündü Mostovskoy ve sakinliğine sevindi.

"Olsun önemli değil," dedi Andrea fısıltıyla, "hâlâ öğrenebiliriz."

"Kamp komutanından mı?" diye sordu Gardi ve iri gözleri alacakaranlıkta kara kara parladı. "Ya da bizzat SS subayı Liss'ten mi?"

Gündüzki Gardi ile geceki Gardi arasındaki fark Mostovskoy'u şaşırtıyordu. Papaz gündüzleri çorbadan, yeni gelenlerden söz ediyor, tayın değiştokuşu konusunda komşularıyla anlaşıyor, acı ve sarmısaklı İtalyan yemeklerini aklından çıkaramıyordu.

Kamp alanında Gardi'yle karşılaşan savaş tutsağı Kızıl Ordu askerleri, onun *"Tutti kaputi"* sözünü çok sevdiğini biliyorlar ve uzaktan, "Peder Padre, *tutti kaputi*!" diye bağırıyorlar, sanki bu sözler umutlarını artırıyormuş gibi gülümsüyorlardı. Padre'nin onun adı olduğunu zannederek Gardi'ye Peder Padre diyorlardı.

Özel blokta bulunan Sovyet komutanları ve komiserleri gecenin geç bir saatinde Gardi'yle dalga geçerek bekârlık yeminine gerçekten uyup uymadığını soruyorlardı.

Gardi, Fransızca, Almanca ve Rusça karmakarışık sözcükler yığınını gülümsemeden dinliyordu.

Sonra konuşmaya başladı, Mostovskoy da onun sözlerini çevirdi. Sonuçta Rus devrimcileri düşünceleri uğruna kürek cezasına ve darağacına gidiyorlardı. Peki neden onlar bir erkeğin dinsel bir düşünce uğruna kadınlarla yakın ilişkide bulunmayı reddedebileceğinden kuşku duyuyorlardı? Ayrıca bu, insan hayatının feda edilmesi karşısında kıyas kabul edecek bir şey de değildi.

"Tamam, başka bir şey söylemeyin," dedi tugay komiseri Osipov.

Gece, kamp sakinleri uykuya daldıklarında Gardi başka biri oluyordu. Yatağının üstünde diz çöküp dua ediyordu. Körleşmiş gözlerinin, bu gözlerin kadifemsi kabarık karasının içine bir hapishane kentinin bütün acıları batıp kaybolabilirdi sanki. Esmer boynunun damarları çalışıyormuş gibi gerilir, uzun, duygusuz yüzü sert, mutlu bir azim ifadesine bürünürdü. Uzun uzun dua ederdi ve Mihail Sidoroviç, İtalyan'ın bazen yavaş, bazen

hızlı fısıltıları altında uykuya dalardı. Mostovskoy genellikle bir buçuk-iki saat uyuduktan sonra uyanırdı, o zaman da Gardi uyumuş olurdu. İtalyan, uykusunda adeta iki özelliğini, geceki ve gündüzki hallerini birleştirerek pek şiddetli bir uyku çeker, horlar, tadını çıkara çıkara dudaklarını şapırdatır, dişlerini gıcırdatır, karnındaki gazları gürültüyle salıverir ve ansızın Tanrı'nın ve Meryem Ana'nın merhametinden söz eden güzel duaları ağır ağır tekrarlardı.

Tanrı'ya inanmadığı için yaşlı Rus komünisti asla kınamaz, ona sık sık Sovyet Rusya ile ilgili sorular sorardı.

İtalyan, Mostovskoy'u dinlerken kapatılan kiliselerle ve manastırlarla, Sovyet devleti tarafından Sinod'un elinden alınan geniş topraklarla ilgili hikâyeleri onaylarcasına başını sallardı.

Kara gözleri, yaşlı komüniste kederle bakardı ve Mihail Sidoroviç sinirli sinirli sorardı:

"*Vous me comprenez?*"[1]

Gardi'nin yüzünde, yahniden ve domates sosundan bahsederkenki alışılmış gülümsemesi belirirdi.

"*Je comprends tout ce que vous dites, je ne comprends pas seulement, pourquoi vous dites cela.*"[2]

Özel bloktaki Rus savaş tutsakları çalışmadan bağışlanmış değildiler, bu yüzden de Mostovskoy onlarla ancak akşamın ve gecenin geç saatlerinde görüşüyor, konuşuyordu. General Gudz ve tugay komiseri Osipov çalışmaya gitmiyorlardı.

Yaşı belirsiz garip bir adam olan İkonnikov-Morj sık sık Mostovskoy'la sohbet ederdi. Barakanın en kötü yerinde, soğuk hava akımının altında, *paraşa*'nın yani gü-

1. (Fr.) Beni anlıyor musunuz? (Ç.N.)

2. (Fr.) Söylediğiniz her şeyi anlıyorum, sadece bunu neden söylediğinizi anlamıyorum. (Ç.N.)

rültülü kapağıyla kocaman çirkef fıçısının durduğu giriş kapısının tam yanında yatardı.

Rus mahkûmlar, İkonnikov'a "Yaşlı Paraşütçü" diyorlar, onu kaçık sayıyorlar, hem tiksiniyor, hem de acıyorlardı. Sadece delilerde ve budalalarda olan inanılmaz bir dayanma gücüne sahipti. Sonbahar yağmurunun altında ıslanmış giysisini üstünden çıkartmadan yattığı halde üşütüp hasta olmazdı. Herhalde ancak bir deli böyle çın çın öten ve temiz bir sesle konuşabilirdi.

Mostovskoy'la tanışması şöyle olmuştu: İkonnikov-Morj, Mostovskoy'un yanına gitmiş ve uzun bir zaman hiçbir şey söylemeden yüzüne bakmıştı.

Mihail Sidoroviç, "Yoldaş, iyi bir şey mi söyleyeceksin?" diye sormuş ve İkonnikov heceleri uzata uzata, "İyi bir şey söylemek mi? İyi bir şey var mı ki?" dediğinde gülmüştü.

Bu sözler Mihail Sidoroviç'i birden çocukluk günlerine, seminerden gelmiş olan ağabeyinin ilahiyat üzerine babasıyla tartışmaya girdiği zamanlara geri götürmüştü.

"Ak sakallıdan eski bir soru," demişti Mostovskoy, "Budistler ve ilk Hıristiyanlar da bu konuda düşünmüşlerdi. Marksistler de bu sorunun çözümüyle epey uğraştılar."

İkonnikov, Mostovskoy'u güldüren bir tonlamayla sormuştu:

"Çözebilmişler mi peki?"

"İşte Kızıl Ordu," demişti Mostovskoy, "şimdi çözüyor. Kusura bakmayın ama sizin ses tonunuzda kutsal yağ gibi, papaz gibi, Tolstoyvari bir şey var."

"Başka türlü de olamaz," demişti İkonnikov, "ben zaten Tolstoycuyum."

"Demek öyle," demişti Mihail Sidoroviç. Bu tuhaf adam ilgisini çekmişti.

"Biliyor musunuz," demişti İkonnikov, "devrimden

sonra Bolşeviklerin Kilise'ye karşı uyguladıkları baskıların Hıristiyan düşüncesi açısından yararlı olduğuna, Kilise'nin devrim karşısında acınacak bir duruma düştüğüne inanıyorum."

Mihail Sidoroviç yumuşak bir şekilde, "Siz düpedüz diyalektik yanlısısınız. Ben de bu ileri yaşımda bir İncil mucizesi görmüş oldum," demişti.

İkonnikov suratını asarak, "Hayır," demişti. "Aslında sizin açınızdan amacınız, yöntemlerinizi haklı gösteriyor, ama yöntemleriniz çok acımasız. Bende bir mucize görmeyin, ben diyalektik yanlısı değilim."

"Öyleyse," demişti Mostovskoy birden sinirlenerek, "size nasıl yardımcı olabilirim?"

Hazır oldaki bir asker pozunda dikilen İkonnikov, "Benimle alay etmeyin!" demişti. Sesi çok acıklıydı. "Alay edin, diye gelmedim yanınıza. Geçen yılın eylül ayında kadın, çocuk ve yaşlı yirmi bin Yahudi'nin idamını gördüm ben. O gün Tanrı'nın böyle bir şeye izin veremeyeceğini anladım ve Tanrı'nın var olmadığını gördüm. Bugünkü karanlıkta sizin gücünüzü görüyorum, sizin gücünüz bu korkunç kötülükle savaşıyor..."

"Tamam konuşalım o zaman," demişti Mihail Sidoroviç.

İkonnikov, nehrin ve çukurda kalan yerleri bataklık haline getiren pis derelerin suyunu akıtmak için büyük beton boruların döşendiği kamp yakınındaki toprakların bataklık kısmında çalışıyordu. Bu kısımdaki işçilere *Moorsoldaten* deniyordu, buraya genellikle yöneticilerin antipatisini çekmiş insanlar düşüyordu.

İkonnikov'un elleri küçük, parmakları incecik, tırnakları çocuk tırnağı gibiydi. Çamur içinde, sırılsıklam bir halde çalışmaktan geliyor, Mostovskoy'un ranzasına yaklaşıyor ve "Yanınıza oturmama izin verir misiniz?.." diye soruyordu.

Mostovskoy'a bakmadan oturuyor ve gülümsüyor, elini alnında dolaştırıyordu. Alnı harikaydı, çok büyük değildi, çıkık, açık renkti. Öyle açık renkti ki, sanki varlığını kirli kulaklarından, kırık tırnaklı ellerinden, koyu kahverengi boynundan ayrı sürdürüyordu.

Yaşam öyküleri basit olan Sovyet savaş tutsaklarının gözüne karanlık, güvenilmeyecek biri gibi görünüyordu.

İkonnikov'un ataları Büyük Petro zamanından beri kuşaklar boyunca papazlık yapmışlardı. Ancak İkonnikovların son kuşağı farklı bir yolda yürümüş, İkonnikov'un bütün erkek kardeşleri babalarının isteğiyle din dışı eğitim almışlardı.

İkonnikov, Petersburg Teknoloji Enstitüsü'nde okumuş, ama Tolstoyculuğa gönül vermiş, son sınıfta okulu bırakmış ve halk öğretmeni olarak Perm ilinin kuzeyine gitmişti. Sekiz yıl kadar köyde yaşamış, daha sonra güneye, Odessa'ya taşınmıştı, bir yük gemisinin makine dairesinde tamirci olarak işe girmiş, Hindistan'a, Japonya'ya gitmiş, Sydney'de kalmıştı. Devrimden sonra Rusya'ya dönmüş, bir köylü tarım komününe girmişti. Bu, onun çok eski bir hayaliydi, komünist tarım çalışmasının yeryüzünde Tanrı'nın hükümdarlığının kurulmasını sağlayacağına inanıyordu.

Genel kolektifleştirme sırasında toprakları ellerinden alınan zengin köylülerin aileleriyle dolu trenleri görmüştü. Bitkin insanların karların üstüne düştüklerini ve bir daha kalkmadıklarını görmüştü. Pencereleri, kapıları çivilenmiş, "kapalı" ıssız köyler görmüştü. Açlıktan aklını yitirip kendi öz çocuklarını yediği için muhafız polislerin korkuyla baktıkları, boyun damarları dışarı fırlamış, çalışan elleri esmer, üstü başı yırtık mahkûm bir köylü kadın görmüştü. Bu arada komünden ayrılmadan İncil propagandası yapmaya, ölenlerin günahlarının bağışlanması için Tanrı'ya dua etmeye başlamıştı. Sonunda onu

hapse atmışlar, ama 1930'larda yaşanan felaketler yüzünden aklının karıştığı sonucuna varılmıştı. Hapishanedeki psikiyatri hastanesinde bir yıl zorunlu tedavi gördükten sonra serbest kalmış ve Beyaz Rusya'da, biyoloji profesörü olan ağabeyinin yanına yerleşmiş, onun yardımıyla teknik kütüphanede işe girmişti. Ancak iç karartıcı olaylar aşırı bir etki bırakmıştı üzerinde.

Savaş başlayıp Almanlar, Beyaz Rusya'yı ele geçirdiklerinde İkonnikov savaş tutsaklarına yapılan işkenceleri, Beyaz Rusya kentlerinde ve köylerinde Yahudilerin katledildiğini görmüştü. Yine bir isteri nöbetine girmiş ve tanıdığı, tanımadığı insanlara Yahudileri gizlemeleri için yalvarmaya başlamış, kendisi de Yahudi çocuklarını ve kadınlarını kurtarmaya çalışmıştı. Kısa sürede ihbar edilmiş ve darağacından bir mucize eseri kurtulup kampa düşmüştü.

Giysileri yırtık pırtık, kir içindeki Paraşütçü'nün kafasında bir kaos hüküm sürüyordu, sınıflarüstü saçma ve komik ahlak sınıflandırmaları ortaya atıyordu.

"Zorbalığın olduğu yerde," diyordu İkonnikov, Mostovskoy'a, "acı hüküm sürer ve kan dökülür. Köylülerin çok büyük acılar çektiklerini gördüm, oysa kolektifleştirme iyilik adına yapılıyordu. Ben iyi duruma inanmam, iyi yürekliliğe inanırım."

"Sizin tavsiyenize uyacak olursak iyilik adına Hitler'i ve Himmler'i ipe çekmekten korkacağız. Siz bensiz korkun artık," diye karşılık verdi Mihail Sidoroviç.

"Hitler'e sorun," dedi İkonnikov, "size bu kampın da iyilik adına kurulduğunu söyleyecektir."

İkonnikov'la tartışırken mantığının çalışması, denizanasıyla boğuşan bir bıçağın anlamsız çabalarına benziyor gibi geliyordu Mostovskoy'a.

"Dünya altıncı yüzyılda yaşamış Suriyeli bir Hıristiyan'ın dile getirdiği gerçeğin üstünde yükselmedi," diye

yineliyordu İkonnikov, "Günahı ayıpla, günahkârı bağışla."

Barakada Çernetsov adında başka bir yaşlı Rus daha kalıyordu. Çernetsov'un tek gözü vardı. Bekçi, onun camdan yapılmış takma gözünü kırmıştı ve boş kalan kırmızı göz çukuru solgun yüzünde korkunç görünüyordu. Biriyle konuşurken bu karanlık boşluğu eliyle kapatıyordu.

Çernetsov, 1921 yılında Sovyet Rusya'dan kaçmış bir Menşevik'ti. Yirmi yıl Paris'te yaşamış, bir bankada muhasebeci olarak çalışmıştı. Banka memurlarını yeni Alman yönetiminin emirlerini sabote etmeye çağırdığı için kampa düşmüştü. Mostovskoy, onunla karşılaşmamaya çalışıyordu.

Mostovskoy'un herkes tarafından sevilmesi tek gözlü Menşevik'i ürkütüyordu, İspanyol asker de, kırtasiye dükkânı olan Norveçli de, Belçikalı avukat da yaşlı Bolşevik'in yanına gidip, ona sorular soruyorlardı.

Bir gün Rus savaş tutsaklarının elebaşlarından Binbaşı Yerşov, ranzasına oturduğu Mostovskoy'a doğru eğilmiş, elini onun omzuna koymuş hızlı hızlı, hararetli bir şeyler söylüyordu.

Mostovskoy, birden etrafına göz atınca ilerdeki ranzasından Çernetsov'un onlara baktığını gördü. Mostovskoy, onun gören gözündeki keder ifadesinin kırık gözünün yerindeki karanlık kızıl çukurdan daha korkunç olduğunu düşündü.

"Evet kardeşim, senin neşen kaçıyor ne yapalım," diye düşündü Mostovskoy, ama öyle öç alır gibi bir sevinç de duymadı.

Kuşkusuz Yerşov'un her zaman herkese gerekli olması bir rastlantı değildi, yasa böyle belirlemişti. "Yerşov nerede? Yerşa'yı gördünüz mü? Yoldaş Yerşov! Binbaşı Yerşov! Yerşov dedi ki... Yerşov'a sor..." Diğer barakalarda kalanlar yanına gelirlerdi, ranzasının çevresinde her zaman bir hareket olurdu.

Mihail Sidoroviç, Yerşov'a "düşünce sahibi" diye ad takmıştı. 1860'larda düşünce sahipleri vardı, 1880'lerde vardı. Narodnikler vardı, Mihaylovskiy de geri dönmemek üzere gitmişti. Hitler'in toplama kampının da kendi düşünce sahibi var! Tek gözlünün yalnızlığı, bu kampta acıklı bir simge gibiydi.

Mihail Sidoroviç'in çarlık dönemi hapishanesinde ilk yattığı zamandan bu yana onlarca yıl geçmişti, hatta o zaman başka bir yüzyıl, on dokuzuncu yüzyıl söz konusuydu.

Pratik çalışma yeteneği konusunda bazı parti yöneticilerinin gösterdiği güvensizliğe ne kadar üzüldüğünü anımsıyordu şimdi. Kendini güçlü hissediyordu, her gün sözlerinin General Gudz için de, tugay komiseri Osipov için de, hüzünlü Binbaşı Kirillov için de ne kadar önemli olduğunu görüyordu.

Savaştan önce pratikten uzak biri olarak protestosunun ve fikir ayrılığının, aynı zamanda Stalin'in parti içindeki tek adamlığının, muhalefete karşı yürütülen sonu kanlı mahkemelerin ve partinin eski kuşağına karşı yeterince saygı gösterilmemesinin yarattığı şeylerle ilişkisinin az olması onu teselli ediyordu. Yakından tanıdığı ve çok sevdiği Buharin'in idamı onu çok üzmüştü. Ancak bu sorunların herhangi biriyle ilgili olarak partiyle karşı karşıya kalacak olursa bir ömür verdiği davaya, yani Lenin'in davasına da elinde olmadan karşı çıkmış olacağını biliyordu. Belki zayıflığı, belki de korkaklığı yüzünden sustuğu ve kabul etmediği şeylere karşı çıkmadığı yolundaki kuşkular onu zaman zaman üzerdi. Savaştan önce çok korkunç şeyler olmuştu. Sık sık merhum Lunaçarskiy'i anımsıyordu. Onu tekrar görmeyi ne kadar çok istiyordu. Anatoliy Vasilyeviç'le konuşmak öyle kolaydı ki, hemen, daha ağızlarından bir söz çıkmadan birbirlerini anlarlardı.

Şimdi korkunç bir Alman kampında kendinden emin ve güçlü hissediyordu kendini. Ancak can sıkıcı bir duygu peşini bırakmıyordu. Kampta da o eski, açık ve net duygularına geri dönemiyordu: Kendi insanlarının arasında kendinsin, yabancıların arasında yabancı.

Bir gün bir İngiliz subayının ona Rusya'da Marksizm karşıtı görüşlerin yasaklanmış olmasının onun felsefe bilimiyle uğraşmasını engelleyip engellemediğini sormasında değildi mesele.

"Birilerine engel oluyordur belki, ama benim gibi bir Marksist'e engel olmuyor," diye yanıtlamıştı Mihail Sidoroviç.

"Sizin eski bir Marksist olduğunuzu göz önüne alarak bu soruyu sordum," demişti İngiliz. Bu sözlerin yarattığı rahatsızlık yüzünden Mostovskoy yüzünü ekşitmiş olsa da İngiliz'e ağzının payını vermişti.

Burada mesele, Osipov, Gudz, Yerşov gibi adamların onunla çok yakın dost olmalarına karşın zaman zaman onu üzmeleri de değildi. Ruhundaki pek çok şeyin onun açısından yabancılaşmasıydı asıl mesele. Barış zamanlarında eski bir dostuyla karşılaştığında sevindiği, ama görüşmenin sonunda bu dostunu bir yabancı olarak gördüğü olurdu.

Fakat içinde bugüne yabancı bir şey yaşarken ve bu yabancı şey onun bir parçasıyken nasıl davranabilir insan... Kendinle ilişkini koparıp, görüşmeyi kesecek değilsin ya.

İkonnikov'la konuşurken öfkeleniyor, kaba ve alaycı oluyor, ona lapa, pelte, pısırık diyordu. Ancak bir yandan onunla alay ederken, bir yandan da uzun süre görmeyince özlüyordu.

Gençliğindeki ve şimdiki hapislik yılları arasında asıl değişiklik bundaydı.

Gençlik yıllarında dostlarının ve fikirdaşlarının her

şeyi yakın ve anlaşılırdı onun için. Düşmanın her düşüncesi, her görüşü yabancı ve anlamsızdı.

Şimdi ise birden bir yabancının düşüncelerinde onlarca yıl önce kendisinin çok değer verdiği bir şey olduğunu, dostlarının düşüncelerinde ve sözlerinde ise bazen hiç anlayamadığı yabancı bir şeyin bulunduğunu görüyordu.

"Bu dünyada çok uzun zamandır yaşadığım için olsa gerek, " diye düşünüyordu Mostovskoy.

5

Amerikalı albay, özel barakanın özel bir odasında kalıyordu. Akşamları serbestçe barakadan çıkmasına izin veriyorlar, ona özel yemek çıkarıyorlardı. Albayla ilgili olarak İsveç'ten bilgi istendiği, Başkan Roosevelt'in İsveç Kralı aracılığıyla albay hakkında ricada bulunduğu söyleniyordu.

Albay bir keresinde hasta Rus Binbaşı Nikonov'a bir tablet çikolata getirmişti. Özel barakada albayın en çok ilgisini çeken Rus savaş tutsaklarıydı. Alman taktiği ve savaşın ilk yılındaki başarısızlığın nedenleri konusunda Ruslarla konuşmaya çalışıyordu.

Sık sık Yerşov'la konuşmaya girişiyor ve Rus binbaşının zeki, aynı zamanda da ciddi ve neşeli gözlerine bakarken binbaşının İngilizce konuşmayı anlamadığını unutuyordu.

Bu kadar zeki yüze sahip birinin onu anlamaması, dahası her ikisini de bu kadar heyecanlandıran konulardaki bir konuşmayı anlamaması Amerikalının tuhafına gidiyordu.

"Gerçekten hiç anlamıyor musunuz?" diye üzüntüyle soruyordu.

Yerşov ona Rusça yanıt veriyordu:

"Bizim saygıdeğer çavuş, yabancı diller dışında bütün dilleri bilirdi.

Ancak yine de kamptaki Ruslar, farklı dillerde konuşan onlarca farklı milletten insanlarla, gülümsemelerden, bakışlardan, sırta pat pat vurmalardan ve on-on beş bozuk Rusça, Almanca, İngilizce ve Fransızca sözcükten oluşan bir dilde dostluktan, merhametten, yardımdan, evlerine, karılarına ve çocuklarına olan sevgilerinden söz ediyorlardı.

Kamerad, gut, brot, suppe, kinder, zigarette, arbeit ve kamplarda doğan *Revier, Blockälteste, Kapo, Vernichtungslager, Appell, Appellplatz, Waschraum, Flugpunkt, Lagerschütze*[1] gibi daha düzinelerce Almanca sözcük, kamp insanlarının basit, aynı zamanda da karmaşık yaşamlarında çok önemli şeyleri ifade etmeye yetiyordu.

Rebyata, tabaçok, tovariş[2] gibi pek çok farklı milletten tutukluların kullandıkları Rusça sözcükler de vardı. Ölümü yakın bir kamp sakininin durumunu ifade eden Rusça *dohodyaga* sözcüğü, herkes için ortaktı, kamptaki elli altı milletin hepsi de bu sözcüğü öğrenmişti.

Yüce Alman halkı, yüce Rus halkının yaşadığı kentleri ve köyleri on-on beş sözcüklük sözcük haznesiyle istila etmişti ve milyonlarca Rus köylü kadını, yaşlı adamı ve çocuğu ile milyonlarca Alman askeri *makta, pan, ruki vierh, kurka, yayka, kaput*[3] sözcükleriyle konuşu-

1. Arkadaş; iyi; ekmek; çorba; çocuklar; sigara; iş, çalışma... revir; blok emir eri; polis; ölüm kampı; yoklama; yoklama alanı; banyo; uçuş noktası; kamp bekçisi. (Ç.N.)

2. Çocuklar; tütün; yoldaş. (Ç.N.)

3. (Rus.) Karı; herif; eller yukarı; tavuk; yumurta; palto. (Ç.N.)

yorlardı. Bu konuşmanın sonucunda iyi bir şey olmuyordu. Ama Rusya'da yaptığı iş için yüce Alman halkına yetiyordu bu sözcükler.

Fakat yurtdışında bulunduğu yirmi yıl boyunca Rusçayı unutmak bir yana hâlâ mükemmel konuştuğu halde Çernetsov'un Sovyet savaş tutsaklarıyla konuşma denemelerinden de aynı şekilde iyi bir sonuç çıkmıyordu. Çernetsov Sovyet savaş tutsaklarını anlayamıyordu, onlar da kendisinden çekiniyorlardı.

Bir kısmı durumu değiştirmeye değil ölmeye hazır, diğer bir kısmı Vlasov'un[1] ordusuna katılmaya niyetlenen Sovyet savaş tutsakları da kendi aralarında anlaşamıyorlardı. Ne kadar çok konuşur ve tartışırlarsa birbirlerini o kadar az anlıyorlardı. Ondan sonra da birbirlerine karşı kin ve nefret dolu bir halde susuyorlardı.

Dilsizlerin böğürtüleri ve körlerin konuşmaları, korku, umut ve acıyla birleşen insanların yoğun karışımı, aynı dili konuşan insanların birbirini anlamaması, birbirinden nefret etmesi yirminci yüzyılın felaketlerinden birini acıklı bir biçimde ortaya koyuyordu.

6

Karın yağdığı günün akşamı Rus savaş tutsaklarının konuşmaları çok hüzünlüydü.

Hatta her zaman disiplinli ve maneviyatı güçlü olan Albay Zlatokrılets ve tugay komiseri Osipov bile asık su-

1. Andrey Andreyeviç Vlasov, 1942 yılında Almanlara tutsak düşmüş, SSCB'ye karşı Nazilerle işbirliği yaparak savaş tutsaklarından ordu kurmuş bir Kızıl Ordu subayıdır. (Ç.N.)

ratlı ve suskundular. Hasret herkesi altına almış eziyordu.

Topçu Binbaşı Kirillov omuzları çökmüş bir halde Mostovskoy'un ranzasında oturuyor, sessizce başını sallıyordu. Sanki sadece koyu renk gözleri değil, iriyarı bedeni de keder doluydu. Gözlerde buna benzeyen bir ifade umutsuz kanser hastalarında olur, bu gözlere bakarken en yakınları bile acıyarak bir an önce ölsen de kurtulsan diye düşünürler.

Sarı benizli ve her yere girip çıkan Kotikov, Osipov'a Kirillov'u göstererek, "Ya kendini asacak ya da Vlasovculara katılacak," diye fısıldadı.

Mostovskoy fırça gibi ak sakalların kapladığı yanaklarını sıvazlayarak, "Beni dinleyin çocuklar," dedi. "Aslında durum iyi. Anlamadınız mı yoksa? Lenin'in kurduğu devletin yaşadığı her gün faşizm için çekilmez oluyor. Faşizmin seçim şansı yok, ya bizi yiyip bitirecek ya da kendisini yok edecek. Aslında faşizmin bize olan kini, Lenin'in davasının doğru olduğunun da kanıtıdır. Ciddi bir şey daha var. Faşistlerin bize karşı kinleri arttıkça haklılığımıza daha çok güveneceğimizi anlasanıza. Sonunda biz galip geleceğiz."

Sert bir şekilde Kirillov'a döndü ve, "Neyiniz var, ha?" dedi. "Gorki'nin öyküsünü anımsayın, hapishane avlusunda dolaşırken bir Gürcü'nün ona, 'Ne öyle tavuklar gibi dolaşıyorsun, başını yukarı kaldır!' dediği öyküyü."

Hepsi güldüler.

"Doğru doğru, başınızı yukarı kaldırın," dedi Mostovskoy. "Büyük, yüce Sovyet devletinin komünist düşünceyi koruyacağını aklınızdan çıkartmayın! Hitler Sovyet devletinin de, komünist düşüncenin de hakkından gelsin bakalım. Stalingrad direniyor, dayanıyor. Savaştan önce vidaları iyi sıkıştırmadık mı yoksa? Fakat artık amacın uygulanan yöntemleri haklı çıkardığını körler bile görüyor."

"Evet, vidalarımız iyi sıkıştırılmış. Bunu doğru söylediniz," dedi Yerşov.

"Az sıkıştırmışlar," dedi General Gudz. "Daha sıkı olsaydı, Volga'ya kadar ulaşamazlardı."

"Stalin'e ders vermek bize düşmez," dedi Osipov.

"Öyle ya," dedi Mostovskoy. "Yok eğer zindanlarda ve rutubetli maden ocaklarında yok olup gitmek gerekiyorsa o zaman yazacak bir şey kalmaz artık. Düşünmemiz gereken bu değil."

"Peki ne?" diye yüksek sesle sordu Yerşov.

Oturanlar birbirlerine ve çevrelerine bakındılar, kısa bir süre sustular.

"Ah, Kirillov, Kirillov," dedi Yerşov birden. "Babamız doğru söyledi: Faşistler bizden nefret ediyor diye sevinmeliyiz. Biz onlardan, onlar bizden. Anlıyor musun? Bir de bizimkilerin kampına düştüğünü düşün. Asıl felaket o olurdu. Burası ne ki! Bizler güçlü insanlarız, Alman'ın daha çok keyfini kaçıracağız."

7

62. Ordu Komutanlığı'nın bütün gün birliklerle bağlantısı kopuktu. Pek çok karargâhın radyo alıcıları devreden çıkmıştı; telefon bağlantısı her yerde aksıyordu.

İnsanların, akıp giden, üzeri küçük dalgalarla kaplı Volga'ya bakarken onu, kıyısında sarsılan toprağın dalgalandığı hareketsiz bir nehir olarak hissettikleri anlar oluyordu. Yüzlerce Sovyet topu Volga'nın sol kıyısından ateş ediyordu. Mamayev Tepesi'nin güney yamacındaki Alman mevzilerinin üstünde toprak ve çamur parçaları uçuyordu.

Yükselen toprak bulutları, çekim kuvvetiyle yaratılmış olağanüstü ve görünmez bir elekten geçerek adeta ekim yapıyor, ağır kesekler ve parçalar yere düşüyor, hafiflerse göğe yükseliyordu.

Kulakları sağırlaşmış, gözleri kanlanmış Kızıl Ordu askerleri, günde birkaç kez Alman tanklarının ve piyadesinin saldırısına karşılık veriyordu.

Ordularıyla bağlantısı kopmuş komutanlara gün canlarını sıkacak kadar uzun geliyordu.

Çuykov, Krılov ve Gurov, günü sadece bir şeylerle doldurmaya çalışmıyorlar, iş yapıyorlarmış gibi bir görüntü yaratıyorlar, mektup yazıyorlar, düşmanın olası hareketlerini tartışıyorlar, şakalaşıyorlar, mezeyle ya da mezesiz votka içiyorlar, bombardıman seslerine kulak vererek susuyorlardı. Yerin altındaki sığınağının çevresinde bir demir kasırgası uluyor, yerin üstüne kafasını çıkaran bütün canlıları ânında biçiyordu. Karargâh felç olmuştu.

"Hadi gelin aptal oynayalım," dedi Çuykov ve içi izmarit dolu büyük küllüğü masanın köşesine doğru itti.

Ordu Kurmay Başkanı Krılov bile soğukkanlılığını yitirmişti. Parmağını masaya vurarak, "Gelip bizi yemelerini beklemekten daha kötü bir durum olamaz," dedi.

Çuykov kartları dağıttı, "Kupa koz," diye ilan etti, sonra birden desteyi karıştırdı:

"Tavşanlar gibi oturuyoruz ve kâğıt oynuyoruz. Hayır, dayanamıyorum!" dedi.

Düşünceye dalmış, oturuyordu. Yüzü korkunç görünüyordu, yüzüne bir nefret, bir acı ifadesi yansımıştı.

Gurov, sanki başına gelecekleri seziyormuş gibi, düşünceli bir halde, "Evet, böyle bir günden sonra insan kalp sektesinden ölebilir," dedi.

Sonra kahkahalarla güldü ve şöyle devam etti:

"Tümende gündüz tuvalete gitmek akıl almaz, korkunç bir iştir! Birileri anlatmıştı, Lyudnikov'un kurmay

başkanı kendini yer altı sığınağının içine atmış ve, "Hurra, çocuklar, sıçtım!" diye bağırmış. Bir de ne görsün, âşık olduğu doktor hanım da orada oturmuyor mu?

Alman uçaklarının akınları karanlık çökünce sona ermişti. Gümbürtüyle, çatırtıyla inim inim inleyen Stalingrad kıyısına geceleyin yolu düşen biri, kesin sonucu belirleyecek bir saldırının yapıldığı saatte kötü yazgısının onu Stalingrad'a getirdiğini düşünürdü, ama eski askerler için bu, tıraş olma, öteberi yıkama, mektup yazma zamanıydı, cephedeki tesviyecilerin, tornacıların, lehimcilerin, saatçilerin çakmak, ağızlık, fitili kaput kumaşından, kendisi mermi kovanından kandil yaptıkları, duvar saatlerini onardıkları bir zamandı.

Patlamaların parlayan ateşi, kıyı yamacını, kentin yıkıntılarını, petrol depolarını, fabrika bacalarını aydınlatıyordu, bu kısa parlama anlarında kıyı da, kent de iç karartıcı ve kasvetli görünüyordu.

Karanlık çökünce ordu haberleşme merkezi canlanmış, muharebe raporlarının kopyalarını çoğaltan yazı makineleri çatırdamaya, motorlar vızıldamaya, telgraf makinesi tıkırdamaya başlamıştı, telefoncular hatlarda bağrışıyorlar, tümenlerin, alayların, bataryaların, bölüklerin komuta noktalarına telefon bağlıyorlardı. Ordu karargâhına gelen irtibat erleri ağırbaşlılıkla hafifçe öksürüyorlar, irtibat subayları harekât nöbetçilerine rapor veriyorlardı.

Ordunun topçu birliği komutanı ihtiyar Pojarskiy ve ölümcül geçişlerin şefi, mühendis General Tkaçenko, yeşil asker kaputunun yeni sakini Sibirya Tümeni komutanı Gurtyev ve tümeniyle Mamayev Tepesi'nin eteğinde bulunan, Stalingrad'ın yerlisi Yarbay Batyuk, Çuykov ve Krılov'a bir an önce rapor vermeye çalışıyorlardı. Ordu Askerî Kurul üyesi Gurov'a sunulan siyasi raporlarda Stalingrad'ın ünlü adları, havancı Bezdidko, keskin ni-

şancılar Vasiliy Zaytsev ve Anatoliy Çehov, Çavuş Pavlov'un adları sayılıyor, onların yanı sıra Stalingrad'da adları ilk kez söylenen, Stalingrad'daki ilk günlerinin askerî şan getirdiği Şopin, Vlasov, Brısin'den söz ediliyordu. Ön hatta ise eşkenar üçgen şeklinde kâğıtlar postacılara veriliyordu: "Uç sayfacık, batıdan doğuya... selamla git, cevapla dön... iyi günler, belki de iyi akşamlar..." Ön hatta ölüleri gömüyorlardı ve ölenler sonsuz uykularının ilk gecesini arkadaşlarının mektup yazdıkları, tıraş oldukları, ekmek yedikleri, çay içtikleri, kendi yaptıkları banyolarda yıkandıkları yer altı ve yer üstü sığınaklarının yanı başında geçiriyorlardı.

8

Stalingrad'ı savunanlar için en ağır günler gelmişti.

Kentteki çarpışmaların, saldırı ve karşı saldırıların karmaşasında, "Uzmanlar Evi", değirmen, Devlet Bankası binası için, bodrumlar, avlular, meydanlar için verilen mücadelede Alman kuvvetlerinin üstünlüğü tartışılmazdı.

Stalingrad'ın güney kısmında Lapşinlerin bahçesinin yanına, Kuporosnaya Deresi'ne ve Elşanka'ya saplanan Alman kaması genişliyordu ve suyun hemen yakınında saklanan Alman mitralyözcüleri Krasnaya Sloboda'nın güneyinde Volga'nın sol kıyısını ateşe tutuyorlardı. Harekâtçılar her gün haritalarda cephe hattını işaretliyorlar, sürekli olarak her yeri mavi işaretlerin kapladığını ve Sovyet savunmasının kırmızı çizgisiyle Volga'nın mavisi arasındaki şeridin giderek eriyip inceldiğini görüyorlardı.

Girişim gücü, savaş ruhu bugünlerde Almanların

elindeydi. İlerledikçe ilerliyorlardı ve Sovyet karşı saldırılarının gazabı, onların yavaş ama nefret edilecek derecede kesin ilerlemesini durduramıyordu.

Gökyüzünde ise güneşin doğuşundan batışına dek pike yapan Alman uçakları vızıldayıp duruyor, zavallı toprağı tahrip bombalarıyla delik deşik ediyordu. Ve yüzlerce kafada dikenli, sert bir düşünce, yarın ne olacak, Sovyet savunma şeridi bir ip kadar incelip Alman taarruzunun demir dişleri tarafından koparıldığında ne olacak düşüncesi yaşıyordu.

9

General Krılov gece geç vakit yer altı sığınağındaki yatağına uzandı. Şakakları zonkluyordu, içtiği onlarca sigara yüzünden boğazı acıyordu. Krılov, dilini kuruyan damağında gezdirdi ve duvara doğru döndü. Bastıran uyku, Krılov'un belleğinde Sivastopol ve Odessa çarpışmalarını, hücuma geçen Romen piyadesinin haykırışını, sarmaşıkların boy attığı, taş döşeli Odessa avlularını ve Sivastopol'ün denizci güzelliğini birbirine katıyordu.

Yine Sivastopol'de komuta noktasında olduğunu görür gibi oluyordu ve General Petrov'un yaylı gözlüğünün camları uykulu bir sis içinde parlıyordu; parlayan cam binlerce kırık cam haline dönüşerek parlamaya başlamıştı, deniz dalgalanıyor, Alman mermileriyle paramparça olan kayalardan yükselen gri toz, denizcilerin başlarının üstünde, Sapun Dağı'nın tepesinde yüzüyordu.

Tekneye acımasızca vuran dalgaların sesi ve bir dalgıcın, "Atla!" diye bağıran kaba sesi duyuldu. Galiba dalgaların içine atlamıştı, ama ayağı hemen bir denizaltının

gövdesine değmişti... Sonra Sivastopol'e, gökteki yıldızlara, kıyıdaki yangınlara son bir bakış...

Krılov uyuyakaldı. Savaş uykusunda da hükmünü sürdürüyordu. Denizaltı Sivastopol'den Novorossiysk'e doğru gidiyordu. Uyuşan ayaklarını altına çekti, terden göğsü ve sırtı ıslanmıştı, motorun gürültüsü şakaklarına vuruyordu.

Ve motor birden durdu, tekne yavaşça dibe çöktü. Boğucu sıcaklık dayanılmaz hale gelmişti, nokta nokta perçinlerle karelere bölünmüş metal tonoz çöküyordu...

Çeşit çeşit seslerin birbirine karıştığı bir uğultu, bir şapırtı duydu, derinlerde bir bomba patlamış, sular çarpmış, onu yatağından fırlatıp atmıştı. Krılov gözlerini açtı: Her yan ateş içindeydi, sığınağın ardına kadar açık kapısının yanından bir alev seli Volga'ya doğru hızla akıyor, insanların çığlıkları, otomatik tabancaların cayırtısı duyuluyordu.

Tanımadığı bir Kızıl Ordu askeri Krılov'a kaputunu uzatarak, "Kaputu başına ört başına!" diye bağırdı.

Ama Krılov, Kızıl Ordu askerini kenara çekerek, "Komutan nerede?" diye bağırdı.

Olan biteni hemen anladı: Almanlar petrol depolarını ateşe vermişlerdi ve yanan petrol Volga'ya doğru hızla akıyordu.

Bu akan ateşin içinden sağ çıkma olanağı yokmuş gibi geldi. Ateş, çukurları ve mermilerin açtığı delikleri dolduran, bağlantı yollarını kırbaçlayan petrolden çatırtılarla koparak uğulduyordu. Toprak, çamur, taş, petrole doyarak yanmaya başladı. Petrol, mermilerle delinmiş depolardan kara, parlak seller halinde fışkırıyor, depolarda sıkışan ateş ve duman çok büyük toplar oluşturarak yayılıyormuş gibi görünüyordu.

Yeryüzünde bundan yüz milyonlarca yıl önce zafer kazanmış olan yaşam, ilkel canavarların kaba ve korkunç

yaşamı mezarlarından kurtulmuş, yine böğürüyor, önüne geleni ayaklarının altına alıp çiğneyerek uluyor, çevresindeki her şeyi açgözlülükle ağzına atıyordu. Kızgın buhar bulutlarını göğün yükseklerine taşıyan ateş, bu bulutlar alev aldığında yüzlerce metre yukarıya yükseliyordu. Alev kitlesi o kadar büyüktü ki, havada oluşan hortum, yanan karbon moleküllerine oksijen yetiştiremiyordu ve sallanan siyah kubbe yıldızlı bir sonbahar gecesini yanan topraktan ayırıyordu. Akıcı, koyu ve kara gökkubbeye aşağıdan bakmak korkunçtu.

Ateş ve duman sütunları yukarı doğru hızla yükselirken kâh umutsuzluğa ve öfkeye kapılmış canlı varlıkların çizgilerine bürünüyor, kâh titreyen kavak ağaçları gibi görünüyordu. Siyah ve kırmızı, bir dansta iç içe girmiş, kara ve kızıl giysileri lime lime kızlar gibi ateş parçalarının içinde dönüp duruyordu.

Yanan petrol, suyun üstünde dümdüz yayılıyor, akıntıya kapılarak cızırdıyor, dumanlar çıkarıyor, kıvrılıyordu.

Bu dakikalarda pek çok askerin kıyıya nasıl gidilebileceğini artık biliyor olmaları şaşırtıcıydı. "Buraya, buraya koş, işte patika şurada!" diye bağırıyorlardı askerler; birkaç kişi alev alev yanan yer altı sığınaklarının olduğu yere iki-üç kez çıkmayı başarmıştı, karargâhtakilerin, kurtulan bir grup insanın üzerinde durduğu, Volga'ya akan iki petrol selinin çatalındaki kıyı uzantısına ulaşmalarına yardım ediyorlardı.

Kapitone asker ceketi giymiş insanlar ordu komutanının ve karargâh subaylarının kıyıya inmelerine yardım ettiler. Öldüğü sanılan General Krılov'u ateşin içinden bu insanlar kucaklarında çıkartmışlardı ve yanmış kirpiklerini kırpıştırarak, kırmızı yabangülü çalılarının arasından kendilerine yol açarak tekrar karargâh sığınaklarına yollanmışlardı.

62. Ordu'nun karargâh görevlileri, Volga'nın kıyısındaki küçük toprak çıkıntıda sabaha kadar ayakta durdular. Yüzlerini kızgın havadan korurken, giysilerine sıçrayan kıvılcımları elleriyle vurup söndürürken ordu komutanına bir göz atıyorlardı. Komutan, Kızıl Ordu kaputunu omzuna atmıştı, kasketinin altından saçları alnına dökülüyordu. Kaşları çatık, suratı asıktı, sakin ve düşünceli görünüyordu.

Gurov, oradakilere bakarak, "Ateşin ortasında da yanmayacağız zahir..." dedi ve kaputunun kızgın düğmelerini yokladı.

Mühendislik hizmetleri komutanı General Tkaçenko, "Hey, elinde kürek olan asker, hendeği bir an önce kaz, yoksa ateş şu tepeden akacak!" diye bağırdı.

Sonra Krılov'a, "Her şey birbirine karıştı, general yoldaş, ateş su gibi akıyor, Volga ise alev alev yanıyor," dedi. "Neyse ki, kuvvetli bir rüzgâr yok, yoksa hepimizi yakıp kavururdu."

Volga tarafından hafif bir esinti olduğunda yangının ağır çadırı sallanıyor, eğiliyordu ve insanlar alevlerden bir oraya bir buraya kaçıyorlardı.

Bazıları kıyıya gelince çizmelerini suyla ıslatıyorlardı, çizmelerin kızgın konçlarından buhar çıkıyordu. Bazıları gözlerini yere dikmiş susuyorlar, bazıları sürekli çevrelerine bakınıyorlar, üçüncü bir grup, gerginliği hafifletmeye çalışarak, "Burada kibrite gerek yok, Volga'dan ya da rüzgârdan sigara yakabilirsin," diye espri yapıyorlar, dördüncü bir grup ise üstlerini başlarını yoklayıp duruyorlar, kemerlerindeki metal tokaların sıcaklığını hissederek kafalarını sallıyorlardı.

Birkaç patlama sesi duyuldu, karargâhtaki muhafız birliğinin yer altı sığınaklarındaki el bombaları patlamıştı. Sonra makineli tüfek şeritlerindeki mermiler çatırdamaya başladı. Bir Alman havan mermisi ateşin arasından

ıslık çalarak geçti ve uzakta, Volga'nın içinde patladı. Kıyıda dumanların arasından belli belirsiz insan figürleri görünüp kayboluyordu. Galiba birileri ateşi komuta noktasından uzaklaştırmaya çalışıyordu, ama bir saniye sonra her şey duman ve ateş içinde tekrar kayboluyordu.

Krılov, çevrede akıp giden ateşe bakarken artık ne bir şey anımsıyor ne de bir karşılaştırma yapıyordu... Almanlar yangına denk getirip saldırmayı akıl etmemişler miydi? Ordu Komutanlığı'nın nerede bulunduğunu bilmiyordu Almanlar. Dün ele geçirilen tutsak, ordu karargâhının sağ kıyıda bulunduğundan emin değildi... Anlaşılan sınırlı bir harekâttı bu, demek sabaha kadar hayatta kalma şansı vardı. Sadece rüzgârın artmaması gerekiyordu.

Krılov, başını çevirip yanında duran Çuykov'a baktı. Çuykov uğuldayan yangına bakıyordu; ise bulanmış yüzü kızgın bakır gibi görünüyordu. Şapkasını çıkardı, elini saçlarında gezdirdi ve ter içinde kalmış bir köy demircisine benzedi; kıvırcık kafasının üstünde kıvılcımlar sıçrıyordu. Yukarıya, gürültülü ateş kubbesine baktı, başını çevirip yılan gibi kıvrılan ateşlerin arasında delik deşik karanlıkların belirdiği Volga'ya bir göz attı. Krılov, Almanlar gece büyük bir saldırıya girişirler mi, sabaha dek dayanacak olursak karargâhı nereye yerleştirmek gerekir gibi kendisini kaygılandıran sorunları ordu komutanının büyük bir dikkatle çözümlediğini düşündü.

Kurmay başkanının kendisine baktığını hisseden Çuykov, gülümsedi ve başının üstünde eliyle geniş bir daire çizerek şöyle dedi:

"İyi iş, değil mi? Lanet olsun..."

Alevler Stalingrad Cephe Komutanlığı karargâhının bulunduğu Volga'nın sol kıyısındaki Kızıl Bahçe'den çok iyi görünüyordu. Kurmay Başkan Tümgeneral Zaharov,

yangınla ilgili ilk haberi aldıktan sonra Yeremenko'ya rapor etmişti ve komutan, Zaharov'dan haberleşme merkezine giderek Çuykov'la görüşmesini rica etmişti. Zaharov, patikada soluk soluğa yürüyordu. Yaver, fenerle yolu aydınlatırken zaman zaman, "Dikkat edin general yoldaş," diyor ve patikanın üzerine sarkan elma dallarını eliyle tutup geri çekiyordu. Uzaktaki kızıllık ağaçların gövdelerini aydınlatıyor, yerde pembe lekeler oluşturuyordu. Bu donuk ışık insanın içini kaygıyla dolduruyordu. Çevrede sadece nöbetçilerin birbirlerine alçak sesle seslenmeleriyle bozulan sessizlik, dilsiz ve renksiz ateşe daha da tehdit edici bir güç kazandırıyordu.

Haberleşme merkezindeki nöbetçi kız, soluk soluğa kalmış olan Zaharov'a bakarak ne telefonla, ne telgrafla, ne de radyo aracılığıyla Çuykov'a ulaşılamadığını söyledi.

"Tümenlere de mi?" diye kesik kesik konuşarak sordu Zaharov.

"Sadece Batyuk'la bağlantı kuruldu, Tümgeneral yoldaş."

"Haydi, canlanın!"

Zaharov'a bakmaktan çekinen nöbetçi kız, generalin zor ve birden sinirlenen karakterinin hemen alevleneceğini bilerek birden sevinçle gülümsedi ve, "Bağlantı var, buyurun, general yoldaş," dedi ve almacı Zaharov'a uzattı.

Zaharov'la konuşan tümen kurmay başkanıydı. O da cephe kurmay başkanının ağır soluklarını ve emredici sesini duyunca tıpkı muhabere memuru kız gibi korktu.

"Neler oluyor sizin orada, rapor verin. Çuykov'la bağlantınız var mı?"

Tümen kurmay başkanı petrol depolarındaki yangını, ordu karargâhı komuta merkezinin üstünden bir ateş silindirinin geçtiğini, tümenin ordu komutanıyla bağlantı kuramadığını, ateşin ve dumanların içinden kıyıda duran

insanlar göründüğüne göre, oradaki herkesin ölmediğini, ancak ne karadan, ne de kayıkla Volga'dan onlara ulaşmanın olanaksız olduğunu, çünkü Volga'nın yandığını rapor etti. Batyuk, ateş selini durdurmaya çalışmak ve kıyıdaki insanları ateşten kurtarmak için karargâhın muhafız bölüğüyle birlikte kıyıyı izleyerek yangın yerine gitmişti.

Zaharov, kurmay başkanı dinledikten sonra şöyle dedi:

"Çuykov'a iletin, eğer sağsa Çuykov'a iletin..." Ve sustu.

Bu uzun araya hayret eden ve generalin hırıltılı sesinin birden gürlemesini bekleyen haberleşme memuru kız, çekinerek Zaharov'a baktı. General mendilini gözlerine bastırmış, öyle duruyordu.

O gece karargâh komutanlarından kırkı yıkılan yer altı sığınaklarında, alevlerin arasında kalarak yaşamını yitirdi.

10

Krımov, petrol depolarındaki yangından kısa bir süre sonra Stalingrad'a gitti.

Çuykov, yeni Ordu Komuta Merkezi'ni Volga'nın eğimli kıyısının altına, Batyuk'un tümeninin bünyesindeki avcı alayının bulunduğu yere aldı. Çuykov, alay komutanı Yüzbaşı Mihaylov'un yer altı sığınağını ziyaret etti ve yere kat kat kerestelerin döşendiği geniş sığınağa göz gezdirip, memnuniyetle başını salladı. Yüzbaşının kırmızı, çilli, üzgün yüzüne bakan komutan ona neşe içinde, "Rütbenize uymayan bir sığınak yaptırmışsınız kendinize yüzbaşı yoldaş," dedi.

Alay karargâhı, birkaç basit eşyasını toplayıp, Volga'

nın aktığı yönde on-on beş metre üzerine yerleşti. Kırmızı yüzlü yüzbaşı da buna karşılık kendi tabur komutanını yerinden etti.

Evsiz kalan tabur komutanı, kendi bölük komutanlarına dokunmadı, (zaten çok sıkışık durumda yaşıyorlardı), tam düzlükte kendisi için yeni bir sığınak yapmalarını emretti.

Krımov, 62. Ordu'nun komuta merkezine geldiğinde buradaki istihkâm çalışmaları son hızla devam ediyordu. Karargâhın ayrı ayrı bölümleri arasına haberleşme hatları döşeniyor, siyasi bölüm sakinlerini, harekâtçıları ve topçuları birbirine bağlayan yollar açılıyordu. Krımov, komutanı iki kez gördü, inşaata bakmak için dışarı çıkmıştı.

Belki de dünyanın hiçbir yerinde konut yapımına Stalingrad'daki kadar büyük bir ciddiyetle yaklaşılmamıştır. Stalingrad'ın yer altı sığınakları ısınmak için ya da gelecek kuşaklara örnek olsun diye yapılmadı. Tanyerinin ağardığını ve öğle saatini görme olasılığı yer altı sığınağında kullanılan kerestelerin kalınlığına, haberleşme hattının derinliğine, çıkış yerinin yakınlığına, sığınağın havadan fark edilip edilmediğine bağlıydı.

Birinden laf açıldığında onun sığınağından da söz ediliyordu.

"Batyuk bugün Mamayev Tepesi'nde havan toplarıyla adamakıllı çalışmış... Ee, öyle bir sığınağı var ki, kapısı senatodaki kapılar gibi kapkalın, sapsağlam, akıllı adam vesselam..."

Birinden şöyle söz edildiği de oluyordu:

"Ne yapsın, gece geri püskürtmüşler onu, kilit mevziyi kaybetmiş, birlikleriyle bağlantısı kopmuş. Komuta noktası havadan görülmüş, kapı boşluğuna da sanırım sinekler yüzünden çadır bezi asılıymış. Kafasız adam, karısının savaştan önce onu terk ettiğini duymuştum zaten."

Stalingrad yer altı sığınaklarıyla ilgili çok çeşitli öy-

küler vardı. Öykülerden biri, Rodimtsev'in karargâhının yerleştiği kanalizasyon borusuna ansızın su dolduğunu ve tüm belgelerin kıyıya vurduğunu, bazı şakacı insanların Rodimtsev karargâhının haritadaki yerini Volga'nın içinde gösterdiklerini anlatıyordu. Bir başka öykü de Batyuk'un yer altı sığınağındaki ünlü kapının nasıl zorla kırıldığına ilişkindi. Bir diğer öykü, Joludev'in traktör fabrikasında bulunan sığınakta karargâhıyla birlikte toprak altında kaldığı üzerineydi.

Birbirine çok yakın yer altı sığınaklarıyla dolu Stalingrad kıyı şeridi, Krımov'a bir tarafında Volga'nın, diğer tarafında düşman ateşinin sağlam bir duvar gibi uzayıp gittiği çok büyük bir savaş gemisini anımsatıyordu.

Krımov, Siyasi Müdürlük'ten Rodimtsev Tümeni'nde komutanla avcı alayı komiseri arasında çıkan kavganın içyüzünü anlama emri almıştı.

Rodimtsev'e giderken karargâh komutanlarına bir rapor sunmak, sonra da kavga konusunu incelemek niyetindeydi.

Ordu Siyasi Şube'den gönderilen bir ulak, onu Rodimtsev karargâhının bulunduğu geniş kanalizasyon borusunun taştan yapılmış ağzına götürdü. Nöbetçi asker, cephe karargâhından tabur komutanının geldiğini haber verdi ve kalın bir sesten cevap geldi:

"Buraya çağır onu, alışkın olmadığından altına yapmıştır bile."

Krımov, alçak kemerin altından geçerek içeri girdi ve karargâhtakilerin bakışlarını üzerinde hissederek, bir konserve sandığının üstünde oturan, asker ceketi giymiş iriyarı alay komiserine kendini tanıttı.

"İşlerin iyi olduğunu duymak çok hoş," dedi alay komiseri. "Manuilskiy ve birinin daha sol kıyıya geldiklerini, bizim tarafa, Stalingrad'a geçmek niyetinde olmadıklarını duymuşlar."

"Ayrıca siyasi müdürlüğün verdiği bir görevim daha var," dedi Krımov, "avcı alayı komutanıyla komiser arasındaki meseleyi incelemek."

"Öyle bir meselemiz vardı," dedi komiser. "Dün halloldu: Alayın komuta merkezine bir tonluk bomba düştü, alay komutanı ve komiser dahil on sekiz kişi öldü."

Komiser güven veren bir basitlikle şöyle devam etti:

"Her şeyleri tersti, dış görünüşleri bile: Komutan basit bir köylü çocuğuydu, komiser ise eldiven giyer, parmağına yüzük takardı. Şimdi ikisi yan yana yatıyorlar."

İnsanları, kendisinin ve başka birinin ruhsal durumundan etkilenmeden yönetebilen biri olarak hemen tavrını değiştirip neşeli bir sesle şöyle dedi:

"Bizim tümen Kotluban civarındayken Moskovalı konuşmacı Pavel Fyodoroviç Yudin'i arabamla cepheye götürmüştüm. Askerî Kurul üyesi bana, 'Saçlarımı kaybedersem kafanı uçururum,' demişti. Ondan çok çektim. Bir uçak ortaya çıkmaya görsün biz de hemen bir hendeğe pike yapıyorduk. Onu koruyordum. Kellemi kaybetmeye meraklı değilim. Ama Yudin yoldaş da kendini koruyordu."

Bu konuşmaya kulak verenler güldüler ve Krımov, komiserin insanı sinirlendiren, tepeden bakan alaycı tavrını tekrar hissetti.

Krımov'un kıta hizmetindeki komutanlarla ilişkileri genellikle iyiydi, karargâhtakilerle şöyle böyleydi, kendisi gibi siyasi görevlilerle ilişkileri ise onu sinirlendiren ve her zaman samimi olmayan ilişkilerdi. İşte şimdi de tümen komiseri sinirlendiriyordu onu: Daha cepheye geleli bir iki gün olmuştu, ama herhalde kendini kıdemli biri gibi görüyordu, hem partiye de savaş öncesinde girmişti, ama Engels artık onu tatmin etmiyordu.

Ancak belli ki, Krımov da bir şekilde tümen komiserini sinirlendiriyordu.

Yaver, ona yatacak yer hazırladığında da, çay ikram ettiklerinde de Krımov bu duygudan kurtulamamıştı.

Hemen hemen her askerî birliğin kendine özgü, başkalarından farklı bir ilişki tarzı vardır. Rodimtsev Tümeni'nin karargâhındakiler de tümenin genç generaliyle her zaman gurur duyarlardı.

Krımov'un konuşması bittikten sonra ona soru sormaya başladılar.

Rodimtsev'in yanında oturan Kurmay Başkan Velskiy, "Konuşmacı yoldaş, müttefikler ikinci cepheyi ne zaman açıyorlar?" diye sordu.

Kanalın taş duvarına dayalı dapdaracık yatakta yarı uzanmış durumdaki tümen komiseri, doğrulup oturdu, elleriyle kuru otları eşeledi ve, "Aceleye ne gerek var? Asıl bizim komutanlığın ne yapmak niyetinde olduğu beni daha çok ilgilendiriyor," dedi.

Krımov, komiserden yana hoşnutsuzca eğilerek, "Mademki komiseriniz soruyu böyle soruyor, cevap vermek bana değil, generale düşer," dedi.

Herkes Rodimtsev'e baktı ve Rodimtsev şöyle dedi:

"Uzun boylu biri burada dimdik duramaz. Tek kelimeyle boru işte. Savunma nedir ki, savunmanın çok büyük bir yararı yoktur. Ama bu borunun içinden saldırıya geçmek de mümkün değil. Neyse ki, borunun içindeyken yedek toplamıyorsun."

Bu sırada telefon çalmaya başladı. Rodimtsev almacı eline aldı.

Herkes ona baktı.

Rodimtsev almacı bıraktıktan sonra Velskiy'e doğru eğildi ve alçak sesle bir şeyler söyledi. Velskiy telefona uzandı, ama Rodimtsev elini telefonun üzerine koydu ve, "Ne yapacaksınız? Duymuyor musunuz yoksa?" dedi.

Mermi kovanlarından yapılmış kandillerin isli ışığıyla aydınlanan galerinin taş kemerleri altında pek çok ses

duyuluyordu. Makineli tüfeklerin seri atışları oturanların başlarının üstünde köprüden geçen arabaların çıkardığı sesler gibi takırdıyordu. Zaman zaman el bombaları patlıyordu.

Rodimtsev, karargâhtakilerden kâh birini, kâh öbürünü yanına çağırıyor, sabırsızca çalan telefonun almacını tekrar kulağına götürüyordu.

Biraz ötesinde oturan Krımov'un bakışını yakaladı bir an, sonra evindeymiş gibi tatlı tatlı gülümseyip şöyle dedi:

"Volga'nın havası kızıştı, konuşmacı yoldaş."

Telefon hiç durmadan çalıyordu. Rodimtsev'in konuşmasına kulak kabartan Krımov, olanları aşağı yukarı anlıyordu. Tümen komutan yardımcısı genç Albay Borisov, generalin yanına yaklaştı ve Stalingrad Planı'nın serili olduğu sandığın üzerine eğilip, Sovyet savunmasının kırmızı noktalarını ta Volga'ya kadar kesen, koyu mavi dik bir çizgiyi çok düzgün ve kesin bir şekilde çizdi. Borisov, kara gözleriyle Rodimtsev'e anlamlı anlamlı baktı. Rodimtsev, yarı karanlığın içinden kendisine doğru gelen pelerinli bir adamı görünce birden ayağa kalktı.

Yaklaşan adamın yürüyüşünden ve yüzünün ifadesinden nereden geldiği hemen anlaşılıyordu, görünmez kızgın bir bulutla sarmalanmıştı, hızlı hızlı yürürken sanki pelerini hışırdamıyor, adamın üzerindeki elektrik çıtırdıyordu.

"General yoldaş," diye bağırdı şikâyet eder gibi, "beni geri püskürttü, köpek hendeğe indi, Volga'ya ulaştı. Beni takviye etmeniz gerek."

"Düşmanı ne pahasına olursa olsun kendiniz durduracaksınız, yedeğim yok," dedi Rodimtsev.

"Ne pahasına olursa durduracağız," diye karşılık verdi pelerinli adam ve geri dönüp çıkışa doğru yürüdüğünde ödeyeceği bedeli bildiğini herkes anlamıştı.

"Şu yandaki mi?" diye sordu Krımov ve haritada kıvrımlı bir damar görünümündeki hendeği gösterdi.

Ama Rodimtsev ona yanıt veremedi. Borunun ağzından tabanca sesleri geldi, el bombalarının kızıl parıltıları görünüp kayboldu.

Tiz bir düdük sesi duyuldu. Kurmay başkanı, Rodimtsev'e doğru atılarak bağırdı:

"General yoldaş, düşman komuta noktanıza doğru ilerledi!.."

Değişiklikleri renkli bir kalemle haritada işaretleyen, sakin bir sesle birazcık da rol yapan tümen komutanı bir anda gitmiş, yerine başkası gelmişti. Taş yıkıntıların içinde, yabani otların boy verdiği hendeklerde yapılan bir savaşın kromlu çelikle, katot lambalarıyla, radyo cihazıyla ilgisi kalmamıştı. İnce dudaklı adam haylaz bir çocuk gibi bağırdı:

"Pekâlâ, tümen karargâhı! Beylik silahlarınızı kontrol edin, el bombalarını alın ve beni takip edin, düşmanı geri püskürteceğiz!"

Generalin, Krımov'un üzerinde hızla ve emir verircesine kayan gözlerinde ve sesinde o hem buz gibi, hem de yakıcı muharebe alkolü vardı. Bir an bu adamın asıl gücü deneyiminde, harita bilgisinde değil, sert ve sınır tanımayan, haylaz ruhundaymış gibi göründü!

Birkaç dakika sonra karargâh subayları, yazıcılar, muhabereciler, telefoncular telaşlı ve beceriksizce itişip kakışarak karargâhın bulunduğu kanal borusundan dışarı döküldüler, bir parlayıp bir sönen muharebe ateşiyle aydınlanan Rodimtsev, patlamaların, silah seslerinin, çığlıkların ve küfürlerin yayıldığı hendeğe doğru en önde hafif adımlarla koşuyordu.

Krımov, koşmaktan soluk soluğa kalmış bir halde hendeğin kenarına ilk ulaşanlardan biri olarak vardığında ve aşağı baktığında ürperen yüreği, tiksinti, korku ve

nefret duygularının hepsini bir arada hissetmişti. Hendeğin dibinde belli belirsiz gölgeler görünüp kayboluyor, patlayan silahlardan çıkan kıvılcımlar yanıp sönüyor, kâh yeşil, kâh kırmızı bir göz parlıyordu, havada ise demirin çıkardığı, hiç kesilmeyen bir ıslık sesi vardı. Krımov, rahatı bozulan yüzlerce zehirli yaratığın tıslayarak, gözlerini parlatarak, kuru yabani otların arasından hışırdaya hışırdaya hızla kayarak dağıldığı dev bir yılan yuvasına bakıyordu sanki.

Öfke, tiksinme ve korku duyguları içinde tüfeğiyle karanlıkta görünüp kaybolan parlamalara, hendeğin yamaçlarında hızla kayan gölgelere ateş etmeye başladı.

Ondan birkaç metre ötede, hendeğin sırtında Almanlar göründü. Üst üste patlayan el bombalarının gümbürtüsü havayı ve toprağı sarsıyordu. Alman hücum grubu borunun ağzına gitmeye çalışıyordu.

İnsanların gölgeleri, patlayan silahların parlamaları karanlığın içinde görünüp kayboluyordu, çığlıklar ve inlemeler bir duyuluyor, bir susuyordu. Sanki çok büyük kara bir kazan kaynıyordu ve Krımov, bu çalkalanan, köpüren kazana tüm gövdesiyle, tüm ruhuyla batıyordu, artık önceden düşündüğü gibi düşünemiyor, hissettiği gibi hissedemiyordu. Kâh kapıldığı burgacı o yönlendiriyormuş gibi oluyor, kâh ölüm duygusuna kapılıyordu ve koyu bir katran karanlığı gözlerine, burun deliklerine doluyor, artık soluyacak hava ve başının üstünde yıldızlı gökyüzü değil, yalnızca karanlık, hendek ve yabani otların arasında hışırdayan korkunç yaratıklar varmış gibi geliyordu.

Olup bitenleri anlamak olanaksız gibiydi ve aynı zamanda gün gibi açık olan, hendeğin yamacından kayan insanlarla arasında bir bağ olduğu duygusu, kendi gücünün yanı başında ateş eden insanların gücüyle birleştiğini hissetmesi, Rodimtsev'in yakınlarda bir yerde olmasından duyduğu sevinç artıyordu.

Üç adım ötende arkadaşın mı, yoksa seni öldürmeye hazır bir düşman mı, kimin olduğunu ayırt edemediğin gece çarpışmasında ortaya çıkan bu olağanüstü duygu, en az bu kadar olağanüstü ve anlaşılmaz ikinci bir duyguyla birleşiyordu. Bu ikinci duygu, çarpışmanın genel akışını hissetmekle ilgiliydi ve askerlere çarpışmada gerçek güç oranı hakkında bir yargıya varma, savaşın seyrini tahmin etme olanağı veren bir duyguydu.

11

Diğerlerinden dumanla, ateşle, kulakları sağır olarak ayrı düşmüş bir insanda savaşın genel gidişiyle ilgili ortaya çıkan sezgi, savaşın gidişatı hakkında karargâhta, harita üzerinde verilen hükümden çok daha doğru çıkar.

Savaşın dönüm noktasında saldıran ve hedefine ulaşmış görünen askerin bazen şaşkın şaşkın çevresine bakması ve hedefe doğru birlikte harekete geçtiği kişileri artık gözünün görmemesi, her zaman tek, zayıf ve aptal saydığı düşmanın ise kalabalık ve dolayısıyla yenilmez olması gibi şaşırtıcı bir değişiklik olur. Bunu yaşayanlar için açık olan, dışardan tahmin etmeye ve anlamaya çalışanlara ise gizemli ve anlaşılmaz gelen bu dönüm noktasında bir algılama değişikliği olur: Cesur, akıllı "biz", korkak, zayıf "ben" oluverir, biricik av konusu olarak algılanan talihsiz düşman ise korkunç, tehlikeli, birlik içindeki "onlar"a dönüşür.

Bütün savaş olayları, saldıran ve direnişi başarıyla kıran asker tarafından daha önce merminin patlaması, makineli tüfek ateşi ve benzeri gibi ayrı ayrı algılanıyordu... İşte o, siperden ateş ediyor, birazdan kaçacak, kaçmama-

sı mümkün değil, çünkü tek başına, tek topundan, tek makineli tüfeğinden, yanı başında ateş eden askerden ayrı düştü, oysa ben, biz demekti, ben, hücuma geçmiş koskoca piyade demekti, ben, beni destekleyen topçu demekti, beni destekleyen tanklardı, ortak çarpışmamızı ışığa boğan roket demekti. Ve birden tek başıma kalıyorum, ayrı ayrı, bu yüzden de zayıf olan her şey, düşmanın tüfek, makineli tüfek, topçu ateşinin oluşturduğu korkunç birliğe katılıyor ve bu birliği yok etmede bana yardım edebilecek güç ortadan kalkıyor. Kurtuluş kaçmamda, kafamı, omzumu, alnımı, çenemi gizlememde.

Oysa gecenin karanlığında apansız saldırıya uğrayan ve ilk başta kendini zayıf ve yalnız hissedenler üzerlerine saldıran düşmanın birliğini parçalamaya ve içinde zafer gücünün de bulunduğu kendi birliklerini hissetmeye başlarlar.

Bu geçiş kavramında çoğunlukla savaşı sanat diye adlandırma hakkını veren şey de yer alır.

Bu teklik ve çokluk duygusunda, bilincin teklik kavramından çokluk kavramına geçişinde sadece bölük ve taburların gece hücumlarında meydana gelen olayların ilişkisi değil, aynı zamanda orduların ve halkların askerî çabalarının izi de vardır.

Savaşa katılanların neredeyse tümden yitirdikleri bir duygu vardır. Bu duygu, zaman duygusudur. Yılbaşı partisinde sabaha kadar dans etmiş olan bir genç kız, baloyla ilgili zaman duygusunun, uzun mu yoksa tam tersine kısa mı olduğu sorusuna yanıt veremeyecektir.

Yirmi beş yıldır hapis yatan Schlüsselburg'lu da, "Ezelden beri zindandaymışım gibi geliyor, öte yandan da sanki birkaç haftacık geçirmiş gibiyim," diyecektir.

Genç kızın gecesi anlık olaylarla, bakışlar, bölük pörçük müzikler, gülümsemeler, dokunuşlarla doludur, bu olayların her biri o kadar hızlıdır ki, kızın aklında za-

man içinde süreklilik duygusu bırakmamıştır. Fakat bu kısa olayların toplamı, insan yaşamının bütün sevincini içine sığdıran büyük bir zaman duygusu yaratmıştır.

Schlüsselburg'ludaysa bunun tersi olmuştur. Onun hapiste geçen yirmi beş yılı sabah yoklamasından akşam yoklamasına, kahvaltıdan öğle yemeğine uzanan dayanılmaz derecede uzun zaman aralıklarından oluşmuştur. Fakat bu kısır olayların toplamı yeni bir duygu yaratmış, geçen ayların ve yılların loş tekdüzeliği içinde zaman kısalmış, ufalmıştır... Aynı anda hem kısalık, hem sonsuzluk duygusu bu şekilde doğmuş, yılbaşı gecesi insanlarında ve onlarca yıl hapis yatan insanlarda bu duygu benzerliği böyle ortaya çıkmıştır. İkisinde de olaylar bir araya gelince hem uzunluk, hem de kısalık duygusunu yaratır.

Savaşta bir insanın yaşadığı zamanın uzunluk ve kısalık duygusunun bozulması daha karmaşık bir süreçtir. Burada iş daha uzaklara gider, kişisel, temel duygular bozulur, çirkinleşir. Savaşta saniyeler uzar, saatlerse büzüşür, kısalır. Uzunluk duygusu yıldırım hızıyla geçen olaylarla, mermilerin ve uçaklardan atılan bombaların ıslığıyla, silah atışlarıyla ve patlamalarla bağlantılıdır.

Kısalık duygusu uzayıp giden olaylarla, sürülmüş bir tarlada ateş altında ilerlemekle, siperden sipere sürünmekle orantılıdır. Göğüs göğüse çarpışma ise zamanın dışında seyreder. Burada toplanacak sayılarda da, toplamda da belirsizlik ortaya çıkar, toplam da toplananlar da yanlış çıkar.

Oysa burada toplananlar sonsuz bir çokluktur.

Çarpışmanın süresiyle ilgili duygu o kadar derinden bozulmuştur ki, tam anlamıyla belirsizleşmiş, ne uzunlukla, ne de kısalıkla ilgisi kalmıştır.

Kör edici bir ışığın ve kör edici bir karanlığın, çığlıkların, patlamaların, otomatik silah seslerinin birbirine karıştığı, zaman duygusunu paramparça eden bir kargaşada

Krımov, Almanların ezildiğini, Almanların yenildiğini olağanüstü bir açıklıkla anlamıştı. Bunu, tıpkı yanı başında ateş eden yazıcılar ve muhabereciler gibi içsel bir duyguyla anlamıştı.

12

Gece geçmiş gitmişti. Alazlanmış yabani otların arasına ölü bedenler yığılmıştı. Ağır su, kıyılarda neşesiz ve sıkıntılı soluk alıp veriyordu. Delik deşik toprağı, boş kutucukları andıran yanmış evleri görünce insanın yüreğini hüzün kaplıyordu.

Yeni bir gün başlıyordu ve savaş bu yeni günü bol bol dumanla, kırık taşlarla, demirle, kirli, kana bulanmış sargı bezleriyle doldurmaya hazırlanıyordu. Ve dünyada bu demirle yarılmış, delik deşik topraktan, ateş içindeki gökyüzünden başka hiçbir şey yoktu artık.

Krımov bir sandığın üstüne oturup, başını kanalın taş duvarına dayadı ve uyuklamaya başladı.

Karargâhta çalışanların anlaşılmaz konuşmalarını, fincan şıkırtılarını duyuyordu. Tümen komiseri ve kurmay başkanı çay içiyorlar, uykulu seslerle konuşuyorlardı. Ele geçirilen bir tutsağın istihkâm eri çıktığını söylüyorlardı; erin taburu birkaç gün önce Magdeburg'dan uçakla getirilip indirilmişti. Çocukluğunda okuduğu bir ders kitabındaki resim Krımov'un zihninde görünüp kayboldu: Sivri kalpaklı çobanların sürdüğü iri sağrılı iki yük atı, birbirine yapışık iki yarımküreyi ayırmaya çalışıyor. Çocukluğunda canını sıkan bu resim yine canını sıktı.

"Bu iyi işte," dedi Belskiy, "demek yedekleri toplamışlar."

"Evet, elbette iyi," diye onayladı Vavilov, tümen karargâhı karşı saldırıya geçiyor.

Tam burada Krımov, Rodimtsev'in alçak sesini duydu.

Çiçekler, çiçekler, yemişler olacak fabrikalarda.

Krımov bütün gücünü bu geceki çarpışmada harcamış gibiydi. Rodimtsev'i görmek için başını çevirmesi gerekiyordu, ama Krımov başını döndürmedi. "Galiba suyu tamamen çekilmiş bir kuyu da bu kadar boş hisseder kendini," diye düşündü. Tekrar uyuklamaya başladı, silah ve patlama sesleri tekdüze bir uğultu haline geldi.

Fakat işte Krımov'un beynine yeni bir duygu girdi ve panjurları kapalı bir odada yattığını, sabah ışığının duvar kâğıtlarında bıraktığı lekeyi izlediğini görür gibi oldu. Işık lekesi duvar aynasının kenarına kadar kaymış ve gökkuşağı şeklini almıştı. Çocuk yüreği titredi, şakakları ağarmış, kemerinde ağır bir tabanca asılı adam gözlerini açtı ve çevresine bakındı.

Sırtında eski bir asker gömleği, başında cephe yıldızlı yeşil kepiyle bir müzisyen kanal borusunun ortasında başını eğerek ayakta duruyor, keman çalıyordu.

Vavilov, Krımov'un uyandığını görünce ona doğru eğildi ve şöyle dedi:

"Bu bizim berber Rubinçik, bü-yüük uzman!"

Bazen biri kaba bir espri yaparak keman sesini laubalice bölüyor, bazen bir başkası müziğin sesini bastırarak "İzin verir misiniz?" deyip kurmay başkanına rapor veriyor, teneke maşrapa içinde bir kaşık şıngırdıyor, biri "Oho-ho-ho-ho" diye uzata uzata esniyor ve kuru otları kabartmaya koyuluyordu.

Berber her an kemanı bırakmaya hazır, keman çalarak komutanlara engel olup olmadığını dikkatle izliyordu.

Fakat bu dakikada Krımov'un aklına gelen ak saçlı,

siyah fraklı Yan Kubelik karargâh berberinin önünde eğilip neden geri çekilmişti? Küçük bir dere kadar basit bir şarkı söyleyen kemanın ince, titrek sesi bu dakikalarda neden insan ruhunun bütün engin derinliğini Bach ve Mozart'tan daha güçlü ifade ediyor gibiydi?

Krımov, bininci kez yeniden yalnızlığın acısını hissetti. Jenya onu bırakıp gitmişti... Bir kez daha acıyla düşündü: Jenya'nın gidişi yaşamının tüm mekanizmasını ifade ediyordu. O kalmıştı, ama onun terk edip gideceği kimse yoktu. Jenya gitmişti.

Kendi kendine korkunç, acımasızca çok sert şeyler söylemesi... çekingenliğe bir son vermesi gerektiğini düşündü bir kez daha.

Müzik, onda bir zaman kavramı yaratmış gibiydi.

Zaman, insanların ortaya çıktığı, hareket ettiği, iz bırakmadan yok olduğu saydam bir ortamdır. Zaman içinde kentler ortaya çıkar ve yok olur. Zaman onları getirir ve götürür.

Ancak Krımov'un içinde son derece özel, bambaşka bir zaman anlayışı doğmuştu. "Benim zamanım... bizim zamanımız değil," diyen bir anlayış.

Zaman insanın ve çarlığın-devletin içine akar, orada yuvalanır ve gider, yok olur, insan ve devlet ise kalır... devlet kaldı, ama devletin zamanı geçti... insan var, ama onun zamanı da kayboldu gitti. Nerede? İşte insan soluk alıyor, düşünüyor, ağlıyor, oysa biricik, özel, sadece onunla bağlantısı olan zaman yürüyerek, yüzerek, akarak geçip gitti. İnsan ise duruyor.

En zor şey, zamanın üvey oğlu olmaktır. Kendi zamanında yaşamayan bir üvey oğulun alın yazısından daha zor bir şey yoktur. Zamanın üvey oğulları birden personel bölümlerinde, parti bölge komitelerinde, ordu siyasi şubelerinde, gazetelerin yazı işlerinde, sokakta dikkati çekiyorlar... Zaman sadece kendi doğurduklarını,

kendi çocuklarını, kendi kahramanlarını, kendi emekçilerini sever. Geçmiş zamanın çocuklarını asla ve asla sevmez, geçmiş zamanın kahramanlarını kadınlar da sevmez, üvey analar da başkasının çocuğunu sevmez.

İşte zaman böyledir, her şey gider, ama o kalır. Her şey kalır, bir tek zaman gider. Ne kadar kolay, ne kadar sessiz sedasız gider zaman. Daha dün ne kadar emin, ne kadar neşeli, ne kadar güçlüydün zamanın oğlu. Bugünse başka bir zaman geldi, ama sen henüz anlamadın bunu.

Çarpışmada paramparça olan zaman, berber Rubinçik'in kemanında yeniden ortaya çıkmıştı. Keman bir yandan onların zamanının geldiğini, diğer yandan zamanlarının geçtiğini haber veriyordu.

"Geçti, geçti," diye düşündü Krımov.

Komiser Vavilov'un sakin, iyilik dolu, geniş yüzüne bakıyordu. Vavilov, maşrapasından çay yudumluyor, sucukla ekmeğini iştahla, ağır ağır çiğniyordu, hiçbir şey okunmayan gözleri, kanalın ağzını aydınlatan ışık lekesine çevrilmişti.

Rodimtsev, kaputunu örttüğü omuzlarını üşüyerek yukarı kaldırmış, sakin ve aydınlık bir yüzle, bütün dikkatiyle müzisyene bakıyordu. Tümenin topçu komutanı, çilli, kır saçlı albay, yüzünün kötü bir ifade almasına neden olacak kadar alnını kırıştırmış, önüne yayılmış olan haritaya bakıyordu, ancak kederli, güzel gözlerinden haritayı görmediği, müziği dinlediği anlaşılıyordu. Belskiy, ordu karargâhına hızlı hızlı rapor yazıyordu; sadece işle meşgul görünüyordu, ama başını eğmiş, kulağını kemancıdan yana çevirmiş, öyle yazıyordu. Biraz ötede Kızıl Ordu askerleri, muhabereciler, telefoncular, yazıcılar oturuyorlardı ve yorgun yüzlerinde, gözlerinde ekmek yiyen bir köylünün yüzünde beliren ciddiyet ifadesi vardı.

Birden Krımov'un aklına bir yaz gecesi, genç bir Ka-

zak kızının koyu renk, iri gözleri, yakıcı fısıltısı geldi. Her şeye rağmen yaşam ne kadar güzel!

Kemancı çalmayı bıraktığında hafif bir şırıltı duyuldu, ahşap döşemenin altından su akıyordu ve Krımov ruhunun, boşalmış, kurumuş, şimdi ise yavaş yavaş su toplayan şu görünmeyen kuyuya benzediğini düşünüyordu.

Yarım saat sonra kemancı, Krımov'u tıraş ediyor ve berberlerin müşterilerini genellikle güldüren abartılı bir ciddiyetle usturanın Krımov'u rahatsız edip etmediğini soruyor, yanaklarını iyi tıraş edip etmediğini elleriyle yoklayarak kontrol ediyordu. Toprağın ve demirin asık suratlı hükümdarlığında insana son derece tuhaf, saçma ve üzücü gelen bir kolonya ve pudra kokusu vardı.

Rodimtsev, kolonyalanan ve pudralanan Krımov'a gözlerini süzerek baktı, hoşnutlukla başını sallayıp, "Konuğu özene bezene tıraş ettin. Şimdi de beni bir hale yola koy bakalım," dedi.

Kemancının iri gözleri mutlulukla doldu. Rodimtsev'in başına bakarken beyaz bir peçeteyi silkeledi ve, "Belki de biraz şakakları düzeltiriz, ne dersiniz Tuğgeneral yoldaş?" dedi.

13

Petrol depolarındaki yangından sonra Korgeneral Yeremenko, Stalingrad'a, Çuykov'a gitmeye hazırlanıyordu.

Bu tehlikeli yolculuğun hiçbir pratik anlamı yoktu.

Ancak bu yolculuğun manevi, insancıl gerekliliği büyüktü ve Yeremenko nehri geçmek için üç gün bekledi.

Kızıl Bahçe'deki yer altı sığınağının aydınlık duvar-

ları sakin görünüyordu, komutanın sabah yürüyüşü sırasında elma ağaçlarının gölgesi çok hoştu.

Stalingrad'ın uzaktan gelen gürültüsü ve ateşi yaprakların hışırtısıyla ve sazların sızlanmasıyla birleşiyordu ve bu birleşmede sözle anlatılamayacak ağır bir şey vardı. Komutan sabah yürüyüşleri sırasında oflayıp pufluyor, ağza alınmadık küfürler savuruyordu.

Yeremenko sabah Zaharov'a Stalingrad'a gitme kararını bildirdi ve komutayı ele almasını emretti.

Kahvaltı için masaya örtü yayan garson kızla şakalaştı, karargâh kurmay başkan yardımcısına iki günlüğüne uçakla Saratov'a gitmesi için izin verdi, bozkır ordularından birinin komutanı olan General Trufanov'un ricasını yerine getirdi ve ona Rumenlerin güçlü topçu mevzisini bombalama sözü verdi. "Tamam tamam, sana uzak menzilli uçaklar vereceğim," dedi.

Yaverler, komutanın neşesinin nedenini tahmin etmeye çalışıyorlardı. Çuykov'dan iyi haberler mi gelmişti? VÇ[1] telefon hattından olumlu bir konuşma mı yapmıştı? Evden mektup mu almıştı?

Ancak bütün bu ve benzeri haberler yaverlerin genellikle dikkatinden kaçmıyordu. Moskova, komutanı çağırmamıştı, Çuykov'dan gelen haberler de keyifli haberler değildi.

Kahvaltıdan sonra korgeneral ceketini giydi ve gezintiye çıktı. On adım gerisinden Yaver Parhomenko geliyordu. Komutan her zamanki gibi acele etmeden yürüyordu, birkaç kez kalçasını kaşıdı ve Volga tarafına baktı.

Yeremenko hendek kazan iş taburundan askerlerin yanına gitti. Enseleri güneşten koyu kahverengi olmuş

1. *Visokiye Çastotı* (Yüksek Frekans) sözcüklerinin baş harfleri. Bu telefon sistemi İkinci Dünya Savaşı yıllarında cephe ve ordu komutanlıklarının haberleşmesinde kullanılmıştır. (Ç.N.)

yaşlıca adamlardı bunlar. Yüzleri asık, neşesizdiler. Sessizce çalışıyorlar ve hiçbir şey yapmadan hendeğin kenarında dikilen yeşil kasketli şişman adama öfkeyle bakıyorlardı.

Yeremenko sordu:

"Söyleyin bakalım çocuklar, içinizde en kötü çalışan kim?"

İş taburunun askerlerine bu soru akıllıca bir soru olarak göründü, kürek sallamaktan bıkmışlardı. Cebini dışarı çıkarmış, tütün ve ekmek kırıntılarını avucuna silkeleyen adama askerlerin hepsi birden yan yan baktılar.

İçlerinden ikisi, "Belki de odur," deyip diğerlerine baktılar.

"Demek," dedi Yeremenko ciddi bir şekilde, "en işe yaramaz adam bu."

Asker ağırbaşlı bir şekilde iç çekti, ciddi ve uysal gözlerle aşağıdan Yeremenko'ya baktı ve galiba soru soran adamın iş için değil, öylesine, bir hikâye çıksın diye ya da bilgisini artırmak için bütün bunlarla ilgilendiğine karar vermiş, konuşmaya karışmıyordu.

Yeremenko sordu:

"Peki, içinizde en iyi çalışan kim?"

Hepsi de kır saçlı bir adamı gösterdiler; cılız otların toprağı güneş ışınlarından koruyamadığı gibi onun da seyrekleşmiş saçları başını yanmaktan koruyamıyordu.

"İşte şu Troşnikov çok çalışır," dedi biri.

"Çalışmaya alışmış bir kere, elinden başka bir şey gelmez," diye doğruladılar diğerleri. Sanki Troşnikov adına özür diliyorlardı.

Yeremenko elini cebine soktu, güneşte parlayan altın bir saat çıkardı ve güçlükle eğilerek saati Troşnikov'a uzattı. Beriki bir şey anlamamış, Yeremenko'ya bakıyordu.

"Al, bunu sana ödül olarak veriyorum," dedi Yeremenko.

Troşnikov'a bakmaya devam ederek şöyle dedi: "Parhomenko, ödüle bir de diploma hazırla."

Yeremenko, arkasında heyecanlı seslerin oluşturduğu uğultuyu duyarak yürümeye devam etti, kazı işçileri of çekiyorlar, çalışmaya alışkın Troşnikov'un görülmemiş başarısına gülüyorlardı.

Cephe komutanı nehri geçmek için iki gün bekledi. O günlerde sağ kıyıyla bağlantı neredeyse kopmuştu. Çuykov'a ulaşmayı başaran botlar dakikalarla sayılacak kadar kısa bir yolu üzerlerinde ellişer-yetmişer delik açılarak alıyor ve kana bulanmış halde kıyıya yanaşıyordu.

Yeremenko kızdı, öfkelendi.

62. Ordu'nun karşı kıyıya geçişle görevli komutanları, Alman ateşini duyduklarında bombalardan ve mermilerden değil, komutanın öfkesinden korkuyorlardı. Yeremenko'ya göre, Alman makineli tüfeklerinin, toplarının ve uçaklarının bu terbiyesizliklerinden ihmalkâr binbaşılarla ağırkanlı yüzbaşılar suçluydu.

Yeremenko gece toprak korunaktan çıkmış, suya yakın bir kum tepesinin üstünde dikiliyordu.

Kızıl Bahçe'deki yer altı sığınağında cephe komutanının önünde yatan savaş haritası, burada gümbürdüyor, dumanlar çıkarıyor, yaşam ve ölüm soluyordu.

Kendi eliyle çizilmiş olan ön uçtaki atış noktasını biliyordu, Paulus'un Volga'ya yönelik ataklarını gösteren kalın çizgileri, kendi renkli kalemleriyle işaretlenmiş savunma mevzilerini ve silahların toplanma yerlerini biliyordu. Ama masanın üzerine açılmış haritaya bakarken kendini cephe çizgisini eğecek, ileriye alacak güçte hissediyordu, sol kıyının ağır topçusunu kükretebilirdi. Orada kendini bir patron, bir makine uzmanı gibi hissediyordu.

Burada ise onu bambaşka bir duygu kaplamıştı... Stalingrad üstündeki kızıllık, gökyüzündeki ağır gürültü,

komutan olsun olmasın çok büyük bir ihtirasla ve güçle insanı sarsıyordu.

Fabrikalar tarafından gelen silah seslerinin ve patlamaların gümbürtüsü içinde a-a-a-a... diye zar zor duyulan ve uzayıp giden bir ses vardı.

Karşı saldırıya geçen Stalingrad piyadesinin bu tekdüze çığlığında sadece korkunç bir şeyin yanı sıra hüzünlü, kederli bir şey de vardı.

"A-a-a-a," sesi Volga üzerinde dağılıyordu... "Hurra" sesleri, sonbahar göğünün yıldızları altında soğuk gece sularının üstünden geçerken sanki heyecanını yitiriyor, değişiyordu ve birden bambaşka bir ruh ortaya çıkıyordu, sanki değer verilen her şeyle vedalaşan, sanki yakınlarını uyanmaya, başını yastıktan kaldırmaya, babanın, kocanın, oğulun, erkek kardeşin sesini son bir kez duymaya çağıran bir ruhun heyecanı, yiğitliği değil, hüznüydü ortaya çıkan...

Askerlere özgü bir hüzün korgeneralin yüreğini sıkıştırdı.

Komutanın yönetmeye alışkın olduğu savaş onu içine çekmişti, burada, yer değiştiren bir kum tepesinin üstünde, ateşin ve gümbürtünün büyüklüğünden sarsılmış yalnız bir asker olarak dikiliyordu, binlerce, on binlerce askerin burada, kıyıda durdukları gibi duruyordu. Halk savaşının onun yeteneğinden, gücünden ve iradesinden daha büyük olduğunu hissediyordu. General Yeremenko'nun savaş anlayışında en yüksek noktaya erişmesinin nedeni de belki bu duyguydu.

Yeremenko sabaha karşı nehrin sağ kıyısına geçti. Telefonla önceden haber verilmiş olan Çuykov kıyıya gelmiş, zırhlı botun hızla gelişini izliyordu.

Yeremenko, kıyıya uzatılan iskeleyi ağırlığıyla esneterek yavaş yavaş indi, taşlık kıyıda beceriksiz adımlar atarak Çuykov'un yanına geldi.

"Merhaba Çuykov yoldaş," dedi Yeremenko.

"Merhaba korgeneral yoldaş," diye karşılık verdi Çuykov.

"Siz buradakiler nasılsınız diye bakmaya geldim. Petrol yangınında yanmamış gibisin. Tüylerin duruyor hâlâ. Zayıflamamışsın bile. Seni fena beslemiyoruz demek ki."

"Nerde zayıflamak, bütün gün, bütün gece sığınakta oturuyorum," diye yanıtladı Çuykov ve komutanın onu fena beslemediklerine ilişkin sözleri hakaret gibi geldiği için şöyle dedi: "Bu yüzden konuğumuzu kıyıda karşılıyorum!"

Yeremenko, Çuykov'un kendisini Stalingrad'ın konuğu olarak adlandırmasına gerçekten kızmıştı. Ve Çuykov, "Sığınağıma buyurun," dediğinde Yeremenko, "Benim için burası da iyi, açık hava," diye karşılık verdi.

Bu sırada Volga'nın sol kıyısından gürültücü bir makineli tüfek konuşmaya başladı.

Kıyı yangınlarla, roketlerle, patlamalarla aydınlanıyor, bomboş görünüyordu. Işık bir sönüyor, bir yanıyor, birkaç saniye gözleri kör eden beyaz gücüyle parlıyordu. Yeremenko, karanlıktan kolayca ve çabucak çıkan, sonra tekrar karanlığa gömülen bağlantı yollarıyla, yer altı sığınaklarıyla delik deşik olmuş kıyı yamacına, nehir boyunca yığılmış taş yığınlarına bakıyordu.

Kocaman bir ses kendinden emin şarkı söylüyordu:

Soylu öfke kaynasın dalgalar gibi,
Sürüyor halk savaşı, kutsal savaş...

Hem kıyıdaki ve yamaçtaki insanlar görünmediği için, hem tüm çevre, toprak, Volga, gökyüzü alevlerle aydınlandığı için bu ağır şarkıyı savaşın kendisi, insanlar olmadan söylüyormuş, bu ağır sözler insanlardan habersiz akıp gidiyormuş gibi geliyordu.

Yeremenko, önünde açılan manzaraya gösterdiği ilgiden sıkıntı duydu: Stalingradlı ev sahibine konuk gelmiş gibiydi sahiden de. Çuykov, onu Volga'yı geçmek zorunda bırakan ruhsal kaygıyı görünüşe göre anladığı için, cephe komutanının Kızıl Bahçe'de kuru saz hışırtıları arasında dolaşırken nasıl üzüldüğünü bildiği için sinirlendi.

Yeremenko, bütün bu ateş cehenneminin ev sahibine yedek kuvvetlerin manevraları, piyadelerle topçuların işbirliği ve Almanların fabrikalar bölgesinde yığınak yapması hakkında sorular sormaya başladı. O soruları soruyor, Çuykov da bir üstünün sorularına nasıl yanıt vermek gerekiyorsa öyle yanıt veriyordu.

Bir ara sustular. Çuykov "Tarihin en büyük savunması tamam, peki ama hücum nasıl olacak?" sorusunu sormak istiyordu.

Fakat sormaktan vazgeçti. Yeremenko, Stalingrad savunucularının sabrının kalmadığını, omuzlarındaki yükü atmak istediklerini düşündü.

Yeremenko birden, "Annenle baban Tula bölgesinde, köyde yaşıyorlardı galiba?" diye sordu

"Tula bölgesinde yaşıyorlar, Komutan yoldaş."

"İhtiyar sana mektup yazıyor mu?"

"Yazıyor, Komutan yoldaş. Hâlâ çalışıyor."

Birbirlerine baktılar, Yeremenko'nun gözlük camları yangın yüzünden pembe bir renk almıştı.

Her ikisi için de tek gerekli konuşma olan Stalingrad'ın taşıdığı basit, sıradan anlamla ilgili konuşma neredeyse başlıyor gibiydi. Ama Yeremenko, "Cephe komutanına her zaman sorulan, taze kuvvet ve cephane takviyesi konusunu merak ediyorsundur herhalde?" dedi.

O saatte tek anlam taşıyan konuşma böylece yapılmamış oldu.

Yamacın tepesinde duran nöbetçi arada bir aşağıya

bakıyordu. Çuykov bir merminin ıslığını izleyerek gözlerini yukarı kaldırıp, "Şu asker, iki salak orada, suyun yanında ne dikilip duruyorlar, diye düşünüyordur herhalde," diye mırıldandı.

Yeremenko sesli sesli soludu, burnunu karıştırdı.

Vedalaşma ânı gelmişti. Yazılı olmayan bir kurala göre, ateş altındaki bir komutan ancak astları ondan bunu istediklerinde gider. Ama Yeremenko tehlikeyi o kadar umursamıyor, o kadar doğal karşılıyordu ki, bu kurallar onu ilgilendirmiyordu.

Havada uçan bir havan mermisinin ıslığını izleyerek dalgın, aynı zamanda da dikkatli bir şekilde başını çevirdi.

"Ee, Çuykov, gitme zamanım geldi," dedi.

Çuykov, giden botun arkasından bakarak birkaç saniye kıyıda durdu. Botun arkasında bıraktığı köpük köpük iz, ona bir kadının vedalaşırken salladığı beyaz mendili anımsatıyordu.

Güvertede ayakta duran Yeremenko, Volga'nın sol kıyısına bakıyordu. Kıyı, Stalingrad tarafından gelen donuk bir ışığın içinde dalgalanıyordu, üzerinde botun zıplayarak gittiği nehir ise taşlaşmıştı adeta.

Yeremenko sıkıntıyla güvertenin bir yanından öbür yanına geçti. Kafasında onlarca alışılmış düşünce doğdu. Cephenin önünde yeni görevler vardı. Şimdi en önemli görev, tanksavar kuvvetlerin toplanması, Sovyet Yüksek Komutanlık Genelkurmayı tarafından kendisine verilen, sol kanatta indirilecek darbenin hazırlanması göreviydi. Bundan Çuykov'a tek söz etmemişti.

Çuykov ise sığınağına geri dönmüştü, kapının önünde duran asker de, içerdeki görevli de, çağrı üzerine gelmiş olan Guryevskiy Tümeni'nin kurmay başkanı da, yani Çuykov'un ağır adımlarını duyup ayağa fırlayan herkes, ordu komutanının yüzünün allak bullak olduğunu görmüştü. Nedeni belliydi.

Tümenler eriyor, eriyordu, bir saldırı, bir karşı saldırı derken Almanlar değerli Stalingrad toprağını metre metre ele geçiriyorlardı. Almanların cephe gerisinden tam kadro iki yeni piyade tümeni gelmiş ve traktör fabrikası bölgesinde toplanmış, rahatsız edici bir şekilde boş boş duruyordu.

Hayır, Çuykov bütün bu kaygılarını, karamsar düşüncelerini cephe komutanının önünde dile getirmemişti.

Ama bu görüşmeden duydukları hoşnutsuzluğun nedenini her ikisi de bilmiyordu. Görüşmelerinde asıl önemli olan, her ikisinin de yüksek sesle söyleyemedikleri şeydi.

14

Bir ekim sabahı Binbaşı Beryozkin uyandı, karısını ve kızını, büyük kalibreli makineli tüfekleri düşündü, Stalingrad'da yaşadığı bir ay içinde alışkanlık haline gelen gümbürtüye kulak verdi, emir eri Gluşkov'u çağırdı ve yıkanmak için su getirmesini söyledi.

Gluşkov, gülümseyerek ve Beryozkin'in sabahları yıkanmaktan duyduğu hoşnutluğu kendisi de hissederek, "Emrettiğiniz gibi soğuk su," dedi.

"Karımın ve kızımın olduğu Ural'da herhalde kar yağmıştır artık," dedi Beryozkin. "Bana mektup yazmıyorlar, biliyor musun..."

"Yazarlar Binbaşı yoldaş," dedi Gluşkov.

Beryozkin kurulanıp gömleğini giyerken Gluşkov ona sabah saatlerinde meydana gelen olayları anlatıyordu.

"Erzak bölümüne Vanyuşa isabet etmiş, ambar memurunu öldürmüş, ikinci taburda kurmay başkan yardım-

cısı hacet görmeye dışarı çıkmış, dağılan parçalarla omzundan yaralanmış; İstihkâm Taburu'nda askerler bombalardan kulakları sağırlaşan beş kilo levrek balığı yakalamışlar, bakmaya gittim, Batarya komutanı Yüzbaşı Movşoviç'e hediye gönderdiler. Komiser yoldaş uğradı, uyandığınızda telefon etmenizi söyledi."

"Anlaşıldı," dedi Beryozkin. Bir fincan çay içti, donmuş paça yedi, komisere ve kurmay başkanına telefon etti, taburlara gideceğini söyledi, ceketini giydi ve kapıya doğru yürüdü.

Gluşkov havluyu silkeledi, çiviye astı, belindeki el bombasını yokladı, ceplerini üstten elleyerek tütün kesesinin yanında olup olmadığını kontrol etti, köşeden hafif makineli tüfeği aldı, alay komutanının peşinden yürüdü.

Beryozkin loş yer altı sığınağından çıktı ve dışarının bembeyaz ışığı yüzünden gözlerini yumdu. Karşısında bir aydır bildiği bir manzara vardı: killi bir toprak, toprak korunakları örten muşambalarla leke leke görünen boz renkli bir yamaç, askerlerin kendi elleriyle yaptıkları sobaların tüten bacaları. Yukarda çatıları uçmuş kara kara fabrika binaları.

Daha solda, Volga'ya yakın bir yerde Krasniy Oktyabr[1] Fabrikası'nın bacaları yükseliyordu, yük vagonları, yan yatmış ölü önderleri lokomotifin çevresinde toplanmış şaşkın bir sürü gibi yığılmıştı. Daha uzakta ise enli bir dantel görünümündeki ölü kent kalıntıları ve pencere deliklerinin içinden binlerce mavi leke halinde sonbahar göğü görünüyordu.

Fabrika atölyelerinin arasından duman yükseliyor, alevler görünüp kayboluyordu. Pırıl pırıl hava kâh uzayıp giden bir hışırtı, kâh kuru, kesik kesik bir tangırtıyla

1. (Rus.) Kızıl Ekim. (Ç.N.)

doluyordu. Fabrikalar tam kapasiteyle çalışıyor gibiydi.

Beryozkin, kendisine ait üç yüz metrelik toprağı, yani alayın savunma hattını dikkatle gözden geçirdi. Bu hat bir işçi mahallesindeki evlerin ortasından geçiyordu. Sezgileri yıkıntı ve yol kargaşalığında hangi evde Kızıl Ordu askerlerinin lapa pişirdiğini, hangisinde Alman askerlerinin tuzlama domuz yağı yediklerini ve şnaps içtiklerini hissetmeye yardımcı oluyordu.

Beryozkin başını eğdi ve küfretti, havadan bir havan mermisi hışırdayarak geçti.

Hendeğin karşı yamacında yer altı sığınaklarından birinin girişi dumanla kaplıydı ve aynı anda gürültülü bir patlama oldu. Komşu tümenin muhabere şefi sığınaktan başını çıkarıp baktı, sırtında ceketi yoktu, pantolon askısı takmıştı. Bir adım atmıştı ki, tekrar bir ıslık sesi duyuldu ve muhabere şefi hızla geri çekilip kapıyı kapattı. Havan mermisi on metre kadar uzakta patlamıştı. Hendeğin ve Volga'ya inen yamacın köşesinde bulunan sığınağın kapısında Batyuk duruyor ve olan biteni izliyordu.

Muhabere şefi ileri adım atmaya kalktığı sırada Batyuk "Ateş!" diye bağırdı ve Alman, sanki sipariş almış gibi havan mermisini yolladı.

Batyuk, Beryozkin'i fark etti ve ona, "Merhaba komşu!" diye bağırdı.

Boş patikadan geçmek, aslında korkunç ve öldürücü bir işti, uykusunu almış ve *frühstück*'ünü[1] yapmış olan Almanlar, patikayı özel bir ilgiyle gözetliyorlardı, oturup her geçene mermi yağdırıyorlardı. Beryozkin, patikanın kıvrımlarından birinde bir moloz yığınının yanında durdu ve kurnazca düşünülüp bırakılmış boşluğu gözüyle ölçüp, "Hadi, Gluşkov, önce sen koş," dedi.

1. (Alm.) Kahvaltı. (Y.N.)

"Ne diyorsunuz, olabilir mi, Almanların keskin nişancısı var orada," dedi Gluşkov.

Tehlikeli bir yeri koşarak ilk önce geçmek komutanların ayrıcalığı sayılıyordu, Almanlar genellikle ilk koşana isabetli ateş edemiyorlardı.

Beryozkin Almanların evlerine baktı, Gluşkov'a göz kırptı ve koştu.

Alman evlerinin görüşünü kapatan bir toprak yığınına kadar koştuğu sırada arkasında bir çatırtı oldu. Alman kurşun sıkmıştı.

Beryozkin, toprak yığınının eteğinde durarak bir sigara yaktı. Gluşkov uzun ve hızlı adımlarla koştu. Makineli tüfek ateşi Gluşkov'un ayaklarının altını biçti, topraktan sanki bir serçe sürüsü havalandı. Gluşkov yana doğru koştu, ayağı takıldı, düştü, tekrar ayağa fırladı ve Beryozkin'e yetişti.

"Az kaldı biçiyordu," dedi ve kendine geldikten sonra şu açıklamayı yaptı: "Tam zamanı, diye düşündüm, sizi fark etmemişti, sıkıntıdan sigara içiyordur, dedim, ama sigara içmiyormuş anlaşılan domuz herif."

Gluşkov ceketinin yırtılan eteğini eliyle yokladı ve Alman'ın anasına küfretti.

Tabur komuta merkezine yaklaştıklarında Beryozkin sordu:

"Yaralandınız mı, Gluşkov yoldaş?"

"Postalımın ökçesini dişledi, alçak," dedi Gluşkov.

Tabur komuta merkezi, fabrika mağazası "Gastronom"un mahzeninde bulunuyordu ve rutubetli havada ekşi lahanayla elma kokusu vardı.

Masanın üstünde mermi kovanlarından yapılmış iki yüksek şamdan yanıyordu. Kapının üstüne "Satıcı ve alıcı, birbirinize karşı nazik olunuz" yazılı bir tabela çakılmıştı.

Mahzene biri avcı, diğeri istihkâm olmak üzere iki taburun karargâhları yerleşmişti. İki tabur komutanı,

Podçufarov ve Movşoviç masada oturuyor, kahvaltı ediyorlardı. Beryozkin kapıyı açarken Podçufarov'un canlı sesini duydu:

"İçkinin su katılmışını sevmem, içmem daha iyi."

İki tabur komutanı da ayağa kalktılar, hazır ola geçtiler. Kurmay başkanı çeyreklik votkayı el bombası yığınının altına sakladı, aşçı ise bir dakika önce Movşoviç'in kendisiyle sohbetine konu olan levreğe gövdesini siper etti. Podçufarov'un yere çömelmiş, komutanının emriyle gramofona "Çin Serenadı" plağını koymaya hazırlanan emir eri o kadar hızlı ayağa kalktı ki, plağı ancak elinden atabildi, ama gramofon boşa dönerek cızırdamaya devam etti: Emir eri, hain gramofonun gayretle uluduğu ve guruldadığı sırada savaşçı bir askerin yapması gerektiği gibi dümdüz ve açık bir şekilde bakarken gözünün ucuyla Podçufarov'un öfkeli bakışını yakaladı.

İki tabur komutanı ve kahvaltıya katılan diğer kişiler, komutanların önyargılarını iyi biliyorlardı: Üstler, taburdaki insanların ya savaşmak, ya dürbünle düşmana bakmak, ya da haritanın üstüne eğilip düşünmek zorunda olduklarını sanıyorlardı. Ama insanlar yirmi dört saat ateş edemezler, ast ve üstleriyle telefonda konuşamazlardı, yemek yemek de gerekirdi.

Beryozkin cızırdayan gramofondan yana eğildi ve güldü.

"Evet," dedi ve ekledi: "Oturun yoldaşlar, devam edin."

Bu sözler düz değil, belki de ters bir anlam taşıyordu ve Podçufarov'un yüzünde sıkıntı ve pişmanlık ifadesi vardı. Ayrı bir İstihkâm Taburu'na komuta eden, bu nedenle de alay komutanına doğrudan bağlı olmayan Movşoviç'in yüzünde ise pişmanlık yoktu, sadece bir sıkıntı ifadesi belirmişti. Emirleri altındakilerin yüz ifadeleri de aşağı yukarı aynı şekildeydi.

Beryozkin çok tatsız bir ses tonuyla devam etti:

"Peki şu beş kiloluk levreğiniz nerede Movşoviç yoldaş, tümende herkesin haberi var balıktan."

Movşoviç aynı sıkıntılı yüz ifadesiyle aşçıya, "Balığı gösterin lütfen," dedi..

Aşçı kendi görevini yerine getiren tek kişi olarak açıkyüreklilikle şöyle dedi:

"Yüzbaşı yoldaş, onu Yahudi usülü doldurmamı emretti: Biber, defne yaprağı var, ama beyaz ekmek yok, yabanturpu da olmayacak..."

"Anlaşıldı," dedi Beryozkin, "içi doldurulmuş balığı Bobruysk'ta, Fira Aronovna'nın evinde yemiştim, doğrusu pek de hoşuma gitmemişti."

Mahzendeki insanlar alay komutanının kızmak gibi bir şey düşünmediğini anlamışlardı birden.

Beryozkin, Podçufarov'un gece Almanları geri püskürttüğünü, sabaha karşı toprak altında kaldığını ve "Çin Serenadı"nı ayarlayan emir erinin onu bulup toprağın altından çıkardığını ve "Telaşlanmayın, yüzbaşı yoldaş, sizi oradan çıkaracağım," diye bağırdığını biliyordu sanki.

Sanki Movşoviç'in istihkâmcılarla birlikte tank tehlikesi olan bir yolda sürünerek gidip, satranç deseni gibi döşedikleri tanksavar mayınların üzerini toprakla ve tuğla kırıklarıyla örttüğünü biliyordu.

Bu genç insanlar bir sabahı daha sevinçle karşılıyorlardı, teneke maşrapayı bir kez daha kaldırabilir, "Eh, hadi bakalım, sağlığa ve benzeri şeylere," diyebilirler, lahana yiyebilirler, sigara tüttürebilirlerdi...

Aslında hiçbir şey olmamıştı, mahzenin ev sahipleri komutanın önünde bir dakika ayakta durmuşlar, sonra ona birlikte yemek yemeyi önermişler, alay komutanının lahanayı nasıl keyifle yediğini görmüşlerdi.

Beryozkin, Stalingrad Çarpışması'nı savaşın geçen yılıyla sık sık karşılaştırırdı, savaşın epeyce kısmını gör-

müştü. Böyle bir gerilime sadece ve sadece içinde bir sessizlik ve huzur yaşadığı için dayanabildiğini anlamıştı. Kızıl Ordu askerleri de insanların sadece hiddet, korku ya da yorgunluk hissedebilecekleri günlerde ve saatlerde çorba yiyebilir, ayakkabılarını onarabilir, karılarından, iyi ve kötü komutanlarından konuşabilir, el emeği kaşıklar yapabilirlerdi. Huzurlu bir ruhsal derinliği olmayanların, çarpışmada ne kadar gözü kara, ne kadar çılgın olurlarsa olsunlar uzun süre dayanamadıklarını görmüştü. Ürkeklik, korkaklık, Beryozkin'e geçici bir durum, iyileşmesi mümkün bir tür üşütme gibi gelirdi.

Cesaretin ve korkaklığın ne olduğunu kesin olarak bilmiyordu. Savaşın başlarında bir keresinde komutanları, kendi başına karar vererek alayını Alman ateşinin altından uzaklaştırdığı için Beryozkin'i korkaklıkla suçlayıp azarlamışlardı. Beryozkin, Stalingrad'dan kısa bir süre önce boş yere Alman havan topçularının serseri ateşi altında kalmamaları için tabur komutanına adamlarını tepenin öbür yamacına çekmesini emretmişti. Tümen komutanı kınayarak şöyle demişti:

"Bu nedir böyle Beryozkin yoldaş, oysa sizden cesur, sakin bir insan diye söz etmişlerdi bana.

Beryozkin susmuş, iç çekmişti, öyle söyleyenler yanılmış olmalıydılar.

Açık sarı saçlı, parlak mavi gözlü Podçufarov, birden gülüp, birden ciddileşme alışkanlığına zor engel oluyordu. Uzun yüzü çillerle kaplı, esmer başındaki saçları yer yer ağarmış, zayıf bir adam olan Movşoviç, Beryozkin'in sorularını kısık bir sesle yanıtlıyordu. Bir not defteri çıkardı ve tank tehlikesi olan bölgelerin mayınlanmasıyla ilgili olarak önerdikleri yeni şemayı çizmeye koyuldu.

"Hatıra olarak o krokiyi koparıp bana verin," dedi Beryozkin. Sonra masaya eğildi ve alçak sesle şöyle dedi:

"Tümen komutanı beni çağırdı. Ordu istihbaratının verilerine göre Almanlar kentteki kuvvetlerini çekip, onları bize karşı topluyorlar. Tank sayısı fazla. Anlaşıldı mı?

Beryozkin, mahzenin duvarlarını sarsan yakındaki bir patlamaya kulak verdi ve gülümsedi.

"Sizin burası sakin. Benim hendekte bu kadar zaman içinde ordu karargâhından iki-üç kişi mutlaka gelmişti, çeşitli komisyonlar hep gelir giderler.

Bu sırada yeni bir darbe binayı sarstı, tavandan sıva parçaları döküldü.

"Doğru sakindir, hiç kimse rahatsız etmez," dedi Podçufarov.

"Zaten mesele de rahatsız etmemelerinde," dedi Beryozkin.

Güven vererek, alçak sesle, komutan olduğunu unutarak içtenlikle konuşmaya başlamıştı. Komutan olduğunu, emir altında olmaya alışkın olduğu ve komutan olmaya alışkın olmadığı için unutuyordu.

"Komutanlık nasıl bir şeydir, biliyor musunuz? Neden hücuma geçmiyorsun? Tepeyi neden ele geçirmedin? Kayıpların nedeni ne? Neden kayıp yok? Niçin rapor vermedin? Niye uyuyorsun? Niçin..."

Beryozkin ayağa kalktı.

"Gidelim Podçufarov yoldaş, savunma hattınızı görmek istiyorum.

İşçi mahallesinin bu dar sokağında, rengârenk duvar kâğıtlarının ortaya çıktığı iç duvarlarda, tanklar tarafından çiğnenmiş küçük bahçelerde ve bostanlarda, orada burada tek tek kalmış, neden çiçek açtıklarını bir tek Tanrı'nın bildiği sonbahar yıldızlarında insanın içine işleyen bir hüzün vardı.

Beryozkin birden Podçufarov'a, "Biliyor musunuz Podçufarov yoldaş, karımdan mektup alamıyorum," dedi. "Ondan en son yolculukları sırasında haber aldım, şimdi

ise yine mektup alamıyorum, sadece kızımla birlikte Ural'a gittiğini biliyorum."

"Yazacaklardır, Binbaşı yoldaş," dedi Podçufarov.

İki katlı binanın pencereleri tuğla örülmüş bodrumunda gece tahliyesini bekleyen yaralılar yatıyordu. Yerde içi su dolu bir kova, bir maşrapa duruyordu, kapının karşısındaki pencerelerin arasında duvara "Binbaşının evlenme teklifi" yazılı bir kartpostal çivilenmişti.

"Burası cephe gerisi," dedi Podçufarov, "ileri uç daha ötede."

"İleri uca kadar gidelim," dedi Beryozkin.

Antreden tavanı çökmüş bir odaya geçtiler ve fabrika yazıhanesinden çıkıp atölye kapısına gelen insanların hissettikleri duyguya kapıldılar. Havada barut gazlarının rahatsız edici, acı kokusu, ayaklarının altında alacalı mermi kovanları vardı. Krem renkli bir bebek arabasına tanksavar mayınlar üst üste yığılmıştı.

Podçufarov, pencereye yaklaşarak, "Şu evi Alman gece elimden aldı," dedi. "Çok yazık oldu, pencereleri güneybatıya bakan harika bir evdi. Sol kanadım tümden ateş altında kalacak."

Tuğlayla örülmüş ve dar yarıklar bırakılmış pencerelerin önünde bir ağır makineli tüfek duruyordu. Kepsiz, başı tozlu, isli bir sargı beziyle sarılı makineli tüfekçi yeni bir mermi şeridi takıyor, bir numaralı makineli tüfekçi ise yarım dakika sonra yeniden ateş etmeye hazırlanarak beyaz dişlerini göstere göstere sucuk yiyordu.

Bölük komutanı teğmen geldi. Gömleğinin cebine beyaz yıldızçiçeği sokmuştu.

"Aslan parçası," dedi Beryozkin gülümseyerek.

"Sizi görmem iyi oldu, Binbaşı yoldaş," dedi teğmen, "gece size söylediğim şey oldu, 6/1 Numaralı Ev'e tekrar gittiler. Tam saat dokuzda başladılar," dedi ve saatine baktı.

"Alay komutanı burada, ona rapor edin."

"Kusura bakmayın, tanımadım," diyerek hemen selam verdi teğmen.

Düşman, altı gün önce alayın bulunduğu bölgede birkaç binanın çevreyle ilişkisini kesmiş ve bu binaları Alman usulü iyice çiğnemeye başlamıştı. Sovyet savunması yıkıntıların altında, binaları savunan Kızıl Ordu askerlerinin yaşamıyla birlikte sönüp gitmişti. Fakat Sovyet savunması, derin ambarları olan bir fabrika binasında direnmeye devam ediyordu. Sağlam duvarlar, çoğu yerde mermilerle delinmiş ve havan toplarıyla yıkılmış olsa da darbelere dayanıyordu. Almanlar binayı havadan yıkmaya çalışıyorlardı, üç kez binaya yıkıcı torpidolar atmıştı uçaklar. Binanın köşesi tamamen yıkılmıştı. Ancak yıkıntıların altındaki ambar kısmı sağlam kalmıştı ve askerler yıkıntıları temizleyip makineli tüfekleri, hafif topu, havan topunu yerleştirmişler ve Almanları yaklaştırmamışlardı. Bina şanslı bir yerde bulunuyordu, Almanlar binaya giden gizli yolları bulamamışlardı.

Beryozkin'e rapor veren bölük komutanı şöyle dedi:

"Gece onlara yaklaşmayı denedik, olmadı. Bir kişi öldü, ikisi yaralı olarak geri döndü."

Bu sırada gözcülük yapan bir Kızıl Ordu askeri tüyler ürperten bir sesle, "Yere yatın!" diye bağırdı ve birkaç kişi kendini yüzükoyun yere attı, bölük komutanı ise sözlerini bitiremedi, dalmaya hazırlanıyormuş gibi kollarını iki yana açtı ve kendini pat diye yere attı.

Ulumanın şiddeti artarak birden iğrenç kokular yayan boğucu patlamaların toprağı ve insanı sarsan gümbürtüsü haline dönüştü. Kalın, siyah bir kütük yere düştü, Beryozkin'in ayaklarının altına yuvarlandı ve Beryozkin, patlamanın gücüyle fırlayan bir odunun ayağına çarpmak üzere olduğunu sandı.

Birden bunun patlamamış bir mermi olduğunu gördü. O saniye yaşanan gerilim korkunç ve dayanılmazdı.

Ancak mermi patlamadı ve merminin gökyüzünü ve yeryüzünü yutan, geçmişe set çeken, geleceğin önünü kesen kara gölgesi kayboldu.

Bölük komutanı ayağa kalktı.

"İğrenç şey," dedi öfkeli bir ses.

Beryozkin, birden alnını kaplayan teri sildi, beyaz yıldızçiçeğini yerden aldı, üzerindeki tuğla tozunu silkeledi ve teğmenin gömleğinin cebine yerleştirip, "Armağan galiba..." dedi ve Podçufarov'a dönerek şöyle devam etti: "Sizin burası neden sakin? Komutanlar gelmiyor da ondan. Aslında komutanlık her zaman senden bir şeyler ister: Senin aşçın iyi, aşçını alacağım. Berberin ya da terzin harika onu bana ver. Haraççılar! Sen kendine güzel bir sığınak kazmışsın oradan çık. Ekşi lahanan çok güzel, bana yolla." Birden teğmene, "İki kişi neden geri döndü, kuşatma altındakilere ulaşamadılar mı?" diye sordu.

"Yaralanmışlar, komutan yoldaş."

"Anlaşıldı."

Evden çıkarak sararmış patates yapraklarının arasında siperlerin ve ikinci bölüğün toprak korunaklarının kazılı olduğu bostanlardan geçtikleri sırada Podçufarov, "Siz şanslısınız," dedi.

"Şanslı mıyım, değil miyim, kim bilir," dedi Beryozkin ve siperin içine atladı. "Arazi koşullarında gibi," dedi. Bunu sanki, "Kaplıca koşullarında gibi," dercesine söylemişti.

"Toprak savaşa her şeyden çok uyum sağlıyor," diye doğruladı Podçufarov, "alıştı artık." Alay komutanının açtığı konuşmaya geri dönerek ekledi: "Aşçıyı bırakın, komutanlığın kadınları bile seçip aldığı oluyormuş."

Siperin her yanı gürültüye boğuldu, tüfek sesleri, otomatik tabancaların ve makinelilerin kısa atışları duyuldu.

"Bölük komutanı öldü, komutayı siyasi yönetici Soşkin aldı," dedi Podçufarov. "İşte onun yer altı sığınağı."

Beryozkin, sığınağın yarı açık kapısına bir göz atıp, "Anlaşıldı, anlaşıldı," dedi.

Kırmızı yüzlü, kara kaşlı siyasi yönetici Soşkin, makineli tüfeklerin yanında onlara yetişti ve aşırı yüksek bir sesle, sözcükleri tane tane haykırarak bölüğün, 6/1 numaralı binaya hücum etmek üzere toplanmalarını engellemek amacıyla Almanlara ateş açtığı raporunu verdi.

Beryozkin, Soşkin'in dürbününü aldı, patlayan silahların çıkardığı ateşlere, havan toplarının ağızlarından çıkan, dili andıran alevlere baktı.

"Tam şurada, üçüncü katın ikinci penceresinde bir keskin nişancı var bence."

Bu sözleri söyler söylemez, gösterdiği pencerede bir ateş parladı, bir mermi vızıldadı, siperin duvarına, tam Beryozkin'in başıyla Soşkin'in başının arasına isabet etti.

"Şanslısınız," dedi Podçufarov.

"Şanlı olup olmadığımı kim bilir," diye yanıtladı Beryozkin.

Siperden bölüğün kendi icadı olan tanksavar tüfeğe doğru yürüdüler. Bu tanksavar tüfek saban demirleriyle bir araba tekerleğine tutturulmuştu.

Saçları fırça gibi, bakışları huzursuz bir çavuş, "Bölüğümüzün kendi uçaksavarı," dedi.

"Yüz metre ilerde, yeşil çatılı küçük evin yanında bir tank!" diye ders verir gibi bir sesle bağırdı Beryozkin.

Çavuş tekerleği hızla çevirdi ve tanksavar tüfeğin uzun namlusu yere doğru eğildi.

"Dırkin'in askerlerinden biri de," dedi Beryozkin, "keskin nişancı silahının nişangâhını tanksavar tüfeğe uygun hale getirdi ve bir günde üç makineliyi yere devirdi."

Çavuş omuz silkti.

"Dırkin'in keyfi yerinde, atölyelerde oturuyor."

Siperden yürümeye devam ettiler ve Beryozkin, dolaşmaya çıktıklarında açılan konuyu sürdürerek şöyle dedi:

"Onlara çok güzel bir paket göndermiştim. Biliyor musunuz, karım mektup yazmıyor. Herhangi bir yanıt gelmedi. Paketin ellerine geçip geçmediğini bile bilmiyorum. Hastalanmış olabilirler mi? Başka bir yere göç ederken insanın başına bir şey gelmesi işten bile değil."

Podçufarov, çok zaman önce Moskova'ya çalışmaya gitmiş marangozların köylerine döndüklerini, karılarına, yaşlılara, çocuklara armağanlar getirdiklerini anımsadı birden. Marangozlar için köydeki ev hayatının düzeni ve sıcaklığı, her zaman için Moskova'nın gürültülü kalabalığından ve gece ışıklarından daha önemliydi.

Yarım saat sonra taburun komuta merkezine dönmüşlerdi, ama Beryozkin mahzene uğramadı, Podçufarov'la dışarda vedalaştı.

"6/1 Numaralı Ev'e mümkün olan her türlü desteği verin," dedi. "Yanlarına gitmeyi denemeyin, o işi alayın kuvvetleriyle biz gece yaparız." Sonra da şöyle dedi: "Yaralılara karşı davranışınız hoşuma gitmiyor. Komuta merkezinizde divanlar var, ama yaralılar yerde yatıyor. Taze ekmek için adam göndermediniz, insanlar peksimet yiyecekler. Bu iki. Siyasi yöneticiniz Soşkin'in kafası dumanlıydı. Bu üç."

Podçufarov, savunma hattından geçerken alay komutanının her şeyi fark ettiğine şaşarak onu dinliyordu... Takım komutan yardımcısının üstünde Alman pantolonu... Birinci bölüğün komutanının kolunda iki tane saat var.

Beryozkin ders verir gibi konuştu:

"Alman saldıracak. Anlaşıldı mı?"

Fabrikaya doğru yürüdü ve postalının ökçesini çakıp ceketindeki deliği de dikmiş olan Gluşkov, "Eve mi dönüyoruz?" diye sordu.

Ona yanıt vermeyen Beryozkin, Podçufarov'a, "Alay

komiserine telefon edin, ona benim Dırkin'e, fabrikaya, üçüncü atölyeye gittiğimi söyleyin," dedi ve göz kırpıp ekledi: "Bana lahana gönderin, çok güzeldi. Ne de olsa ben de komutanım."

15

Tolya'dan mektup yoktu... Lyudmila Nikolayevna sabah annesini ve kocasını işe, Nadya'yı okula göndermişti. Kazan'daki bir sabun fabrikasının laboratuvarında kimyager olarak çalışan annesi gitmişti önce. Aleksandra Vladimirovna, damadının odasının yanından geçerken fabrikadaki işçilerden duyduğu "Patronlar işe altıda, işçiler dokuzda gelir" esprisini tekrarlamıştı her zamanki gibi.

Onun arkasından Nadya yürüyerek okula gitmişti, daha doğrusu yürüyerek değil, koşa koşa gitmişti, çünkü onu zamanında yataktan kaldırma olanağı yoktu, son dakikada yataktan fırlıyor, çorabını, bluzunu, kitaplarını, defterlerini kapıyor, kahvaltı ederken çay boğazında kalıyor, koşarak merdivenden inerken eşarbını başına örtüyor, paltosunu giyiyordu.

Viktor Pavloviç kahvaltıya oturduğunda Nadya'nın gidişinden sonra demlik artık soğumuş oluyor ve yeniden ısıtmak gerekiyordu.

Nadya "Bu lanet olası delikten bir an önce kurtulsak," dediğinde Aleksandra Vladimirovna kızıyordu. Derjavin'in tıpkı Aksakov, Tolstoy, Lenin, Zinin, Lobaçevskiy gibi bir zamanlar Kazan'da yaşadığını, Maksim Gorki'nin de bir zamanlar Kazan'daki bir fırında çalıştığını Nadya bilmiyordu.

"Tam yaşlılara özgü bir kayıtsızlık," diyordu Aleksandra Vladimirovna ve yaşlı bir kadından yeniyetme bir kıza yönelik böyle bir sitem işitmek tuhaf kaçıyordu.

Lyudmila, annesinin insanlarla ve yeni işiyle ilgilenmeye devam ettiğini görüyordu. Annesinin manevi gücüne hayran olmakla birlikte içinde bambaşka bir duygu yaşıyordu. Bu kadar derdin arasında yağların hidrojenize edilmesiyle, Kazan caddeleri ve müzeleriyle nasıl ilgilenebiliyordu.

Bir gün Ştrum, karısına Aleksandra Vladimirovna'nın ruhsal gençliğiyle ilgili bir şey söylediğinde Lyudmila kendini tutamayıp, "Anneminki gençlik değil, yaşlı bencilliği," demişti.

Nadya, "Büyükannem bencil değil, o bir halkçı," demiş ve eklemişti: "Halkçılar iyi insanlar, ama çok akıllı değiller."

Nadya düşüncelerini katı bir dille ve zaman yetersizliğinden olacak kısa bir şekilde ifade ederdi. "Saçma," derdi bastıra bastıra. Sovyet Haber Bürosu'nun bültenlerini izler, askeri olaylar hakkında bilgi sahibi olur, politika üzerine konuşmalara katılırdı. Nadya, yazın bir kolhoz gezisinden sonra annesine kolhozlardaki işgücü verimsizliğinin nedenlerini açıklamıştı.

Okulda aldığı notları annesine göstermezdi, sadece bir gün hayretler içinde şöyle demişti:

"Biliyor musun, hal ve gidişe dört vermişler. Düşünebiliyor musun, matematikçi beni sınıftan kovmuştu. Ben de çıkarken, '*Goodbye!*' diye bağırmıştım, herkes yerlere yatmıştı."

Nadya, hali vakti yerinde ailelerin savaştan önce maddi konulardan ve mutfak gereksinimlerinden habersiz çocukları gibi, tahliye döneminde tayınlardan, dağıtıcıların üstün niteliklerinden ve kusurlarından çok söz ediyor, bitkisel yağın tereyağına oranla üstünlüklerini,

bulgurun güçlü ve zayıf yanlarını, kesmeşekerin tozşekere göre faydalarını biliyordu.

"Biliyor musun?" diyordu annesine. "Ben karar verdim: Bana bugünden itibaren konsantre sütlü çay yerine ballı çay ver. Bence benim için daha yararlı olur, senin içinse fark eden bir şey olmaz."

Nadya bazen surat asıyor, büyüklerine karşı küçümseyici bir gülümseme eşliğinde kaba sözler söylüyordu. Bir gün annesinin yanında babasına, "Aptalsın sen," demişti. "Bunu öyle bir öfkeyle söylemişti ki, Ştrum şaşkınlıktan kalakalmıştı."

Annesi Nadya'nın kitap okurken ağladığını görüyordu bazen. Kendisini geri kalmış, başarısız, sönük, ağır yaşama mahkûm bir insan sayıyordu.

Bir gün masa başında otururken, "Hiç kimse benimle arkadaşlık etmek istemez, ben aptalım, hiç kimsenin ilgisini çekmiyorum," demişti. "Kimse benimle evlenmez, eczacılık kurslarını bitirip köye gideceğim."

"Issız köylerde eczane ne gezer," demişti Aleksandra Vladimirovna.

"Evlenme konusundaki tahminin aşırı derecede karamsar," demişti Ştrum. "Son zamanlarda pek güzelleştin."

"Umurumda bile değil," demişti Nadya ve babasına öfkeli öfkeli bakmıştı.

Gece ise annesi, Nadya'nın battaniyenin altından çıkardığı çıplak, incecik elinde tuttuğu kitaptan şiir okuduğunu görmüştü.

Bir gün Nadya, Akademi'nin yiyecek dağıtım merkezinden iki kilogram tereyağı ve büyük bir paket pirinç getirirken şöyle demişti:

"Aralarında ben de olmak üzere insanlar alçak ve reziller, bütün bunlardan yararlanıyorlar. Babam da yeteneğinin karşılığında alçakça davranıp tereyağı alıyor.

Sanki hastalar, az okumuş insanlar ve çöp gibi çocuklar fizik bilmediklerinden ya da planı yüzde üç yüz fazlasıyla yerine getiremediklerinden yarı aç yarı tok yaşamak zorundalarmış gibi... Yağları seçkinler gövdeye indirebiliyor ancak."

Akşam yemeğinde ise meydan okur gibi şöyle demişti:

"Anne, bana iki kat fazla bal ve yağ ver, sabah uyuyakalmışım, yiyemedim."

Nadya çoğu bakımdan babasına benzerdi. Lyudmila Nikolayevna, Viktor Pavloviç'in, en çok kızının kendisine benzeyen özelliklerine sinirlendiğini fark ediyordu.

Bir keresinde Nadya, babasının vurgularını aynen yineleyerek Postoyev hakkında şöyle demişti:

"Anasının gözü, yeteneksiz, uyanık!

Ştrum şaşırmıştı:

"Sen, daha okulunu bitirmemiş bir öğrenci olarak bir akademi üyesi hakkında böyle konuşmaya nasıl cesaret edersin?"

Ancak Lyudmila, Viktor'un üniversite öğrencisiyken pek çok ünlü akademi üyesi hakkında, "Beş para etmez, yeteneksiz, hıyar, yükselme meraklısı!" dediğini anımsıyordu.

Lyudmila Nikolayevna, Nadya'nın hayatının kolay olmadığını, çok karmaşık, yalnız ve zor bir karakteri olduğunu biliyordu.

Nadya gittikten sonra Viktor Pavloviç çayını içiyordu. Göz ucuyla bir kitaba bakıyor, lokmaları çiğnemeden yutuyor, yüzüne şaşkın, aptal bir ifade veriyor, kitaptan gözünü ayırmaksızın parmaklarıyla yoklayarak bardağı buluyor, "Varsa bana sıcak çay doldur," diyordu. Lyudmila onun bütün hareketlerini, başını kaşımaya başlamasını, dudağını şişirmesini, suratını çarpıtıp dişlerinin arasını temizlemesini biliyordu ve, "Tanrı aşkına,

Vitya, dişlerini ne zaman yaptıracaksın?" diyordu.

Kafası ya da burnu kaşındığı için değil, işini düşünürken kafasını kaşıdığını ve dudağını şişirdiğini biliyordu kocasının. "Vitya, sana söylüyorum, duymuyorsun bile," dediğinde gözlerini şaşılaştırmaya devam ederek "Hepsini duyuyorum, tekrar edebilirim: 'Vitya, dişlerini ne zaman yaptıracaksın,' diyorsun" diyeceğini ve yeniden şaşkın bir yüz ifadesi takınacağını, çayından bir yudum alacağını, bir şizofren gibi keyifsiz olacağını ve bütün bunların tanıdığı bir fizikçinin çalışmasını gözden geçirirken onunla bazen aynı fikirde olduğu, bazen olmadığı anlamına geldiğini biliyordu. Daha sonra Viktor Pavloviç uzun süre kımıldamadan oturacak, sonra başını uysalca, yaşlılar gibi kederle sallamaya başlayacaktı. Böyle bir yüz ve göz ifadesi ancak beyin tümörü olan insanlarda olur. Ve Lyudmila Nikolayevna, Ştrum'un annesini düşündüğünü bilecekti yine.

Viktor Pavloviç çayını içtiği, işini düşündüğü, derin bir üzüntüye kapılarak inlediği sırada Lyudmila Nikolayevna öptüğü gözlere, karıştırdığı kıvırcık saçlara, onu öpen dudaklara, kirpiklere, kaşlara, "Seni gidi pasaklı," diyerek tırnaklarını kestiği, zayıf, ince parmaklı ellere bakıyordu.

Lyudmila Nikolayevna onun hakkında her şeyi, uyumadan önce yatakta çocuk kitapları okuduğunu, dişlerini temizlemeye giderken yüzünün halini, sırtında tören giysisiyle nötron ışınımı konusundaki konuşmasına başladığında hafiften titreyen sesini biliyordu. Ukrayna usulü fasulyeli borç çorbasını sevdiğini biliyordu, uykusunda bir yandan öbür yana dönerken sesizce inlediğini biliyordu. Sol ayağındaki ayakkabının ökçesini ne kadar çabuk eskittiğini ve gömleğinin kollarını hemen kirlettiğini biliyordu; iki yastıkta yatmayı sevdiğini biliyordu; kent meydanlarından geçerken gizli bir korku duyduğunu biliyor-

du, teninin kokusunu, çoraplarındaki deliklerin şeklini biliyordu. Karnı açken ve yemeği beklerken şarkı mırıldandığını, ayak başparmaklarındaki tırnakların biçimini biliyordu, iki yaşındayken annesinin onu hangi isimle çağırdığını biliyordu; ayaklarını birbirine vurarak yürüyüşünü biliyordu; son hazırlık sınıfında okurken onunla kavga eden çocukların adlarını biliyordu. Onun alaycılığını, Tolya'yı, Nadya'yı, arkadaşlarını kızdırma alışkanlığını biliyordu. Hemen hemen hep keyifsiz olduğu şu sıralarda bile Ştrum, Lyudmila Nikolayevna'nın en yakın arkadaşı Marya İvanovna Sokolova'nın çok az kitap okuduğunu ve bir keresinde Balzac'ı Flaubert'le karıştırdığını söyleyerek karısını kızdırmıştı. Lyudmila'yı kızdırmayı çok iyi becerirdi, Lyudmila her zaman kızardı. Şimdi de Lyudmila, arkadaşını koruyarak sinirli ve ciddi bir şekilde ona karşı çıkıyordu.

"Bana yakın olan insanlarla hep alay ediyorsun. Maşenka'nın zevkinde bir yanlışlık yok, hem çok okumasına da gerek yok, o kitabı her zaman hisseder.

"Tabii tabii," diyordu Viktor Pavloviç. "'Max ve Maurice'i Anatole France'ın yazdığından emindir."

Kocasının müzik sevgisini, politik görüşlerini biliyordu. Bir kez onu ağlarken görmüştü, deli gibi gömleğini parçalarken ve donu ayağına takılınca vurmaya hazır bir halde yumruğunu havaya kaldırıp tek ayağının üstünde sıçrayarak ona doğru döndüğünü görmüştü. Katı ve cesur doğruluğunu, coşkusunu görmüştü; etkileyici bir şekilde şiir okurken görmüştü; müshil içerken görmüştü.

İlişkilerinde hiçbir şey değişmemiş gibi görünse de kocasının şimdi kendisine kırgın olduğunu hissediyordu. Ama bir değişiklik vardı ve bu değişiklik bir tek şeyde, kocasının onunla işi hakkında konuşmaktan vazgeçmesinde ifadesini buluyordu. Viktor Pavloviç, tanıdığı bilimadamlarından gelen mektuplar konusunda, gıda mad-

desi ve sanayi malları limitleri konusunda onunla konuşurdu. Bazen enstitüdeki, laboratuvardaki işler hakkında, çalışma planının görüşülmesi hakkında konuşur, iş arkadaşlarını anlatırdı: Sevastyanov geceki içki âleminden sonra işe geldi ve uyudu, Markov bir dizi yeni deney hazırlıyor.

Fakat kendi çalışmaları hakkında, bütün dünyada bir tek Lyudmila'yla konuştuğu iç dünyası hakkında konuşmayı kesmişti.

Henüz bir sonuca varmamış düşünceleriyle ilgili notlarını yakın dostlarına bile okusa ertesi gün kötü bir duyguya kapıldığını, işin ona sönük göründüğünü, işle ilgilenmenin zor geldiğini söyleyerek Lyudmila Nikolayevna'ya yakınıyordu.

Sonra içinde hiçbir tortu hissetmeden kuşkularını açtığı, bölük pörçük notlarını, fantastik ve kendinden çok emin hipotezlerini okuduğu tek kişi Lyudmila Nikolayevna'ydı.

Artık onunla konuşmaktan vazgeçmişti.

Artık canı sıkılınca işin kolayını Lyudmila'yı suçlamakta buluyordu. Sürekli ve hiç vazgeçmeden annesini düşünüyordu. Hiçbir zaman düşünmediği bir şeyi, faşizmin onu düşünmek zorunda bıraktığı bir şeyi, Yahudiliğini ve annesinin bir Yahudi olduğunu düşünüyordu.

Annesine soğuk davrandığı için Lyudmila'ya içinden sitem ediyordu. Bir keresinde ona, "Aranızdaki ilişkileri düzeltebilseydin annem Moskova'da bizimle yaşardı," demişti.

Lyudmila Nikolayevna'nın aklından da Viktor Pavloviç'in Tolya'ya yaptığı tüm kabalıklar ve haksızlıklar geçmişti, onun da anımsayacağı şeyler vardı kuşkusuz.

Viktor Pavloviç üvey oğluna öyle haksızlık ettikçe, Tolya'da o kadar çok kötü yön gördükçe, Tolya'nın kusurlarını öyle zor bağışladıkça Lyudmila Nikolayevna'nın

yüreği hırsla doluyordu. Oysa, babası Nadya'nın kabalığını da, tembelliğini de, pasaklılığını da, ev işlerinde annesine yardım etmek istememesini de affediyordu.

Viktor Pavloviç'in annesini düşünüyordu, ne korkunç bir yazgısı vardı. Ama Viktor, Lyudmila'dan Anna Semyonovna'ya dostluk göstermesini nasıl bekleyebilirdi, Anna Semyonovna da Tolya'ya kötü davranıyordu. Bu yüzden Anna Semyonovna'nın her mektubu, Moskova'ya her gelişi Lyudmila için çekilmez şeylerdi. Nadya, Nadya, Nadya... Nadya'nın gözleri Viktor'un gözlerine benziyor... Nadya çatalı Viktor gibi tutuyor... Nadya dikkatsiz, Nadya çok zeki, Nadya dalgın. Anna Semyonovna'nın oğluna olan şefkati ve sevgisi, torununa olan şefkati ve sevgisiyle birleşiyordu. Zaten Tolya çatalı, onun Viktor Pavloviç'inin tuttuğu gibi tutmuyordu.

Son zamanlarda Tolya'nın babasını, yani ilk kocasını eskisinden daha sık anımsaması tuhafına gidiyordu. İlk kocasının akrabalarını, ablasını arayıp bulmak istemişti, onlar da Tolya'nın gözlerine sevinçle bakarlardı, Abarçuk'un ablası Tolya'nın gözlerinde, eğri başparmağında, geniş burnunda kardeşinin gözlerini, ellerini, burnunu görürdü.

Lyudmila Nikolayevna nasıl ki Viktor Pavloviç'in Tolya'ya karşı daha iyi olmasını anımsamak istemiyorsa, aynı şekilde yaptığı bütün kötülüklere, hatta onu kucağında süt çocuğuyla bırakıp gitmesine, Tolya'ya Abarçuk soyadını vermeyi yasaklamasına karşılık Abarçuk'u affediyordu.

Lyudmila Nikolayevna sabahları evde yalnız kalıyordu. Bu yalnızlık saatini bekliyordu, yakınları onu rahatsız ediyordu. Dünyadaki bütün olaylar, savaş, kız kardeşlerinin yazgısı, kocasının işi, Nadya'nın karakteri, annesinin sağlığı, yaralılara üzülmesi, Almanların eline tutsak düşüp ölenler için acı çekmesi, bütün bunlar oğlu için

duyduğu acı şeklinde, kaygı şeklinde ortaya çıkyordu.

Annesinin, kocasının, kızının duygularının tamamen farklı madenlerden döküldüğünü hissediyordu. Onların Tolya'ya bağlılıkları ve sevgileri sığ duygular olarak görünüyordu. Kendisi için dünya Tolya demekti, onlar içinse Tolya dünyanın sadece bir parçasıydı.

Günler, haftalar geçiyordu, Tolya'dan mektup yoktu.

Radyo her gün Sovyet Haber Bürosu'nun bültenlerini veriyordu, gazeteler her gün savaşla doluydu. Sovyet orduları geri çekiliyordu. Bültenlerde ve gazetelerde topçulardan söz ediliyordu. Tolya topçu olarak görev yapıyordu. Tolya'dan mektup yoktu.

Ona göre, üzüntüsünü gerçekten anlayan tek kişi Sokolov'un karısı Marya İvanovna'ydı.

Lyudmila Nikolayevna profesörlerin karılarıyla arkadaşlık etmeyi sevmiyordu, kocalarının bilimsel başarılarıyla, kendi giyim kuşamlarıyla, evlerinde çalışan kadınlarla ilgili konuşmaları sinirini bozuyordu. Ama herhalde utangaç Marya İvanovna'nın yumuşak karakterinin onun karakterine zıt olması ve Marya İvanovna'nın Tolya'ya karşı tavrının kendisini duygulandırması yüzünden Marya İvanovna'ya çok bağlanmıştı.

Lyudmila, Tolya konusunda onunla, kocasından ve annesinden daha rahat konuşuyordu ve her konuştuğunda rahatlıyor, içinde bir hafiflik hissediyordu. Marya İvanovna'nın hemen hemen her gün Ştrumlara uğramasına karşın Lyudmila Nikolayevna arkadaşının uzun zamandır gelmemesine hayret ediyor, Marya İvanovna'nın zayıf bedenini, sevimli yüzünü görür müyüm, diye pencereden bakıyordu.

Tolya'dan mektup yoktu.

16

Aleksandra Vladimirovna, Lyudmila ve Nadya mutfakta oturuyorlardı. Nadya zaman zaman sobaya buruşturulmuş defter sayfaları atıyor, sönmüş kırmızı ışık parlıyordu, soba kısa bir süre alevlerle doluyordu. Aleksandra Vladimirovna yan gözle kızına bakarak şöyle dedi:

"Dün bizim laborant kızlardan birinin evine uğradım, o ne sıkışıklık, ne yoksulluk, ne açlık, biz burada krallar gibiyiz; komşular toplandı, savaştan önce kim, neyi çok seviyordu diye konuşmaya başladık: Biri dana eti diyor, öbürü *rassolnik*[1]. Laborantın küçük kızı ise, 'Ben en çok yat borusunu severdim,' diyor."

Lyudmila Nikolayevna susuyordu, Nadya ise şöyle dedi:

"Büyükanne, burada bir milyondan fazla tanıdığınız oldu artık."

"Seninse hiç yok."

"Çok da iyi," dedi Lyudmila Nikolayevna. "Vitya sık sık Sokolov'a gitmeye başladı. Her çeşit ayaktakımı orada toplanıyor, ben de Vitya'nın ve Sokolov'un bu insanlarla nasıl saatlerce gevezelik edebildiklerini hiç anlamıyorum... Tütün çiğnemekten nasıl bıkmıyorlar. Marya İvanovna'ya da hiç acımıyorlar, evinde rahat etmesi gerek, oysa onların yanında ne yatabilir, ne oturabilir, hem her yeri dumana boğuyorlar."

"Tatar Karimov benim hoşuma gidiyor," dedi Aleksandra Vladimirovna.

"İtici bir tip."

"Annem de benim gibi, hiç kimse hoşuna gitmiyor," dedi Nadya, "neyse bir tek Marya İvanovna var."

1. Rusların hıyar turşusuyla yapılan etli veya balıklı çorbası. (Ç.N.)

"Hayret edilecek insanlarsınız," dedi Aleksandra Vladimirovna, "sizin yanınızda getirdiğiniz bir Moskova çevreniz var. Trenlerde, kulüpte, tiyatrodaki insanlar sizin çevreniz değil, sizinkiler, sizinle aynı yerde yazlık ev yapanlar, Jenya'nın evinde gördüklerim... Sizin çevrenizden insanları tanımladığınız önemsiz işaretler var: 'Ah, o kadın bir hiçtir, Blok'u sevmez, o adam primitiftir, Picasso'yu anlamaz... Ah kadın o adama kristal bir vazo hediye etmiş. Zevksiz bir şey...' Ama bak Viktor demokrattır, bütün bu Dekadanlıkları umursamaz."

"Saçma," dedi Lyudmila. "Yazlık evin konuyla ne ilgisi var! Yazlığı olan burjuvalar var, olmayanlar var, onlarla görüşmek gereksiz, itici bir şey."

Aleksandra Vladimirovna, kızının kendisine giderek daha çok kızdığını fark ediyordu.

Lyudmila Nikolayevna kocasına öğütler verir, Nadya'ya çıkışır, davranışları yüzünden onu azarlar, sonra bağışlar, şımartır, sonra şımarıklık etmesine izin vermez, annesinin de onun hareketlerine karşı kendisi gibi davrandığını hissederdi. Aleksandra Vladimirovna bu davranışı belli etmezdi ama böyle bir şey vardı. Ştrum bazen kayınvalidesiyle göz göze gelirdi ve gözlerinde anladığını gösteren alaycı bir ifade belirirdi, sanki Lyudmila'nın karakterinin tuhaf yönlerini Aleksandra Vladimirovna'yla önceden görüşürlerdi. Onların görüşüp görüşmemelerinin bir önemi yoktu, mesele, aile içinde alışılmış ilişkileri bir tek kendi varlığıyla değiştiren yeni bir gücün ortaya çıkmış olmasıydı.

Viktor Pavloviç, bir keresinde Lyudmila'ya onun yerinde olsa kendisini konuk değil, ev sahibi gibi hissetmesi için annesine evde başrol vereceğini söylemişti.

Kocasının sözleri Lyudmila Nikolayevna'ya samimi gelmemişti, hatta kayınvalidesine karşı özel, içten tavrını vurgulamak istediğini ve böylece Lyudmila'nın Anna

Semyonovna'ya karşı soğuk tavrını ister istemez hatırlattığını düşünmüştü.

Bunu kocasına itiraf etmesi komik ve ayıp olurdu. Zaman zaman kocasını çocuklarından, özellikle Nadya'dan kıskanırdı. Fakat bu şimdiki kıskançlık değildi. Evini kaybeden, onun evini bir sığınak olarak gören annesinin kendisini öfkelendirdiğini ve üzdüğünü kendi kendine bile nasıl itiraf edecekti. Evet bu öfke tuhaftı, aslında öfkenin yanı sıra sevgi vardı, gerekirse son elbisesini Aleksandra Vladimirovna'ya verme, ekmeğinin son lokmasını onunla paylaşma niyeti vardı.

Aleksandra Vladimirovna ise ya durup dururken ağlamak, ya ölmek, ya akşam eve gelmemek ve işten arkadaşı olan bir kadının evinde kalıp geceyi yer yatağında geçirmek, ya bir anda hazırlanıp Stalingrad tarafına gitmek ya da Seryoja'yı, Vera'yı, Stepan Fyodoroviç'i aramak istediğini hissediyordu.

Aleksandra Vladimirovna, damadının davranışlarını ve düşüncelerini çoğunlukla beğenirdi, Lyudmila ise kocasını hemen hemen hiç takdir etmezdi. Nadya bunu fark etmiş ve babasına, "Büyükanneme git, annemin seni üzdüğünü söyle," demişti.

İşte şimdi de Aleksandra Vladimirovna, "Baykuşlar gibi yaşıyorsunuz siz. Oysa Viktor normal bir insan," demişti.

"Bunların hepsi laf," demişti Lyudmila yüzünü buruşturarak. "Moskova'ya dönüş günü gelecek ve o zaman Viktor'la siz mutlu olacaksınız."

Aleksandra Vladimirovna birden şöyle demişti:

"Biliyor musun canım, Moskova'ya dönüş günü geldiğinde ben sizinle gelmeyeceğim, burada kalacağım, Moskova'da, senin evinde bana yer yok. Anladın mı? Jenya'yı buraya taşınmaya ikna ederim ya da Kuybışev'e, onun yanına giderim."

Anne ve kızın ilişkilerinde zor bir andı. Aleksandra Vladimirovna'nın ruhuna bütün ağırlığıyla çökmüş olan her şey onun Moskova'ya gitmeyi reddetmesi şeklinde söze dökülmüştü. Lyudmila Nikolayevna'nın ruhunda bütün ağırlığıyla yığılmış olan şeyler, bu yüzden açıkça dillendirilir hale gelmişti. Ama Lyudmila Nikolayevna, sanki annesine karşı kendisinin hiçbir suçu yokmuş gibi gücenmişti.

Aleksandra Vladimirovna ise Lyudmila'nın üzgün yüzüne bakıyor ve kendini suçlu hissediyordu. Aleksandra Vladimirovna geceleri Seryoja'yı daha sık düşünüyordu, kâh onun öfke nöbetleri, tartışmaları aklına geliyordu, kâh onu askerî üniforması içinde tasavvur ediyordu, gözleri herhalde daha da büyümüştü; zayıflamış, avurtları çökmüştü. Dünyada herkesten çok sevdiği talihsiz oğlunun oğlu Seryoja, onda özel bir duygu uyandırıyordu. Lyudmila'ya şöyle dedi:

"Tolya için kendini o kadar harap etme, inan ki, onun için en az senin kadar kaygı duyuyorum."

Bu sözlerde sahte, kızına karşı sevgisini küçük düşüren bir şey vardı, Tolya için artık o kadar kaygılanmıyordu. Katılık derecesinde dürüst olan ikisi de işte şimdi kendi dürüstlüklerinden korkmuşlar ve bu dürüstlükten vazgeçmişlerdi.

"Gerçek iyidir, aşk daha da iyidir, Ostrovskiy'in yeni oyunu," dedi Nadya uzata uzata ve Aleksandra Vladimirovna, kendisinin henüz anlamadığı bir şeyi anlayabilmiş onuncu sınıf öğrencisi bir kıza antipatiyle, hatta bir tür korkuyla baktı.

Çok geçmeden Viktor Pavloviç geldi. Kapıyı anahtarıyla açmış, ansızın mutfakta beliriverrmişti.

"Hoş bir sürpriz," dedi Nadya. "Gecenin geç saatlerine kadar Sokolovlarda takılıp kalacağını sanıyorduk."

"Aa, herkes eve gelmiş, herkes sobanın başında, çok

sevindim, harika harika," dedi Viktor Pavloviç ve ellerini sobanın ateşine uzattı.

"Burnunu sil," dedi Lyudmila. "Harika olan neymiş, anlamadım."

Nadya kıkırdadı ve annesinin konuşmasını taklit ederek, "Hadi, burnunu sil, sana Rusça söylüyoruz," dedi.

Lyudmila Nikolayevna kızını uyararak, "Nadya, Nadya," dedi. Kocasını eğitme hakkını hiç kimseyle paylaşmazdı.

"Evet evet, buz gibi bir rüzgâr var," dedi Victor Pavloviç.

Odaya gitti, açık kapıdan masanın başına oturduğu görülüyordu.

"Babam yine kitabın kapağına yazı yazıyor," dedi Nadya.

"Senin üstüne vazife değil," dedi Lyudmila Nikolayevna ve annesine açıklama yapmaya koyuldu: "Herkes evde diye neden bu kadar sevindi acaba? Psikolojik bir sorunu var, biri evde olmayınca huzursuz oluyor. Şimdi de herhalde bir şeye aklı takıldı ve onu huzursuz edecek bir şey olmadığına sevindi."

"Sessiz ol, onu gerçekten rahatsız ediyoruz," dedi Aleksandra Vladimirovna.

"Tam tersine," dedi Nadya, yüksek sesle konuşursan dikkat etmiyor, fısıltıyla konuşursan hemen gelip, "Siz orda ne fısıldaşıyorsunuz?" diye soruyor.

"Nadya, babandan hayvanların içgüdülerini anlatan bir rehber gibi söz ediyorsun."

Aynı anda hepsi güldüler, birbirlerine baktılar.

"Anne, beni nasıl bu kadar üzebildin?" dedi Lyudmila Nikolayevna.

Annesi hiçbir şey söylemeden onun başını okşadı.

Sonra mutfakta akşam yemeği yediler. Bu akşam mutfağın sıcaklığı farklı bir güzelliğe sahipmiş gibi geldi Viktor Pavloviç'e.

Yaşamının temelini oluşturan şey devam ediyordu. Laboratuvarda yapılan çelişkili deneyleri sürpriz bir şekilde açıklama düşüncesi son zamanlarda aklını kurcalayıp duruyordu.

Mutfak masasının başında otururken garip ve mutlu bir sabırsızlık hissediyordu, kalemi eline almak için duyduğu önüne geçilmez istek yüzünden parmakları kaşınıyordu.

Kaşığını boş tabağa vurarak, "Bugünkü karabuğday lapası harikaydı," dedi.

"Bu bir kinaye mi?" diye sordu Lyudmila Nikolayevna.

Tabağı karısına doğru iterken, "Lyuda, Prout'un hipotezini anımsıyor musun?" diye sordu.

Lyudmila Nikolayevna anlamayarak kaşığı havaya kaldırdı.

"Elementlerin kökeniyle ilgiliydi," dedi Aleksandra Vladimirovna.

"Ah, tamam, anımsıyorum," dedi Lyudmila, "bütün elementler hidrojenden geliyor. Ama bunun lapayla ne ilgisi var?"

"Lapa mı?" diye sordu Viktor Pavloviç. "Prout'un başından şöyle bir olay geçmişti: Onun zamanında atom ağırlıklarının belirlenmesinde kaba hatalar yapıldığı için büyük ölçüde doğru bir hipotez ortaya atmıştı. Eğer onun zamanında Dumas ve Stas'ın eriştikleri kesinlikle atom ağırlıkları belirlenmiş olsaydı, elementlerin atom ağırlıklarının hidrojenin katları olduğunu ileri süremezdi. Hata yaptığı için haklı çıktı."

"Yine de bunun lapayla ilgisi ne?" diye sordu Nadya.

"Lapa mı?" diye tekrar sordu Ştrum ve anımsayıp şöyle dedi: "Lapanın bir işi yok... Bu lapayı anlamak zor, anlamak için yüz yıl gerekir."

"Bugünkü konferansının konusu bu mu?" diye sordu Aleksandra Vladimirovna.

"Hayır hayır, boş ver, zaten konferans falan da vermiyorum, hiç yeri değil."

Karısının bakışını yakaladı ve işine duyduğu ilginin onu yine heyecanlandırdığını karısının anlamış olduğunu hissetti.

"Ne var ne yok, ne yaptınız?" diye sordu Ştrum. "Marya İvanovna geldi mi sana? *Madam Bovary*'yi, Balzac'ın eserini okumuştur herhalde sana?"

"Yeter ama," dedi Lyudmila Nikolayevna.

Lyudmila Nikolayevna gece işiyle ilgili olarak kocasının kendisiyle konuşmasını bekliyordu. Ama kocası bir şey söylemedi, o da hiçbir şey sormadı.

17

On dokuzuncu yüzyıl ortalarında yaşayan fizikçilerin düşünceleri ve fizik bilminin görevlerini sadece uzaklığa bağlı olan çekme ve itme güçlerinin araştırılmasına indirgemiş olan Helmholtz'un görüşleri Ştrum'a ne kadar naif görünüyordu.

Kuvvet alanı, maddenin özüdür! Enerji dalgasını ve ışığın maddi taneciğini bir araya getiren birlik... ışık taneciklerinin yağmuru mu, yoksa yıldırım dalgası mı?

Kuantum Teorisi, fiziksel bireyleri yöneten yasaların yerine yeni yasaları, olasılık yasalarını; bireysellik kavramını bir yana atan özel istatistik yasaları ve sadece toplamı kabul eden geçen yüzyılın fizikçileri, Ştrum'a boyalı bıyıkları, kolalı dik yakalı ve kaskatı manşetli kostümleriyle bir bilardo masasının çevresinde toplanmış insanları anımsatıyordu. Bu derin düşünceli adamlar, ellerinde cetveller ve kronometrelerle, gür kaşlarını çatarak yeşil

çuha alanı dolduran esnek küreciklerin hızını ve ivmesini ölçüyorlar, kütlesini hesaplıyorlardı.

Fakat metal çubuklarla ve cetvellerle ölçülen uzam, en mükemmel saatlerle ölçülen zaman birden eğrilmeye, genişlemeye ve yassılmaya başlıyordu. Onların değişmezliği bilimin temeli değil, bilimin hapishanesinin parmaklıkları ve duvarları olmuştu. Kıyamet günü gelmiş, binlerce yıllık gerçeklerin yanlış olduğu ilan edilmişti. Gerçek, eski zamanların kör inançlarında, hatalarında, yanlışlarında bir kozanın içinde gibi uyuyordu.

Dünya Eukleides'in dünyası olmaktan çıkmıştı, onun geometrik doğası kütlelerle ve kütlelerin hızlarıyla şekilleniyordu.

Einstein tarafından mutlak zaman ve uzam zincirlerinden kurtarılan dünyada bilimsel ilerleme artan bir hızla devam ediyordu.

Biri, evrenle birlikte hızla ilerleyen, ikincisi, atom çekirdeğinin içine nüfuz etmeye çalışan iki akım, biri parsekler[1] dünyasında koştuğu, diğeri ise milimikronlarla ölçüldüğü halde farklı yönlere koşarken birbirlerini kaybetmiyorlardı. Fizikçiler atomun içlerine ne kadar derinlemesine girerlerse yıldızların ışımasını belirleyen yasalar da fizikçiler açısından o kadar açık hale geliyordu. Uzak galaksilerin tayflarında görülen ışıktaki kırmızı değişim, sonsuz bir boşlukta oraya buraya koşuşan dünyalar kavramını doğurdu. Fakat hızlar ve kütlelerle eğrilen, mercimek görünümünde sonsuz bir boşluğu yeğlemek gerekti ve arkasından galaksileri sürükleyen boşluğun kendi kendine genişlediğini düşünmek mümkün oldu.

Ştrum, yeryüzünde bir bilimadamından daha şanslı kimse olmadığına emindi... Zaman zaman sabah enstitü-

1. Parsek, gökbilimde kullanılan, yaklaşık 3,26 ışık yılına eşdeğer bir uzaklık ölçü birimidir. (Ç.N.)

ye giderken, akşam gezintisi sırasında, örneğin bu gece, işini düşündüğünde onu bir mutluluk, tevekkül ve sevinç duygusu sanıyordu.

Evreni yıldızların sakin ışığıyla dolduran güçler, hidrojenin helyuma dönüşmesi sırasında ortaya çıkmışlardı...

Savaştan iki yıl önce iki Alman genci, ağır atom çekirdeklerini nötronlarla parçalamışlardı, Sovyet fizikçileri de yaptıkları deneylerde farklı yollardan benzer sonuçlara vararak birden yüz binlerce yıl önce ilk ateşi yakan mağara insanının hissettiği şeyi hissetmişlerdi.

Yirminci yüzyılda izlenecek anayönü kuşkusuz fizik belirliyor... Aynen 1942 yılında dünya savaşının tüm cepheleri için başlıca hedefin Stalingrad olması gibi.

Ancak kuşkular, acılar, güvensizlik Ştrum'un yanından, peşinden ayrılmıyordu.

18

Vitya, ben cephe hattının ve Yahudi gettosunun dikenli tellerinin ardında olsam da bu mektubun senin eline geçeceğinden eminim. Yanıtını hiçbir zaman almayacağım, ben bu dünyada olmayacağım. Son günlerimi bilmeni istiyorum, bunu düşünerek hayattan çekip gitmek bana daha kolay geliyor.

Vitya, insanları anlamak zor... 7 Temmuz'da Almanlar kente zorla girdiler. Kent parkında radyo son haberleri veriyordu, ben hastalarımı muayene ettikten sonra poliklinikten çıkmış yürüyordum ve dinlemek için durdum, kadın spiker çarpışmalarla ilgili Ukraynaca bir bülten okuyordu. Uzaktan gelen bir silah sesi duydum, sonra parktan koşarak insanlar geçti, eve gittim, hava alarmını nasıl kaçırdığıma hâlâ hayret ediyordum. Birden bir tank gördüm ve biri, "Almanlar geldi!" diye bağırdı.

Ben, "Panik yaratmayın," dedim; bir gün önce kent meclisinin sekreterine uğramış, ona kentten ayrılma meselesini sormuştum, kızmış, "Bunu konuşmak için erken, daha listeleri bile hazırlamadık," demişti. Kısacası Almanlar gelmişti. Bütün gece komşular birbirlerine gidip geldiler, küçük çocuklar, bir de ben, herkesten daha sakindik. Karar vermiştim, herkesin başına gelecek olan benim de başıma gelecekti. İlk başta korktum, seni bir daha göremeyeceğimi anladım ve sana bir kez daha bakmayı, alnından, gözlerinden öpmeyi korkunç bir şekilde istedim, ama sonra düşündüm de asıl senin güvende olman mutluluktu benim için.

Sabaha karşı uykuya daldım, uyandığımda korkunç bir sıkıntı hissediyordum. Kendi odamda, kendi yatağımdaydım, ama kendimi gurbette, terk edilmiş, yapayalnız hissettim.

Sovyet yönetimi yıllarında unuttuğum bir şeyi, Yahudi olduğumu bana o sabah tekrar anımsattılar. Almanlar kamyonla gelmişler, "*Juden kaputt!*" diye bağırıyorlardı.

Daha sonra bunu bazı komşularım da anımsattılar bana. Kapıcının karısı penceremin altında duruyor ve komşu kadınlardan birine, "Tanrı'ya şükür, Yahudilerin sonu geldi," diyordu. Bu da nereden çıkmıştı? Onun oğlu da bir Yahudi kızla evliydi ve yaşlı kadın oğluna misafir gider, bana torunlarını anlatırdı.

Komşularımdan dul bir kadın, altı yaşında çok güzel mavi gözlü bir kızı var, Alyonuşka, bir keresinde mektubumda sana söz etmiştim, bana uğradı ve şöyle dedi: "Anna Semyonovna sizden akşama kadar eşyalarınızı toplamanızı rica ediyorum, sizin odanızı ben alacağım." "İyi, o zaman ben de sizinkine geçerim." "Hayır, siz mutfağın arkasındaki küçük odayı alacaksınız."

Kabul etmedim, o odanın ne penceresi ne de sobası vardı.

Polikliniğe gittim, döndüğümde ne göreyim: Odamın kapısını kırmışlar, eşyalarımı mutfağın arkasındaki odaya yığmışlar. Komşu kadın bana, "Divanı kendime bıraktım, nasılsa sizin yeni odanıza sığmayacaktı," dedi.

Hayret verici bir şey, bu kadın teknik okul bitirmiş, merhum kocası da sessiz, iyi bir adamdı, Ukopspilk'te muhasebeci. Aynı tavırla, sanki bundan bir çıkarı varmış gibi, "Siz yasadışısınız," dedi. Oysa kızı Alyonuşka bütün gece bende kalmıştı, ona masal anlatıyordum. Bu benim yeni evimdi ve Alyonuşka gidip yatmak istemiyordu, annesi kucağında götürdü. Vitenka, daha sonra bizim polikliniği tekrar açtılar, beni ve bir Yahudi hekimi daha işten çıkardılar. Çalıştığım ayın parasını istedim, ama yeni müdür bana, "Siz Sovyet yönetiminde çalıştığınıza göre paranızı Stalin ödesin, Moskova'ya, Stalin'e yazın," dedi. Hastabakıcı Marusya beni kucakladı ve sessizce ağlamaya başladı: "Tanrım, size ne olacak, başınıza neler gelecek?" Doktor Tkaçev de elimi sıktı. Hangisi daha ağır bilmiyorum, öç alır gibi sevinç duymak mı yoksa can çekişen uyuz bir kediye bakan yufka yürekli bakışlar mı? Bütün bunları yaşayacağımı hiç düşünmemiştim.

Pek çok kişi beni şaşırttı. Hem sadece cahil, kindar insalar da değil. Örneğin yaşlı bir pedagog, emekli, yetmiş beş yaşında, her zaman seni sorardı, selamını iletmemi isterdi, senin hakkında, "O bizim gururumuz," derdi. O uğursuz günlerde benimle karşılaştığında selam vermedi, başını çevirdi. Bana sonradan anlattılar, bu adam komutanlıktaki toplantıda, "Hava temizlendi, sarmısak kokmuyor artık," demiş. Buna neden gerek duydu, bu sözler onu lekeliyor aslında. Aynı toplantıda Yahudilere ne kadar çok iftira atılmış... Ama, Vitenka, elbette bu toplantıya herkes gitmemişti. Pek çokları gitmeyi reddetmişlerdi. Hem biliyor musun, benim bildiğim, çarlık dönemlerinden beri antisemitizm, "Mihail Arhangel Birliği"nden insanların aşırı milliyetçiliğiyle bağlantılıdır. Burada ise Rusya'nın Yahudilerden kurtarılması için bağıranların Almanların önünde alçaldıklarını, otuz Alman gümüşüne Rusya'yı satmaya hazır zavallı birer uşak olduklarını gördüm. Kenar mahallelerden cahil insanlar ise yağmalamaya geliyorlar, evleri, yorganları, elbiseleri alıyorlar; kolera ayaklanmaları

sırasında hekimleri herhalde bunlar öldürüyordu. Ruhen cansız insanlar vardır, bunlar her türlü kötülüğe evet derler, yeter ki yöneticilerle ayrı düşüncede olduklarından kuşku duyulmasın.

Tanıdıklarım sürekli olarak yeni haberlerle bana koşup geliyorlar, hepsinin gözleri deli gibi, insanlar bir sayıklama halindeler. "Eşyalarını başka bir yere saklamak" diye tuhaf bir deyim ortaya çıktı. Galiba komşunun evi daha güvenilir geliyordu. Eşyaların başkasının evine saklanması bana bir oyunu çağrıştırıyor.

Çok geçmeden Yahudilerin nakledileceği ilan edildi, yanlarına 15 kilogramlık eşya almalarına izin verildi. Evlerin duvarlarına sarı ilanlar asıldı: "Bütün Yahudilerin 15 Temmuz 1941 akşamı en geç altıya kadar Eski Kent semtine taşınmaları önerilmektedir." Taşınmayanlar kurşuna dizilecekti.

İşte böyle Vitenka, ben de hazırlandım. Yanıma bir yastık, birkaç çamaşır, bir zamanlar senin bana armağan ettiğin fincan, kaşık, bıçak, iki de tabak aldım. İnsan çok fazla şeye gerek duyar mı? Birkaç tıbbi alet de aldım. Senin mektuplarını, merhum annemin ve David dayının fotoğraflarını, bir de senin babanla çekilmiş fotoğrafını, Puşkin'in bir cildini, *Değirmenimden Mektuplar*'ı, Maupassant'ın *Bir Hayat* kitabını, Çehov'un, içinde "Sıkıcı Bir Hikâye" ve "Piskopos" olan kitabını aldım, sepetimi doldurdum. Bu çatının altında sana kaç tane mektup yazdım, geceleri kaç saat ağladım, şimdi artık sana yalnızlığımdan söz edeceğim.

Evle, bahçeyle vedalaştım, bir ağacın altında birkaç dakika oturdum, komşularla vedalaştım. Bazı insanlar tuhaf yaradılışlılar. İki komşu kadın, benim yanımda sandalyeleri kim alacak, masayı kim alacak diye kavga ediyorlardı, bense onlarla vedalaşıyordum, ikisi de ağlamaya başladılar. Komşu Basankolara savaştan sonra gelip beni sorarsan durumu etraflıca anlatmalarını rica ettim, bana söz verdiler. Köpek Tobik beni duygulandırdı, son akşam sanki bana özel bir yakınlık gösterdi.

Eğer gelirsen yaşlı bir Yahudi kadına iyi davrandığı için ona yemek ver.

Yola çıkmaya hazırlandığım ve sepetimi Eski Kent'e kadar nasıl taşıyacağımı düşündüğüm sırada Şçukin adında, asık suratlı, duygusuz bir adam olduğunu düşündüğüm bir hastam çıkıp geldi ansızın. Eşyalarımı yüklendi, bana üç yüz ruble verdi ve haftada bir kez çitin yanına bana ekmek getireceğini söyledi. Matbaada çalışıyor, gözleri hasta olduğu için askere almadılar. Savaştan önce onu ben tedavi etmiştim, eğer bana duyarlı ve temiz ruhlu bildiğin insanları say deseler, on kişinin adını sayardım, ama onunkini söylemezdim. Biliyor musun Vitenka, onun gelişinden sonra kendimi yeniden insan olarak hissettim, demek ki bana insanca davranabilen sadece bir avlu köpeği değildi.

Kent matbaasında bir kararname basıldığını anlattı Şçukin bana: Yahudilerin kaldırımdan yürümesi yasaktı, göğüslerinde altı köşeli yıldız şeklinde sarı bir bez parçası taşımak zorundaydılar, ulaşım araçlarından, hamamdan yararlanma, dispansere, sinemaya gitme hakları yoktu, yağ, yumurta, süt, meyve, beyaz ekmek, et, patatesin dışında tüm sebzeleri satın almaları yasaklanıyordu; pazardan alışveriş yapmalarına ancak akşam saat altıdan sonra (köylüler pazardan gittikten sonra) izin veriliyordu. Eski Kent'in etrafı dikenli telle çevrilecekti ve telin dışına çıkmak yasaktı, sadece zorunlu işler için refakatçi eşliğinde çıkılabilecekti. Bir Rus'un evinde Yahudi bulunduğu saptanırsa çeteci saklamak suçundan kurşuna dizilecekti.

Şçukin'in kayınpederi, yaşlı bir köylü, komşu Çudnov kasabasından gelmiş ve oranın yerlisi Yahudileri ellerinde bohçaları ve çantalarıyla ormana sürdüklerini kendi gözleriyle görmüş, gün boyunca ormandan silah sesleri ve vahşi çığlıklar duyulmuş, bir tek kişi bile geri dönmemiş. Kayınpederin evinde kalan Almanlar ise akşam geç vakit sarhoş bir halde gelmişler, sabaha kadar içmeye devam etmişler, şarkı söylemişler

ve topladıkları broşları, yüzükleri, bilezikleri ihtiyarın gözünün önünde paylaşmışlar. Bilmiyorum, bu öylesine rastgele bir zorbalık mıdır, yoksa bizi de bekleyen yazgının ilk habercisi midir?

Yavrucuğum, bu Ortaçağ gettosuna giden yolum ne kadar hüzünlüydü. Yirmi yıl çalıştığım bir kentte yürüyordum. Önce boş Sveçnaya Caddesi'nden yürüyorduk. Ama Nikolskaya'ya çıktığımızda bu lanet olası gettoya giden yüzlerce insan gördüm. Bohçalardan, yastıklardan cadde bembeyaz olmuştu. Hastaları kollarına girip götürüyorlardı. Doktor Margulis'in felçli babasını bir battaniyenin üstünde taşıyorlardı. Genç bir adam yaşlı bir kadını kucağına almıştı, ardından da bohçaları yüklenmiş karısı ve çocukları geliyordu. Nefes darlığı çeken şişman bakkal Gordon, kürk yakalı bir palto giymişti, yüzünden ter akıyordu. Genç bir adam beni etkilemişti, eşyası yoktu, başını yukarı kaldırmış, elinde açık bir kitap tutarak mağrur ve sakin bir yüzle yürüyordu. Ama bunun yanı sıra korku içinde, deli gibi insanlar da ne kadar çoktu.

Biz yoldan yürüyorduk, kaldırımlarda ise insanlar dikilmiş bakıyorlardı. Bir ara Margulislerle yürüyor ve kadınların merhametli iç çekişlerini duyuyordum. Kışlık palto giyen Gordon'a ise gülüyorlardı, oysa o, inan hiç de gülünç değildi, korku içindeydi. Pek çok tanıdık yüz görüyordum. Bazıları hafifçe başını eğip bir veda selamı veriyordu, bazıları başını çeviriyordu. Bence bu kalabalığın içinde kayıtsız bakan gözler yoktu; meraklı gözler vardı, acımasız gözler vardı, ama birkaç kez de ağlamış gözler gördüm.

İki farklı kalabalık vardı: Paltolu, şapkalı Yahudi erkekler, kalın elbiseli kadınlar kalabalığı ve üstlerinde yazlık giysileriyle kaldırımdaki ikinci kalabalık: açık renk bluzlar, ceketsiz, bazıları Ukrayna işi işlemeli gömlek giymiş erkekler. Bana öyle geliyordu ki, caddeden yürüyen Yahudiler için güneş de artık parlamayı reddediyordu, Yahudiler bir Aralık gecesinin ayazında yürüyorlardı.

Gettonun giriş kapısında yol arkadaşımla vedalaştım. Bana dikenli telin yanında buluşacağımız yeri gösterdi.

Telin arkasına geçince ne hissettim biliyor musun Vitenka? Korkacağımı düşünüyordum. Ama, düşünsene, bu hayvan ağılında olmak bana daha kolay geldi. Köle bir ruhum olduğu için sanma. Hayır. Hayır. Çevremde aynı yazgıyı paylaştığım insanlar vardı ve gettoda tıpkı bir at gibi yoldan yürümek zorunda değildim, kin dolu bakışlar yoktu, tanıdıklarım gözümün içine bakıyorlardı ve benimle karşılaşmaktan kaçınmıyorlardı. Bu ağıldaki herkes faşistler tarafından bize vurulan damgayı taşıyor, bu yüzden bu damga burada ruhumu o kadar da yakmıyor. Burada kendimi haklarından yoksun bir hayvan olarak değil, talihsiz bir insan olarak hissettim. Dolayısıyla benim için daha kolay oldu.

Meslektaşım, iç hastalıkları doktoru Sperling'le birlikte iki odalı kerpiç bir eve yerleştim. Sperlinglerin iki yetişkin kızı ve on iki yaşlarında bir oğlu var. Çocuğun zayıf yüzüne, kederli iri gözlerine uzun uzun bakıyorum; adı Yura, ama ben ona iki kez Vitya dedim, "Ben Vitya değil, Yura'yım," diye yanlışımı düzeltti.

İnsanların karakterleri ne kadar farklı! Sperling, elli sekiz yaşında enerji dolu. Şilte, gazyağı ve bir araba dolusu odun buldu. Gece eve bir çuval un ve yarım çuval fasulye getirdiler. Yeni evli biri gibi her başarısına seviniyor. Dün halıları asıyordu. "Zararı yok, ne yapalım katlanacağız," diye yineleyip duruyordu. "En önemlisi yiyecek ve odun bulmak."

Bana gettoda bir okul yapmak gerektiğini söyledi. Hatta Yura'ya Fransızca dersi vermemi ve ders ücretini bir tabak çorbayla ödemeyi önerdi. Kabul ettim.

Sperling'in karısı, şişman Fanni Borisovna iç çekiyor, "Her şey mahvoldu, bittik," diyor, ama bunun yanı sıra birilerine bir avuç fasulye ya da bir dilim ekmek vermesin diye büyük kızı, iyi yürekli ve sevimli Lyuba'nın peşinden ayrılmıyor. Anasının gözbebeği, küçük kız Alya ise şeytanın ta kendisi: buyurucu, kuş-

kucu, elisıkı; babasına da ablasına da bağırıp çağırıyor. Savaştan önce Moskova'dan konuk olarak gelmiş ve takılıp kalmış.

Tanrım, çevremizde ne korkunç bir yoksulluk var! Yahudilerin zenginliğinden, her zaman karagün için birikmiş paraları olduğundan söz edenler keşke gelip de bizim Eski Kent'i bir görseler. İşte o karagün geldi, daha karası olamaz. Aslında Eski Kent'te sadece on beş kilogramlık eşyalarıyla yeni taşınan insanlar yaşamıyor, her zaman burada yaşayan zanaatkârlar, yaşlı insanlar, işçiler, hastabakıcılar var. Eskiden nasıl korkunç bir darlık içinde yaşıyorlarsa şimdi de öyle yaşıyorlar. Neler yiyorlar! Toprağa gömülmüş bu yarı yıkık, derme çatma kulübeleri bir görseydin.

Vitenka, burada pek çok kötü insan görüyorum, açgözlü, korkak, kurnaz, hatta ihanet etmeye hazır insanlar. Korkunç bir adam var burada, küçük bir Polonya kentinden bizim buraya düşmüş Epstein adında bir adam. Koluna pazubent takıyor ve Almanlarla birlikte aramalara gidiyor, sorgulara katılıyor, Ukraynalı polislerle kafa çekiyor. Polisler onu zorla votka, para, yiyecek almaya evlere yolluyorlar. İki kere gördüm bu adamı, dalyan gibi, yakışıklı biri, krem rengi şık bir takım elbise giymiş, ceketine iliştirilmiş sarı yıldız bile sarı bir krizantem gibi görünüyor.

Ama ben sana başka bir şey söylemek istiyorum. Hiçbir zaman kendimi Yahudi olarak hissetmedim, çocukluk yıllarımdan beri Rus kız arkadaşlarımın arasında büyüdüm, tüm şairler içinde en çok Puşkin'i, Nekrasov'u sevdim, bir salon dolusu seyirciyle, Rus köy hekimleri kongresine katılanlarla birlikte gözyaşlarına boğulduğum oyun, Stanislavski'nin sahneye koyduğu *Vanya Dayı*'ydı. Vitenka, bir zamanlar ben daha on dört yaşında bir kızken ailem Güney Amerika'ya göç etmeye karar vermişti. Ve ben babama, "Rusya'dan hiçbir yere gitmem, kendimi suya atarım daha iyi," demiştim. Gitmedim de.

Ama şu korkunç günlerde Yahudi halkına karşı yüreğim ana şefkatiyle doldu. Eskiden bu duyguyu bilmezdim. Sevgili

oğlum, sana duyduğum sevgiyi anımsatıyor bu bana.

Hasta bakmaya evlere gidiyorum. Küçücük odalarda onlarca insan sıkış tepiş: yarı kör ihtiyarlar, emzikte çocuklar, hamile kadınlar. İnsanların gözlerinde glokom, katarakt gibi hastalıkların belirtilerini aramaya alışkındım. Artık insanların gözlerine o şekilde bakamıyorum, gözlerde sadece ruhun yansımasını görüyorum. İyi bir ruhun, Vitenka! Hüzünlü ve iyi, gülümseyen ve ölüme mahkûm, zorbalığa yenilmiş ve aynı zamanda zorbalığı yenmiş. Güçlü bir ruhun yansıması, Vitya!

Yaşlı adamların ve kadınların bana nasıl bir dikkatle seni sorduklarını keşke görseydin. Asla dert yanmadığım, durumları benden daha korkunç insanlar beni nasıl yürekten teselli ediyorlar.

Bazen sanki hastaya giden ben değilim de, tam tersine iyi kalpli bir hekim olan halk ruhumu tedavi ediyor gibi geliyor. Hastalarını iyileştirdiğim için nasıl duygulu bir şekilde bir parça ekmek, soğan, bir avuç fasulye veriyorlar bana.

İnan, Vitenka, bunlar vizite ücreti değil! Yaşlı bir işçi elimi sıkıyor ve çantama iki-üç patates koyup, "Hadi doktor alın, rica ediyorum sizden," diyor. Gözlerimde yaşlar beliriyor. Bunda öyle saf, öyle babacan, öyle iyi bir şey var ki, sana sözcüklerle anlatamam.

Bu zamanı kolay geçirdiğimi söyleyerek seni avutmak istemiyorum, acıdan yüreğimin nasıl paramparça olmadığına şaşarsın. Ama aç kaldığımı düşünerek üzülme, bu süre içinde bir kez bile aç kalmadım. Dahası, kendimi yalnız hissetmiyordum.

İnsanlar hakkında sana ne söyleyebilirim, Vitya? İnsanlar beni iyilikleri ve kötülükleriyle şaşırtıyorlar. Hepsi aynı yazgıyı yaşadıkları halde birbirlerinden son derece farklılar. Ama düşünsene, bir fırtına çıktığında çoğu insan yağmurdan kaçıp saklanmaya çalışır. Bütün insanların aynı oldukları anlamına gelmez bu. Her insan yağmurdan kendine göre saklanır...

Doktor Sperling, Yahudilerin kovuşturulmasının savaş sırasında geçici bir şey olduğundan emin. Onun gibi düşünenler

az değil, insanlarda iyimserlik arttıkça daha dar kafalı, daha bencil olduklarını görüyorum. Öğle yemeği sırasında biri gelecek olsa Alya'yla Fanni Borisovna yemeği hemen ortadan yok ediyorlar.

Sperlingler bana iyi davranıyorlar, ne de olsa çok az yemek yiyorum ve yediğimden daha fazla yiyecek getiriyorum eve. Ama yanlarından ayrılmaya karar verdim, hoşuma gitmiyorlar. Kendime bir köşe arıyorum. İnsanın üzüntüsü arttıkça, yaşama umudu azaldıkça daha geniş, daha iyi oluyor.

Yoksullar, ölüme mahkûm tenekeciler, terziler, açıkgözlük ederek birtakım yiyecekleri saklayan insanlardan daha soylu, daha geniş ve daha akıllı. Gencecik öğretmen kızlar, ilginç bir tip olan yaşlı öğretmen, satranç oyuncusu Spilberg, sessiz sakin kütüphaneci kızlar, bir çocuk kadar çaresiz, kendi yapacağı el bombalarıyla gettoyu silahlandırmayı hayal eden mühendis Reyviç, hepsi de harika, beceriksiz, sevimli, hüzünlü ve iyi insanlar.

Burada umudun hemen hemen hiçbir zaman akılla bağlantılı olmadığını, umudun anlamsızlığını görüyor, onu içgüdünün yarattığını düşünüyorum.

Vitya, insanlar sanki önlerinde uzun yıllar varmış gibi yaşıyorlar. Bunun aptalca mı yoksa akıllıca mı olduğunu anlamak olanaksız, ama böyle bir şey var. Ben de bu yasaya uydum. Kasabadan buraya iki kadın geldi ve bana arkadaşımın anlattığının aynısını anlattılar. Almanlar çocuk, yaşlı acımadan bölgedeki bütün Yahudileri yok ediyorlarmış. Almanlar ve polisler arabalarla geliyor, tarlada çalıştırmak üzere yirmi-otuz erkeği alıp götürüyorlarmış. Bu adamlar çukur kazıyorlarmış, iki-üç gün sonra ise Almanlar Yahudi halkı bu çukurların yanına götürüp hepsinin başına ateş ederek öldürüyorlarmış. Kentimizin çevresindeki bütün kasabalarda bu Yahudi kurganları yükseliyor.

Yandaki evde Polonyalı bir genç kız oturuyor. Polonya'da cinayetlerin aralıksız devam ettiğini, tek Yahudi kalmayacak şekilde hepsinin topluca öldürüldüğünü ve Yahudilerin Varşo-

va, Lodz ve Radom'daki birkaç gettoda kıyımdan kurtulabildiklerini anlatıyor. Bütün bunları etraflıca düşündüğümde Bialowiezska ormanındaki bizon gibi korumak için değil, boğazlamak için bizi burada topladıklarını son derece açık bir şekilde anladım. Plana göre bir-iki hafta sonra bize de sıra gelecek. Ama düşünsene, bunu anladığım halde hastaları tedavi etmeyi sürdürüyorum ve, "Bu ilaçla sistemli olarak gözünüzü pansuman yaparsanız iki-üç hafta sonra iyileşirsiniz," diyorum. Altı ay-bir yıl sonra kataraktı alınabilecek yaşlı bir adamı muayene ediyorum.

Yura'ya Fransızca dersleri veriyorum, sözcükleri yanlış telaffuz etmesine üzülüyorum. Almanlar burada da gettoya zorla girip yağmalıyorlar, nöbetçiler eğlence olsun diye dikenli telin ardından çocuklara ateş ediyorlar, giderek daha fazla insan yazgımızın her an belli olabileceğini doğruluyor.

Günler böyle geçiyor, insanlar yaşamaya devam ediyorlar. Geçenlerde bizim burada düğün bile oldu. Bir sürü söylenti çıkıyor. Kâh bir komşu sevinçten nefesi tıkanarak ordularımızın saldırıya geçtiğini, Almanların kaçtığını haber veriyor. Kâh bir söylenti çıkıyor, Sovyet hükümeti ve Churchill, Almanlara ültimatom verdi, Hitler Yahudilerin öldürülmemesini emretti diye. Kâh Yahudilerin Alman savaş tutsaklarıyla değiş tokuş edileceği söyleniyor.

Anlaşılan hiçbir yerde gettodaki kadar umut yok. Dünya olaylarla dolu ve bütün olaylar, bu olayların anlamı, hep aynı: Yahudilerin kurtarılması. Ne büyük bir umut zenginliği!

Oysa bu umutların tek bir kaynağı var, bizi hiçbir iz bırakmadan ortadan kaldırmak için korkunç bir gereklilik duyulmasına karşı her türlü mantıktan uzak direnen yaşama içgüdüsü. Bakıyorum ve inanmıyorum: Mahkûm olmuş, idamı bekleyen bizler değil miyiz? Berberler, kunduracılar, terziler, hekimler, sobacılar, herkes çalışıyor. Hatta küçük bir doğumevi, daha doğrusu ona benzer bir ev bile açıldı. Çamaşırlar yıkanıyor, kurutuluyor, yemek yapılıyor, çocuklar 1 Eylül'den itibaren

okula gidiyorlar ve anneler öğretmenlere çocuklarının notlarını soruyorlar.

İhtiyar Spilberg, birkaç kitabını ciltletmeye verdi. Alya Sperling sabahları kültürfizik yapıyor, yatmadan önce ise kâğıt bigudilerle saçlarını kıvırıyor, babasıyla tartışıyor, iki tane yazlık kumaş istiyor.

Ben de sabahtan akşama kadar hastalara gidiyorum, ders veriyorum, söküklerimi dikiyorum, çamaşır yıkıyorum, kışa hazırlanıyorum, ince paltomun içine pamuk astar dikiyorum. Yahudilerin çektikleri cezalarla ilgili anlatılanları dinliyorum. Benim de tanıdığım, hukuk müşavirinin karısını çocuğuna ördek yumurtası satın aldığı için bayıltana kadar dövmüşler; eczacı Sirota'nın oğlunu, kaçan topunu almak için dikenli telin altından sürünerek dışarı çıkmaya kalktı diye omzundan vurmuşlar. Sonra yine söylentiler, söylentiler, söylentiler.

Şimdi de söylenti olmayanlar. Bugün Almanlar sözde patates çıkarttırmak için sekiz-on delikanlıyı çalışmaya götürdüler ve bazıları akrabaları için bir miktar patates getirebilecekleri için sevindiler. Ama ben hangi patatesin söz konusu olduğunu anladım.

Gettoda gece apayrı bir zaman, Vitya. Biliyorsun sevgili dostum, seni her zaman bana doğru söylemeye alıştırdım, bir oğul annesine her zaman doğruyu söylemelidir. Ama bir anne de oğluna doğruyu söylemelidir. Annenin güçlü bir insan olduğunu sanma, Vitenka. Ben zayıf biriyim. Ağrıdan korkarım, dişçi koltuğuna otururken dehşete kapılırım. Çocukluğumda gök gürültüsünden korkardım, karanlıktan korkardım. Yaşlı bir kadın olarak hastalıktan, yalnızlıktan korkuyordum, hastalanıp çalışamamaktan, sana yük olmaktan ve senin de bana bunu hissettirmenden korkuyordum. Savaştan korkuyordum. Vitya, şimdi de geceleri yüreğimi donduran bir korku sarıyor beni. Ölüm beni bekliyor. Seni yardıma çağırmak istiyorum.

Bir zamanlar küçükken korunmak için bana koşardın. Şimdi bu zayıflık anlarımda senin, akıllı, güçlü Vitya'nın, bedeniyle

örterek koruması için başımı senin dizlerine koymak istiyorum. Bırak ruhen güçlü olmayı Vitya, zayıfım üstelik. Sık sık intihar etmeyi düşünüyorum, ama bilmiyorum, zayıflık ya da güçlülük mü, yoksa anlamsız bir umut mu bana engel oluyor.

Ama yeter. Uyuyorum ve düşler görüyorum. Sık sık merhum annemi görüyorum, onunla konuşuyorum. Bu gece düşümde bir zamanlar Paris'te birlikte oturduğum Saşenka Şapoşnikova'yı gördüm. Ama seni her zaman, hatta müthiş heyecanlı olduğum anlarda bile düşündüğüm halde bir kez bile düşümde görmedim. Uyanıyorum, birden tavanı görüyorum, topraklarımızda Almanların olduğunu anımsıyorum, ben bir cüzamlıyım, uyandığımı sanıyorum, ama tersine uykuya dalmışım ve düş görüyorum.

Ama birkaç dakika geçiyor, kuyuya gitme sırası yüzünden Alya'nın Lyuba'yla kavga ettiğini duyuyorum, gece, yan sokakta Almanların bir ihtiyarın kafasını kırdıklarına ilişkin konuşmaları duyuyorum.

Tanıdığım Pedagoji öğrencisi bir kız geldi ve beni bir hastaya çağırdı. Kız omzundan yaralı ve tek gözü yanmış bir teğmeni saklıyormuş meğerse. Volga aksanıyla konuşan, sevimli, bitkin düşmüş bir delikanlı. Gece dikenli telin bu yanına geçmiş ve gettoda sığınacak bir yer bulmuş. Gözünün çok zarar görmediği anlaşıldı, iltihabı durdurmayı başardım. Çarpışmalarla, bizim askerlerin kaçışıyla ilgili pek çok şey anlatıyordu, keyfimi kaçırdı. Dinlenmek ve cephe hattını geçmek istiyor. Birkaç delikanlı da onunla gidecek, içlerinden biri benim öğrencim. Oh, Vitenka, keşke ben de onlarla gidebilseydim! Bu delikanlıya yardım ettiğim için öyle sevindim ki, sanki ben de faşizmle savaşa katılıyormuşum gibi geldi.

Ona patates, ekmek, fasulye getirdiler, bir büyükanne de yün çorap ördü.

Bugün acıklı olaylarla dolu geçti. Bir gün önce Alya, tanıdığı bir Rus kadın aracılığıyla hastanede hayatını kaybetmiş genç bir Rus kızın pasaportunu elde etti. Gece Alya gidiyor.

Bugün de gettonun duvarının yanından geçen tanıdık bir köylüden patates çıkartmaya giden Yahudilerin kentten dört verst uzaklıkta, havaalanı civarında, Romanovka yolunda derin çukurlar kazdıklarını öğrendik. Bu ismi unutma Vitya, annenin yatacağı toplu mezarı orada bulacaksın.

Sperling bile her şeyi anladı, gün boyu benzi attı, dudakları titriyor, dalgın dalgın, "Bir umut var mı, uzmanları sağ bırakırlar mı?" diye soruyor bana. Anlattıklarına göre, gerçekten bazı yerlerde en iyi terzileri, ayakkabıcıları ve hekimleri öldürmüyorlarmış.

Yine de akşam Sperling yaşlı sobacıyı çağırdı ve sobacı duvarın içine un ve tuz saklamak için gizli bir yer yaptı. Ben de akşam Yura'yla birlikte *Değirmenimden Mektuplar*'ı okudum. Anımsıyor musun, benim sevdiğim "Yaşlılar" öyküsünü yüksek sesle okurduk ve seninle göz göze gelirdik, ikimizin de gözlerinde yaşlar olurdu. Sonra Yura'ya iki gün sonrasının derslerini verdim. Öyle gerekiyor. Fakat öğrencimin kederli yüzüne, ona verdiğim dilbilgisi paragraflarının numaralarını defterine yazan parmaklarına baktığım sırada içimde nasıl bir sızı vardı.

Ve bu çocuklar ne kadar çok: büyüleyici gözleri, koyu, kıvırcık saçları. Aralarında herhalde geleceğin bilimadamları, fizikçileri, tıp profesörleri, müzisyenleri, belki şairleri var.

Sabahları okula nasıl koşa koşa gittiklerine bakıyorum, çocukça olmayan bir ciddiyetle, iri iri açılmış, acıklı gözlerle gidiyorlar. Ama arada bir gülüşüp oynaşmaya başlıyorlar, kavga ediyorlar, kahkahalarla gülüyorlar ve bu yüzden içimi neşe değil, korku kaplıyor.

Çocuklar geleceğimizdir derler, ama bu çocuklar için ne diyeceksin? Onlar müzisyen, ayakkabıcı, makastar olamayacaklar. Bu gece bütün bu sakallı, kaygılı babaların, ballı kurabiyelerin, hırçın büyükannelerin gürültülü dünyasının, düğün gelenekleri, atasözleri, cumartesi bayramları dünyasının sonsuza dek toprağa gömüleceğini ve savaştan sonra yaşamın

yeniden ses vermeye başlayacağını, bizimse artık olmayacağımızı, Aztekler gibi yok olacağımızı düşündüm.

Mezar hazırlandığı haberini getiren köylü, karısının gece ağladığını ve, "Onlar dikiş dikiyorlar, ayakkabı yapıyorlar, deri işliyorlar, saatleri onarıyorlar, eczanede ilaç satıyorlar... Hepsini öldürdükleri zaman ne olacak?" diye ağıt yaktığını anlatıyor. Ve yıkıntıların yanından geçen birinin, "Anımsıyor musun, burada bir zamanlar Yahudiler yaşardı, bir sobacı Boruh vardı; cumartesi akşamı sobacının yaşlı karısı peykede oturur yanı başında çocuklar oyun oynardı," dediğini öylesine açık seçik gördüm ki. Diğeri ise şöyle diyecek: "İşte şu yaşlı armut ağacının altında doktor hanım otururdu, adını unuttum, bir zamanlar beni tedavi etmişti, işten sonra hep hasır sandalyesini dışarı çıkarır ve elinde kitabıyla otururdu." İşte böyle olacak Vitya.

İnsanların yüzüne sanki korkunç bir soluk değip geçti, herkes zamanın yaklaştığını hissetti.

Vitenka sana söylemek istediğim şey... hayır, o değil, o değil.

Vitenka mektubumu bitiriyorum ve onu gettonun çitine götürüp arkadaşıma vereceğim. Bu mektubu bitirmek kolay değil, bu mektup seninle son konuşmam, onu gönderdikten sonra senden sonsuza dek ayrılmış olacağım ve sen benim son saatlerimi hiçbir zaman öğrenemeyeceksin. Bu bizim son ayrılışımız. Ebedi ayrılık öncesinde veda ederken sana ne diyeceğim? Bütün yaşamım boyunca olduğu gibi şu son günlerde de sen benim sevincimdin. Geceleri seni, senin çocukluk giysilerini, ilk kitaplarını anımsıyordum, ilk mektubunu, okula gittiğin ilk günü, her şeyi anımsıyordum, yaşamının ilk gününden 30 Haziran'da senden gelen telgrafla aldığım son habere dek her şeyi anımsıyordum. Gözlerimi kapatıyordum ve yaklaşan korkuya karşı bana siper olduğunu düşünüyordum. Çevremde olanları anımsadığımda yanımda olmadığına seviniyordum, korkunç yazgı seni görmeden geçsin diyordum.

Vitya ben hep yalnızdım. Uykusuz gecelerde üzüntüden

ağlardım. Ama bunu hiç kimse bilmezdi. Sana yaşamımla ilgili anlatacağım şey benim tesellim olurdu. Babanla neden ayrıldığımızı, neden yıllarca yalnız yaşadığımı anlatacağım. Hep Vitya annesinin hatalar, çılgınlıklar yaptığını, kıskandığını, kıskanıldığını, diğer gençlerden farksız olduğunu öğrenince nasıl şaşırır diye düşünürdüm. Fakat benim yazgım, yaşamımı tek başıma, seninle paylaşmadan bitirmekmiş. Bazen senden uzak yaşamamam gerektiğini düşünürdüm, seni çok seviyordum, sevginin bana yaşlılığımda seninle birlikte olma hakkı verdiğini sanırdım. Bazen de seni çok sevdiğim için seninle birlikte yaşamamam gerektiğini düşünürdüm.

Ve *enfin*... Sevdiklerinle, çevrendekilerle, senin için annenden daha yakın olanlarla her zaman mutlu ol. Beni affet. Sokaktan kadın ağlamaları, polislerin küfürleri duyuluyor, bense bu sayfalara bakıyorum ve acılarla dolu korkunç bir dünyadan korunuyormuşum gibi geliyor.

Mektubumu nasıl bitirmeliyim? Nereden güç almalıyım oğlum? Sana olan sevgimi ifade edebilecek sözler var mıdır? Seni, gözlerini, alnını, saçlarını öpüyorum.

Unutma, mutlu gününde de, acı gününde de annenin sevgisi her zaman seninledir, onu hiç kimse öldüremez.

Vitenka... İşte annenin sana yazdığı son mektubun son satırı. Yaşa, yaşa, sonsuza dek yaşa...

Annen

19

Ştrum, kendisinin bir Yahudi olduğunu, annesinin de Yahudi olduğunu savaştan önce hiç aklına getirmezdi. Annesi bu konuyu onunla hiç konuşmazdı, ne çocukluğunda, ne de üniversite yıllarında. Moskova Üniversite-

si'ndeki eğitimi sırasında tek bir öğrenci, profesör, seminer yöneticisi onunla bu konuyu konuşmamıştı.

Savaştan önce enstitüde, Bilimler Akademisi'nde bu konuyla ilgili hiçbir konuşma duymazdı.

İçinde hiçbir zaman, bir kez bile bu konuyu Nadya' yla konuşma, ona annesinin Rus, babasının ise Yahudi olduğunu söyleme isteği doğmamıştı.

Einstein ve Planck'in yüzyılı, Hitler'in yüzyılıydı aynı zamanda. Gestapo ve bilimsel Rönesans aynı zamanda doğmuştu. On dokuzuncu yüzyıl ne kadar insanca bir yüzyıldı, yirminci yüzyılla karşılaştırıldığında naif fizik yüzyılıydı, yirminci yüzyıl annesini öldürmüştü. Faşizmin ilkelerinde modern fiziğin ilkeleriyle korkunç bir benzerlik vardı.

Faşizm, ayrı ayrı bireyler kavramını, "insan" kavramını reddetti ve çok büyük toplamlarla işlem yapıyor. Modern fizik, fiziksel bireylerden oluşan şu veya bu toplamlar içinde büyük ve küçük olasılıklardan söz ediyor. Faşizm de kendi korkunç mekaniği içinde kuantum politikasının kurallarına, politik olasılık kurallarına dayanmıyor mu?

Faşizm, halk katmanlarının, ulus ve ırk birliklerinin yok edilmesi düşüncesine, gizli ve açık direnme olasılığının bu grup ve katmanlarda diğer katman ve tabakalardan daha güçlü olma esasına dayanarak vardı. Olasılıkların ve insan toplamlarının mekaniği.

Ama hayır, elbette! Faşizm tam da atom ve kaldırım taşı yasalarını insana uygulamayı aklına koyduğu için ölecek!

Faşizm ve insan bir arada yaşayamazlar. Faşizm galip geldiği zaman insanın varlığı sona erecek, sadece içi değişime uğramış, insana benzeyen yaratıklar kalacaktır. Ama özgürlük, akıl ve iyilik giysisini sırtına geçirmiş olan insan galip geldiğinde faşizm ölecek ve boyun eğen-

ler yeniden insan olacaklardır.

Bu yaz tartıştığı Çepıjin'in düşüncelerinin kabulü değil mi bu? Çepıjin'le konuştuğu günler çok uzak geliyordu, sanki Moskova'daki o yaz gecesiyle bugün arasında on yıllar vardı.

Sanki Trubnaya Meydanı'nda yürüyen, heyecan içinde dinleyen, ateşli, kendinden emin tartışan Ştrum değil de başka bir adamdı.

Annesi... Marusya... Tolya...

Bilimin ona, yaşamın çılgınlığını ve acımasızlığını görmesine engel olan bir aldatmaca gibi göründüğü anlar vardı.

Belki de bilim bu korkunç yüzyılın rastlantı eseri yol arkadaşı olmamıştı, onun bağlaşığıydı. Kendini ne kadar yalnız hissediyordu. Düşüncelerini paylaşacağı hiç kimse yoktu. Çepıjin uzaktaydı. Bu konular Postoyev'in ilgisini çekmiyordu, tuhaf karşılıyordu bunları.

Sokolov mistisizme, zulüm ve adaletsizlik karşısında tuhaf bir dinsel boyun eğmeye eğilimliydi.

Laboratuvarında mükemmel iki bilimadamı vardı: Fizik deneycisi Markov ve eğlence düşkünü, zekâ küpü Savostyanov. Ancak Ştrum bütün bunları onlarla konuşmaya kalksa psikopat olduğunu düşünürlerdi.

Masadan annesinin mektubunu aldı, yeniden okudu.

"Vitya, cephe hattının gerisinde ve bir Yahudi gettosunun dikenli tellerinin ardında olsam da mektubumun sana ulaşacağından eminim... Nereden güç almalıyım oğlum..."

Soğuk bir jilet boğazına yeni bir kesik atıyordu.

20

Lyudmila Nikolayevna posta kutusundan asker mektubunu aldı.

Büyük adımlarla odaya girdi ve kaba kâğıttan zarfı ışığa tutarak kenarını yırttı.

Zarfın içinden Tolya'nın fotoğrafları dökülecek gibi geldi bir an: Minicik, daha başını dik tutamazken, havaya kaldırdığı ayı yavrusu ayaklarıyla, şiş dudaklarıyla yastığın üstünde çıplak yatarken.

Anlaşılmaz bir şekilde, daha yazılanları okumadan ama pek eğitimli olmayan bir okuryazarın güzel yazısıyla yazılmış satırları içine çekerek, yutarak anlamış gibiydi: Sağdı, yaşıyordu!

Tolya'nın göğsünden ve böğründen ağır yaralandığını, çok kan kaybettiğini, zayıf düştüğünü, kendisinin yazamayacak durumda olduğunu, dört haftadır ateşinin düşmediğini okudu... Ama mutlu gözyaşları doldu gözlerine, biraz önce ne kadar umutsuzdu oysa.

Merdiven sahanlığına çıktı, mektubun ilk satırlarını okudu ve sakinleşmiş bir şekilde odunluğa indi. Odunluğun soğuk alacakaranlığında mektubun ortasını ve sonunu okudu, mektubun kendisiyle ölüm öncesi bir veda olduğunu düşündü.

Lyudmila Nikolayevna odunları çuvala doldurmaya koyuldu. Moskova'da Gagarin Sokağı'ndaki Bilimadamlarının Yaşamını İyileştirme Merkez Komisyonu'nun polikliniğinde tedavi olduğu doktorun ona üç kilogramdan fazla ağırlık kaldırmamasını ve sadece ağır, yüzer gibi hareketler yapmasını söylediği halde Lyudmila Nikolayevna köylüler gibi inleyerek yaş odun dolu çuvalı omzuna yükledi, bir hamlede ikinci kata çıktı. Çuvalı yere bırakınca masanın üstündeki tabaklar sarsıldı, zangırdadı.

Lyudmila paltosunu giydi, başına şalını attı ve caddeye çıktı.

İnsanlar yanından geçiyorlar, sonra başlarını döndürüp bakıyorlardı.

Caddeyi geçti, bir tramvay şiddetle çanlarını çalmaya başladı, vatman kadın yumruğunu sallayarak onu tehdit etti.

Sağa dönecek olursa ara sokaktan annesinin çalıştığı fabrikaya gidebilirdi.

Tolya ölürse babasının bundan haberi olmayacaktı, onu hangi kampta arayacaktı, belki de çoktan ölmüştü...

Lyudmila Nikolayevna, Viktor Pavloviç'in çalıştığı enstitüye gitti. Sokolovların evinin yanından geçerken avluya girdi, pencereyi tıklattı, ama perde inikti, Marya İvanovna evde değildi.

"Viktor Pavloviç şimdi odasına geçti," dedi biri ona. Tanıdığı tanımadığı, erkek kadın kiminle konuştuğunun farkında olmasa da teşekkür etti ve her zamanki gibi pek az kişinin işle ilgilendiği laboratuvar salonundan geçti. Laboratuvarda erkekler genellikle ya çene çalarlar ya da sigara içerek bir kitaba bakarlar, kadınlar ise her zaman meşguldürler: Geniş gövdeli, uzun boyunlu laboratuvar tüplerinde çay kaynatırlar, eritici bir maddeyle tırnaklarının boyasını çıkarırlar, örgü örerler.

Önemsiz şeyleri, onlarca küçük şeyi, bir laborantın sigara sardığı kâğıdı fark ediyordu.

Viktor Pavloviç'in çalışma odasında gürültülü bir şekilde karşılandı ve Sokolov neredeyse koşarak yanına gelip, büyük beyaz bir zarfı sallayarak şöyle dedi:

"Bizi umutlandırıyorlar, bütün pılı pırtımızla, alet edevatımızla, ailelerimizle birlikte Moskova'ya geri dönme planı, perspektifi var. Fena değil, ha? Aslında zamanı henüz tam olarak belirtilmemiş. Ama olsun!"

Sokolov'un canlı yüzü ve gözleri Lyudmila Nikola-

yevna'ya iğrenç geldi. Acaba Marya İvanovna da böyle sevinç içinde ona mı koşmuştu? Hayır hayır. Marya İvanovna bir anda her şeyi anlar, her şeyi yüzünden okurdu.

Bu kadar mutlu bir yüz görünce tabii ki Viktor'un yanına gidemezdi. Viktor da sevinçliydi ve Viktor'un sevinci akşam eve de gelecekti, nefret ettiği Kazan'dan gidecekleri için Nadya da mutlu olacaktı.

Dünyadaki bütün insanlar, sayıları her ne kadarsa, bu sevincin bedeli olan genç insanların kanının akmasına değer miydi?

Gözlerini sitemle kocasına doğru kaldırdı.

Kocasının durumu anlayan, kaygı dolu gözleri de Lyudmila Nikolayevna'nın karamsar gözlerine baktı.

Yalnız kaldıklarında Viktor Pavloviç, kötü bir şey olduğunu daha içeri girer girmez anladığını söyledi.

Mektubu okudu:

"Ne yapmalı, Tanrım, ne yapmalı," diye yineleyip durdu.

Viktor Pavloviç paltosunu giydi, kapıya doğru yürüdüler.

Geçenlerde atanan yeni personel müdürü, geniş omuzlarına dar gelen yeni moda geniş bir ceket giymiş olan uzun boylu, yuvarlak kafalı Dubyonkov'un yanında ayakta duran Sokolov'a, "Bugün dönmem artık," dedi.

Ştrum, bir an Lyudmila'nın elini bırakıp alçak sesle Dubyonkov'a, "Moskova listelerini hazırlama işine başlamak istiyorduk, ama bugün yapamam, sonra açıklarım," dedi.

"Telaşlanmayın Viktor Pavloviç," dedi Dubyonkov kalın sesiyle. "Şimdilik acele edecek bir şey yok. Geleceğe yönelik bir planlama, taslak hazırlama işlerinin hepsini ben üzerime alıyorum."

Sokolov elini savurdu, kafasını salladı ve Ştrum, başına gelen yeni felaketi Sokolov'un tahmin ettiğini anladı.

Caddelerde soğuk bir rüzgâr esiyor, tozu toprağı havaya kaldırıyor, bazen tozları bir ip gibi döndürüyor, bazen işe yaramaz karabuğday tanesi gibi birden fırlatıp atıyor, etrafa saçıyordu. Bu şiddetli soğukta, dalların kemik gibi tıkırdamasında, tramvay raylarının buz mavisinde amansız bir sertlik vardı.

Karısı, acıdan biraz gençleşmiş, avurtları çökmüş, soğuktan üşümüş yüzünü ona çevirmiş, dikkatle, yalvarır gibi Viktor Pavloviç'e bakıyordu.

Bir zamanlar genç bir dişi kedileri vardı, ilk yavrusunu doğuramıyordu, can vermek üzereyken sürünerek Ştrum'a doğru geliyor, bağırıyor geniş geniş açılmış parlak gözleriyle ona bakıyordu. Fakat bu koskoca, bomboş gökyüzünde, bu acımasız, tozlu yeryüzünde kime yalvarmak, kime dua etmek gerekir?

"İşte çalıştığım hastaneye geldik," dedi Lyudmila Nikolayevna.

"Lyuda," dedi birden Viktor Pavloviç, "hastaneye uğra, sahra postasını sana deşifre ederler orada. Nasıl oldu da daha önce aklıma gelmedi?"

Lyudmila Nikolayevna'nın hemen merdivenleri tırmandığını, kapıcıyla konuşmaya başladığını gördü.

Ştrum yürüdü, köşeye kadar gitti, sonra hastanenin kapısına geri döndü. İnsanlar, ellerinde filelerle, gri bir çorbanın içinde gri makarnaların ve patateslerin yüzdüğü cam kavanozlarla yanından koşarak geçiyorlardı.

"Vitya," diye seslendi karısı.

Sesinden karısının kendine hâkim olduğunu anladı.

"Anlaşılan," dedi Lyudmila Nikolayevna. "Saratov'daymış. Başhekim yardımcısı geçenlerde oraya gitmiş. Bana caddenin adını, binanın numarasını yazdı."

Bir anda yığınla sorun ortaya çıkmıştı: Vapur ne zaman kalkacaktı, bilet nasıl alınacaktı, eşyaları, yiyecekleri hazırlamak, borç para bulmak, izin almak gerekiyordu.

Lyudmila Nikolayevna eşyasız, yanına yiyecek falan almaksızın, hemen hemen parasız, bir kargaşa ve telaş içinde biletsiz olarak vapura bindi.

Yanında sadece karanlık bir sonbahar akşamı annesiyle, kocasıyla, Nadya'yla vedalaşma anılarını götürdü. Kapkara dalgalar vapurun bordasını gürültüyle dövüyor, nehrin aşağısından esen rüzgâr bir şamar atıyor, uluyor, nehir suyunu damla damla havaya uçuruyordu.

21

Ukrayna'nın Almanlar tarafından işgal edilen bölgelerinden birinin bölge komitesi sekreteri olan Dementiy Trifonoviç Getmanov Ural'da kurulan Tank Kolordusu'na komiser olarak atanmıştı.

Getmanov, görev yerine gitmeden önce bir Douglas'la ailesinin göç ettiği Ufa'ya uçtu.

Ufa'da çalışan arkadaşları, Getmanov'un ailesine göz kulak olmuşlardı: Yaşam ve konut koşulları fena sayılmazdı... Getmanov'un savaştan önce metabolizma bozukluğu yüzünden şişman olmasıyla dikkati çeken karısı Galina Terentyevna, zayıflamamış, hatta göç ettikten sonra biraz daha kilo almıştı. İki kızı ve henüz okula gitmeyen oğlu da sağlıklı görünüyorlardı.

Getmanov, Ufa'da beş gün kaldı. Gitmeden önce yakınları, karısının Ukrayna Halk Komiserleri Meclisi'nde müdür yardımcısı olan küçük erkek kardeşi, Getmanov'un güvenlik organlarında çalışan Kievli arkadaşı Maşçuk ve Dementiy Trifonoviç'in Ukrayna Merkez Komitesi Propaganda Bölümü'nden sorumlu olan hısımı Sagaydak vedalaşmak üzere uğramışlardı.

Sagaydak, saat on birde, çocukların artık uykuya yattıkları bir saatte gelmişti ve alçak sesle konuşuyorlardı. Getmanov düşünceli bir şekilde, "Bir yudum Moskova votkası içelim mi, ne dersiniz yoldaşlar?" dedi.

Tek tek bakıldığında, Getmanov'un saçları ağarmış kabarık başı, geniş alnı, etten yana zengin burnu, elleri, parmakları, omuzları, kalın ve güçlü boynu, kısacası her yanı büyüktü. Ancak büyük ve geniş parçalardan oluştuğu halde boyu pek uzun değildi. Büyük yüzünde özellikle küçük gözlerinin dikkati çekmesi ve akılda kalması ilginçti: Bu gözler, şiş gözkapaklarının altından zar zor görülecek kadar dardı. Gözlerinin rengi belli değildi, hangi rengin, grinin mi, yoksa mavinin mi ağır bastığını anlayamazdınız. Ama bu gözlerde keskin, canlı pek çok şey, güçlü bir sezgi vardı.

Galina Terentyevna, ağır gövdesini kolayca kaldırıp odadan çıktı ve hem bir köy evinde, hem de kent toplumunda masaya içki konacağı zaman hep olduğu gibi erkekler sustular. Kısa süre sonra Galina Terentyevna elinde bir tepsiyle geri geldi. Tombul ellerinin kısacık sürede bu kadar konserve kavanozunu açabilmiş, bu kadar tabağı bir araya getirebilmiş olması şaşırtıcı görünüyordu.

Maşçuk, Ukrayna işi örtülerin asılı olduğu duvarları gözden geçirdi, geniş sedire, konuksever şişelere ve konserve kavanozlarına baktı ve şöyle dedi:

"Bu sediri evinizden anımsıyorum, Galina Terentyevna, aferin size, becerip getirmişsiniz, kuşku götürmez bir örgütleme yeteneğiniz var."

"Tahliye sırasında benim artık evde olmadığımı, her şeyi kendisinin yaptığını da hesaba kat," dedi Getmanov.

"Onu Almanlara bırakacak değildim ya," dedi Galina Terentyevna. "Dima da çok alışkın bu sedire, bölge komitesi bürosundan gelir, hemen sedire oturup dosyalarını okur."

"Ne okuması! Uyur," dedi Sagaydak.

Galina Terentyevna tekrar mutfağa gitti ve Maşçuk, Getmanov'a çapkın çapkın, "Ah, bizim Dementiy Trifoniç'in tanışacağı askerî doktor hanımı hayal ediyorum da," dedi.

"Evet, bir hayat kazandırır artık," dedi Sagaydak.

Getmanov, elini sallayarak itiraz etti:

"Bırakın, ben malulüm!"

"Ne yani," dedi Maşçuk, "Kislovodsk'ta gecenin üçünde koğuşa dönen kimdi?"

Konuklar kahkahalarla gülmeye başladılar ve Getmanov, karısının kardeşine hafifçe, ama dikkatlice bir göz attı.

Galina Terentyevna içeri girdi ve gülen erkeklere bakıp şöyle dedi:

"Karısı dışarı çıkar çıkmaz, zavallı Dima'ma Şeytan bilir neler neler öğretiyorlar."

Getmanov kadehlere votka doldurmaya, diğerleri ise kaygılı bakışlarla meze seçmeye başladılar.

Getmanov, duvarda asılı olan Stalin portresine bakıp kadehini kaldırdı ve şöyle dedi:

"Ne dersiniz yoldaşlar, ilk kadehi babamıza kaldıralım, o bize sağlık versin."

Bu sözleri biraz kaba, samimi bir sesle söylemişti. Bu basit ses tonu, Stalin'in büyüklüğünün herkesçe bilindiği, ancak masa başında toplanmış olan insanların, öncelikle Stalin'in içindeki basit, alçakgönüllü ve duyarlı insanı sevdikleri için onun şerefine içtikleri anlamına geliyordu. Portredeki Stalin de gözlerini kısmış masaya ve Galina Terentyevna'nın dolgun göğsüne bakarak, "İşte çocuklar, pipomu yakıyorum ve yanınıza oturuyorum," der gibiydi.

"Doğru, babamızın ömrü uzun olsun," dedi ev sahibi hanımın kardeşi Nikolay Terentyeviç. "Onsuz biz ne yapardık?"

Nikolay Terentyeviç, kadehi ağzının yanında tutarak, bir şey söyleyecek mi diye Sagaydak'a bir göz attı, ama Sagaydak, "Diyecek başka ne var baba, sen her şeyi biliyorsun," der gibi portreye baktı ve votkasını içti. Hepsi içkilerini içtiler.

Dementiy Trifonoviç Getmanov, Voronej bölgesi Livnı doğumluydu, ama Ukrayna'da uzun yıllar parti çalışması yaptığı için Ukraynalı yoldaşlarıyla eskiye dayanan ilişkileri vardı. Galina Terentyevna'yla evlenince Kiev'le olan ilişkileri daha da güçlenmişti. Galina Terentyevna'nın çok sayıda akrabası Ukrayna'da Parti ve Sovyet kadrolarında önemli yerler işgal ediyordu.

Dementiy Trifonoviç'in yaşamı olaylar yönünden oldukça yoksuldu. İçsavaşa katılmamıştı. Jandarmalar hakkında kovuşturma yapmamışlar, çarlık mahkemesi tarafından Sibirya'ya sürülmemişti. Konferanslarda ve kongrelerde konuşmalarını genellikle elyazısından okurdu. Güzel okurdu, duraksamadan, konuşmaları kendisi yazmadığı halde anlam katarak okurdu. Aslında bu konuşmaları okumak kolaydı, onları iri puntoyla, iki satır arayla basıyorlardı ve Stalin'in adı özel, kırmızı puntoyla belirginleştiriliyordu. Bir zamanlar aklı başında, disiplinli bir delikanlıydı, makine enstitüsünde okumak istiyordu, ama onu güvenlik organlarında çalışmaya gönderdiler, kısa bir süre sonra il sekreterinin özel koruması oldu. Sonra dikkatlerini çekti ve parti eğitimine yolladılar, daha sonra da parti kadrosunda işe aldılar, önce il komitesinin örgütleme-eğitim bölümüne, daha sonra Merkez Komitesi Personel Bölümü'ne. Bir yıl sonra yönetici kadrolar bölümünde eğitmen oldu. 1937'den kısa bir süre sonra da partinin bölge komitesi sekreteri, herkesin dediği gibi, bölgenin patronu oldu.

Onun bir sözü, üniversitede kürsü başkanının, mühendisin, banka müdürünün, sendika başkanının, kolek-

tif çiftlik başkanının, tiyatro temsilinin yazgısını belirleyebiliyordu.

Partinin güveni! Getmanov, bu sözcüklerin yüce anlamını biliyordu. Parti ona güveniyordu! Ne büyük kitapların, ne ünlü buluşların, ne de kazanılmış çarpışmaların söz konusu olduğu çalışma hayatı, çok büyük, azimli, sürekli, özel, her zaman gayretli, uykusuz geçen bir çalışma hayatıydı. Bu çalışmanın asıl ve en yüce anlamı, partinin isteği üzerine ve parti çıkarları adına ortaya çıkmış olmasıydı. Bu çalışmanın en önemli ve en yüksek ödülü sadece ve sadece partinin güveniydi.

Çocuk yuvasına gönderilen bir çocuğun geleceği, üniversitede biyoloji kürsüsünün yeniden düzenlenmesi, bir kütüphaneye, plastik eşya üreticisi bir kooperatife ait binanın tahliyesi gibi çeşitli konularda aldığı kararlar, partili olma ruhu ve partinin çıkarları göz önünde bulundurularak alınmış kararlardı. Bir yöneticinin bir iş, bir kitap, bir film konusundaki tavrı parti ruhuyla aşılanmış olmalıydı ve dolayısıyla ne kadar zor olursa olsun bu yönetici, eğer partinin çıkarları onun kişisel sempatileriyle çelişiyorsa alıştığı bir işi, sevdiği bir kitabı duraksamadan geri çevirmeliydi. Ama Getmanov biliyordu, partili olmanın daha yüksek bir derecesi vardı; bu yüksek derecenin aslı, insanın genel olarak parti ruhuyla çelişebilecek eğilimlerinin, sempatilerinin olmamasıydı, parti lideri için değerli olan, ona yakın gelen her şey, parti ruhunu ifade ettiğinden onun için de değerliydi, ona da yakın geliyordu.

Getmanov'un partili olma ruhuyla yaptığı fedakârlıklar zaman zaman sert ve acımasız oluyordu. Burada gençliğinden beri pek çok şey borçlu olduğu hemşerileri de, öğretmenleri de söz konusu değildi artık, bu dünyada ne sevgi, ne de merhamet dikkate alınmalıydı. Burada "yüz çevirdi", "desteklemedi", "mahvetti", "ihanet etti" gibi sözler rahatsız etmemeliydi insanı. Ancak parti ru-

hu, tam da bir fedakârlık yapmak gerekmemesinde ortaya çıkıyor. Fedakârlık yapmak gerekmiyor, çünkü aşk, dostluk, hemşerilik gibi özel duygular, eğer parti ruhuna ters düşüyorsa pek tabii ki korunup sürdürülemiyor.

Partinin güvenini kazanmış insanların emeği göze görünmüyor. Ama bu çok büyük bir emektir, aklını da ruhunu da geride bakiye bırakmamacasına cömertçe harcamayı gerektirir. Parti yöneticisinin gücü, bir bilimadamının, bir yazarın yeteneğini gerektirmez. Yeteneğin üstündedir. Getmanov'un yol gösteren, çözüm getiren sözlerini, araştırma, şarkı söyleme, kitap yazma yeteneği olan yüzlerce insan can kulağıyla dinliyordu. Oysa Getmanov'un şarkı söyleme, piyano çalma, tiyatro oyunları sahneye koyma gibi yetenekleri olmadığı gibi, bilim, şiir, müzik, resim yapıtlarını zevkle ve derinlemesine anlama becerisi de yoktu... Onun sözlerinin gücü, partinin kültür ve sanat alanındaki çıkarlarını ona emanet etmiş olmasından geliyordu.

Bölge parti örgütünün sekreteri olarak sahip olduğu bu kadar büyük iktidar gücüne bir halk hatibinin, bir düşünürün sahip olma olasılığı çok azdır.

Getmanov'a göre, "parti güveni" kavramının en derin anlamı, Stalin'in düşüncelerinde, duygularında, davranışlarında kendini gösteriyordu. Parti çizgisinin özü, Stalin'in savaş arkadaşlarına, halk komiserlerine, mareşallerine güveninde yatıyordu.

Konuklar genellikle Getmanov'un önündeki yeni askerî görevden söz ediyorlardı. Getmanov'un daha büyük bir atama bekleyebileceğini, partide onun konumuna sahip insanların askerî göreve geçerken genellikle ordu, bazen de cephe Askerî Kurul üyesi olduklarını biliyorlardı.

Getmanov, kolorduya atandığını öğrenince telaşlanmış ve üzülmüştü. Merkez Komitesi Organizasyon Bü-

rosu üyesi bir dostunun aracılığıyla üst kademelerde kendisine karşı bir hoşnutsuzluk olup olmadığını soruşturuyordu. Ama kaygılanacak bir şey yokmuş gibi görünüyordu.

O zaman Getmanov, kendisini teselli ederek, atanmasında, savaşın yazgısını belirlemek tank birliklerine düşer, bu birlikler çözümleyici yönlerde ilerler gibi iyi yanlar bulmaya başladı. Tank Kolordusu'na herkesi göndermezler, ikinci derecede önemli bir bölgede Tank Kolordusu'ndan daha zayıf bir orduya Askerî Kurul üyesi olarak gönderirler. Parti böylece ona duyduğu güveni ifade etmişti. Ama üniformayı giyip, aynaya bakarak, "Ordu Askerî Kurul üyesi, tugay komiseri Getmanov," demek çok hoşuna gittiği halde yine de üzgündü.

Kolordu komutanı Albay Novikov nedense onda çok büyük bir öfke uyandırıyordu. Albayı henüz bir kere bile görmemişti, ama Getmanov'un albayla ilgili bildiklerinin ve öğrendiklerinin hiçbiri hoşuna gitmiyordu.

Masanın başında onunla birlikte oturan dostları bu ruh halini anlıyorlardı, yeni göreviyle ilgili olarak dostlarının söylediği her şey hoşuna gidiyordu.

Sagaydak, kolordunun büyük olasılıkla Stalingrad civarına gönderileceğini, Stalin yoldaşın Stalingrad Cephesi komutanı General Yeremenko'yu içsavaş zamanından, daha Birinci Süvari Ordusu'ndan tanıdığını ve generalle sık sık VÇ hattından telefonla konuştuğunu, general Moskova'ya gittiğinde yoldaş Stalin'in onu kabul ettiğini söyledi. Komutan geçenlerde Stalin yoldaşın Moskova yakınlarındaki yazlık evine gitmiş ve Stalin yoldaşın onunla sohbeti iki saat sürmüş. Stalin yoldaşın böylesine güven duyduğu bir insanın komutasında savaşmak iyi bir şeydi.

Sonra Nikita Sergeyeviç Hruşçov'un Getmanov'u Ukrayna'daki çalışmalarından tanıdığını ve Nikita Serge-

yeviç'in Askerî Kurul üyesi olduğu bir cepheye düşmenin Getmanov için büyük bir başarı olduğunu söylediler.

"Stalin yoldaş, Nikita Sergeyeviç'i Stalingrad'a rastlantıyla göndermedi," dedi Nikolay Terentyeviç, "kesin sonuç alınacak bir cepheye kimi gönderecekti başka?"

Galina Terentyevna hararetle şöyle dedi:

"Benim Dementiy Trifonoviç'imi Stalin yoldaş rastlantıyla mı Tank Kolordusu'na yolluyor yani?"

"Daha neler," dedi Getmanov açıkyüreklilikle, "benim için kolorduya gitmek, *obkom* birinci sekreterliğinden *raykom* sekreterliğine yükselmek gibi bir şey. Büyük bir sevinç değil."

"Yo, yo," dedi Sagaydak ciddi bir şekilde. "Bu atamada partinin güveni ortaya konmuş. *Raykom*, öyle basit, köy *raykom*'u değil, Magnitogorskiy, Dneprodzerjinskiy *raykom*'u gibi bir şey. Kolordu, basit bir kolordu değil, tank kolordusu!"

Maşçuk, Getmanov'un komiser olarak gideceği kolordunun komutanının yakın bir zamanda atandığını, daha önce bir askerî birliğe komuta etmediğini söyledi. Bunu ona geçenlerde Ufa'ya gelen cephe özel bölüm görevlisi söylemişti.

"Bana bir de şunu söyledi," dedi Maşçuk ve açıklamasını yarıda keserek ekledi, "Size niye anlatıyoruz ki Dementiy Trifonoviç, siz onun hakkında kendi bildiğinden daha fazla şey biliyorsunuzdur herhalde."

Getmanov zaten dar olan etkileyici, zeki gözlerini iyice kıstı, burun deliklerini oynattı ve, "Eh, epeyce fazla," dedi.

Maşçuk belli belirsiz güldü, masa başında oturanların hepsi de onun güldüğünü fark ettiler. Her ne kadar Getmanov ailesine bir hısım gibi yakın, aile buluşmalarında alçakgönüllü, sevimli, şaka yapmayı seven biri olsa da, Getmanovlar yine de onun yumuşak, yapmacık bir

içtenlikle dolu sesini dinlerken, koyu renk, sakin gözlerine ve soluk, uzun yüzüne bakarken bir gerginlik hissediyorlardı. Getmanov bunu hissettiğinde şaşırmadı, kendisinin zaman zaman bilmediği şeyleri bilen Maşçuk'un ardındaki gücün farkındaydı.

"Nasıl bir adam?" diye sordu Sagaydak.

Getmanov küçümseyen bir edayla yanıtladı:

"Savaş döneminde yükselen biri işte, savaştan önce hiçbir özelliği yoktu."

Ev sahibi hanımın kardeşi gülümseyerek, "Nomenklatura'dan[1] değil miydi?" dedi.

"Nomenklatura!" diye elini salladı Getmanov. "Ama yararlı bir adam, iyi bir tankçı olduğunu söylüyorlar. Kolordu Kurmay Başkanı ise General Neudobnov. Onunla 18. Parti Kongresi'nde tanışmıştım. Aklı başında bir adam."

Maşçuk, "Neudobnov, İllarion İnnokentyeviç mi?" dedi. "Ben çalışmaya onun yanında başlamıştım, sonra kader ayırdı bizi. Savaştan önce onunla Lavrentiy Pavloviç'in[2] bekleme odasında karşılaşmıştık."

"Demek yollarınız ayrıldı," dedi Sagaydak gülümseyerek. "Meseleye diyalektik olarak yaklaşacaksın, karşıtlık değil, özdeşlik ve birlik arayacaksın."

Maşçuk şöyle dedi:

"Savaş zamanında her şey garipleşiyor, albayın biri kolordu komutanı oluyor, Neudobnov ise onun emri altına giriyor!"

"Askerî deneyimi yok. Bunu da dikkate almak gerekir," dedi Getmanov.

Maşçuk ise hâlâ hayret ediyordu:

1. Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkelerinde çeşitli faaliyet alanlarında (hükümet, sanayi, tarım, eğitim vb.) kilit idari görevlerde bulunan ve genellikle Komünist Parti üyesi olan kişilerden oluşan ayrıcalıklı bir zümre. (Ç.N.)

2. Lavrentiy Pavloviç Beria. Stalin'in acımasızlığıyla ünlü gizli polis şefi. (Ç.N.)

"Şaka yapıyorsun, Neudobnov'un ağzından çıkacak bir tek söze bağlıydı her şey! Devrim öncesinde çalışmış bir parti üyesi, çok büyük askerî deneyim ve devlet deneyimi! Bir zaman onun kurul üyesi olacağı sanılıyordu.

Diğer konuklar da onu desteklediler.

Getmanov'a duydukları sevgiyi şimdi Neudobnov'a acıyarak uygun bir şekilde ifade etmişlerdi.

"Evet, savaş işi karıştırdı, bir an önce bitse keşke!" dedi ev sahibi hanımın kardeşi.

Getmanov parmaklarını açarak elini Sagaydak'tan yana havaya kaldırdı ve şöyle dedi:

"Moskovalı Krımov'un Kiev'de MK konferans grubunda uluslararası durumla ilgili bir konuşma yaptığını biliyor muydunuz?"

"Savaş öncesinde mi gelmişti? Hani şu bir zamanlar Komintern'de çalışan dönek değil mi?"

"Ta kendisi. İşte benim kolordunun komutanı onun eski karısıyla evlenmeye hazırlanıyormuş."

Hiçbiri Krımov'un eski karısını da, onunla evlenmeye hazırlanan kolordu komutanını da tanımadığı halde bu haber nedense hepsini güldürmüştü.

Maşçuk, "Evet, eşimin erkek kardeşi bizim organlarda ilk tavı boşuna almamış," dedi. "Evlilikten de haberi var."

"Açık söyleyelim, becerikli adam," dedi Nikolay Terentyeviç.

"Ne demek... Yüksek Başkomutanlık mıymıntıların gözünün yaşına bakmaz."

"Ee, bizim Getmanov da mıymıntı değil," dedi Sagaydak.

Maşçuk, sanki çalışma odasında işinin başına geçmiş gibi ciddi ve günlük bir işten söz edercesine şöyle dedi:

"Bu Krımov'u Kiev'e geldiği zamandan tanırım, karanlık biridir. Sağcılarla ve Troçkistlerle çok eskiden beri

ilişkisi olduğu saptandı. Öyle olup olmadığına gelince, doğrusu..."

Basit ve samimi konuşuyordu, sanki bir trikotaj fabrikası müdürünün ya da bir teknik okul öğretmeninin işinden söz edebileceği basitlikteydi konuşması. Ama hepsi de onun konuşmasındaki basitliğin ve serbestliğin, sadece görünürde bir basitlik ve serbestlik olduğunu anlıyorlardı. Hangi konudan söz edilip, hangisinden edilemeyeceğini o herkesten iyi bilirdi. Karşısındakini cesareti, basitliği ve içtenliğiyle şaşırtmayı seven Getmanov ise bu canlı, açık konuşmanın altındaki hiç sesi çıkmayan gizli derinliği iyi bilirdi.

Genellikle diğer konuklardan daha meşgul, daha düşünceli ve ciddi olan Sagaydak, bu keyifli ruh halinden çıkmak istemiyordu ve Getmanov'a neşe içinde, "Karısı da onu yeterince güvenilir bulmadığı için terk etmiştir," diye bir açıklama yaptı.

"Keşke öyle olsa," dedi Getmanov. "Ama öğrendiğime göre benim bu kolordu komutanım, hiç tanımadığı biriyle evleniyor."

"Bırak evlensin, senin bu kaygıların da bıktırdı yani," dedi Galina Terentyevna. "Önemli olan, birbirlerini sevmeleri."

"Sevgi, elbette asıl olan, bunu herkes biliyor ve aklından çıkarmıyor," dedi Getmanov, "ama bundan başka bazı Sovyet yurttaşlarının unuttukları şeyler de var."

"Bak bu doğru," dedi Maşçuk, "oysa hiçbir şeyi unutmamalıyız."

"Sonra da neden MK onaylamadı, neden bu, neden o değil diye hayret ediyorlar. Oysa kendileri güven duygusuna değer vermiyorlar.

Galina Terentyevna birden şaşkınlık içinde, heceleri uzata uzata şöyle dedi:

"Konuşmanızı dinlemek bile garibine gidiyor insa-

nın, sanki savaş yokmuş gibi kendi derdinizdesiniz, yok şu kolordu komutanı kiminle evleniyormuş, yok komutanın müstakbel karısının ilk kocası kimmiş falan... Dima, söyler misin, sen kiminle savaşmaya gidiyorsun?"

Alaycı bir ifadeyle erkeklere baktı ve güzel kahverengi gözleri kocasının daracık gözlerine benzedi, galiba delip geçen bakışları da ona benzemişti.

Sagaydak kederli bir sesle, "Hiç olur mu, savaş unutulur mu?" dedi. "Her yandan kardeşlerimiz, oğullarımız savaşa gidiyorlar, en son kolhoz evinden Kremlin'e dek. Savaş hem büyük bir savaş, hem de bir anayurt savaşı."

"Stalin yoldaşın oğlu Vasiliy avcı uçağı pilotu, sonra Mikoyan yoldaşın oğlu hava kuvvetlerinde savaşıyor, duyduğuma göre, Lavrentiy Pavloviç'in oğlu da cephedeymiş, ancak kara mı, hava mı hangi ordu birliğinde olduğunu bilmiyorum. Sonra Timur Frunze de galiba piyade teğmeni... Dolores Ibárruri'nin oğlu da Stalingrad yakınlarında öldü."

"Stalin yoldaşın cephede iki oğlu var," dedi ev sahibesinin erkek kardeşi. "İkinci oğlu Yakov topçu bataryasına komuta ediyordu. Daha doğrusu o birinci oğluydu, küçüğü Vaska, büyüğü Yakov. Talihsiz delikanlı tutsak düştü."

Yaşça büyük yoldaşlara göre konuşulmaması gereken bir konuya değindiğini hissedip sustu.

Nikolay Terentyeviç sessizliği yumuşatmak isteğiyle ilerisini gerisini düşünmeden, açıkyüreklilikle, "Bu arada Almanlar, Yakov Stalin'in onlara sözde kendi isteğiyle ifade verdiğini belirten yalanlarla dolu broşürler atmaya devam ediyorlarmış," dedi.

Ancak çevresindeki boşluk daha da tatsızlaştı. Ne şaka, ne de ciddi anılmaması, susulması gereken bir konuyu açmıştı. Birinin İosif Vissarionoviç'in karısıyla ilişkileri hakkındaki dedikodulara sinirlenmeye kalkıp, sa-

mimi bir dedikodu çürütücüsü olarak, dedikoduları yaymak kadar önemli bir gaf yapabileceğini düşününce konuşmaya izin vermemek daha doğru oluyordu.

Getmanov bir anda karısına dönüp şöyle dedi:

"Benim kalbim, Stalin yoldaşın işleri kendi eline aldığı, dahası çok sağlam bir şekilde aldığı yerde duruyor, orada artık bırak Almanlar heyecanlansınlar.

Nikolay Terentyeviç ise Getmanov'un bakışını kendi suçlu bakışıyla yakalamıştı.

Ama elbette masada oturanlar abuk sabuk kişiler değildi, yapılan bir gaftan ciddi bir hikâye, bir mesele çıkarmak için bir araya gelmemişlerdi.

Sagaydak, Getmanov'a karşı Nikolay Terentyeviç'i destekleyerek yumuşak ve dostça bir ses tonuyla şöyle dedi:

"İşte bu doğru, kendi payımıza aptallık yapmamaya dikkat edelim."

"Ve gereksiz gevezelik etmemeye," diye ekledi Getmanov.

Getmanov'un susmayıp, neredeyse açıkça sitem etmesi, Nikolay Terentyeviç'in yaptığı gafı bağışladığını gösteriyordu; Sagaydak da, Maşçuk da başlarını sallayarak onayladılar.

Nikolay Terentyeviç, bu anlamsız gafın unutulacağını biliyordu, ama büsbütün akıllardan çıkmayacağını da biliyordu. Bir gün birden kadrolardan, terfilerden, özel sorumluluk gerektiren bir görevden söz açılacak ve Nikolay Terentyeviç'in adı geçince Getmanov da, Sagaydak da, Maşçuk da başlarını sallayacaklar, ama bunu yaparken belli belirsiz gülümseyecekler, konuştukları meraklı kişinin sorusuna, "Çok önemsiz, belki de düşüncesiz biri," diyecekler ve bu önemsizliği, serçeparmağın ucuyla göstereceklerdi.

Hepsi de ruhlarının derinlerinde Almanların Yakov

konusunda pek de yalan söylemediklerinin farkındaydılar. Ancak işte tam da bu nedenle bu konuya değinmemek gerekiyordu.

Özellikle Sagaydak bu işlerden iyi anlıyordu. Uzun zaman bir gazetede çalışmış, haber bölümünü, daha sonra tarım bölümünü yönetmiş, sonra da yaklaşık iki yıl cumhuriyet ölçeğinde bir gazetenin yazı işleri müdürü olmuştu. Çok çeşitli, genellikle rastlantısal olaylarla ilgili karmakarışık haberleri, bir ayrım yapmadan, önüne geldiği gibi yaymayı değil, okuru eğitmeyi gazetesinin başlıca amacı olarak görürdü. Eğer Yazı İşleri Müdürü Sagaydak bir haberi görmezden gelmeyi, ürünün aşırı derecede kötü olması konusunda, ideolojik destek görmeyen bir şiir, biçimci bir resim, hayvan telefatı, deprem, bir zırhlı savaş gemisinin batması konusunda susmayı, binlerce insanı bir anda yeryüzünden silen okyanus dalgasının gücünü ya da bir maden ocağındaki çok büyük yangını görmemeyi yararlı buluyorsa, bu olaylar onun için bir önem taşımaz, bu konuların okurların, gazetecilerin ve yazarların aklını işgal etmek zorunda olmadığını düşünürdü. Zaman zaman yaşamdaki şu veya bu olayı farklı bir biçimde açıklaması gerekirdi, bu açıklama olağanüstü cesur, alışılmadık olur, sıradan düşüncelere ters düşerdi. Yazı işleri müdürü olarak gücünün, deneyiminin ve becerisinin, eğitim amacına hizmet eden görüşleri okurun bilincine ulaştırabilmesinde kendini gösterdiğini düşünürdü.

Genel kolektifleştirme uygulaması sırasında kaba aşırılıklar ortaya çıktığı zaman, Sagaydak, Stalin'in "Başarıların Yarattığı Baş Dönmesi" başlıklı makalesi bile yayımlanmadan önce, genel kolektifleştirme dönemindeki açlığın, Kulakların ekini inat için toprağa gömmeleri, inat için buğday yememeleri ve bu yüzden hastalanmaları, devlete inat küçük çocuklar, yaşlı erkekler ve

kadınlarla koskoca köylerin ölümüne neden olmaları yüzünden meydana geldiğini yazıyordu.

Kolhoz kreşlerinde çocukların her gün tavuk suyu, börek ve pirinç köftesiyle beslendikleri üzerine yazılar koymuştu hemen. Oysa çocuklar kupkuru kalmışlardı ve karınları şişmişti.

Bin yıllık yaşamında Rusya'nın başına gelen en acımasız ve en korkunç savaşlardan biri başlamıştı. Son derece sert deneylerle dolu ilk haftalar ve ilk aylar süresince savaşın yok edici ateşi, olayların gerçek, uğursuz akışını ilk sıraya oturtmuştu, bütün yazgıları, hatta partinin yazgısını bile belirleyen şey savaştı. Bu uğursuz dönem geride kalmıştı. Dramaturg Korneyçuk hemen "Cephe" adlı oyununda savaştaki başarısızlıkların suçunun hiçbir zaman hata yapmayan Yüksek Komutanlığın emirlerini yerine getirmeyi beceremeyen ahmak generallere ait olduğunu açıklamıştı.

O akşam tatsız anlar yaşamak zorunda kalan yalnız Nikolay Terentyeviç değildi. Maşçuk, kalın karton sayfalarına fotoğraflar yapıştırılmış büyük bir albümü karıştırırken bir anda öylesine anlamlı bir şekilde kaşlarını kaldırmıştı ki, hepsi ellerinde olmadan albüme doğru başlarını uzattılar. Fotoğrafta Getmanov, savaştan önce *obkom*'daki çalışma odasında görülüyordu, sırtında yarı askerî tarzda bir gömlekle bozkır kadar geniş bir yazı masasının arkasında oturuyordu, tepesinde ise belki ancak bir *obkom* sekreterinin odasında olabilecek kadar büyük bir Stalin portresi asılıydı. Stalin'in yüzü renkli kalemlerle gelişigüzel boyanmıştı, çenesine doğru mavi, ucu sivri bir sakal resmedilmişti, kulaklarına mavi küpeler takılmıştı.

"Şu çocuğun yaptığına bak!" diye haykırdı Getmanov, hatta bir kadın gibi ellerini birbirine vurdu.

Galina Terentyevna bozulmuştu, konuklara baka-

rak, "Aslında biliyor musunuz, daha dün yatmadan önce, 'Ben Stalin Amca'yı babam kadar çok seviyorum,' demişti," diye tekrarlayıp duruyordu.

"Çocukların yaramazlığı işte," dedi Sagaydak.

"Yo hayır, bu yaramazlık değil, büyük bir edepsizlik," diye iç çekti Getmanov.

Meraklı gözlerle Maşçuk'a baktı. İkisi de aynı anda savaş öncesinde geçen bir olayı anımsadılar: Bir hemşerilerinin politeknik okulunda öğrenci olan yeğeni, kaldığı yurtta havalı tüfekle Stalin'in portresine ateş etmişti.

Öğrencinin aptalca bir şey yaptığını, hiçbir siyasi ve terörist amacının olmadığını biliyorlardı. Makine ve Traktör İstasyonu'nun müdürü ve iyi bir insan olan hemşerisi, Getmanov'dan yeğenini bu güç durumdan kurtarmasını rica etmişti.

Getmanov, *obkom* büro toplantısından sonra Maşçuk'la bu meseleyi konuşmuştu.

Maşçuk şöyle demişti:

"Dementiy Trifonoviç, biz çocuk değiliz, suçlu veya değil, bunun ne önemi var... Ama eğer bu meseleyi kapatacak olursam yarın Moskova'ya, belki de Lavrentiy Pavloviç'in kendisine, yüce Stalin'in portresine ateş edilmesine karşı Maşçuk liberal bir davranış içinde diye bildirirler. Bugün bu çalışma odasındayken yarın bir kampın tozu toprağı arasında olabilirim. Sorumluluğu üstünüze almak ister misiniz? Sizin hakkınızda da bugün portresine ateş eden, yarın sadece portresine ateş etmekle kalmaz derler, delikanlı neden Getmanov'un sevgisini kazanmış ya da neden bu davranış Getmanov'un hoşuna gidiyor, derler. Ha? Üzerinize alır mısınız?"

Bir ya da iki ay sonra Getmanov, Maşçuk'a, "Şu nişancı ne âlemde?" diye sormuştu.

Maşçuk, sakin gözlerle ona bakarak şu yanıtı vermişti:

"Sormaya değecek biri değil, alçağın biri, zengin piçi, soruşturmada her şeyi itiraf etti."

Şimdi de Getmanov, Maşçuk'a merakla bakarak, "Hayır, bu bir yaramazlık değil," diye yineledi.

"Daha neler," dedi Maşçuk, "beş yaşında çocuk, yaşı da göz önüne almak gerek."

Sagaydak, sözlerindeki sıcaklığı herkesin hissettiği bir içtenlikle şöyle dedi:

"Açık açık söylüyorum, çocuklara karşı ilkelere bağlı olma gücüm yeterli değil... Gerekli olabilir, ama içim elvermiyor. Bakıyorum, sağlıklı olsalar..."

Hepsi de Sagaydak'a acıyarak baktılar. Sagaydak'ın büyük oğlu Vitaliy, daha dokuzuncu sınıfta okurken kötü bir yaşam sürüyordu. Bir keresinde polis, onu bir lokantada kavgaya karıştığı için tutuklamıştı ve babasının içişleri halk komiser yardımcısına telefon etmesi, tanınmış kişilerin, generallerin, akademi üyelerinin oğullarının, bir yazarın ve tarım halk komiserinin kızlarının katıldıkları bu skandalı örtbas etmesi gerekmişti. Savaş sırasında genç Sagaydak gönüllü olarak orduya katılmak istemiş ve babası onu iki yıllık topçu okuluna koymuştu. Vitaliy'i disiplinsizlik yüzünden bu okuldan atmışlar ve piyade bölüğüyle birlikte cepheye göndermekle korkutmuşlardı.

Genç Sagaydak şimdi bir aydır havan topu okulunda okuyordu ve artık başına hiçbir olay gelmiyordu, babası ve annesi sevinçli ve umutluydular, ama içlerinde bir endişe vardı.

Sagaydak'ın ikinci oğlu İgor, iki yaşında çocuk felci geçirmiş, bu hastalık sonucunda kötürüm kalmıştı, koltuk değnekleriyle yürüyordu, kuru, incecik bacaklarında güç yoktu. İgorcuk okula gidemiyordu, öğretmenler eve geliyorlardı ve hevesle, gayretle okuyordu.

Sadece Ukrayna'da değil, Moskova'da, Leningrad'da,

Tomsk'ta Sagaydak'ın İgor için gidip danışmadığı ünlü nöropatolog kalmamıştı. Sagaydak'ın ticaret temsilciliği ya da büyükelçilik aracılığıyla ulaşamadığı yurtdışında yeni çıkmış bir ilaç yoktu. Ana babaların aşırı sevgisinin kınanabileceğini ve kınanması gerektiğini biliyordu. Ama aynı zamanda işlediği bu suçun ölümcül bir suç olmadığını da biliyordu. Aslında o, bazı bölge görevlilerinde güçlü babalık duygularıyla karşılaştığınsa yeni tip insanların çocuklarına çok derin bir sevgi duyduklarını göz önüne alıyordu. İgor'a uçakla Odessa'dan getirilen üfürükçüyü ve Uzakdoğulu bir aziz dededen askerî kuryeyle gelen otu hoş görmesi gerektiğini de biliyordu.

"Bizim önderlerimiz özel insanlar," dedi Sagaydak, "Stalin yoldaştan söz etmiyorum, ona diyecek sözüm yok, ama onun en yakın yardımcıları da öyle... Onlar da bu konuda her zaman partiyi, babalık duygusunun üstünde tutabiliyorlar."

"Evet, herkesten böyle bir şey istenemeyeceğini biliyorlar," dedi Getmanov ve MK sekreterlerinden birinin pot kıran oğluna karşı gösterdiği çok sert davranışı ima etti.

Çocuklarla ilgili konuşma farklı bir çizgide, içten ve basit bir şekilde devam etti.

Öyle görünüyordu ki, bu insanların iç gücü, sevinebilme yetenekleri sadece Taneçka'larının ve Vitalik'lerinin kırmızı yanaklı olup olmadıklarına, okuldan iyi notlar getirip getirmediklerine, Vladimir'lerinin ve Lyudmila'larının sınıflarını selametle geçip geçmediklerine bağlıydı.

Galina Terentyevna kızlarından şöyle söz ediyordu:

"Svetlanka'nın sağlığı dört yaşına kadar kötüydü. Kolit, kolit, kızcağız zayıf düştü. Bir tek şeyle, rendelenmiş elmayla iyileşti.

Getmanov şöyle diyordu:

"Bugün okulun önünde 'Zoya'yla bana sınıfta gene-

ral kızları diyorlar,' dedi. Zoya ise küstahça sırıtıyor, 'General kızı olmak büyük bir onur mu sanıyorsun! Bizim sınıfta mareşal kızı bile var, doğru söylüyorum!' diyordu."

"Görüyorsunuz," dedi Sagaydak neşeyle, "çocuklara yaranamazsınız. İgor geçen gün bana, 'Üçüncü sekreter, kuştan daha büyük değil ya,' dedi."

Nikolay Terentyeviç de kendi çocukları hakkında komik ve neşeli şeyler anlatabilirdi, ama Sagaydak'ın İgoru'nun ve Getmanovların kızlarının işlek zekâlarından söz edildiği sırada kendi çocuklarının zekâsının ne kadar işlek olduğunu anlatmaması gerektiğini biliyordu.

Maşçuk düşünceli bir şekilde, "Bizim babalarımızın köyde çocuklarla işleri kolaydı," dedi.

"Ama yine de çocukları severlerdi," dedi ev sahibesinin kardeşi.

"Severlerdi elbette, ama döverlerdi de, en azından beni döverlerdi."

Getmanov, "Merhum babamın 1915'te savaşa gidişini anımsadım," dedi. "Şaka değil, erbaşlığa kadar yükselmişti, iki Georgiy nişanı vardı. Annem onun eşyalarını hazırlıyordu: Dolaklarını, kazağını yerleştiriyor, lop yumurta, ekmek koyuyordu, kız kardeşimle ben de yatağa yatmış, babamın şafakta son kez masanın başında oturuşuna bakıyorduk. Sundurmanın altında duran varile su taşıdı, odun kırdı. Annem sonradan her şeyi anımsıyordu."

Saate baktı ve, "Oho..." dedi.

"Demek yarın," dedi Sagaydak ve ayağa kalktı.

"Uçak saat yedide."

"Sivil havaalanından mı kalkıyor?" diye sordu Maşçuk.

Getmanov başını salladı.

"Daha iyi," dedi Nikolay Terentyeviç ve o da ayağa kalktı, "yoksa askerî havaalanı on beş kilometre uzakta."

"Bir asker için bunun ne önemi olabilir," dedi Getmanov.

Vedalaşmaya koyuldular, tekrar gürültü etmeye, gülmeye başladılar, kucaklaştılar, konuklar paltoları ve şapkalarıyla koridorda durdukları sırada Getmanov şöyle dedi:

"Bir asker her şeye alışabilir, asker dumanla ısınır, kunduracı biziyle tıraş olur. Ama çocuklardan ayrılmaya gelince asker buna alışamaz."

Sesinden, yüzünün ifadesinden, gidenlerin ona bakışlarından artık söylenenlerin şaka olmadığı görülüyordu.

22

Gece Dementiy Trifonoviç, sırtında askerî üniforması masanın başında oturmuş mektup yazıyordu. Karısı, sabahlığıyla yanında oturuyor, elinin hareketlerini izliyordu. Dementiy Trifonoviç mektubu katladı ve şöyle dedi:

"Bu, bölge sağlık müdürüne, özel bir tedavi görmen ve heyete çıkman gerekirse diye. İzin belgesini kardeşin ayarlayacak, alır almaz da sana verecek."

"Peki yiyecek karnesi almak için vekâletname yazdın mı?" diye sordu karısı.

"Buna gerek yok," diye yanıtladı Dementiy Trifonoviç, "*obkom* idare müdürüne, daha iyisi dosdoğru Puziçenko'ya telefon et, o halleder."

Dementiy Trifonoviç yazdığı mektup, vekâletname ve notları aldı ve "Her şey tamam gibi görünüyor," dedi.

Bir an sustular.

"Senin için korkuyorum canım," dedi Galina Terentyevna. "Savaşa gidiyorsun."

Dementiy Trifonoviç ayağa kalktı ve "Kendine de,

çocuklara da dikkat et," dedi. "Konyağı koydun mu çantaya?"

Galina Terentyevna, "Koydum, koydum," dedi. "Anımsıyor musun, iki yıl kadar önce yine böyle şafak vakti bana birkaç vekâletname yazıp Kislovodsk'a gitmiştin uçakla?"

"Şimdi Kislovodsk'ta Almanlar var," dedi Dementiy Trifonoviç.

Getmanov odada gezindi, etrafa kulak kabarttı:

"Uyuyorlar mı?"

"Uyuyorlar elbette," dedi Galina Terentyevna.

Çocukların odasına geçtiler. Bu iki şişman, ağır bedenin yarı karanlıkta gürültü çıkarmadan hareket etmeleri garipti. Beyaz keten yastıkların üzerinde uyuyan çocuk başları kara kara görünüyordu... Getmanov, çocukların soluk alışlarını dinliyordu.

Uyuyan çocukları yüreğinin güm güm atışlarıyla rahatsız etmemek için elini göğsüne bastırdı. Burada, bu yarı karanlıkta, çocuklara karşı içini sızlatan ve iliklerine işleyen bir şefkat, endişe, merhamet hissediyordu. Oğluna, kızlarına sarılmayı, uykulu yüzlerini öpmeyi çok istedi. O anda çaresiz bir şefkat, mantıksız bir sevgi hissediyordu ve ne yapacağını şaşırmış, şaşkın, âciz dikiliyordu.

Kendisi için yeni olan ilerideki işiyle ilgili düşünceler onu korkutmuyor, heyecanlandırmıyordu. Yeni bir işe başlaması gereken durumlar sık sık olmuştu, aynı zamanda ana çizgi olan doğru çizgiyi de kolaylıkla bulmuştu. Tank Kolordusu'nda da bu çizgiyi bulabileceğini biliyordu.

Ama burada, bu odada demir sertliğini, sarsılmazlığı, ne yasa, ne çizgi tanımayan şefkatle, sevgiyle nasıl bağdaştıracaktı?

Karısına baktı. Karısı, köylüler gibi elini yanağına dayamış dikiliyordu. Yarı karanlıkta yüzü biraz zayıfla-

mış, evlendikten sonra ilk kez denize gittikleri, tam kıyıda bulunan Ukrayna adlı sanatoryumda kaldıkları zamanki kadar genç görünüyordu.

Pencerenin altında bir otomobil nazik bir şekilde korna çaldı, *obkom*'un arabası gelmişti. Getmanov tekrar çocuklardan yana döndü ve kollarını iki yana açtı, üstesinden gelemediği bir duygu karşısında düştüğü çaresizliği bu hareketle gösterdi.

Koridordaki veda sözlerinden ve öpüşmelerden sonra gocuğunu, kalpağını giydi, şoförün çantaları taşımasını bekledi.

"İşte," dedi ve birden başından kalpağını çıkararak karısına doğru bir adım atıp onu bir kez daha öptü. Aralık kapıdan dışarının nemli ve soğuk havasının evin sıcaklığıyla karışarak içeri girdiği, gocuğun pütürlü, tabaklanmış derisinin sabahlığın ipeğine değdiği bu yeni ve son vedalaşmada ikisi de bir arada görünen yaşamlarının bir anda ayrıldığını hissettiler ve yürekleri acıyla kavruldu.

23

Yevgeniya Nikolayevna Şapoşnikova, Kuybışev'de, eskiden Şapoşnikovların evinde mürebbiye olarak çalışmış olan yaşlı Alman kadın Jenni Genrihovna Genrihson'un yanına yerleşmişti.

Stalingrad'dan sonra sessiz bir odada, saçları iki örgülü küçük bir kızın yetişkin bir kadın olmasına sürekli hayret eden yaşlı bir kadının yanında gözlerini açmak Yevgeniya Nikolayevna'nın garibine gidiyordu.

Jenni Genrihovna bir tüccara ait büyük bir evin bir zamanlar hizmetçilere ayrılmış yarı karanlık, küçük bir

odasında oturuyordu. Şimdi evin her odasında bir aile kalıyordu ve her oda küçük paravanalar, perdeler, halılar, divan arkalıkları yardımıyla uyunan, yemek yenen, konuk ağırlanan, hemşirenin felçli bir ihtiyara iğne yaptığı kuytu köşelere bölünüyordu.

Akşamları ev sakinlerinin sesleriyle mutfak gürültüye boğuluyordu.

Tonozları isli bu mutfak, gazocaklarının kırmızı-siyah ateşi Yevgeniya Nikolayevna'nın hoşuna gidiyordu.

Sırtlarında sabahlıkları, pamuklu ceketleri, gömlekleriyle ev sakinleri ipte kuruyan çamaşırların arasında gürültü ediyorlar, bıçaklar parlıyordu. Çamaşır yıkayan kadınlar teknelerinin, leğenlerinin üstüne eğilerek buharlara gömülüyorlardı. Geniş ocak, hiçbir zaman yakılmıyor, çiniyle kaplı yan tarafları, geçmiş jeolojik bir dönemde sönmüş bir volkanın karlı yamaçları gibi soğuk ve beyaz görünüyordu.

Evde cepheye giden bir işçinin ailesi, bir jinekolog doktor, adı numarayla anılan bir fabrikanın mühendisi, tek başına yaşayan ve bir dağıtım merkezinde kasiyerlik yapan bir anne, cephede ölen bir berberin dul karısı, bir postane müdürü, eskiden konuk salonu olan en büyük odada ise bir poliklinik müdürü oturuyordu.

Ev, bir kent kadar genişti, hatta evin kendi delisi bile vardı: Gözleri sevimli bir yavru köpeğin gözlerini andıran sessiz bir ihtiyarcık.

İnsanlar sıkışık bir halde, ama birbirlerinden ayrı, pek dostça olmayan bir şekilde, küserek, barışarak, özel yaşamlarını birbirlerinden gizleyerek, aynı zamanda da özel yaşamlarının her halini komşularıyla gürültülü ve cömert bir şekilde paylaşarak yaşıyorlardı.

Yevgeniya Nikolayevna, konuların, ev sakinlerinin değil, bunların kendisinde uyandırdığı duygunun resmini yapmak istiyordu.

Bu duygu, karmaşık, çok zor bir duyguydu ve en büyük ressam tarafından bile ifade edilemeyebilirdi. Bu duygu, halkın ve devletin sahip olduğu çok büyük askerî gücün bu karanlık mutfakla, yoksullukla, dedikodularla, ıvır zıvır şeylerle birleşmesinden, askerî araçların soğuk çeliğinin tencerelerle, patates kabuklarıyla birleşmesinden doğuyordu.

Bu duygunun ifadesi, çizgiyi bozuyor, görüntüyü çirkinleştiriyor, parça parça şekillerin ve ışık lekelerinin dışardan anlamsız görünen ilişkisi haline dökülüyordu.

Yaşlı Genrihson, ürkek, uysal ve emre amade bir insandı. Beyaz yakalı siyah bir elbise giyerdi, yarı aç yarı tok gezse de yanakları her zaman kırmızıydı.

Kafasında birinci sınıf öğrencisi Lyudmila'nın yaramazlıklarına, küçük Marusya'nın söylediği gülünç sözlere, iki yaşındaki Mitya'nın boynunda mama önlüğüyle yemek odasına girip ellerini çırparak, "Memek, memek!" diye bağırdığına ilişkin anılar canlılığını koruyordu.

Jenni Genrihovna şimdi gündüzleri diş hekimi bir kadının evinde çalışıyor, ev sahibesinin hasta annesine bakıyordu. Patronu, Kent Sağlık Müdürlüğü'nden aldığı izin belgesiyle beş-altı günlüğüne bölgeye gidiyordu, o zamanlar Jenni Genrihovna kısa süre önce geçirdiği beyin kanamasından sonra bacaklarını zor oynatan yaşlı kadına yardımcı olmak için gece de çalıştığı evde kalıyordu.

Yaşlı kadında mülkiyet duygusu hiç yoktu, sürekli olarak Yevgeniya Nikolayevna'dan özür diliyor, üç renkli yaşlı kedisini dışarı salıvermek için küçük pencereyi açmak üzere izin istiyordu. En çok ilgilendiği ve heyecanlandığı konular, komşular kedisinin canını yaksa da kedisiyle ilgili konulardı.

Komşularından, atölye şefi olan mühendis Dragin, yaşlı kadının kırışık yüzüne, bir genç kızınki kadar düzgün, zayıf endamına, siyah kaytanla asılı duran yaylı göz-

lüğüne kindar bir alaycılıkla bakıyordu. Dragin'in aşağı tabakaya özgü yapısı, yaşlı kadının geçmişin anılarına bağlı kalmasına ve devrim öncesinde yetiştirdiği çocukları nasıl arabayla gezmeye götürdüğünü, "Madam"a Venedik, Paris ve Viyana yolculuklarında nasıl eşlik ettiğini dudaklarında aptalca bir mutluluk gülümsemesiyle anlatmasına sinirleniyordu. Büyüttüğü "ufaklıkların" çoğu Denikinci, Vrangelci olmuşlar, kızıl çocuklar tarafından öldürülmüşlerdi, ama yaşlı kadını sadece çocukların geçirdikleri kızıl, difteri, kolitlerle ilgili anılar ilgilendiriyordu.

Yevgeniya Nikolayevna, Dragin'e, "Ondan daha yumuşak başlı, ağzı var dili yok birini görmedim," diyordu. "İnanın, bu evde yaşayan herkesten daha iyidir o."

Dragin, erkeklere özgü bir samimiyet ve küstahlıkla Yevgeniya Nikolayevna'nın gözlerinin içine bakarak şöyle karşılık veriyordu:

"Şakı kırlangıç, şakı. Bir oda için Almanlara satılmışsınız Şapoşnikova yoldaş."

Jenni Genrihovna, galiba sağlıklı çocukları sevmiyordu. Yevgeniya Nikolayevna'ya en çok büyüttüğü en cılız çocuk olan bir Yahudi fabrikatörün oğlundan söz ediyor, bu çocuğun resimlerini saklıyor ve hikâyenin, bu sakin sessiz çocuğun ölümünü anlattığı yerine her gelişinde ağlamaya başlıyordu.

Şapoşnikovların evinde uzun yıllar yaşamıştı, çocukların adlarını da takma adlarını da anımsıyordu, Marusya'nın öldüğünü öğrenince hıçkıra hıçkıra ağlamıştı; Aleksandra Vladimirovna'ya kargacık burgacık yazısıyla hep mektup yazıyordu, ama hiçbir zaman mektubu bitiremiyordu.

Havyara, Rusçasının yerine *caviar* diyor ve Jenya'ya devrimden önceki öğrencilerinin kahvaltıda bir fincan koyu et suyu içtiklerini ve ince bir dilim geyik eti yediklerini anlatıyordu.

Tayınını "Canım, gümüş renkli bebeğim" diye adlandırdığı kedisine yediriyordu. Kedi onu deli gibi seviyordu ve kaba, suratsız bir hayvan olduğu halde yaşlı kadını görünce değişiyor, sevecen, neşeli bir kedi olup çıkıyordu.

Dragin ona Hitler konusunda ne düşündüğünü sorup duruyor, "Herhalde memnunsunuzdur?" diyordu, ama kurnaz ihtiyar kendisini antifaşist olarak ilan ediyor ve Führer'i yamyam diye adlandırıyordu.

Hiçbir işi beceremiyordu: Çamaşır yıkamayı, yemek yapmayı bilmiyordu. Bir dükkâna gidip kibrit aldığında satıcı onun alışveriş kartından bir aylık şeker ya da et kuponunu el çabukluğuyla kesiveriyordu.

Bugünkü çocuklar, onun "barış zamanı" dediği zamanlarda yetiştirdiği çocuklara hiç benzemiyorlardı. Her şey değişmişti, oyunlar bile. "Barış zamanı"nın kız çocukları halka oyunu oynarlar, ucu kaytanlı değneklerle lastik topaç çevirirler, beyaz bir filenin içinde taşıdıkları yumuşak, renkli bir topla oynarlardı. Şimdikiler ise voleybol oynuyorlar, kulaç atarak yüzüyorlar, kışın ise kayak pantolonlarıyla hokey oynuyorlar, bağırıyorlar ve ıslık çalıyorlardı.

Şimdiki kızlar, nafaka parasını, çocuk düşürmeyi, dolandırıcılıkla alınan işçi kartlarını, başkalarının karılarına cepheden yağ ve konserve getiren üsteğmenleri ve yarbayları Jenni Genrihovna'dan daha iyi biliyorlardı.

Yaşlı Alman kadının onun çocukluk yıllarını, babasını, özellikle aklında çok iyi kalmış olan, mürebbiyeliği sırasında boğmaca ve difteri geçiren Dmitriy'i anımsaması, Yevgeniya Nikolayevna'nın hoşuna gidiyordu.

Bir gün Jenni Genrihovna şöyle demişti:

"1917'deki son patronlarımı anımsıyorum. Mösyö, maliye bakan yardımcısıydı, yemek odasında dolaşıyor ve, 'Her şey mahvoldu, malikâneleri yakıyorlar, fabrika-

lar durdu, para değerini kaybetti, kasalar yağmalandı,' diyordu. İşte şimdi sizin başınıza geldiği gibi onların ailesi de tümden dağıldı. Mösyö, Madam ve Matmazel İsveç'e gittiler, benim öğrencim gönüllü olarak General Kornilov'a katıldı, Madam ise, 'Uzun süreliğine vedalaşalım, sonumuz geldi,' diye ağlıyordu."

Yevgeniya Nikolayevna kederle gülümsedi ve hiçbir şey söylemedi.

Bir akşam polis komiseri geldi ve Jenni Genrihovna'ya bir celp getirdi. Yaşlı Alman beyaz çiçekli şapkasını giydi, Jeneçka'dan kediyi beslemesini rica etti, ertesi gün döneceğini söyleyerek karakola, oradan da diş hekiminin annesine bakmaya gitti. Yevgeniya Nikolayevna işten geldiğinde odayı karmakarışık buldu, komşular ona polisin Jenni Genrihovna'yı tutukladığını söylediler.

Yevgeniya Nikolayevna yaşlı kadınla ilgili bilgi almaya gitti. Poliste ona yaşlı kadının bir Alman kafilesiyle birlikte kuzeye gittiğini söylediler.

Ertesi gün polis komiseri ve ev yöneticisi geldiler, eski pılıpırtıyla, sararmış fotoğraflar ve mektuplarla dolu mühürlü sepeti aldılar.

Jenya yaşlı kadına kalın bir şalı nasıl gönderebileceğini öğrenmek için İçişleri Halk Komiserliği, NKVD'ye gitti. Gişedeki adam Jenya'ya, "Siz kimsiniz, Alman mısınız?" diye sordu.

"Hayır, Rus'um."

"Evinize gidin. Sorularınızla insanları rahatsız etmeyin."

"Ben kışlık eşyalar için gelmiştim."

"Anlamadınız mı?" diye sordu gişedeki adam. Öyle sakin bir sesle sormuştu ki, Yevgeniya Nikolayevna korktu.

Aynı akşam mutfakta ev sakinlerinin konuşmaları kulağına geliyordu. Kendisinden söz ediyorlardı.

"Yine de davranışı güzel değildi," dedi seslerden biri. "Bence akıllı bir kadın," diye karşılık verdi ikincisi. "Önce bir ayağını içeri attı, sonra yaşlı kadını gerekli yere ihbar etti, kadını sepetledi ve şimdi odanın sahibi oldu."

Bir erkek sesi, "Ne odası, oda bozuntusu," dedi.

Dördüncü ses, "Evet, böyle bir kadına bir şey olmaz, böyle biriyle birlikte olsan sana da bir şeycik olmaz," dedi.

Kedinin sonu üzücü oldu. İnsanlar onu nereye göndereceklerini tartıştıkları sırada mutfakta bir köşeye sinmiş, uykulu uykulu oturuyordu.

"Cehennemin dibine gitsin bu Alman kedisi de," diyorlardı kadınlar.

Dragin, kediyi besleme işine katılmaya hazır olduğunu açıkladı aniden. Fakat kedi, Jenni Genrihovna'sız uzun süre yaşayamadı, komşu kadınlardan biri rastlantıyla mı, yoksa kızdığı için mi, kediyi kaynar suyla yaktı ve hayvan öldü.

24

Kuybışev'deki yalnız yaşamı Yevgeniya Nikolayevna'nın hoşuna gidiyordu.

Belki de hiçbir zaman şimdiki kadar özgür olmamıştı. Yaşamın zorluğuna karşın içinde bir hafiflik ve özgürlük duygusu doğmuştu. Kaydını yaptıramadığı uzun süre içinde kart alamamıştı ve günde bir kez öğle yemeği fişiyle yemekhanede yemek yiyordu. Yemekhaneye gideceği ve kendisine bir tabak çorba verecekleri saati, ta sabahtan hayal etmeye başlıyordu.

Bu dönemde Novikov pek az aklına geliyordu. Krımov'u, daha sık ve daha fazla, neredeyse sürekli olarak düşünüyordu, ama bu düşüncelerin yüreğinde bıraktığı etki büyük değildi.

Novikov'la ilgili anıları birden ortaya çıkıyor ve kayboluyor, onu üzmüyordu.

Fakat bir gün sokakta uzaktan uzun kaputlu, uzun boylu bir subay görmüş ve bir an Novikov sanmıştı. Güçlükle soluk alıyordu, dizlerinin bağı çözülmüştü, kendisini saran mutluluk duygusu yüzünden sersemlemişti. Bir dakika sonra benzettiğini anlamış ve heyecanı hemen geçmişti.

Gece ise ansızın uyanıyor ve, "Neden mektup yazmıyor, adresi de biliyor oysa," diye düşünüyordu.

Krımov'un, Novikov'un, akrabalarının yanında değil, tek başına yaşıyordu. Bu özgür yalnızlıkta da bir mutluluk var gibi geliyordu. Ama sadece öyle geliyordu.

Moskova'da olması gereken pek çok halk komiserliği, kuruluş, gazetelerin yazı işleri bu sırada Kuybışev'de bulunuyordu. Burası, diplomatlarıyla, Bolşoy Balesi'yle, Moskovalı konuşmacılarıyla, yabancı gazetecileriyle Moskova'dan buraya taşınmış geçici bir başkentti.

Bu binlerce Moskovalı, evlerin, otellerin küçücük odalarına, yurtlara tıkışmışlar, her zamanki işleriyle uğraşıyorlardı. Şube müdürleri, daire başkanları, genel müdürler, halk komiserleri emirleri altındaki insanları ve halk ekonomisini yönetiyorlar, olağanüstü yetkili elçiler ve büyükelçiler şık arabalarına binip, Sovyet dış politikasının yöneticilerinin verdiği resepsiyonlara gidiyorlardı; Ulanova, Lemeşev, Mihaylov, bale ve opera seyircilerini sevindiriyorlardı; United Press Ajansı'nın temsilcisi Bay Shapiro, Sovyet Enformasyon Bürosu'nun Başkanı Solomon Abramoviç Lozovskiy'e çetrefil sorular soruyordu; yazarlar, yerli ve yabancı gazeteler ve radyolar için yazı yazıyorlar-

dı; gazeteciler, hastanelerden topladıkları belgelere dayanarak askerî konularda yazılar kaleme alıyorlardı.

Ancak burada Moskovalıların günlük yaşantısı çok farklıydı. Büyük Britanya'nın olağanüstü büyükelçisinin karısı Lady Cripps, bir otel lokantasında yemek fişiyle aldığı akşam yemeğinden çıkarken bitirmediği ekmeği ve şeker parçalarını gazete kâğıdına sarıyor ve kaldığı otel odasına götürüyordu; dünya çapındaki haber ajanslarının temsilcileri, yaralıların arasında itişip kakışarak pazarda dolaşıyorlar, birer deneme sigarası sararak özel yetiştirilmiş tütünün kalitesini uzun uzun tartışıyorlar ya da hamam kuyruğunda sürekli ayak değiştirerek dikiliyorlardı; konukseverlikleriyle ünlü yazarlar bir kadeh ev votkasının başında dünya meselelerini, edebiyatın geleceğini tartışıyorlar, tayın ekmeği atıştırıyorlardı.

Koskoca kuruluşlar Kuybışev'in dar katlarına tıkışmışlardı; en büyük Sovyet gazetelerinin yöneticileri, iş saatlerinden sonra çocukların derslerini yaptıkları, kadınlarınsa dikiş diktikleri masaların arkasında ziyaretçilerini kabul ediyorlardı.

Devlet erkânının tahliye nedeniyle buraya taşınmış bohemlerle oluşturduğu bu karışımda çekici bir yan vardı.

Yevgeniya Nikolayevna kayıt işleriyle ilgili olarak sayısız heyecan yaşadı.

Çalışmaya başladığı proje bürosunun şefi, sesi şırıltılı, sakin bir dereyi andıran, uzun boylu Yarbay Rizin, ikametgâh belgesi düzenlenmemiş bir işçiyi işe alan bir şefin sorumluluğu konusunda daha ilk günlerde mızırdanmaya başlamıştı. Rizin, Yevgeniya Nikolayevna'ya polise gitmesini söylemiş, çalıştığını gösteren bir de rapor vermişti.

Bölge polis karakolundaki görevli, Yevgeniya Nikolayevna'nın pasaportunu ve raporu aldı, sonuç için üç gün sonra gelmesini söyledi.

Söylenen günde Yevgeniya Nikolayevna, ancak pasaport ve ikametgâh işleri için polise gelmiş kişilerde görülebilecek özel bir yüz ifadesiyle bekleyen insanların oturduğu yarı karanlık koridora girdi. Gişeye yaklaştı. Tırnakları koyu kırmızı ojeli bir kadın eli ona pasaportunu uzattı, sakin bir ses, "Talebiniz reddedildi," dedi.

Pasaport masasının şefiyle konuşmak için sıraya girdi. Sıradaki insanlar, koridordan gelip geçen, dudakları boyalı, sırtlarına kalın ceket, ayaklarına çizme giymiş memur kızlara bakarak fısıltıyla konuşuyorlardı. Pardösü ve kep giymiş, boyun atkısının altından askerî gömleğinin yakası görünen bir adam acele etmeden, çizmelerini gıcırdatarak geçti, küçük bir anahtarla kapının İngiliz ya da Fransız kilidini açtı. Bu, pasaport masasının şefi Grişin'di. Görüşme başladı. Yevgeniya Nikolayevna, sırası gelen insanların, uzun bir bekleyişten sonra genellikle olduğu gibi, sevinmediklerini, kapıya doğru giderken son anda kaçmaya hazırlanıyormuş gibi sağa sola bakındıklarını fark etti.

Yevgeniya Nikolayevna beklerken annelerinin evinde oturdukları halde kaydı yapılmayan kızların, kardeşinin yanında kaydedilmesi reddedilen felçli bir kadının, bir savaş gazisine bakmak için gelen ve oturma belgesi alamayan bir kadının hikâyelerini dinledi.

Yevgeniya Nikolayevna, Grişin'in odasına girdi. Grişin hiçbir şey söylemeden ona sandalyeyi gösterdi, Yevgeniya Nikolayevna'nın belgelerine baktı:

"Talebiniz reddedilmiş, ne istiyorsunuz hâlâ?"

"Yoldaş Grişin," dedi Yevgeniya Nikolayevna ve sesi titredi, "lütfen anlayın, bu süre boyunca yiyecek kartım olmadı."

Grişin gözlerini kırpmadan ona bakıyordu, genç ablak yüzünde dalgın ve ilgisiz bir ifade vardı.

"Yoldaş Grişin," dedi Jenya, "nasıl bir durum ortaya çıktığını düşünün. Kuybışev'de Şapoşnikov Caddesi var.

Şapoşnikov benim babam, Samara'da devrim hareketinin kurucularından biridir, kızına oturma belgesi vermeyi reddediyorsunuz..."

Grişin'in sakin gözleri ona bakıyordu: Jenya'nın söylediklerini dinliyordu.

"Davetiye gerekiyor," dedi Grişin. "Davetiye olmadan yazmam."

"Ben zaten bir askerî kuruluşta çalışıyorum," dedi Jenya.

"Raporlarınızda görünmüyor ama bu durum."

"Peki bunun bir yardımı olur mu?"

Grişin isteksizce yanıtladı:

"Olabilir."

Yevgeniya Nikolayevna sabah işe gittiğinde Rizin'e, oturma belgesi talebinin reddedildiğini söyledi. Rizin kollarını iki yana açtı ve fışırtılı bir sesle konuşmaya başladı:

"Ah aptallar, ilk günden beri bizim için gerekli bir çalışanımız olduğunuzu, savunma niteliği taşıyan bir iş yaptığınızı anlamıyorlar mı?"

"Öyle ya," dedi Jenya. "Grişin, bizim kuruluşun Savunma Halk Komiserliği'ne bağlı olduğuna ilişkin bir yazı gerektiğini söyledi. Sizden bu yazıyı yazmanızı çok rica ediyorum, akşam yazıyı alıp polise gideceğim."

Bir süre sonra Rizin, Jenya'nın yanına geldi ve suçlu bir sesle, "İlgili organların veya polisin talepte bulunması gerekiyor," dedi. "Talep olmadan böyle bir yazı yazmam yasak."

Akşam polise gitti ve bir süre oturup sıra bekledikten sonra bir lütuf dilenir gibi gülümsediği için kendinden nefret ederek Grişin'e Rizin'den bir teyit yazısı talep etmesi için ricada bulundu.

"Hiçbir talep yazısı yazmaya niyetim yok," dedi Grîşin.

Rizin, Grişin'in reddettiğini duyunca üfleyip püfledi, düşünceli bir şekilde şöyle dedi:

"Biliyor musunuz, ne yapın edin, telefonla olsun benden talepte bulunmasını rica edin."

Ertesi akşam Jenya'nın bir zamanlar babasıyla tanışmış olan yazar Limonov'la görüşmesi gerekiyordu. İşten çıkıp hemen polise gitti, oturmuş sırasını bekleyenlerden "tam tamına bir dakikalığına" pasaport masası şefinin yanına girmesine, sadece bir soru sormasına izin vermelerini rica etti. İnsanlar omuz silkip bakışlarını kaçırdılar. Kalbi kırıldı:

"Eh, öyle olsun, ne yapalım, en son kim?"

O gün Jenya'nın polis karakolunda edindiği izlenimler son derece kötüydü. Bacakları şiş bir kadın pasaport masası şefinin odasında kriz geçirmişti. Kadın, "Size yalvarıyorum, size yalvarıyorum," diye avaz avaz bağırıyordu. Çolak bir adam Grişin'in odasında küfretmiş, ondan sonraki de gürültü kopartmıştı, adamın, "Çıkmayacağım," dediğini duymuşlardı. Ancak odadan çok hızlı bir şekilde çıkmıştı. Bu gürültü sırasında bir tek Grişin'in sesi duyulmamış, bir kez bile sesini yükseltmemişti, sanki o orada değildi de insanlar yalnız başlarına, kendi kendilerine bağırıp çağırıyor, tehditler savuruyorlardı.

Yevgeniya Nikolayevna, bir delikanlının, başıyla yaptığı "oturun" işaretine karşılık yüzünün aldığı sevecen ifadeden ve telaşla söylediği, "Çok teşekkür ederim," sözlerinden nefret ederek bir buçuk saat oturup sıra bekledi ve Grişin'den şefine telefon etmesini rica etti. Rizin önce numaralı, mühürlü yazılı bir talep olmadan teyit yazısı verme hakkı olup olmadığından emin olamamış, ama sonra kabul etmişti, "Falanca tarihli sözlü talebinize cevaben," diye belirtip teyit yazısını yazacaktı.

Yevgeniya Nikolayevna, iri, çıkıntılı yazısıyla Rizin'in telefon numarasını, adını, baba adını, unvanını, görevini, parantez içinde küçük bir yazıyla da "...'den ...'e kadar öğle tatili" yazdığı daha önceden hazırlanmış bir

notu Grişin'in önüne koydu. Fakat Grişin önüne konulan nota bakmadı ve, "Hiçbir talep yapmayacağım," dedi.

"Ama neden?" diye sordu Jenya.

"Yasak."

"Yarbay Rizin, sözlü de olsa talep olmadan teyit yazısı verme hakkı olmadığını söylüyor."

"Hakkı yoksa yazmasın."

"Ama ben ne yapacağım?"

"Ben nereden bileyim."

Jenya, Grişin'in sakinliği yüzünden şaşkına dönmüştü. Sinirlenmiş, Jenya'nın kafasızlığına kızmış olsaydı sanki daha kolay olacaktı. Oysa o, yarı dönük durumda, gözkapaklarını oynatmadan oturmuş, hiç acele etmiyordu.

Erkekler, Yevgeniya Nikolayevna'yla konuşurken onun güzel bir kadın olduğunu her zaman fark ederlerdi, Jenya bunu her zaman hissederdi. Ama Grişin ona gözleri yaşaran yaşlı bir kadına ve malullere bakar gibi bakıyordu, Jenya onun odasına girerken artık bir insan, genç bir kadın değil, sadece ricada bulunmaya gelen biriydi.

Kendi zayıflığına, onunsa betonarme gücünün büyüklüğüne şaşıp kalmıştı. Yevgeniya Nikolayevna sokakta yürüyor, bir saatten fazla geciktiği Limonov'la buluşmasına gitmek için acele ediyordu, ama acele ederken de yapacağı görüşmeye artık sevinmiyordu. Polis karakolunun koridorundaki kokuyu duyuyordu, gözlerinde orada bekleyen insanların yüzleri, Stalin'in donuk bir elektrik ışığıyla aydınlatılmış portresi ve yanında Grişin vardı. Sakin, basit, kendi ölümlü ruhuna devlet granitinin sonsuz gücünü çekmiş Grişin.

Şişman, uzun boylu, geniş kelinin çevresindeki kıvırcık delikanlı saçlarıyla kocaman kafalı Limonov, Jenya'yı sevinçle karşıladı.

Jenya'nın paltosunu çıkarmasına yardım ederken, "Gelmeyeceksiniz diye korkuyordum," dedi.

Jenya'ya Aleksandra Vladimirovna hakkında sorular sormaya başladı:

"Daha üniversite öğrenciliği yıllarımdan beri anneniz benim için mert bir Rus kadını örneğidir. Kitaplarımda ondan hep söz ediyorum, yani aslında ondan değil de, yani genel olarak, anlarsınız işte."

Sesini alçaltıp, kapıya doğru bir göz attıktan sonra sordu:

"Dmitriy'le ilgili bir şey duydunuz mu?"

Sonra resim sanatından konuşmaya başladılar ve birlikte Repin'e sövüp saydılar. Limonov elektrik ocağında omlet yapmaya girişti, ülkenin en iyi omlet uzmanı olduğunu, National lokantasındaki aşçının omleti ondan öğrendiğini söyledi.

Jenya'ya omlet ikram ederken, "Ee, nasıl olmuş?" diye endişeyle sordu ve derin bir iç çekip ekledi: "Ne yalan söyleyeyim, yemek yemeyi seviyorum."

Poliste edindiği izlenimlerin baskısı ne kadar da büyükmüş! Jenya, kısa bir süre sonra yaşlıca, esprili, sanatsever iki kişinin daha geldiği, Limonov'un kitaplarla ve dergilerle dolu sıcak odasına girerken buz kesmiş bir yürekle hâlâ Grişin'i hissediyordu.

Ancak özgür, zekice sözlerin gücü büyüktü ve Jenya Grişin'i de, sıra bekleyen kederli yüzleri de ara ara unutuyordu. Hayatta Rublev'le, Picasso'yla Aytmatov'un ve Pasternak'ın şiirleriyle, Bulgakov'un oyunlarıyla ilgili konuşmalardan başka bir şey yokmuş gibiydi.

Sokağa çıktı ve zekice konuşmaları hemen unuttu.

Grişin, Grişin... Evde hiç kimse onunla oturma belgesi alıp almadığı konusunu konuşmadı, hiç kimse oturma izniyle ilgili damgalı pasaport ibrazı istemedi. Ama yapmacık bir şekilde sokulgan, sesi de aşırı derecede yapmacık, uzun burunlu, her zaman cana yakın ve girişken bir kadın olan kapıcı Glafira Dmitriyevna sanki bir-

kaç gündür kendisini izliyor gibiydi. Glafira Dmitriyevna'yla her karşılaştığında onun koyu renk, hem sevecen, hem sert gözlerine baktığında Jenya korkuyordu. O evde yokken Glafira Dmitriyevna'nın yedek anahtarla odasına girdiğini, belgelerini karıştırdığını, polise verdiği dilekçelerin kopyasını çıkardığını, mektuplarını okuduğunu sanıyordu.

Yevgeniya Nikolayevna kapıyı ses çıkarmadan açmaya çalışıyor, kapıcı kadınla karşılaşmaktan korkarak koridorda parmaklarının ucuna basarak yürüyordu. "Yasaları niçin çiğniyorsunuz, ben sizin sorumluluğunuzu üstüme almak zorunda mıyım?" deyiverecekti sanki her an ona.

Yevgeniya Nikolayevna sabah Rizin'in odasına uğradı, ona pasaport masasındaki yeni başarısızlığını anlattı.

"Kazan'a gitmek için vapur bileti almama yardım edin, aksi takdirde beni pasaport rejimini ihlal etmekten turba işletmesine sürerler herhalde."

Rizin'den tekrar teyit yazısı istemedi, alaycı ve öfkeli konuştu.

Alçak sesli, uzun boylu, yakışıklı adam korkaklığından utanarak Jenya'ya bakıyordu. Jenya onun hüzünlü, tatlı bakışını hep üzerinde hissediyordu, Rizin omuzlarına, bacaklarına, boynuna, ensesine bakıyordu ve Jenya bu ısrarlı, hayranlık dolu bakışı, omuzlarıyla, ensesiyle hissediyordu. Ancak giden ve gelen evrak trafiğini düzenleyen yasanın gücü anlaşılan şaka götürmeyecek kadar büyüktü.

Öğleyin Rizin, Jenya'nın yanına geldi ve hiçbir şey söylemeden çizim kâğıdının üstüne gizli kaydı olan bir teyit yazısı koydu.

Jenya da aynı şekilde hiçbir şey demeden ona baktı ve gözleri yaşlarla doldu.

"Gizli bölüm aracılığıyla rica ettim," dedi Rizin,

"ama umudum yoktu, derken birden müdürün onayını aldım."

İş arkadaşları onu kutluyorlar, "Sonunda sıkıntılarınız bitti," diyorlardı.

Jenya polise gitti. Sıradaki insanlar başlarını eğerek onu selamlıyorlar, bazıları onu tanıyordu, "Ee, durum nedir?.." diye soruyorlardı.

Birkaç ses, "Sıraya girmeden geçin... sizinki bir dakikalık iş, yine iki saat ne diye bekleyesiniz ki," diyordu.

Yazı masası, kahverengi dallarıyla kaba bir ağaç resminin bulunduğu kasa, Jenya'ya eskisi kadar kasvetli, eskisi kadar resmî görünmedi.

Grişin, Jenya'nın telaşlı parmaklarının gerekli belgeyi önüne koyuşuna baktı, zor fark edilen bir memnuniyetle başını eğdi:

"Tamam, pasaportu, teyit yazısını bırakın, üç gün sonra görüşme saatlerinde kayıt bölümünden belgeleri alın."

Sesi her zamanki gibiydi, ama Jenya'ya, Grişin'in parlak gözleri gönlünü alırcasına gülümsüyormuş gibi geldi.

Eve doğru yürüyor, Grişin'in iyi şeyler yapabilen ve gülümseyen, herkes gibi biri olduğunu düşünüyordu. Katı yürekli bir adam değildi ve Jenya pasaport masası şefi hakkında hep kötü şeyler düşündüğü için utandı.

Üç gün sonra tırnakları koyu kırmızı boyalı büyük bir kadın eli küçük bir pencereden ona, içinde düzgün bir şekilde yerleştirilmiş belgelerin bulunduğu pasaportu uzattı. Jenya okunaklı bir yazıyla yazılmış olan kararı okudu: "Söz konusu evle ilişkisi olmadığından oturma belgesi reddedilmiştir."

"İtoğluit," dedi Jenya yüksek sesle ve kendini tutamayarak devam etti: "Küstah, merhametsiz cani!"

Sıra bekleyenlere doğru imzalanmamış pasaportu havada sallayarak bağıra bağıra konuşuyordu, onlardan destek istiyordu, ama başlarını çevirdiklerini görüyordu.

İsyan ruhu parlamıştı bir an içinde, umutsuzluk ve kızgınlık ruhu. 1937'nin sonlarına doğru, Butırka Hapishanesi'nin yarı karanlık bekleme odasında, Sokolniki'deki Matroskaya Tişina'da yazışma hakkı olmayan hükümlülerle ilgili teyit belgeleri için bekleyen, umutsuzluktan aklını kaçırmış kadınlar da zaman zaman işte böyle bağırıyorlardı.

Koridorda duran bir polis, Jenya'yı dirseğinden tuttu, kapıya doğru itmeye başladı.

"Bırakın beni, dokunmayın bana!" dedi ve kolunu kurtarıp, polisi iterek kendinden uzaklaştırdı.

"Yurttaş," dedi kısık bir sesle polis, "kesin şunu, on yıla mahkûm ettirmeyin kendinizi!"

Polisin gözlerinde anlayışlı, merhametli bir ifade görünüp kaybolmuş gibi geldi Jenya'ya.

Hızla çıkış kapısına doğru yürüdü. Sokakta insanlar ona çarparak yürüyorlardı, hepsinin oturma kaydı vardı, hepsinin yiyecek kartı vardı...

Gece düşünde bir yangın gördü, yerde yatan, yüzü toprağa gömülmüş yaralı bir adamın üstüne eğiliyordu, adamı sürükleyerek taşımaya çalışıyordu ve yüzünü görmese de onun Krımov olduğunu anlıyordu.

Bitkin, yorgun bir halde uyandı.

"Bir an önce gelse," diye düşünüyordu, üstünü giyinirken. "Bana yardım et, bana yardım et," diye mırıldanıyordu.

Ve gece düşünde kurtardığı Krımov'u değil, yazın Stalingrad'da gördüğü Novikov'u delicesine, canı yanarcasına istiyordu.

Oturma belgesiz, yiyecek kartsız, kapıcı, ev yöneticisi Glafira Dmitriyevna'nın karşısında sonsuz bir korku içinde geçen bu hukuksuz yaşam çok ağırdı, dayanılmaz bir acı veriyordu. Jenya mutfağa herkes uyuduğu zaman sessizce süzülerek giriyor, sabah da komşular uyanma-

dan elini yüzünü yıkamaya çalışıyordu. Komşular onunla konuşmaya başladıklarında ise sesi kendi sesi değil, bir Baptist'inki gibi iğrenç şekilde tatlı oluyordu.

Jenya öğleden sonra istifa dilekçesi yazdı.

Pasaport Dairesi'nde talebin reddedilmesinden sonra bir polis komiserinin eve geldiğini ve Kuybışev'in üç gün içinde terk edilmesi üzerine bir taahhütname aldığını duydu. Taahhütnamenin metninde, "Pasaport rejimini ihlal suçunu işleyenlerin tabi oldukları..." yazıyordu. Jenya "tabi olmak..." istemiyordu. Kuybışev'den gitmesi gerektiğini kabul etti. Bir anda içi rahatladı, Grişin de, Glafira Dmitriyevna da, onun çürük zeytin gibi yumuşak gözleri de artık onu üzmüyor, korkutmuyordu. Hukuksuzluktan vazgeçmiş, yasaya boyun eğmişti.

Dilekçeyi yazdığı ve Rizin'e götürmeye niyetlendiği sırada telefona çağırdılar. Limonov arıyordu.

Ertesi gün akşam boş olup olmadığını sordu, Taşkent'ten bir adam gelmişti, oradaki yaşamı çok gülünç bir şekilde anlatıyordu, Limonov'a Aleksey Tolstoy'un selamını getirmişti. Jenya'nın burnuna tekrar başka bir yaşamın kokusu geldi.

Jenya, aslında böyle bir niyeti olmasa da oturma belgesiyle ilgili işlerini anlattı Limonov'a.

Limonov, sözünü kesmeden onu dinledi, sonra şöyle dedi:

"İşte bir öykü, hatta meraklı bir öykü: Kuybışev'de babasının adını taşıyan bir cadde var, ama kızını buradan kovuyorlar, oturma izni vermiyorlar. İlginç, çok ilginç."

Biraz düşünüp şöyle dedi:

"Bakın Yevgeniya Nikolayevna, istifa dilekçenizi bugün vermeyin, akşam *obkom* sekreterinin toplantısına katılacağım ve ona sizin meselenizi anlatacağım.

Jenya teşekkür etti, ama Limonov'un almacı bırakır bırakmaz onu unutacağını düşündü. Yine de Rizin'e di-

lekçesini vermedi, sadece kendisi için askerî bölge karargâhı vasıtasıyla Kazan'a vapur bileti bulup bulamayacağını sordu.

"Bundan kolay ne var," dedi Rizin ve kollarını iki yana açtı. "Polis organlarıyla başımız dertte. Ne yaparsın, Kuybışev özel rejime tabi, onların da ellerinde özel talimatlar var."

Jenya'ya sordu:

"Bu akşam boş musunuz?"

"Hayır, işim var," diye öfkeyle karşılık verdi Jenya.

Eve gidiyor ve yakında annesini, kız kardeşini, Viktor Pavloviç'i, Nadya'yı göreceğini, Kazan'ın ona Kuybışev'den daha iyi geleceğini düşünüyordu. Polis karakoluna girerken neden o kadar üzüldüğüne, korkudan donup kaldığına hayret ediyordu. Reddettilerse reddettiler, tükür gitsin... Novikov'dan mektup gelirse, komşulardan mektubu Kazan'a göndermelerini rica edebilir.

Sabah daha işe gider gitmez Jenya'yı telefona çağırdılar ve kibar bir ses, oturma belgesiyle ilgili işlemleri halletmek üzere kent polisi pasaport masasına uğramasını rica etti.

25

Jenya ev sakinlerinden biriyle, Şarogorodskiy'le tanışmıştı. Şarogorodskiy, sert bir şekilde döndürdüğünde mermer beyazı başı sanki ince boynundan koparak gürültüyle yere düşecekmiş gibi geliyordu insana. Jenya yaşlı adamın yüzündeki solgun derinin yumuşak bir maviye çaldığını fark etmişti. Derisinin maviliğiyle gözlerinin soğuk mavisinin birleşimi Jenya'nın çok ilgisini çekiyordu;

ihtiyar, yüksek asilzadelikten geliyordu ve onu mavi renkte resmetmek gerektiği düşüncesi Jenya'yı güldürüyordu.

Vladimir Andreyeviç Şarogorodskiy, savaştan önce savaşta olduğundan daha kötü yaşıyordu. Şimdi önemsiz de olsa bir işi vardı. Sovyet Enformasyon Bürosu ona Dmitriy Donskoy, Suvorov ve Uşakov'la, Rus subaylarının gelenekleriyle, Tyutçev, Baratınskiy gibi on dokuzuncu yüzyıl şairleriyle ilgili yazılar ısmarlamıştı.

Vladimir Andreyeviç, Jenya'ya anne tarafından çok eski, Romanovlardan bile daha eski bir prens soyundan geldiğini söylemişti.

Gençliğinde yerel yönetimde çalışmış ve büyük toprak sahiplerinin oğullarına, köy öğretmenlerine ve genç papazlara en mükemmel Voltercilik ve Çaadayevcilik vaazları vermişti.

Vladimir Andreyeviç Jenya'ya bundan kırk dört yıl önce ildeki asilzadelerin başkanıyla yaptığı bir konuşmayı anlatmıştı. "Siz, Rusya'nın en eski ailelerinden birinin temsilcisi olarak köylülere maymundan geldiğimizi kanıtlamaya çalışıyorsunuz. Köylü size, peki ya büyük prensler, ya çarın oğlu, çariçe, çarın kendisi nerden geliyor, diye soruyor."

Vladimir Andreyeviç akıllara durgunluk vermeyi sürdürmüş ve konu Taşkent'e sürgüne gönderilmesiyle son bulmuş. Bir yıl sonra affedilmiş ve İsviçre'ye gitmiş. Orada pek çok devrimciyle tanışmış, Bolşevikler de, Menşevikler de, eserler de, anarşistler de bu tuhaf prensi tanıyorlarmış. Tartışmalara ve toplantılara gitmiş, bazılarının hoşuna gidiyormuş, ama hiçbiriyle anlaşamıyormuş. Bu sırada Bund[1] üyesi kara sakallı bir Yahudi öğrenci olan Lipets'le arkadaşlık etmiş.

1. Litvanya, Polonya ve Rusya'nın ortak Yahudi işçi birliği. (Ç.N.)

Birincî Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre önce Rusya'ya dönmüş ve malikânesine yerleşmiş, zaman zaman *Nijegorodskiy Listok*'ta tarihî ve edebî konular üzerine yazıları yayımlanıyormuş.

Çiftlik işleriyle ilgilenmiyormuş, yurtluğu annesi yönetiyormuş.

Şarogorodskiy, malikânesine köylülerin el sürmedikleri tek büyük toprak sahibiymiş. Yoksullar Komitesi ona bir araba yükü odun ayırmış ve kırk baş lahana vermiş. Vladimir Andreyeviç evin tek ısıtılan ve camları olan odasında oturup şiir okuyor ve yazıyordu. Jenya'ya bir şiirini okumuştu. Şiirin adı "Rusya"ydı:

Çılgın bir kaygısızlık
Dört bir yanda.
Bir ova. Sonsuz.
Bağırıyor uğursuzca kargalar.

İşret. Yangınlar. Gizlilik.
Kör bir aldırmazlık.
Ve her yanda kendine özgülük
Ve korkunç bir azamet.

Sözcükleri tane tane söyleyerek ve noktaları, virgülleri koyarak, geniş alnının dar görünmemesi için uzun kaşlarını yukarı kaldırarak okuyordu.

Şarogorodskiy, 1926'da Rus edebiyat tarihi dersleri vermeyi aklına koymuş, Demyan Bednıy'ı yerin dibine batırmış ve Fet'i göklere çıkarmış, o zamanlar moda olan yaşamın güzelliği ve gerçekliğiyle ilgili tartışmalara katılmış, her türlü devlete karşı olduğunu açıklamış, Marksizmi sınırlı bir öğreti olarak ilan etmiş, Rus ruhunun acıklı yazgısından söz etmiş, devlet kesesinden tekrar Taşkent'e gidene dek konuşup tartışmış. Orada teorik

bir tartışmada coğrafi kanıtların sahip olduğu güce hayret ederek yaşamış ve ancak 1933 yılının sonunda Samara'ya, ablası Yelena Andreyevna'nın yanına taşınma izni almış. Ablası savaştan kısa bir süre önce ölmüş.

Şarogorodskiy, Jenya'yı hiçbir zaman odasına buyur etmiyordu. Ancak bir gün Jenya, Prens'in odasına bir göz attı: Kitap ve gazete yığınları köşelerde tepeler halinde yükseliyordu, eski koltuklar neredeyse tavana kadar üst üste yığılmıştı, yaldız çerçeveli portreler yerlerdeydi. Kırmızı kadife kaplı divanın üzerinde pamukları topak topak dışarı fırlamış bir yorgan duruyordu.

Hareketleri yumuşak, pratik yaşam konularında beceriksiz bir adamdı. Böyle insanlardan çocuk ruhlu, melek gibi adam diye söz edilir. Fakat o, aç bir çocuğun ya da bir lokma ekmek için el açan üstü başı perişan yaşlı bir kadının yanından sevgili şiirlerini mırıldanarak kayıtsızca geçebilirdi.

Fet ve Vladimir Solovyev hayranı bu yaşlı adam, her ne kadar Komintern üyesi Krımov'a çok benzemese de Şarogorodskiy'i dinlerken sık sık ilk kocasını anımsıyordu Jenya.

Onu şaşırtan, Rus kır resmine ve masallarına, Fet'in ve Tyutçev'in şiirlerine karşı ilgisi olmayan Krımov'un tıpkı yaşlı Şarogorodskiy gibi tam bir Rus olmasıydı. Gençliğinden beri Krımov için Rus yaşamında değer taşıyan her şey, Rusya'yı onlarsız düşünemeyeceği adlar, Şarogorodskiy'in umursamadığı, hatta zaman zaman düşmanca karşıladığı şeylerdi.

Şarogorodskiy için Fet Tanrı'ydı, öncelikle bir Rus tanrısıydı. Onun için Finist-Parlak Şahin[1] masalları da, Glinka'nın "Kuşku"su da aynı şekilde tanrısaldı. Dante'ye

1. Rus folklorunda bir masal kahramanı. (Ç.N.)

ne kadar hayran olursa olsun onun için Dante, Rus müziğinin, Rus şiirinin ilahîliğinden yoksundu. Krımov ise Dobrolyubov'la Lassalle, Çernişevski'yle Engels arasında fark görmezdi. Onun için Marx, Rus dâhilerinin hepsinden üstündü, onun için Beethoven'in *Eroica* senfonisi Rus müziğine karşı kesinlikle zafer kazanırdı. Belki bir tek Nekrasov, onun için bir istisnaydı, dünyada en birinci şairdi. Şarogorodskiy sanki sadece Krımov'u değil, Nikolay Grigoryeviç Krımov'la arasındaki ilişkinin sonunun ne olacağını anlamasına da yardım ediyormuş gibi geliyordu Yevgeniya Nikolayevna'ya zaman zaman.

Şarogorodskiy'le konuşmak Jenya'nın hoşuna gidiyordu. Konuşma genellikle tehlike uyarıları yapan bültenlerle başlıyordu, sonra Şarogorodskiy Rusya'nın yazgısı üzerine yorumlara girişiyordu.

"Rus aristokrasisi," diyordu, "Rusya'ya karşı suçludur Yevgeniya Nikolayevna, ama Rusya'yı sevmeyi de bilmiştir. Bu birinci savaşta hiçbir şeyimizi bağışlamadılar, aptallarımızı, dangalaklarımızı, mıymıntı pisboğazlarımızı, Rasputin'i, ıhlamurlu caddeleri, umursamazlığı, kara izbeleri, çarıkları her bir şeyi karşımıza çıkarttılar. Ablamın altı oğlu Galiçya'da, yaşlı ve hasta ağabeyim Doğu Prusya'da savaşta öldü, ama tarih onları bu hesaba katmadı. Oysa katması gerekirdi."

Jenya, onun edebiyatla ilgili çağdaş yorumlara hiç benzemeyen düşüncelerini dinliyordu sık sık. Fet'i, Puşkin ve Tyutçev'den üstün tutuyordu. Kuşkusuz Fet'i, Rusya'da hiç kimsenin tanımadığı kadar iyi tanıyordu, hatta Fet bile yaşamının sonuna doğru kendisiyle ilgili olarak Vladimir Andreyeviç'in bildiklerinin hepsini anımsamazdı.

Lev Tolstoy'u aşırı gerçekçi buluyor ve şiirselliğini kabul etse de Tolstoy'u beğenmiyordu. Turgenyev'i beğeniyordu, ama yeteneğini yeterince derin bulmuyordu.

Rus düzyazısında en çok hoşuna gidenler Gogol ve Leskov'du.

Belinski ve Çernişevski'yi Rus şiirinin ilk katilleri sayıyordu.

Jenya'ya Rus şiiri dışında hepsi de "s" harfiyle başlayan üç şeyi sevdiğini; bunların şeker, güneş ve uyku[1] olduğunu söylemişti.

"Bir tek şiirimin basıldığını bile göremeden mi öleceğim?" diye soruyordu.

Yevgeniya Nikolayevna bir gün işten dönerken Limonov'a rastladı. Limonov, boynunda iki yana sallanan parlak, kareli atkısı, sırtında önü açık duran kışlık paltosuyla bastonuna dayanarak yürüyordu sokakta. Bu iriyarı adam Kuybışev kalabalığının arasında kunduz kürkünden boyar şapkasıyla çok garip görünüyordu.

Limonov, Jenya'yı evine kadar götürdü. Jenya da onu içeri, çay içmeye davet etti. Limonov dikkatle Jenya'ya baktı ve, "Ne yapalım, teşekkür ederim, aslında oturma belgesi için bana bir yarım litrelik borçlusunuz ama," dedi ve merdiveni soluk soluğa tırmanmaya koyuldu.

Limonov, Jenya'nın küçük odasına girdi ve, "Evet, burası gövdem için dar, ama düşüncelerim için geniş olacak belki de," dedi.

Birden Jenya'yla hiç doğal olmayan bir sesle konuşmaya, kendi aşk kuramını, aşk ilişkileri kuramını anlatmaya başladı.

"Vitamin eksikliği, ruhsal vitamin eksikliği!" dedi soluk soluğa. "Anlarsınız işte bu da şiddetle tuz yalamak isteyen öküzlerin, ineklerin, geyiklerinki gibi kuvvetli bir açlık. Bende olmayan, yakınlarımda, karımda olmayan bir şeyi aşkımın hedefindeki kişide arıyorum. Vitamin

1. Sırasıyla *sahar, solntse, son.* (Ç.N.)

eksikliğinin nedeni insanın karısıdır. Ve bir erkek yıllarca, on yıllarca karısında bulamadığı şeyi sevgilisinde bulmak ister açgözlülükle. Anlıyor musunuz?"

Jenya'nın elini tuttu ve okşamaya başladı, sonra omzunu okşadı, boynuna, ensesine dokundu.

"Beni anlıyor musunuz?" diye soruyordu sokularak. "Her şey çok basit. Ruhsal vitamin eksikliği!"

Jenya, tırnakları cilalı iri beyaz elin omzundan göğsüne doğru gezinmesine gülen, şaşkın gözlerle baktı:

"Anlaşılan vitamin eksikliği sadece ruhsal değil, fiziksel de," dedi ve bir birinci sınıf öğretmeninin ders anlatan sesiyle ekledi: "Bana pençe atmamalısınız, gerçekten atmamalısınız."

Limonov şaşkın şaşkın Jenya'ya baktı ve utanacağı yerde gülmeye başladı. Jenya da onunla birlikte gülüyordu.

Çay içtiler ve ressam Saryan'dan konuştular. İhtiyar Şarogorodskiy kapıyı çaldı.

Limonov'un Şarogorodskiy'in adını falancanın müsveddelerinden ve filancanın arşivde saklanan mektuplarından bildiği ortaya çıktı. Şarogorodskiy, Limonov'un kitaplarını okumamış, ama adını duymuştu. Limonov adı, askerî ve tarihî konular üzerine yazı yazanların gazetelerde yayımlanan listelerinde genellikle yer alıyordu.

Konuşuyorlar, coşuyorlar, aralarındaki ortaklığı hissedip seviniyorlardı ve konuşmalarında Solovyev, Merejkovskiy, Rozanov, Hippius, Belıy, Berdyayev, Ustryalov, Balmont, Milyukov, Yevreinov, Remizov, Vyaçeslav İvanov adları geçiyordu.

Jenya bu iki adamın adeta batık bir kitap, tablo, felsefi sistem, tiyatro temsilleri... dünyasını dipten çıkardıklarını düşündü.

Limonov ise onun aklından geçirdiği düşünceyi birden yüksek sesle yineledi:

"Sizinle sanki denizin dibinden Atlantis'i çıkardık."

Şarogorodskiy kederle başını eğdi:

"Evet evet, ama Rus Atlantisi'nin araştırıcısı sizsiniz, bense onunla birlikte okyanus dibine inmiş bir sakiniyim."

"Olsun," dedi Limonov, "savaş kimilerini Atlantis'ten yüzeye çıkardı."

"Evet," dedi Şarogorodskiy, "Komintern kurucuları savaş saatinde aziz Rus toprağı sözlerini yinelemekten daha iyi bir şey bulamamışlardı."

Gülümsedi.

"Durun bekleyin, savaş zaferle bitecek ve o zaman enternasyonalistler 'Anamız Rusya tüm dünyanın başıdır,' diye açıklamalar yapacaklar."

Tuhaf şey, Yevgeniya Nikolayevna, onların bu kadar canlı, uzun uzun, esprili konuşmalarının tek nedeninin bu görüşmeye sevinmeleri, her ikisine de yakın bir konu bulmaları olmadığını hissediyordu. İkisinin de, yani çok yaşlı olanın da, orta yaşlının da kendisinin onları dinlediğini, ikisinin de kendisinden hoşlandığını sürekli olarak hissettiklerini anlıyordu. Bu yine de garip bir durumdu. Garip başka bir şey de onun bu duruma son derece ilgisiz kalması, hatta gülünç bir şey olarak görmesi, aynı zamanda da hiç ilgisiz kalmaması, hatta hoşuna gitmesiydi.

Jenya onlara bakıyor ve şöyle düşünüyordu: "Kendimi anlamam mümkün değil... Neden geçmiş yaşamım için bu kadar acı çekiyorum, Krımov'a neden bu kadar acıyorum, neden ısrarla onu düşünüyorum?"

Bir zamanlar Krımov'un anlattığı Komintern üyesi o Alman ve İngilizler kendisine nasıl o kadar yabancı geliyorsa, şimdi de alaycı bir dille Kominterncilerden söz eden Şarogorodskiy'i aynı sıkıntıyla ve kinle dinliyordu. Limonov'un vitamin eksikliği kuramı da bunu anlamaya

yardımcı olmuyordu. Bu işlerde kuramdan söz edilemezdi zaten...

Birdenbire, sürekli Krımov'u düşünmesinin ve onun için kaygılanmasının tek nedeninin hemen hemen hiç aklına getirmediğini sandığı başka bir adama duyduğu özlem olduğunu düşündü.

"Yoksa onu sahiden seviyor muyum?" diye hayretini belirtti.

26

Gece Volga üzerinde gökyüzü bulutlardan arınmıştı. Vadilerdeki yoğun sisle ayrılmış tepeler yıldızların altında ağır ağır yüzüyordu.

Arada bir göktaşları kayıyordu ve Lyudmila Nikolayevna sessizce, "Tolya ölmesin," diyordu.

Bu, onun tek dileğiydi, göklerden başka hiçbir şey istemiyordu... Bir zamanlar, daha Fizik-Matematik Fakültesi'nde okurken Astronomi Enstitüsü'nde hesaplama uzmanı olarak çalışıyordu. O zaman göktaşlarının farklı aylarda Dünya'yla karşılaşan Perseidler, Orionidler, galiba Geminidler, Leonidler gibi yağmurlar halinde hareket ettiklerini öğrenmişti. Ekimde, kasımda hangi göktaşı yağmurunun Dünya'yla karşılaştığını artık unutmuştu. Tek dileği vardı, Tolya ölmesin!

Viktor, insanlara yardım etmeyi sevmemekle, kocasının akrabalarına kötü davranmakla suçluyordu onu, eğer Lyudmila istemiş olsaydı Anna Semyonovna'nın onlarla birlikte yaşayacağını ve Ukrayna'da kalmayacağını düşünüyordu.

Kamptan salıverip, sürgüne gönderdiklerinde Vik-

tor'un kuzeninin gece onlarda kalmasını istememişti, apartman yönetiminin bunu öğrenmesinden korkmuştu. Lyudmila biliyordu, babası öldüğü zaman Lyudmila'nın Gaspra'da olduğunu ve tatilini yarıda kesmediğini, Moskova'ya cenaze töreninden iki gün sonra geldiğini annesi unutmuyordu.

Annesi arada bir Lyudmila'yla Dmitriy hakkında konuşur, Dmitriy'in başına gelenler onu dehşete düşürürdü.

"Doğru, açık sözlü bir çocuktu, hayatı boyunca da öyle kaldı. Ve birden bir casusluk, Kaganoviç'i ve Voroşilov'u öldürme hazırlığı... Kime lazımsa vahşi, korkunç bir yalan. Samimi, şerefli insanları mahvetmek kimin işine yarar?.."

Bir gün annesine şöyle demişti: "Mitya'ya tam olarak kefil olamazsın. Suçu olmayanı hapse atmazlar." Annesinin ona nasıl baktığını şimdi anımsıyordu.

Lyudmila, annesine Dmitriy'in karısıyla ilgili olarak şuna benzer bir şey söylemişti:

"Hayatım boyunca onu çekemedim, sana açıkça söylüyorum, şimdi de ona katlanamıyorum.

Annesinin yanıtını şimdi yine anımsamıştı:

"Bunun ne demek olduğunu bilirsin: Kocasını ihbar etmediği için karısına on yıl hapis cezası!"

Sonra sokakta bulduğu bir köpek yavrusunu eve getirdiğini, Viktor'un bu yavruyu almak istemediğini ve Viktor'a şöyle bağırdığını anımsadı:

"Sen taş yüreklinin birisin!"

Viktor ise ona şu yanıtı vermişti:

"Ah Lyuda, benim istediğim senin genç ve güzel olman değil, istediğim tek şey iyi yürekliliğinin sadece kedilere ve köpeklere karşı olmaması."

Şimdi güvertede otururken hayatı boyunca duyduğu acı sözleri ilk kez bencillik etmeden, başkalarını suç-

lamak istemeden anımsıyordu... Bir gün kocası telefonda gülerek, "Kedi yavrusunu aldığımızdan beri karımın tatlı sesini duyuyorum," demişti.

Annesi bir gün ona, "Lyuda, dilencileri nasıl geri çevirebiliyorsun, düşünsene aç biri senden, yani tok birinden bir şey istiyor..." demişti.

Ama o eli sıkı biri değildi. Konuk ağırlamayı severdi, tanıdıkları arasında yemekleri ün salmıştı.

Gece güvertede oturmuş ağlarken hiç kimse onu görmedi. Varsın, varsın duygusuz olsun, öğrendiği her şeyi unuttu, hiçbir işe yaramıyor, artık hiç kimseye kendini beğendiremiyor, şişmanladı, saçları kırlaştı ve yüksek tansiyonu var, kocası onu sevmiyor, bu yüzden kocasına kalpsiz biri olarak görünüyor. Tek isteği Tolya ölmesin! Her şeyi kabul etmeye, yakınlarının kendisine yükledikleri bütün kötü şeylerden pişmanlık duymaya hazır, yeter ki o ölmesin!

Niçin hep ilk kocasını anımsıyor? Neredédir, onu nasıl bulabilir? Niçin kocasının kız kardeşine, Rostov'a mektup yazmadı, şimdi yazamaz, Almanlar var. Kız kardeşi, eski kocasına Tolya'yı haber verirdi.

Gemi makinesinin gürültüsü, güvertenin arada bir sarsılması, suyun sesi, gökyüzünde yıldızların parlaması, her şey birbirine karışıp birleşiyordu ve Lyudmila Nikolayevna'nın içi geçiyordu.

Şafak sökmek üzereydi. Volga'nın üstündeki sis dalgalanıyordu, bütün canlılar bu sisin içinde boğulmuş gibiydi. Birden güneş doğdu, sanki bir umut patlaması olmuştu! Gökyüzünün görüntüsü suya yansıdı, karanlık sonbahar suyu soluk almaya başladı, güneş sanki nehirdeki dalgalara avaz avaz bağırır gibiydi. Kıyı yamacı gecenin ayazıyla iyice tuzlanmıştı, kızıla çalan ağaçlar kırağıların içinden ayrı bir neşeyle bakıyordu. Birden rüzgâr çıktı, sis kayboldu, dünya cam gibi oldu, iyice saydamlaş-

tı; ne parlak güneşte, ne de suyun ve göğün maviliğinde bir sıcaklık vardı.

Dünya çok büyüktü, üzerindeki orman uçsuz bucaksız değildi, başı da sonu da görünüyordu, Dünya ise uzayıp gidiyordu.

İçindeki acı da Dünya gibi çok büyük ve sonsuzdu.

Birinci mevki kamaralarında Kuybışev'e giden, haki renkli gocuklarıyla, gri astragandan albay şapkalarıyla halk komiserliği yöneticilerini görüyordu. İkinci mevki kamaralarında rütbeye göre üniforma giymiş önemli eşler, önemli kayınvalideler yolculuk ediyordu, sanki eşler için ayrı, kayınvalideler için ayrı üniforma vardı. Eşler kürk manto giymiş, beyaz, tüylü şallar almışlardı, kayınvalideler ve annelerin üstünde siyah astragan yakalı mavi çuhadan palto, kahverengi şal vardı. Yanlarında halinden hoşnutsuz, sıkıntılı sıkıntılı çevrelerine bakan çocuklar yolculuk ediyordu. Bu yolcularla birlikte seyahat eden yiyecekler kamara pencerelerinden görülüyordu. Lyudmila'nın deneyimli gözü torbaların içinde ne olduğunu kolaylıkla anlıyordu; sepetlerde, ağzı lehimli kutularda, boğazı mühürlü koyu renk büyük şişelerde bal ve eritilmiş yağ Volga'dan aşağı doğru yol alıyordu. Güvertede gezinen üst sınıf yolcuların bölük pörçük konuşmalarından hepsini ilgilendiren ve heyecanlandıran şeyin Kuybışev'den Moskova'ya giden tren olduğu anlaşılıyordu.

Lyudmila'ya, sanki kadınlar koridorlarda oturan Kızıl Ordu askerlerine ve teğmenlere kayıtsızca bakıyorlar gibi geliyordu, sanki onların savaşta oğulları, erkek kardeşleri yoktu.

Sovyet Enformasyon Bürosu'ndan sabah haberleri verildiğinde onlar hoparlörün altında Kızıl Ordu askerleriyle, gemi tayfalarıyla birlikte dikilmiyorlar, uykulu gözlerini kısarak hoparlöre bakıp işlerine devam ediyorlardı.

Lyudmila, tüm geminin Kuybışev'den Moskova'ya

dönen önemli görevlilerin aileleri için tahsis edildiğini ve askerî yöneticilerin emri üzerine Kazan'da askerî komutanların ve sivil şahısların da gemiye bindiklerini tayfalardan öğrenmişti. Geminin yasal yolcuları rezalet çıkarmışlar, askerlerin gemiye binmesine itiraz etmişler, Devlet Savunma Komitesi temsilcisine telefon etmişlerdi.

Stalingrad'a giden ve geminin yasal yolcularını sıkıştırdıklarını hisseden Kızıl Ordu askerlerinin suçlu yüzlerinde anlatılması olanaksız garip bir şey vardı.

Bu sakin kadın gözleri Lyudmila Nikolayevna'ya katlanılmaz geliyordu. Büyükanneler torunlarını yanlarına çağırıyorlar ve konuşmalarına ara vermeden, alışkın bir hareketle torunlarının ağzına bisküvi tıkıştırıyorlardı. Burun tarafında bulunan bir kamaradan sırtında değerli bir Sibirya kürkü olan, kısa boylu yaşlı bir kadın iki küçük çocuğu gezdirmek için güverteye çıktığında kadınlar ona telaşlı telaşlı selam veriyorlar, gülümsüyorlardı, devlet görevlisi kocaların yüzlerinde ise tatlı ve endişeli bir ifade beliriyordu.

Radyo ikinci cephenin açıldığını, Leningrad ablukasının yarıldığını haber verdiğinde içlerinden hiçbiri irkilmez, ama biri onlara Moskova treninde uluslararası vagonun kaldırıldığını söyleyecek olsa savaş olaylarının tamamı yumuşak ve sert rezervasyon makbuzu elde etme hırsları arasında boğulur giderdi.

Hayret! Lyudmila Nikolayevna üniformasıyla, yani gri astragan kürkü ve tüylü şalıyla birinci ve ikinci mevki yolcularına benziyordu aslında. O da geçenlerde rezervasyon makbuzu hırsını yaşamıştı aslında, Moskova'ya giderken Viktor Pavloviç'e yataklı vagon bileti verilmemesi üzerine çileden çıkmıştı.

Bir topçu teğmenine, oğlunun da topçu teğmeni olduğunu, Saratov'da ağır yaralı olarak hastanede yattığını anlattı. Hasta ve yaşlı bir kadınla Marusya ve Vera hak-

kında, işgal altındaki topraklarda ölen kayınvalidesi hakkında konuşuyordu. Onun acısı da bu güvertede iç çeken, hastanelerden, cephe mezarlarından çıkıp köy evlerine, adsız tenhalardaki numarasız bir barakaya doğru her zaman yolunu bulan bir acıydı.

Evden çıkarken yanına ne bir maşrapa almıştı, ne de ekmek; bütün yolu yemeden, içmeden geçireceğini düşünmüştü.

Ama gemide daha sabahtan canı korkunç bir şekilde yemek istemişti ve Lyudmila başının dertte olduğunu anlamıştı. Yolculuğun ikinci günü ateşçilerle anlaşan Kızıl Ordu askerleri makine dairesinde darı çorbası pişirmişler, Lyudmila'yı da çağırmışlar, ona bir tas çorba vermişlerdi.

Lyudmila boş bir kutunun üstüne oturmuş ve başkasının aş kabından, başkasının kaşığıyla kaynar çorbayı kaşıklamıştı.

Aşçılardan biri, "Çorba güzel olmuş!" demişti Lyudmila'ya ve Lyudmila bir şey söylemediği için hararetle sormuştu: "Yoksa kıvamı tutmamış mı?"

Kızıl Ordu askerinin karnını doyurduğu bir insandan bu şekilde bir övgü beklemesinde aynı zamanda saf bir enginlik hissediliyordu.

Kızıl Yıldız Nişanı kazanmış bir çavuşun bile yapamayacağı arızalı bir makineli tabancaya yay geçirme işinde bir askere yardım etti.

Topçu teğmenlerin tartışmasına kulak kabartan Lyudmila Nikolayevna kalemi eline alıyor ve bir trigonometri formülünü anlamalarına yardım ediyordu.

Ona "Yurttaş" diye hitap eden teğmen, bu olaydan sonra birden Lyudmila Nikolayevna'ya adını ve soyadını sordu. Lyudmila Nikolayevna gece güvertede dolaşıyordu.

Nehir, buz gibi soğuk soluklar veriyordu, karanlığın içinden nehrin aşağı tarafından acımasız bir rüzgâr esiyordu. Başının üstündeyse yıldızlar parlıyordu, zavallı

başının tepesindeki ateşten ve buzdan oluşmuş bu acımasız gökyüzünde de huzur verici, teselli edici bir şey yoktu.

27

Geminin geçici savaş başkentine gelişinden önce kaptan, seferi Saratov'a kadar uzatmak ve Saratov hastanelerindeki yaralıları gemiye bindirmek için emir almıştı. Kamaralarda kalan yolcular iniş hazırlıklarına başlamışlardı, çantalarını, paketlerini dışarı çıkarıyorlar, güverteye diziyorlardı.

Fabrikaların siluetleri, metal çatılı küçük evler, barakalar görünmeye başlamıştı ve sanki geminin kıç tarafında suyun gürültüsü değişmiş, geminin makinesi daha farklı, endişeli sesler çıkarmaya başlamıştı.

Daha sonra ise Samara, arada bir camları parlayan, parça parça fabrika ve gemi dumanları içinde, gri, kızıl, kara bir kütle halinde ortaya çıkmaya başlamıştı.

Kuybışev'e giden yolcular geminin bordasında duruyorlardı.

Kıyıya çıkanlar, kalanlara veda etmediler, onlardan yana başlarını eğerek selam vermediler, yolculuk sırasında aralarında bir tanışıklık olmamıştı.

Pahalı Sibirya kürkü giyen yaşlı kadın ve iki torununu ZIS-101 marka bir otomobil bekliyordu. General paltolu, sarı yüzlü bir adam yaşlı kadına bir selam çaktı, çocukların ellerini sıktı.

Birkaç dakika geçti ve yolcular, çocuklarıyla, çantalarıyla, paketleriyle birlikte ortadan kayboldular, sanki hiç var olmamışlardı.

Gemide sadece kaputlar, içi pamuk astarlı kalın asker ceketleri kaldı.

Lyudmila Nikolayevna, şimdi aynı yazgının, aynı emeğin ve aynı acının birleştirdiği insanların arasında daha kolay ve daha iyi soluk alacağını düşünüyordu.

Fakat yanılıyordu.

28

Saratov kaba ve sert karşıladı Lyudmila Nikolayevna'yı.

Daha rıhtımdayken kaputlu sarhoş bir adamla çarpıştı; çarpıştıktan sonra adam onu itti ve ağır küfürler etti.

Lyudmila Nikolayevna, taş döşeli dik bir yolu tırmanmaya koyuldu, soluk soluğa durdu, etrafına bakındı. Gemi aşağıda, rıhtımdaki gri depoların arasında beyaz beyaz görünüyordu ve sanki onu anlamış gibi, alçak sesle, kesik kesik, "Hadi yürü, yürü" diye düdük çaldı. O da yürüdü.

Tramvaya binerken genç kadınlar sessiz bir gayretle yaşlıların ve zayıfların önüne geçiyorlardı. Görünüşe bakılırsa hastaneden yeni çıkmış, başında Kızıl Ordu şapkası olan kör bir adam, henüz körlüğüyle tek başına baş edemeyerek, telaşlı bir şekilde ayak değiştiriyor, sopasını yere, önüne vuruyordu. Çocukça bir hırsla orta yaşlı bir kadının koluna yapıştı. Kadın kolunu hızla geri çekti, topukları çivili çizmeleriyle taşları çınlatarak yürüdü ve kör adam, kadının koluna tutunmaya devam ederek acele acele, "Tramvaya binmeme yardım edin, hastaneden yeni çıktım," dedi.

Kadın bir küfür savurdu, kör adamı itti, adam dengesini kaybedip yere oturdu.

Lyudmila, kadının yüzüne baktı.

İnsanca olmayan bu ifade nereden geliyordu, bu ifadeyi doğuran şey, kadının çocukluğunda yaşadığı 1921 yılındaki açlık mıydı, 1930 yılındaki veba salgını mıydı? Ağzına kadar yoksulluk dolu yaşam mı?

Kör adam bir an öylece kaldı, sonra ayağa kalktı, kuş gibi bir sesle bağırmaya başladı. Şapkası bir yana kaymış, sopasını anlamsız şekilde sallarken kör gözleriyle dayanılmaz bir keskinlikle kendisini görmüştü galiba.

Kör adam sopasıyla havayı dövüyordu, gözleri gören, acımasız dünyaya karşı duyduğu nefret, bu dairesel vuruşlarda kendisini gösteriyordu. İnsanlar itişerek tramvaya bindiler, kör ise ağlayarak, bağırarak dikiliyordu. Lyudmila'nın umutla ve sevgiyle bir emek, yoksulluk, iyilik ve acı ailesinde bir araya getirdiği insanlar ise sanki insanca davranmamak için sözleşmişlerdi. Sanki elbisesi yağ lekeleri içinde, elleri çalışmaktan kapkara olmuş insanların yüreklerindeki iyiliğin peşinen ve kesin olarak saptanabileceği görüşünü çürütmek için ağız birliği etmişlerdi.

Lyudmila Nikolayevna'ya can yakıcı, karanlık bir şey dokundu ve tek bir dokunuşuyla içini binlerce verstlik yoksul Rus topraklarının soğuğuyla ve karanlığıyla, yaşam tundrasında çaresizlik duygusuyla doldurdu.

Lyudmila, kondüktöre nerede inmesi gerektiğini sordu, kondüktör sakin sakin, "Söyledim ya, sağır mısın?" dedi.

Tramvayın koridorunda dikilen yolcular, inip inmeyecekleri sorusuna taş kesilmiş gibi yanıt vermiyorlar, yerlerinden kımıldamak istemiyorlardı.

Lyudmila bir zamanlar Saratov Kız Lisesi'nin "alfabe" denilen hazırlık sınıfında okumuştu. Kış sabahları masada ayaklarını sallayarak oturur ve çay içerdi, tapar-

casına sevdiği babası ise onun için sıcacık bir ekmek dilimine yağ sürerdi... Lamba semaverin geniş yanağında yansırdı ve babasının sıcak elinden, sıcak ekmekten, sıcak semaverden ayrılmak istemezdi.

Sanki o dönemde bu kentte kasım rüzgârı, açlık, intiharlar, hastanelerde ölen çocuklar yoktu da, sadece sıcak, sıcak, sıcak vardı.

Difteriden ölen ablası Sonya buradaki mezarlıkta gömülüydü. Aleksandra Vladimirovna, Sofya Lvovna Perovskaya'nın onuruna Sonya adını vermişti ona. Galiba dedesi de bu mezarlıkta gömülüydü.

Üç katlı okul binasına yaklaşıyordu, burası Tolya'nın yattığı hastaneydi.

Kapıda nöbetçi yoktu, bunun iyiye işaret olduğunu düşündü. Soğuktan donmuş insanların bile sıcaklığına sevinmedikleri, tekrar ayaza çıkmak istedikleri ağır ve yapışkan hastane havasını hissetti. "Erkekler İçin" ve "Kadınlar İçin" tabelalarının durduğu tuvaletlerin yanından geçti. Koridorda yürüdü, burnuna mutfak kokusu geldi, ilerledi, buğulu camdan iç avluda üst üste yığılmış dikdörtgen tabutlara baktı ve tekrar tıpkı evinin antresinde elinde açılmamış bir mektupla düşündüğü şeyi düşündü: "Tanrım, ya öldüyse?" Ama büyük adımlarla ilerledi, gri halı kaplı bir yola girdi, tanıdık gelen salon bitkilerinin, kuşkonmaz, filodendron saksılarının yanından geçerek "Dördüncü Sınıf" tabelasının yanına elle "Kayıt Dairesi" yazılmış kapıya geldi.

Lyudmila kapının kolunu tuttu ve bulutların arasından çıkan güneş ışığı pencerelere vurdu, çevredeki her şey parlamaya başladı.

Birkaç dakika sonra ise geveze kâtip, güneşte parlayan uzun bir kutunun içindeki kartları karıştırarak ona şöyle diyordu:

"Ya, demek Şapoşnikov A. V... Anatoliy V... evet,

neyse ki, bizim komutanla üstünü çıkarmadan, paltosu sırtındayken karşılaşmadınız, o size bir tatsızlık çıkarabilirdi ... Evet evet, demek Şapoşnikov... Evet evet, ta kendisi, teğmen, doğru."

Lyudmila, uzun kontrplak kutunun içindeki kartlardan birini çekip çıkaran parmaklara bakıyordu, sanki Tanrı'nın önündeydi, yaşam ya da ölüm sözünü söylemek Tanrı'nın iradesindeydi ve işte o bir an duraksamış, oğlunun yaşıyor mu yoksa ölü mü olduğuna henüz karar verememişti.

29

Lyudmila Nikolayevna, Saratov'a Tolya'nın üçüncü ameliyatından bir hafta sonra gelmişti. Ameliyatı ikinci dereceden askerî hekim Mayzel yapmıştı. Karmaşık ve uzun bir ameliyattı, Tolya beş saatten fazla genel anestezi altında kalmıştı, iki kez damardan hexonal vermeleri gerekmişti. Saratov'da askerî hastanelerden ve üniversitelerin cerrahi kliniklerinden hiçbiri buna benzer bir ameliyat yapmamıştı. Bu ameliyat sadece tıbbi yayınlardan biliniyordu, Amerikalılar 1941 yılından önce bir askerî tıp dergisinde ameliyatın ayrıntılı anlatımına yer vermişlerdi.

Doktor Mayzel, ameliyatın zorluğunu göz önüne alarak, röntgen incelemesinden sonra teğmenle uzun ve açıkyürekli bir konuşma yapmıştı. Teğmene bu korkunç yaralanmadan sonra organizmasında meydana gelen patolojik süreçlerin niteliğini açıklamıştı. Cerrah aynı zamanda ameliyatın taşıdığı riski de açıkça anlatmıştı. Kendisiyle birlikte konsültasyona katılan hekimlerin onunla

aynı fikirde olmadıklarını, yaşlı klinisyen Profesör Rodionov'un bu ameliyata karşı çıktığını söylemişti. Teğmen Şapoşnikov, Doktor Mayzel'e iki-üç soru sormuş ve daha röntgen odasındayken kısa bir süre düşündükten sonra ameliyat olmayı kabul etmişti. Ameliyat hazırlıkları beş gün sürmüştü.

Ameliyat sabah saat on birde başlamış ve ancak dörtte bitmişti. Hastanenin başhekimi Dimitruk da ameliyatta bulunmuştu. İzleyen hekimlerin yorumlarına göre ameliyat başarılı geçmişti.

Mayzel, beklenmedik, literatürde öngörülmeyen zorlukları ameliyat masasının başında doğru çözümlemişti.

Ameliyat sırasında hastanın durumu memnuniyet vericiydi, nabzı iyiydi, düşüş yoktu.

Orta yaşlı ve şişman bir adam olan Doktor Mayzel saat iki civarında kendini kötü hissetmiş ve birkaç dakika işi bırakmak zorunda kalmıştı. İç hastalıkları uzmanı Doktor Klestova, ona validol yapmış ve ondan sonra Mayzel ameliyatın sonuna kadar hiç ara vermemişti. Ancak ameliyatın bitiminden sonra Teğmen Şapoşnikov yoğun bakıma alındığı sırada Doktor Mayzel, ağır bir kalp spazmı geçirmişti. Ancak tekrar tekrar yapılan kâfuru enjeksiyonları ve sıvı nitrogliserin verilmesi gece olmadan damarlardaki spazmı ortadan kaldırmıştı. Kriz, herhalde sinirlerin gerilmesinden, hasta bir kalbe aşırı yüklenmekten olmuştu.

Şapoşnikov'un yanında nöbet tutan hemşire Terentyeva, verilen talimat uyarınca teğmenin durumunu izliyordu. Doktor Klestova yoğun bakıma uğramış, baygın yatan teğmenin nabzını kontrol etmişti. Şapoşnikov'un durumu memnuniyet vericiydi, Doktor Klestova, hemşire Terentyeva'ya, "Mayzel, teğmene yaşama iznini verdi ama nerdeyse kendisi ölüyordu," demişti.

Hemşire Terentyeva da şu yanıtı vermişti:

"Ah, yeter ki Teğmen Tolya kurtulsun!

Şapoşnikov neredeyse hiç duyulmayan bir sesle soluk alıyordu. Yüzü hareketsizdi, incecik kolları ve boynu çocuk kolları ve boynu gibiydi, solgun derisinde zor fark edilen bir gölge halinde arazide çalışmaktan ve bozkır geçişlerinden kalma güneş yanığı vardı. Şapoşnikov'un içinde bulunduğu durum, baygınlıkla uyku arasında bir durumdu, henüz kurtulamadığı narkoz etkisi ve ruhsal, fiziksel gücünün azalması yüzünden ağır bir sersemlik durumu.

Hasta tek tek sözcükleri, bazen de tam tümceleri belli belirsiz bir şekilde söylüyordu. Terentyeva'ya hızlı hızlı konuşarak, "Beni böyle görmediğin iyi oldu," demiş gibi gelmişti. Bunu söyledikten sonra sessizce yatmış, dudaklarının uçları aşağı sarkmış, baygın durumdayken ağlıyor gibi görünmüştü.

Akşam saat sekiz civarında hasta gözlerini açmış ve anlaşılır bir şekilde –hemşire Terentyeva buna sevinmiş ve şaşırmıştı– içecek bir şey istemişti. Hemşire Terentyeva hastaya bir şey içemeyeceğini söylemiş ve ameliyatın mükemmel geçtiğini, iyileşeceğini söylemişti. Kendisini nasıl hissettiğini sormuştu, o da böğrünün ağrıdığı, sırtında da hafif ağrılar olduğu yanıtını vermişti.

Hemşire bir kez daha nabzına bakmış ve ıslak bir havluyu dudaklarında ve alnında gezdirmişti. Bu sırada koğuşa hastabakıcı Medvedev girmiş ve Cerrahi Bölüm başkanı Askerî Hekim Platonov'un hemşire Terentyeva'yı telefona çağırdığını haber vermişti. Hemşire Terentyeva, kattaki nöbet odasına gitmiş, almacı eline alıp askerî hekim Platonov'a hastanın kendine geldiğini, durumunun ağır ameliyat geçirmiş biri için normal olduğunu söylemişti.

Hemşire Terentyeva, yerine başkasının verilmesini

istemişti, kocasının ona verdiği maaş ilmühaberinin adresinde ortaya çıkan bir karışıklık nedeniyle kent askerî komiserliğine gitmesi gerekiyordu. Askerî hekim Platonov onu göndermeye söz vermiş, ama kendisi gelip hastayı muayene edene dek Şapoşnikov'un başında durmasını emretmişti.

Hemşire Terentyeva koğuşa geri dönmüştü. Hasta, hemşirenin bıraktığı durumda yatıyordu, ama yüzünde acı çektiğini gösteren o kadar sert bir ifade yoktu, dudaklarının uçları yukarı kalkmıştı, yüzü de sakin, gülümser gibi görünüyordu. Sürekli acı ifadesi Şapoşnikov'un yüzünü galiba daha yaşlı gösteriyordu, şimdi gülümseyen bu yüz hemşire Terentyeva'yı etkilemişti. Zayıf yanaklar, hafifçe ileri çıkmış, dolgun, soluk dudaklar, tek bir kırışığı olmayan yüksek alın sanki yetişkin bir insana değil, hatta bir yeniyetmeye de değil, bir çocuğa aitti. Hemşire Terentyeva hastaya kendini nasıl hissettiğini sordu, ama hasta yanıt vermedi, galiba uyumuştu.

Hemşire Terentyeva yüz ifadesinden biraz kuşkulanmıştı. Teğmen Şapoşnikov'un elini tuttu, nabzı duyulmuyordu, el bir ölününkinden biraz daha sıcaktı, bir gün önce yakılmış ve uzun zaman önce sönmüş bir sobanın sabahki sıcaklığı kadar zor hissedilen bir sıcaklıktaydı.

Hemşire Terentyeva bütün hayatını kentte geçirmiş biri olsa da yere diz çöküp, hayatta olanları endişelendirmemek için sessizce, "Canımız, çiçeğimiz, bizi bırakıp da nerelere gittin?" diye köylüler gibi ağıt yakmaya başlamıştı.

30

Teğmen Şapoşnikov'un annesinin geldiği haberi hastanede duyulmuştu. Ölen teğmenin annesini hastane komiseri, aynı zamanda Batarya Komiseri Şimanskiy kabul edecekti. Yakışıklı bir adam olan ve telaffuzuyla Polonya kökenli olduğunu kanıtlayan Şimanskiy, Lyudmila Nikolayevna'yı beklerken kaşlarını çatmıştı, kadının kesinlikle gözyaşlarına boğulacağını, belki de baygınlık geçireceğini düşünüyordu. Bu yakınlarda bıraktığı bıyıklarını diliyle yalıyordu, ölen teğmene acıyordu, teğmenin annesine acıyordu, bu yüzden teğmene de annesine de kızıyordu, ölen her teğmenin annesini böyle kabul edecek olursa insanda sinir mi kalırdı?

Şimanskiy, konuşmaya başlamadan önce Lyudmila Nikolayevna'yı oturtup su dolu sürahiyi ona doğru itti. Lyudmila Nikolayevna, "Teşekkür ederim, içmek istemiyorum," dedi.

Lyudmila Nikolayevna, komiserin ameliyattan önce yapılan konsültasyon (tabur komiseri bir kişinin ameliyata karşı çıktığından söz etmeyi gerekli görmemişti), ameliyatın zorlukları ve ameliyatın iyi geçtiği konusunda anlattıklarını dinledi; cerrahlar Teğmen Şapoşnikov'unkine benzer ağır yaralar alındığı zaman bu ameliyatın yapılması gerektiği görüşündeydiler. Şapoşnikov'un ölümüne kalbin paralize olmasının yol açtığını ve anatomik patolog, üçüncü dereceden askerî hekim Boldırev'in raporundan da görüleceği gibi, bu ani ölümün önceden bilinmesinin ve engellenmesinin hekimlerin gücü dışında olduğunu söyledi.

Tabur komiseri daha sonra hastaneden yüzlerce hasta geçtiğinden, ama personelin bilinçli, kültürlü ve utangaç bir hasta olan ve bir şey istemekten, personele zahmet

vermekten her zaman çekinen Teğmen Şapoşnikov kadar sevdiği az sayıda hasta bulunduğundan söz etti.

Şimanskiy, vatan için fedakârca ve şerefle canını veren bir oğul yetiştiren annenin gurur duyması gerektiğini söyledi.

Şimanskiy daha sonra Lyudmila Nikolayevna'nın hastane komutanından herhangi bir isteği olup olmadığını sordu.

Lyudmila Nikolayevna komiserin zamanını alacağı için özür diledi ve çantasından bir kâğıt çıkarıp, isteklerini okumaya başladı.

Oğlunun gömüldüğü yerin gösterilmesini istedi.

Tabur komiseri bir şey söylemeden, olur anlamında başını salladı ve not aldı.

Lyudmila Nikolayevna, Doktor Mayzel'le konuşmak istiyordu.

Tabur komiseri, geldiğini öğrenince Doktor Mayzel'in de onunla görüşmek istediğini söyledi.

Lyudmila Nikolayevna hemşire Terentyeva'yla da görüşmek istedi.

Komiser yine başını salladı ve not aldı. Lyudmila Nikolayevna oğlunun eşyalarını hatıra olarak almasına izin verilmesini istedi.

Komiser yine not aldı.

Sonra oğlu için getirdiği armağanların yaralılara verilmesini istedi ve masanın üstüne iki kutu balık konservesiyle bir paket şekerleme koydu.

Lyudmila Nikolayevna'nın gözleri komiserin gözleriyle karşılaştı ve komiser, Lyudmila Nikolayevna'nın iri mavi gözlerinin parıltısı yüzünden elinde olmadan gözlerini kıstı.

Şimanskiy, Lyudmila'dan ertesi gün sabah dokuz buçukta gelmesini istedi, bütün istekleri yerine getirilecekti.

Tabur komiseri kapanan kapıya baktı, Şapoşniko-

va'nın yaralılara bıraktığı armağanlara baktı, bileğini tutup nabzını aradı, nabzını bulamadı, elini salladı ve konuşmanın başında Lyudmila Nikolayevna'ya teklif ettiği suyu içmeye koyuldu.

31

Lyudmila Nikolayevna'nın bir dakika boş zamanı yok gibiydi. Gece sokaklarda dolaşmış, kent parkında bir bankta oturmuş, ısınmak için istasyona uğramış, hızlı, becerikli adımlarla tekrar boş sokaklarda dolaşmıştı.

Şimanskiy, Lyudmila Nikolayevna'nın istediği her şeyi yerine getirmişti.

Sabah dokuz buçukta Lyudmila Nikolayevna'yı hemşire Terentyeva karşıladı.

Lyudmila Nikolayevna ondan Tolya hakkında bildiği her şeyi anlatmasını rica etti.

Lyudmila Nikolayevna sırtına beyaz bir gömlek giydikten sonra Terentyeva'yla birlikte ikinci kata çıktı, oğlunu ameliyata götürdükleri koridordan geçti, tek yataklı yoğun bakım odasının kapısında durdu, bu sabah boşalan yatağa baktı. Hemşire Terentyeva yanından yürüyor ve durmadan mendiliyle burnunu siliyordu. Tekrar birinci kata indiler ve Terentyeva onunla vedalaştı. Kısa bir süre sonra kır saçlı, koyu renk gözlerinin altlarında koyu halkalar olan şişman bir adam zorlukla nefes alarak bekleme odasına girdi. Cerrah Mayzel'in kolalı, göz kamaştırıcı beyaz gömleği, doktorun esmer yüzüyle, faltaşı gibi açılmış koyu renk gözleriyle karşılaştırılınca daha da beyaz görünüyordu.

Mayzel, Lyudmila Nikolayevna'ya Profesör Rodio-

nov'un neden ameliyata karşı çıktığını anlattı. Galiba Lyudmila Nikolayevna'nın ona sormak istediği şeyleri tahmin ediyordu. Lyudmila'ya ameliyattan önce Teğmen Tolya'yla konuşmalarını anlattı. Lyudmila'nın durumunu anladığı için ameliyatın seyrini acımasız bir doğrulukla anlattı.

Sonra Teğmen Tolya'ya karşı içinde nerdeyse bir baba şefkati olduğundan söz etti ve cerrahın kalın sesinden camlar sızlanırcasına, ince ince zangırdadı. Lyudmila doktorun ellerine ilk kez baktı, bu eller özeldi, gözleri kederle bakan bir adamdan ayrı bir yaşamları vardı, iri, güçlü, parmakları esmer, sert, ağır ellerdi.

Mayzel ellerini masadan çekti. Sanki Lyudmila Nikolayevna'nın aklından geçeni okur gibi, "Yapılabilecek her şeyi yaptım, ama ellerim onun ölümünü yakınlaştırdı, ölümü yenemedi," dedi ve ellerini yine masanın üstüne koydu.

Lyudmila Nikolayevna, Mayzel'in söylediği her şeyin doğru olduğunu anlıyordu.

Doktorun Tolya'yla ilgili söylediği, Lyudmila'nın şiddetle duymak istediği her bir söz ona acı veriyor, içini yakıyordu. Fakat konuşmanın kendi içinde başka bir dayanılmaz sıkıntısı daha vardı, Lyudmila, cerrahın kendisiyle görüşmeyi, onun için değil, kendisi için istediğini hissediyordu. Bu da içinde Mayzel'e karşı kötü bir duygu uyandırıyordu.

Cerrahla vedalaşırken oğlunu kurtarmak için elinden gelen her şeyi yaptığına inandığını söyledi. Cerrah ağır ağır nefes almaya başladı ve Lyudmila Nikolayevna, sözlerinin onu rahatlattığını hissetti, cerrahın bu sözleri ondan duymaya hakkı olduğunu hissederek kendisiyle görüşmek istediğini ve görüştüğünü bir kez daha anladı.

"Benden bir de teselli alması mı gerekiyor acaba?" diye düşündü sitemle.

Cerrah gitti, Lyudmila da kalpaklı bir adam olan komutanın yanına yollandı. Komutan, Lyudmila'yı selamladı, kısık bir sesle komiserin onu gömülme yerine otomobille götürmesini emrettiğini, otomobilin ücretli işçilerin listesini kart bürosuna götürdüğü için on dakika geciktiğini bildirdi. Teğmenin eşyaları paketlenmişti, onları mezarlıktan dönüşte almak daha uygun olacaktı.

Lyudmila Nikolayevna'nın istediği her şey askerce, düzgün ve doğru bir şekilde yerine getirilmişti. Ancak komiserin, hemşirenin, komutanın ona karşı davranışlarında bu insanların ondan bir tür yatıştırma, bağışlama, teselli almak istedikleri hissediliyordu.

Komiser hastanede insanların ölmesinden kendini suçlu hissetmişti. Şapoşnikova gelmeden önce bu durum onu endişelendirmiyordu, savaş sırasında bir hastane için normal bir durumdu bu. Tıbbi hizmetin organizasyonu yöneticiler tarafından eleştiri konusu yapılmıyordu. Politik çalışmanın yetersizliği, yaralıların morali hakkında yeterli bilgi verilmemesi yüzünden laf işitiyordu.

Yaralıların bir bölümünün zafere inanmamasıyla, yaralıların kolhoz düzenine düşman olan geri kalan bölümünün de düşmanca çıkışlarıyla yaptığı mücadele yeterli değildi. Askerî bir sırrın hastanede yaralılar tarafından yayılması gibi olaylar oluyordu.

Şimanskiy'i Askerî Bölge Sıhhiye Müdürlüğü Siyasi Şubesi'ne çağırmışlar ve eğer Özel Şube'den bir kez daha hastane ideolojisinde karışıklık olduğu haberi alacak olurlarsa onu cepheye göndereceklerini söylemişlerdi.

Şimdi ise komiser, dün üç hastanın ölmüş, kendisininse o sırada duş alıp, aşçıya en sevdiği etli lahana yemeğini ısmarlamış; Saratov, Kent Ticaret Şubesi'nden alınmış bir bidoncuk birayı içmiş olması yüzünden ölen teğmenin annesine karşı kendini suçlu hissetmişti. Hemşire Terentyeva'nın ölen teğmenin annesine karşı kaba-

hati ise, askerî mühendis olan kocasının ordu karargâhında çalışması, ön cephede bulunmaması, Şapoşnikov'dan bir yaş büyük olan oğlununsa uçak fabrikasının proje bölümünde çalışıyor olmasıydı. Komutan da suçunu biliyordu. Muvazzaf bir asker olarak cephe gerisindeki bir hastanede çalışıyordu, eve güzel gabardin bir kumaş ve keçe çizmeler göndermişti, oysa ölen teğmenden annesine pamuklu kumaştan bir üniforma kalmıştı.

Ölen hastaların gömülmesi işini yöneten kalın dudaklı, kulakları etli başçavuş da mezarlığa gelen kadına karşı kendi suçunu hissediyordu. Tabutlar ıskartaya çıkarılmış, incecik tahtalardan yapılıyordu. Ölenler tabutlara iç çamaşırıyla konuyordu, erler sıkışık bir halde toplu mezarlara gömülüyordu, mezar yazıtları yontulmamış taşlar üzerine çirkin bir yazıyla, dayanıksız bir boyayla yazılıyordu. Gerçekten de tümen sıhhiye taburunda ölenleri tabuta koymadan bir çukura gömmüşler, yazıtlarını ise ancak ilk yağmura kadar kalabilecek mürekkepli kalemle yazmışlardı. Çarpışmada, ormanlarda, bataklıklarda, hendeklerde, boş tarlalarda ölenleri ise gömecek kimse olmuyordu, onları kum, kuru yaprak, kar fırtınası gömüyordu.

Ama başçavuş yine de arabada yanında oturan ve ona ölenlerin nasıl gömüldüğünü, bir arada mı gömüldüklerini, nasıl bir cenaze töreni yapıldığını, mezarlarının başında son bir söz söylenip söylenmediğini soran kadına karşı tahtaların düşük kalitesi yüzünden suçlu olduğunu hissediyordu.

Yola çıkmadan önce bir koşu depoda çalışan arkadaşının yanına gidip küçük bir kavanoz dolusu sulandırılmış tıbbi isporto içtiği ve soğanla ekmek yediği için de rahat değildi. Arabanın içinde nefesinden yayılan soğan kokusuyla karışık içki kokusu yüzünden utanıyordu, ama ne kadar utanırsa utansın nefesini tutamıyordu.

Sürücünün önünde asılı olan aynaya ters ters bakıyordu, bu dört köşe aynaya sürücünün başçavuşa gülen, onu utandıran gözleri yansıyordu.

Sürücünün neşeli, genç gözleri acımasızca, "Başçavuş zıkkımlanmış," diyordu.

Savaşta oğlunu kaybeden anneye karşı bütün insanlar suçludur ve insanlık tarihi boyunca bu annenin önünde boş yere kendilerini aklamaya çalışırlar.

32

İş taburunun askerleri kamyondan tabutları indiriyorlardı. Suskun telaşsızlıklarından bu işe ellerinin yatkın ve alışkın olduğu görülüyordu. Biri kamyonun kasasında durarak tabutları kenara doğru itiyor, diğeri tabutu omzuna alıyor ve havaya kaldırıyor, o zaman üçüncüsü sessizce yaklaşıyor ve tabutun öbür kenarını omuzluyordu. Askerler donmuş toprakta postallarını gıcırdatarak tabutları geniş şehitliğe taşıyorlar, tabutu çukurun kenarına bırakıp kamyona geri dönüyorlardı. Kamyon boş olarak kente gittiğinde askerler açık mezarın yanında duran tabutların üzerine ilişiyorlar ve çok miktarda kâğıt ve az miktarda tütünle sigara sarmaya koyuluyorlardı.

"Bugün pek iş yok," dedi biri ve kaliteli bir çakmağı çaktı. Fitil görünümündeki kav, bakır bir kovanın içine konmuştu, çakmaktaşı ise bir haznenin içine yerleştirilmişti. Asker kavı salladı ve küçük bir duman havada asılı kaldı.

"Başçavuş, bir taneden başka kamyon olmayacağını söylüyordu," dedi ikincisi ve sigarasını yaktı, havaya bol miktarda duman bıraktı.

"O zaman mezarla ilgili işlemleri bitirelim."

"Tamam, hepsini birden yapsak daha iyi olur, hem başçavuş listeyi getirip, kontrol edecek," dedi sigara içmeyen üçüncüsü, cebinden bir parça ekmek çıkardı, silkeledi, hafifçe üfledi ve yemeye koyuldu.

"Başçavuşa söyle de bize kazma versin, toprağın nerdeyse dörtte biri ayazdan donmuş, yarın yeni bir mezar açarken böyle bir toprağı kürekle kazabilir misin?"

Çakmağı çakan asker, avuçlarını birbirine vurup, ahşap ağızlığından izmariti düşürdü, ağızlığı hafifçe tabutun kenarına vurdu.

Üçü de sanki bir sese kulak kabartıyormuş gibi susmuştu. Ortalık sessizdi.

"İş taburlarına öğlen yemeğinde kuru tayın verecekleri doğru mu?" diye sordu ekmek yiyen asker. Bu arada onlara hiç ilginç gelmeyecek bir konuşmayla tabutlardaki ölüleri rahatsız etmemek için sesini alçaltmıştı.

Sigara içen ikinci asker, uzun kamış ağızlığının içinden izmariti üfleyerek çıkardıktan sonra ışıkta baktı, başını salladı. Yine bir sessizlik oldu...

"Bugün iyi, sadece rüzgâr var."

"Duyuyor musun, araba geldi, bu durumda öğleye kadar bitiririz."

"Hayır, bu bizimki değil, bu bir otomobil."

Tanıdıkları başçavuş, onun arkasından da atkılı bir kadın arabadan indi ve geçen haftadan önce definlerin yapıldığı, daha sonra ise yer kalmadığı için definlere ara verilmiş olan demir parmaklıklı tarafa doğru yürüdüler.

"Habire gömüyorlar, ama hiçbirinin uğurlayanı yok," dedi biri. "Barış zamanı burası nasıl olur bilir misin, bir tabut, arkasında belki yüz kişi çiçek taşırlar."

"Bunlar için de gözyaşı dökenler vardır," dedi asker ve çalışmaktan deniz kıyısındaki çakıltaşı gibi törpülenmiş kalın, oval tırnağını nazikçe tahtaya vurdu. "Sadece

bu gözyaşlarını biz görmüyoruz... Bak, başçavuş yalnız dönüyor."

Tekrar sigara içmeye koyuldular, bu kez üçü de içiyordu. Başçavuş yanlarına geldi, iyilikle, "Hepimiz sigara içiyoruz çocuklar, peki hangimiz çalışıyoruz?" dedi.

Hiçbir şey söylemeden üç duman bulutu salıverdiler, sonra biri, çakmağın sahibi olan şöyle dedi:

"Burada sigara içerken, duyuluyor kamyonun geldiği. Artık motor sesinden tanıyorum onu."

33

Lyudmila Nikolayevna mezar tümseğine yaklaştı ve kontrplak levhada oğlunun adını ve rütbesini okudu.

Atkısının altında saçlarının kımıldadığını, bir elin soğuk parmaklarının onları tek tek çekip bıraktığını hissetti.

Yanında, sağında, solunda, ta parmaklığa kadar aynı çimensiz, çiçeksiz, üzerinde sadece mezar toprağının içinden sanki ateş edilmişçesine dışarı fırlamış, dümdüz bir tahta çubuk olan gri tümsekler vardı. Bu çubuğun ucunda bir insanın adının yazılı olduğu küçük kontrplak levha bulunuyordu. Levhalar çoktu, levhaların tekdüzeliği ve sıklığı bir tarlada cömertçe boy vermiş ekin sıralarını anımsatıyordu...

İşte sonunda Tolya'yı bulmuştu. Onun nerede olduğunu, ne yaptığını ve ne düşündüğünü, annesinin miniciği siperin duvarına dayanmış uyukluyor mu, yolda mı yürüyor, bir elinde maşrapasını, diğerinde bir şeker parçasını tutarak çayını mı yudumluyor, ateş altında bir tarlada mı koşuyor, pek çok kez tahmin etmeye çalış-

mıştı. Onun yanında olmak istiyordu, oğlu için gerekliydi, maşrapasına çay doldururdu, "Biraz daha ekmek ye," derdi, ayakkabısını çıkarır, yara bere içindeki ayaklarını yıkardı, boynuna atkı sarardı... Her seferinde Tolya kayboluyor ve Lyudmila Nikolayevna onu bulamıyordu. İşte Tolya'yı bulmuştu, ama artık Tolya'nın ona ihtiyacı kalmamıştı.

Daha ötede devrim öncesinden kalma granit haçlı mezarlar görünüyordu. Mezar taşları, hiç kimse için gerekli olmayan, hiç kimsenin umursamadığı bir yaşlı insan kalabalığı gibi duruyordu, kimisi yana devrilmişti, kimisi çaresizce ağaçların gövdelerine dayanmıştı.

Gökyüzünde sanki hava yoktu, içinden havayı çekmişlerdi ve başının üstünde kuru tozla dolu bir boşluk duruyordu. Gökyüzünün içinden havayı çeken güçlü ve sessiz pompa ise durmadan çalışıyor, çalışıyordu. Lyudmila için artık sadece gökyüzü değil, ama inanç ve umut da yoktu, bu çok büyük, havasız boşlukta sadece gri, donmuş keseklerin içindeki küçük tümsek kalmıştı.

Canlı olan her şey, annesi, Nadya, Viktor'un gözleri, savaş bültenleri, her şey varlığına ara vermişti.

Canlılar cansız olmuştu. Tüm dünyadaki tek canlı Tolya'ydı. Ama çevrede ne büyük bir sessizlik vardı. Lyudmila'nın geldiğini biliyor muydu Tolya...

Lyudmila diz çöktü, oğluna rahatsızlık vermemek için adının yazılı olduğu levhayı hafifçe düzeltti, okula gönderirken paltosunun yakasını düzeltince hep kızardı Tolya.

"Geldim işte, oysa sen annenin gelmeyeceğini sanıyordun herhalde..."

Mezarlık duvarının arkasındaki insanların onu duymalarından korkarak alçak sesle konuşmaya başladı.

Şoseden kamyonlar geçiyordu, koyu renk, granit bir toz bulutu, asfaltın üzerinde dumanlar çıkararak kıvrılı-

yor, bükülüyordu... Ellerinde bidonlarla sütçü kadınlar, ellerinde çuvallarla adamlar asker çizmelerini takırdata takırdata yürüyorlar, pamuk astarlı asker ceketi ve kışlık asker şapkası giymiş okul çocukları koşuyorlardı.

Ama hareket dolu gün ona puslu bir hayal gibi görünüyordu.

Nasıl da sessizdi.

Oğluyla konuşuyor, onun geçmişte kalan yaşamının ayrıntılarını anımsıyordu ve sadece onun belleğinde olan bu anılar boşluğu bir çocuk sesiyle, gözyaşlarıyla, resimli kitap sayfalarının hışırtısıyla, küçük bir kaşığın beyaz tabağın kenarına vuruşuyla, amatör radyo alıcısının cızırtısıyla, kayakların gıcırtısıyla, yazlıkların göletlerinde kayık küreklerinin gıcırtısıyla, şekerleme kâğıtlarının hışırtısıyla, küçük bir çocuk yüzünün, omuzlarının ve göğsünün bir anlık görüntüsüyle dolduruyordu.

Lyudmila'nın umutsuzluğuyla can bulan Tolya'nın gözyaşları, üzüntüleri, iyi ve kötü davranışları belirgin, hissedilir şekilde varlığını sürdürüyordu.

Gidenle ilgili anılar değil, gerçek yaşamın heyecanları sarmıştı Lyudmila'yı.

Bütün gece o korkunç ışıkta okumak, bu kadar genç yaşta gözlük takmaya başlamak niye...

İşte o, ince, Amerikan bezinden bir gömlekle, ayakları çıplak yatıyor, niçin battaniye vermemişler, toprak tamamen donmuş, hem geceleri kuvvetli bir ayaz oluyor.

Birden Lyudmila'nın burnundan kan boşandı. Mendili ağırlaştı, sırılsıklam oldu. Başı dönmeye başladı, gözleri karardı, kısa bir an bilincini kaybeder gibi oldu. Gözlerini kapadı, açtığında ise onun acısıyla canlanan dünya artık kaybolmuştu, sadece rüzgâra kapılmış gri bir toz mezarların üstünde dönüp duruyor, bir bu mezardan, bir öbüründen tozlar yükselmeye başlıyordu.

Buzun üstünde akan ve Tolya'yı karanlıktan çıkaran

yaşam suyu gitmiş, yok olmuştu, bir an zincirlerini kırıp gerçek olmak isteyen o dünya, bir annenin çaresizliğiyle yaratılmış olan dünya yine geri çekilmişti. Onun umutsuzluğu, Tanrı gibi, teğmeni mezarından kaldırmış, boşluğu yeni yıldızlarla doldurmuştu.

Şu geçen dakikalarda o, dünyadaki tek canlıydı ve geri kalan her şey onun sayesinde vardı.

Ama bir annenin büyük gücü, koskoca insan kalabalıklarını, denizleri, yolları, toprağı, kentleri, ölü Tolya'nın önünde boyun eğmekten alıkoymadı.

Mendilini gözlerine götürdü, gözleri kuruydu, mendil ise kanla ıslanmıştı. Yüzünün yapış yapış kan olduğunu hissediyordu ve sırtını kamburlaştırarak, boynunu eğerek, Tolya'nın var olmadığı bilincine doğru iradesi dışında ilk küçük adımları atarak oturuyordu.

Sakinliği ve sorduğu sorularla hastanedekileri şaşırtmıştı. Hastanedekiler, kendi bildikleri şeyi, Tolya'nın canlılar arasında olmadığını, onun hissedemediğini anlayamıyorlardı. Oğluna duyduğu sevgi o kadar büyüktü ki, olup biten hiçbir şeyin gücü bu duyguyla boy ölçüşemezdi, Tolya yaşamaya devam ediyordu.

Lyudmila delirmişti, hiç kimse bunu görmüyordu. Sonunda Tolya'yı bulmuştu. Ölü yavrusunu bulunca sevinen, onu yalayan bir dişi kedi.

Kişi yıllarca, on yıllarca uzun süreli acılardan geçer, kendi mezar tümseğini taş taş üstüne koyarak, yavaş yavaş yükseltir, sonsuza dek yok olma duygusuna doğru kendi içinde yürür, gerçeğin gücü karşısında boyun eğer.

İş taburunun askerleri işlerini bitirip gitmişlerdi, güneş de gitmeye hazırlanıyordu ve mezar levhalarının gölgeleri uzamıştı. Lyudmila yalnız kalmıştı.

Tolya'nın öldüğünü akrabalarına, kamptaki babasına haber vermek gerektiğini düşündü. Babasına mutlaka haber vermeliydi. Öz babasına. Ameliyattan önce Tolya

ne düşünüyordu? Onu nasıl beslediler, kaşıkla mı yedirdiler yemeğini? Birazcık olsun uyudu mu, yan tarafına mı yattı, yoksa sırtüstü mü? Limonlu ve şekerli su sever. Şimdi nasıl yatıyor, başı tıraşlı mı?

Dayanılmaz ruhsal acı yüzünden olmalı çevredeki her şey giderek kararıyordu.

Acısının sonsuza dek süreceği düşüncesi onu şaşkına çevirmişti, Viktor ölecek, kızının torunları ölecek, o hâlâ acı çekiyor olacaktı.

Ve elem bir yüreğin kaldıramayacağı kadar dayanılmaz olduğu zaman gerçekle Lyudmila'nın ruhunda yaşayan dünya arasındaki sınır yine dağılıp gitmiş ve sonrasızlık Lyudmila'nın sevgisi önünde geri çekilmişti.

Tolya'nın öldüğünü öz babasına, Viktor'a, tüm yakınlarına haber vermeye ne gerek var, diye düşündü, daha hiçbir şey kesin olarak belli değildi zaten. Beklemek daha iyiydi, belki her şey bambaşka olacaktı.

Fısıltıyla şöyle dedi:

"Sen de hiç kimseye söyleme, daha hiçbir şey belli değil, her şey güzel olacak."

Lyudmila paltosunun eteğiyle Tolya'nın ayaklarını örttü. Başından atkısını çıkardı ve onunla oğlunun omuzlarını sardı.

"Aman Tanrım, hiç böyle olur mu, neden battaniye vermemişler? Ayaklarını iyi ört bari."

Dalmıştı, yarı uyku halinde oğluyla konuşmayı sürdürüyor, mektupları çok kısa olduğu için ona sitem ediyordu. Kendine geldi, rüzgârın kenara attığı atkıyı düzeltti.

Ne kadar güzel, ikisi bir aradaydı, hiç kimse onlara karışmıyordu. Hiç kimse Tolya'yı sevmedi. Herkes onun çirkin olduğunu söylerdi, kalın, şiş dudakları vardı, tuhaf davranırdı, anlamsız bir öfkesi, alınganlığı vardı. Lyudmila'yı da kimse sevmedi, yakınlarının hepsi onun sade-

ce kusurlarını gördüler. Benim zavallı çocuğum, ürkek, sakar, iyi oğlum... O, bir tek kişiyi, annesini sevdi, işte şimdi, bu gece vakti mezarlıkta annesiyle birlikte, annesini hiçbir zaman bırakmayacak ve annesi hiç kimsenin işine yaramayacak yaşlı bir kadın olduğunda da onu sevecek... Yaşama bir türlü uyum sağlayamadı... Hiçbir zaman hiçbir şey istemez, utangaç, gülünç; öğretmen okulda herkesin maskarası olduğunu söylüyor, onu kızdırıyorlar, çileden çıkarıyorlarmış, küçük bir çocuk gibi ağlıyormuş. Tolya, Tolya, beni yalnız bırakma.

Ama sonra gündüz çıkageldi, Volga boyundaki bozkırların üstünde buzlu bir kızıllık alevlendi. Şoseden homurdanarak bir kamyon geçti.

Delilik gitmiş, kaybolmuştu. Oğlunun mezarının yanında oturuyordu. Tolya'nın bedeni toprakla örtülüydü. O yoktu.

Çamurlu parmaklarını, yerde sürünen atkısını gördü, ayakları keçeleşmişti, yüzünün kirlendiğini hissediyordu. Boğazı gıcıklanıyordu.

Umurunda değildi. Biri ona savaşın bittiğini, kızının öldüğünü söylese, yanında bir bardak sıcak sütle bir parça sıcak ekmek görse yerinden kımıldamaz, elini uzatmazdı. Kaygısız, düşüncesiz oturuyordu. Her şey önemsiz, her şey gereksizdi. Sadece tekdüze bir acı yüreğini sıkıştırıyor, şakaklarına basınç yapıyordu. Hastanedeki insanlar, beyaz gömlekli hekim, Tolya'yla ilgili bir şey söylüyorlardı, onların açılan ağızlarını görüyor, ama sözlerini duymuyordu. Paltosunun cebinden düşen mektup yerde duruyordu, hastaneden aldığı mektup ve onu yerden almak, tozunu silkelemek istemiyordu. Tolya'nın iki yaşındayken oradan oraya zıplayan bir çekirgenin peşinden nasıl iki yana devrilerek sabırla, inatla yürüdüğüne ve yaşamının son günü, ameliyattan önce yan mı, sırtüstü mü, nasıl yattığını hemşireye neden sormadığına dair düşünceler yok-

tu kafasında. Gün ışığını görüyordu, bu ışığı görmemek elinde değildi. Birden anımsadı: Tolya üç yaşını bitirmişti, akşam tatlı çörekle çay içiyorlardı, Tolya, "Anne, bugün doğum günüm, neden hava karanlık?" diye sormuştu.

Ağaçların dallarını, güneşin altında parlayan cilalı mezar taşını, oğlunun adının yazılı olduğu levhayı görüyordu, "Şapoşn" büyük yazılmıştı, "ikov" ise birbirine bitişik küçük harflerle. Düşünmüyordu, iradesi yoktu. Hiçbir şeyi yoktu.

Ayağa kalktı, mektubu yerden aldı, paltosundaki toprakları soğuktan uyuşmuş parmaklarıyla silkeledi, temizledi, ayakkabılarını sildi, atkısını tekrar beyazlaşana dek uzun uzun silkeledi. Atkısını başına örttü, atkının ucuyla kaşının üstündeki çamuru aldı, dudaklarını, çenesindeki kan lekesini sildi. Çevresine bakmadan ne yavaş, ne de hızlı kapı tarafına doğru yürüdü.

34

Lyudmila Nikolayevna Kazan'a döndükten sonra zayıflamaya ve öğrencilik yıllarındaki gençlik fotoğraflarına benzemeye başladı. Dağıtım yerinden yiyecek maddeleri alıyor ve yemek yapıyordu, sobaları yakıyor, yerleri siliyor, temizliyordu. Sonbahar günleri çok uzun ve bu uzun günlerin boşluğunu dolduracak bir şey yok gibi geliyordu ona.

Saratov'dan geldiği gün akrabalarına yolculuğunu anlattı, yakınlarına karşı işlediği suçları düşündüğünü, hastaneye gidişini anlattı, oğlunun yırtık parçalar halindeki kanlı üniformasının olduğu paketi açtı. O anlatırken Aleksandra Vladimirovna derin derin iç çekiyor, Nadya

ağlıyordu, Viktor Pavloviç'in ise elleri titremeye başlamıştı, masanın üzerinden çay bardağını alamıyordu. Koşa koşa onu görmeye gelen Marya İvanovna'nın yüzü bembeyaz olmuş, ağzı açık kalmıştı ve gözlerinde acı çekiyormuş gibi bir ifade belirmişti. Bir tek Lyudmila parlak mavi gözlerini iri iri açarak sakin sakin konuşuyordu.

Artık kimseyle tartışmıyordu, oysa hayatı boyunca büyük bir tartışmacı olmuştu; eskiden birine istasyona nasıl gideceğini tarif etmesi gerektiğinde Lyudmila heyecanlandığı ve öfkelendiği için yolları ve binilmesi gereken tramvayları hep yanlış söylerdi.

Bir gün Viktor Pavloviç ona, "Lyudmila, geceleri kiminle konuşuyorsun?" diye sordu.

Lyudmila, "Bilmiyorum, belki bir düş görmüşümdür," dedi.

Viktor Pavloviç bir daha ona bu soruyu sormadı, ama Aleksandra Vladimirovna'ya hemen hemen her gece Lyudmila'nın çantaları açtığını, köşede duran küçük sedirin üstüne battaniye serdiğini, alçak sesle kaygılı kaygılı konuştuğunu anlattı.

"Bana öyle geliyor ki, sanki gündüzleri benimle, Nadya'yla, sizinle birlikteyken rüyada gibi, gece ise savaştan önceki gibi canlı oluyor sesi," dedi Viktor Pavloviç. "Bana kalırsa hastalandı, farklılaşıyor, başka biri oluyor."

"Bilmiyorum," dedi Aleksandra Vladimirovna. "Hepimiz acı çekiyoruz. Herkes aynı acıyı çeker, ama herkes kendince çeker."

Konuşmaları kapının çalınmasıyla kesildi. Viktor Pavloviç ayağa kalktı. Fakat Lyudmila Nikolayevna mutfaktan, "Ben açıyorum," diye bağırdı.

Anlaşılmaz bir şeydi, ama evdekiler Lyudmila Nikolayevna'nın Saratov'dan döndükten sonra günde birkaç kez posta kutusunda mektup var mı, yok mu kontrol ettiğini görüyorlardı.

Kapı çalınsa hemen kapıya koşuyordu.

Şimdi de onun aceleci, neredeyse koşan ayak seslerini duyan Viktor Pavloviç ve Aleksandra Vladimirovna birbirlerine baktılar.

Lyudmila Nikolayevna'nın sinirli sesini duydular:

"Yok, bugün hiçbir şey yok, hem bu kadar sık gelmeyin, daha iki gün önce size yarım kilo ekmek verdim."

35

Teğmen Viktorov, karargâha, yedekte bulunan Hava Avcı Alayı'nın komutanı Binbaşı Zakabluka'nın yanına çağrılmıştı. Karargâhtaki nöbetçi Teğmen Velikanov, binbaşının bir U-2 ile Kalinin bölgesine, hava ordu karargâhına gittiğini, akşam döneceğini söyledi. Viktorov'un çağrılma nedeniyle ilgili sorusu üzerine Velikanov göz kırparak meselenin yemekhanedeki içki âlemi ve skandalla ilgili olabileceğini söyledi.

Viktorov, bir muşamba yağmurluktan ve ona tutturulmuş bir battaniyeden yapılmış, yazı makinesi tıkırtısının geldiği perdenin arkasına bir göz attı. Kalem Müdürü Volkonskiy, Viktorov'u görünce, ne soracağını tahmin ederek şöyle dedi:

"Yok, mektup yok, Teğmen yoldaş."

Sivil daktilocu Lenoçka, teğmene şöyle bir göz attı, düşen bir Alman uçağından alınma, merhum pilot Demidov'un armağanı olan zafer ganimeti aynaya baktı, kepini düzeltti, daktiloda bir kez daha yazmakta olduğu bordronun üzerinde duran cetveli kaydırdı ve tekrar yazı makinesinin tuşlarına vurmaya başladı.

Kalem müdürüne hep aynı soruyu soran bu uzun

yüzlü teğmen, Lenoçka'da bıkkınlık uyandırıyordu.

Viktorov, gerisingeri havaalanına giderken orman tarafına saptı.

Alayın çarpışmalardan uzak olduğu bir ay boyunca malzeme ikmali yapılmıştı, eksilenlerin yerine uçuş personeli alınıyordu.

Bilmediği bir yer olan bu kuzey bölgesi bir ay önce Viktorov'a olağandışı görünmüştü. Ormanın ve sarp tepelerin arasından hızla akan genç nehrin yaşamı, çürük kokusu, mantar kokusu, ağaçların uğultusu onu gece de gündüz de rahatsız ediyordu.

Uçuşlar sırasında yerdeki kokular avcı uçağının kabinine kadar geliyordu sanki. Bu orman, bu göl, Viktorov'un savaştan önce kitaplardan okuduğu Eski Rusya yaşamını veriyordu soluğuyla birlikte. Burada, göllerin, ormanların arasında çok eski yollar vardı, bu dümdüz gövdeli ağaçlardan evler, kiliseler yapılıyor, gemi direkleri yontuluyordu. Geçmiş, burada gri kurdun koştuğu ve Viktorov'un şimdi askerî kantinin yemekhanesine doğru yürüdüğü bu orman kıyısında Alyonuşka'nın ağladığı zamanlarda düşünceye dalmış ve susmuştu. Bu geçmiş zaman ona saf, basit, genç bir zaman olarak görünüyor, sadece eski Rus evlerinde yaşamış genç kızlar değil, sakalına ak düşmüş tüccarlar, papaz çömezleri ve patrikler de Binbaşı Zakabluka'nın hava alayıyla bu ormanlara gelmiş olan, hızlı arabalar, otomatik toplar, dizeller, sinema ve radyo dünyasının pilotları, akıllı delikanlılardan bin yaş daha genç geliyorlardı. Bu geçmiş gençliğin simgesi, alacalı sarp kıyılar arasında, ormanların yeşili içinde, mavi ve kırmızı desenler içinde akan hızlı ve incecik Volga'ydı...

Kaç kişiydiler, teğmenler, çavuşlar, savaş yolunda yürüyen unvansız sıradan delikanlılar. Kendi belirledikleri sayıdaki sigaralarını içerler, beyaz bir kaşıkla teneke yemek tasını tıngırdatırlar, tren vagonlarında kâğıt oynar-

lar, kentte dondurma ziyafetine konarlar, yüz gramlık küçük bardaklarıyla küçük votka paylarını öksürerek içerler, kendi belirledikleri sayıda mektup yazarlar, sahra telefonuyla bağırarak konuşurlar, kimi küçük kalibreli toptan, kimi büyük kalibreliden ateş eder, kimi T-34 tankın gaz pedalına basar, bağırarak bir şeyler söyler...

Çizmesinin altında toprak gıcırdıyor ve eski bir şilte gibi yaylanıyordu. Yerde yapraklar vardı, üstte hafif, gevrek, birbirinden farklı ve ölü yapraklar, onların altında ise yıllar yıllar önce kurumuş, kahverengi, kütürdeyen tek bir parça haline gelmiş yapraklar, tomurcukları patlatan, fırtınayla gürleyen, yağmurdan sonra güneşte ışık saçan yaşamın külleri vardı. Çürümüş, neredeyse tüy gibi hafif çalı çırpı ayaklarının altında un ufak oluyordu. Sessiz bir ışık, yapraklardan oluşan bir abajurun altına yayılarak orman toprağına ulaşıyordu. Ormanda buz kesmiş, yoğun bir hava vardı, kasırgalara alışkın bir avcı uçağı pilotu bunu özellikle hissediyordu. Isınmış, terlemiş bir ağaç nemli taze kereste kokuyordu. Ama ölü ağaçların ve çalı çırpının kokusu canlı ormanın kokusunu bastırıyordu. Orada köknarların olduğu yerde reçine kokusu yüksek bir oktava yerleşiyordu. Titrekkavak insanın içini bulandıracak kadar tatlı kokuyor, kızılağaç acı soluğunu salıyordu. Orman dünyanın geri kalanından ayrı yaşıyordu ve Viktorov, her şeyin dışardakinden farklı olduğu bir eve girdiğini düşünüyordu: Kokular, kapalı perdelerin arasından sızan ışık, sesler bu duvarların arasında başka türlü dağılıyordu ve ormandan çıkmadığın sürece kendini hep her zamankinden farklı, pek tanımadığın insanlar gibi hissediyordun. Sanki dipten, yüksek ve kalın bir tabaka halindeki orman havasının arasından yukarı bakıyorsun, yapraklar dalga sesi çıkarıyor, bir hışırtıyla kepindeki yeşil yıldıza yapışan örümcek ağlarının gölün yüzeyiyle dibi arasında asılı duran yosunlar oldu-

ğunu sanıyorsun. Hızla uçan, koca kafalı sineklerin, ağırkanlı böceklerin, tavuk gibi dalların arasında dolaşan yabanhorozunun, yüzgeçlerini oynattıklarını ve tıpkı bir balığın suyun yüzeyine çıkmadığı gibi onların da hiçbir zaman ormanın üstüne çıkmayacaklarını düşünüyorsun; saksağan tellikavağın tepesinden havalanacak olsa da tekrar dalların arasına dalıyor, sanki bir balık yan dönerek bir an güneşte beyaz pullarını parlatmış ve tekrar suya dalmış gibi oluyor. Ve ormanın dibindeki alacakaranlıkta solmakta olan mavi, yeşil çiy damlalarıyla kaplı yosun ne garip görünüyor.

Bu sessiz yarıkaranlığın içinden birden aydınlık bir orman düzlüğüne çıkmak ne güzeldir, birden her şey bambaşka olur, sıcak toprak, güneşin ısıttığı ardıcın kokusu, havanın hareketliliği, mor bir madenden dökülmüş gibi duran, başını eğmiş iri çançiçekleri, yapışkan, reçineli saplarının üzerindeki yabani karanfiller. İnsana bir tasasızlık gelir, orman düzlüğü yoksul yaşamda mutlu bir gün gibidir. Limon renkli kelebekler, koyu mavi perdahlanmış gibi parlak böcekler, karıncalar, otların arasında hışırdayan karayılan, her biri kendisi için bir emek harcamıyor, hep birlikte tek bir ortak iş yapıyor gibidirler. Üzerine küçük yapraklar serpiştirilmiş bir akağaç dalı yüzüne değiyor; bir çekirge zıplayıp, ağaç gövdesi zannettiği insanın üstüne atlıyor, belindeki kemere yapışıyor, acele etmeden yeşil bacaklarını geriyor, yuvarlak, kösele gibi sert gözleriyle, koyun benzeri yüzüyle orada oturuyor. Sıcak, geç kalmış çilek çiçekleri, güneşten kızmış düğmeler ve kemer tokası... Bu orman düzlüğünün üstünde ne bir U-88, ne de bir Heinkel herhalde hiçbir zaman uçmamıştır.

36

Geceleri sık sık Stalingrad'da, hastanede geçen ayları anımsıyordu. Terden ıslanmış geceliği, hafif tuzlu, mide bulandırıcı suyu, rahatsız olduğu ağır kokuyu aklına getirmiyordu. Bu hastane günleri ona bir mutluluk gibi görünüyordu. Ve burada, ormanda ağaçların uğultusuna kulak verirken, "Onun ayak seslerini mi duydum acaba?" diye düşünüyordu.

Öyle miydi acaba? Ona sarılıyor, saçlarını okşuyor, ağlıyordu ve kendisi de onun ıslak, tuzlu gözlerini öpüyordu.

Viktorov bazen Yak'a atlayıp Stalingrad'a gitmeyi düşünüyordu, tutsa tutsa birkaç saat tutardı, Ryazan'da yakıt ikmali yapabilir, sonra Engels'e giderdi. Orada tanıdığı bir delikanlı vardı sorumlu denetçi olarak çalışan. Ne olacak, sonra varsın kurşuna dizsinler.

Hep eski bir kitaptan okuduğu öykü aklına geliyordu: Bir mareşalin oğlu olan zengin Şeremetyev kardeşler, on altı yaşındaki kız kardeşlerini Prens Dolgoruki'yle evlendiriyorlar. Kız düğünden önce Dolgoruki'yi galiba sadece bir kez görüyor. Ağabeyler kız kardeşleri için çok yüklü bir çeyiz veriyorlar, armağan edilen gümüş, üç oda dolduruyor. Düğünden iki gün sonra II. Petro ölüyor. Dolgoruki ve yakın çevresini yakalayıp kuzeye götürüyorlar, ahşap bir kuleye kapatıyorlar. Genç kadın telkinlere kulak asmıyor. Bu evlilikten kurtulabilecektir, zaten prensle topu topu iki gün geçirmiştir. Kocasının peşinden gidiyor, kuytu bir orman kıyısındaki ahşap kulübeye yerleşiyor. On yıl boyunca her gün Dolgoruki'nin kapatıldığı kuleye gidiyor. Bir sabah ne görsün, kulenin penceresi ardına kadar açık, kapısı kilitli değil. Genç prenses yollarda koşuyor, kim olursa olsun, köylü, asker, karşılaş-

tığı herkesin ayaklarına kapanıyor, yalvarıyor, kocasının nerede olduğunu soruyor. İnsanlar ona Dolgoruki'nin Nijni Novgorod'a götürüldüğünü söylüyorlar. Yayan gittiği yolda çok çileler çekiyor. Nijni'de ise Dolgoruki'nin kolları, bacakları ve kafası kesilerek öldürüldüğünü öğreniyor. O zaman Prenses Dolgorukaya manastıra girmeye karar veriyor, Kiev'e gidiyor. Manastıra gireceği gün Dinyeper Nehri kıyısında uzun süre dolaşıyor. Prenses Dolgorukaya kararından pişman olmuyor, rahibeliğe adım atarken nişan yüzüğünü parmağından çıkarması gerekiyor, ama yüzükten ayrılamıyor... Kıyıda saatlerce dolaşıyor, sonra güneş batmaya yüz tuttuğunda yüzüğü parmağından çıkarıyor, Dinyeper'e atıyor ve manastırın kapısına gidiyor.

Kimsesiz çocuklar yurdunda büyümüş, Stalingrad Devlet Bölge Elektrik Santralı makine atölyesinde tesviyeci olarak çalışmış hava kuvvetleri teğmeninin aklına hep Prenses Dolgurukaya'nın yaşamı geliyordu. Ormanda yürüyor ve artık hayatta olmadığını, onu gömdüklerini ve uçağının bir Fritz tarafından vurulduğunu, burun üstü yere çakıldığını, paslandığını, dağıldığını, otlarla kaplandığını ve Vera Şapoşnikova'nın buralarda dolaştığını, durduğunu, Volga'ya doğru yamaçtan indiğini, suya baktığını gözünün önüne getiriyordu... İki yüz yıl önce ise genç Prenses Dolgorukaya burada dolaşmış, orman düzlüğüne çıkmış, keten bitkilerinin arasından geçmiş, üzeri kırmızı yemişlerle dolu çalıları elleriyle aralayarak yürümüştü. Viktorov'un hem canı yanıyor, bir yandan içinde bir acı, bir umutsuzluk, bir yandan da tatlı bir şey hissediyordu.

Sırtında eski bir asker gömleğiyle dar omuzlu bir teğmen ormanda yürüyor. Unutulmaz bir zaman içinde unutulan onun gibi kim bilir ne kadar çok insan vardır.

37

Viktorov daha havaalanına yaklaşırken önemli olaylar olduğunu anlamıştı. Benzin ikmal araçları uçuş pistinde dolaşıyordu, havaalanı hizmet taburundan teknisyenler, makinistler, üzerleri maskeleyici ağla örtülü uçakların çevresinde dört dönüyorlardı. Genellikle sesi çıkmayan seyyar radyo vericisi düzgün ve gürültülü sesler yayıyordu.

Viktorov adımlarını hızlandırarak, "Tamam," diye düşündü.

Hemen o anda da her şey doğrulandı, elmacıkkemiğinin üzerinde pembe yanık lekeleri olan Teğmen Solomatin karşısına çıktı ve, "Yedekten çıkıyoruz, emir geldi," dedi.

"Cepheye mi gidiyoruz?" diye sordu Viktorov.

"Başka nereye olacak, Taşkent'e mi?" dedi Solomatin ve köy tarafına doğru yürüdü.

Anlaşılan canı sıkılmıştı, oturduğu evin sahibesiyle arasında ciddi bir gönül meselesi vardı, koşa koşa ona gidiyordu.

Viktorov'un yanından tanıdık bir ses, "Solomatin mal paylaşacak, ev kadına, inek kendine," dedi. Viktorov'un uçuş partneri Teğmen Yeremin patikadan yürüyordu.

"Bizi nereye gönderecekler Yerema?" diye sordu Viktorov.

"Kuzeybatı Cephesi saldırıya geçecek olabilir. Tümen komutanı biraz önce R-5'le geldi. Douglas'la uçan bir pilot tanıdığım var Hava Kuvvetleri karargâhında, ona sorabilirim. Her şeyden haberi vardır."

"Ne soracaksın, söylerler nasılsa kendileri."

Sadece karargâhı ve havaalanındaki pilotları değil, köyü de bir telaş sarmıştı. Alayın en genç pilotu olan

kara gözlü, şiş dudaklı Asteğmen Korol, yıkanmış, ütülenmiş çamaşırlarını götürüyordu, çamaşırların üstünde bir somun ekmek ve içinde kuru meyveler olan küçük bir çıkın duruyordu.

Ev sahibi iki yaşlı dul kadın onu ekmeklerle şımartıyorlar diye Korol'la dalga geçerlerdi. Asteğmen göreve gittiği zamanlar yaşlı kadınlar havaalanına gelirler, yarı yolda onu karşılarlardı. Biri uzun boylu, dimdik, diğeri beli büküktü. Korol, ikisinin arasında kızgın, mahcup, şımarık bir çocuk gibi yürürdü ve pilotlar Korol'un ünlem işareti ve soru işareti arasında yürüdüğünü söylerlerdi.

Filo komutanı Vanya Martınov, sırtında kaputu, bir elinde çantası, öbür elinde ezilmesinden korktuğu için çantasına koyamadığı tören kasketi evden çıktı. Ev sahibinin, kızıl saçlarını ondüle yapan kızı başörtüsüz olarak onun ardından öyle bir bakışla bakıyordu ki, her ikisi için de bir şey söylemek fazla olurdu.

Ayağı aksayan küçük bir oğlan, Viktorov'a, birlikte kaldığı siyasi yönetici Golub ve Teğmen Vanya Skotnoy'un eşyalarını alıp gittiklerini rapor etti.

Viktorov bu eve birkaç gün önce geçmişti, daha önce Golub'la birlikte uzun çıkık alınlı ve patlak ela gözlü berbat bir kadının evinde kalıyordu. İnsan bu patlak gözlere bakınca kendini hasta hissederdi.

Kiracılarını kaçırmak için evin içini dumana boğardı, bir keresinde de çaylarının içine kül atmıştı. Golub, Viktorov'u bu ev sahibi hakkında alay komiserine rapor yazmak için ikna etmeye çalışıyor, ancak Viktorov rapor yazmak istemiyordu.

"Dilerim koleradan geberir," diyerek bu duruma boyun eğmişti Golub.

Yeni eve geçmişlerdi, bu ev onlara cennet gibi gelmişti. Ama işte yakında cenneti terk etmek gerekecekti.

Kısa bir süre sonra Viktorov da eşya torbası ve yıp-

ranmış küçük bavuluyla iki katlı gibi yüksek, gri evlerin yanından yürüyordu, ayağı aksayan oğlan da Viktorov'un armağan ettiği savaş ganimeti tabanca kılıfıyla tavuklara ve ormanın üstünde dönüp duran uçaklara nişan alarak yanında zıplayarak geliyordu. Yevdokiya Miheyevna'nın onu dumana boğduğu evin yanından geçti ve donuk camın arkasında kadının hareketsiz yüzünü gördü. Kuyudan iki tahta kovayla su getirirken soluk almak için durduğunda hiç kimse bu kadınla konuşmazdı. Ne ineği, ne koyunu, ne de çatısının altına yuva yapmış bir kuş vardı. Golub ona sorular sorup, kadının Kulak soyundan geldiğini ortaya çıkarmaya çalışmıştı, ama yoksul bir aileden geldiği anlaşılmıştı. Kadınlar, kocasının ölümünden sonra adeta delirdiğini, soğuk bir sonbahar günü göle girdiğini ve gün boyu gölün içinde oturduğunu söylüyorlardı. Adamlar onu zorla, sürükleye sürükleye gölden çıkarmışlar. Fakat kadınlar, onun kocasının ölümünden önce de, evlenmeden önce de konuşkan biri olmadığını söylüyorlardı.

İşte Viktorov, bir orman köyünün sokağında yürüyor ve birkaç saat sonra buradan ebediyen uçup gidecek, bütün bunlar, uğuldayan orman, bostanlarına geyiklerin girdiği köy, eğreltiotu, sarı reçine birikintileri, nehir, gugukkuşları, hepsi onun için artık var olmayacaktı. Yaşlı adamlar, genç kızlar, kolektifleştirmenin nasıl yapıldığına ilişkin konuşmalar, köylü kadınların sepetinden ahududu aşıran ayıların, çıplak ayakla engerek yılanının başına basan çocukların hikâyeleri kaybolup gidecekti. Doğduğu ve büyüdüğü işçi kasabasının yüzünü fabrikaya çevirdiği gibi, yüzünü ormana çevirmiş bu garibine giden, olağandışı köy yitip gidecekti.

Sonra avcı uçağı yere inecek ve bir anda yeni bir havaalanı, yeni bir köy ya da fabrika kasabası kendi yaşlıları, genç kızları, gözyaşları ve şakaları, yara izleri yüzünden burunları kel kalmış kedileri, geçmişle, genel kolektifleş-

tirmeyle, iyi ve kötü ev sahibeleriyle ortaya çıkacaktı.

Yakışıklı Solomatin, bu yeni durumda, serbest zamanlarında kasketini giyecek, sokakta gezinecek, gitar çalıp şarkı söyleyecek ve bir kızın aklını başından alacaktı.

Bronz yüzlü ve beyaz kafası tıraşlı alay komutanı Binbaşı Zakabluka, beş tane Kızıl Yıldız Nişanı'nı şakırdatarak, çarpık ayaklarının kâh birine, kâh öbürüne basarak pilotlara yedekten çıktıklarına ilişkin emri okudu, gecenin yer altı sığınaklarında geçirilmesinin emredildiğini ve izleyecekleri rotanın uçuş öncesi havaalanında açıklanacağını söyledi.

Daha sonra havaalanındaki yer altı sığınaklarından ayrılmanın komutanlık tarafından yasaklandığını ve bu yasağa uymayanların cezalandırılacağını söyledi.

"Havada uyumamak için uçuştan önce uykunuzu iyi alın," diye bir açıklama yaptı.

Uçuş işinin incelikleri hakkında açık seçik ve güzel konuşmalar yaptığı halde kibirliliği yüzünden sevilmeyen alay komiseri Berman konuştu. Pilot Muhin'le ilgili olaydan sonra Berman'a karşı özellikle kötü davranmaya başlamışlardı. Muhin'in güzel radyotelgrafçı Lida Voynova'yla arasında bir aşk hikâyesi vardı. Bu hikâye herkesin hoşuna gitmişti. Boş bir an bulduklarında buluşuyorlar, nehir kıyısına gezmeye gidiyorlar ve hep el ele yürüyorlardı. Kimse onlarla alay bile etmiyordu, artık ilişkilerinde her şey o derece açıktı.

Ansızın bir dedikodu yayıldı. Bu dedikodu bizzat Lida'dan çıkmıştı. Lida, Muhin'in bir gezinti sırasında kendisine tecavüz ettiğini, onu tabancayla tehdit ettiğini bir kız arkadaşına anlatmış, arkadaşından da bütün alaya yayılmıştı.

Berman bu meseleyi öğrenince kudurmuş ve Muhin' in on gün içinde mahkemede yargılanıp kurşuna di-

zilme cezasına çarptırılması için müthiş bir enerji göstermişti.

Hükmün infazından önce alaya Hava Ordusu Askerî Kurul üyesi Hava Tuğgeneral Alekseyev gelmiş ve Muhin'in işlediği suçun ayrıntılarını ortaya çıkarmak için çalışmaya koyulmuştu. Lida, generali tam bir şaşkınlığa düşürmüş, onun önünde diz çökerek Muhin'e karşı yürütülen bu davanın saçma sapan bir yalan olduğuna inandırmak için yalvarıp yakarmıştı.

Generale hikâyenin tamamını anlatmıştı. Ormandaki bir düzlükte Muhin'le uzanmış yatıyorlar, öpüşüyorlarmış, sonra Lida uyumuş, Muhin de ona şaka yapmak isteğiyle fark ettirmeden kızın dizlerinin arasına tabancayı sokup yere ateş etmiş. Kız uyanmış, bağırmış ve Muhin onunla tekrar öpüşmeye başlamış. Lida'nın bunları anlattığı kız arkadaşı aktarırken de mesele tüyler ürpertici bir görünüşe bürünmüş. Bu hikâyedeki tek gerçek, olağanüstü basit gerçek, kızın Muhin'e olan aşkıydı. Her şey mutlu bir çözüme kavuşmuş, hüküm kaldırılmış, Muhin başka bir alaya gönderilmişti.

İşte o zamandan beri pilotlar Berman'ı sevmezlerdi.

Bir gün yemekhanede Solomatin, bir Rus'un böyle davranmayacağını söylemişti.

Pilotlardan biri, galiba Molçanov, bütün ulusların içinde kötü insanlar olduğu yanıtını vermişti.

"Al işte Korol'u, Yahudi, ama onunla partner olmak çok iyidir. Göreve gidersin ve güvendiğin bir dostunun kuyrukta oturduğunu bilirsin," demişti Vanya Skotnoy.

"Hangi Yahudi Korol'dan söz ediyorsun?" demişti Solomatin. "Korol bizdendir, havada kendimden daha çok ona güvenirim. Rjev üstünde bir Messer'i tam kuyruğun altından alaşağı etmişti. Borka Korol yüzünden yara almış talihsiz bir Fritz'i iki kez de ben vurmuştum. Çarpışmaya girince öz annemi bile unuturum, bilirsin."

"Yani," dedi Viktorov, "eğer sence bir Yahudi iyiyse, sen, o zaman ona Yahudi değildir diyorsun."

Herkes güldü, Solomatin ise şöyle dedi:

"Tamam, ama Berman onu ölüme mahkûm ettiğinde Muhin için hiç komik bir durum değildi."

Bu sırada yemekhaneye Korol girdi ve pilotlardan biri ona şefkatle sordu:

"Baksana Borya, sen Yahudi misin?"

Korol şaşırdı ve şu yanıtı verdi:

"Evet, Yahudi'yim."

"Doğru mu bu?"

"Tamamen doğru."

"Sünnetli misin?"

"Evet, cehenneme gidesice," diye yanıtladı Korol. Hepsi tekrar gülmeye başladılar.

Pilotlar havaalanından köye döndükleri sırada Solomatin, Viktorov'la yan yana yürüyordu.

"Biliyor musun," dedi Solomatin, "boş laf ettin. Ben sabun imalathanesinde çalıştığım sırada her yanımız Yahudi kaynıyordu, hep üst makamlar; bütün bu Samuel Abramoviç'leri izledim ben, biri öbürünün kefilidir, inan bana.

"İyi de niye bana kancayı taktın," diyerek omuz silkti Viktorov, "beni de onların meslektaşı mı sayıyorsun?"

Berman uçuş personelinin hayatında yeni bir dönem açıldığını, yedek olarak kalmanın sona erdiğini söyledi. Bunu o söylemeden de herkes anlamıştı, ama konuşması sırasında ağzından, alayın Kuzeybatı Cephesi'nde mi kalacağı, sadece Rjev civarına mı nakledileceği, batıya mı, güneye mi gönderileceği üzerine bir imalı söz kaçırır mı diye dikkatle dinlediler.

Berman şöyle diyordu:

"Dolayısıyla bir savaş pilotunun birinci niteliği, makinesini iyi tanımak, onunla oynayacak kadar iyi tanı-

mak; ikincisi, makinesini sevmek, onu kız kardeşi gibi, annesi gibi sevmektir; üçüncüsü, cesarettir, cesaret ise soğuk bir akıl ve ateşli bir yürek demektir. Dördüncüsü, arkadaşlık duygusudur, bu duygu, bizim Sovyet yaşam tarzımızla aşılanmaktadır; beşincisi, savaşta fedakârlıktır! Başarı, partneriyle uyumlu bir şekilde uçmaktadır! Lideri izlemektedir! Gerçek pilot, geride bıraktığı çarpışmayı yerde de her zaman düşünür, gözden geçirir, "Şöylesi daha iyi olurdu, yok öyle olmaması gerekirdi!" diye kafasında ölçüp biçer.

Pilotlar komisere yapmacık bir ilgiyle bakıyorlar ve aralarında sessizce konuşuyorlardı.

Leningrad'da bir kız arkadaşı olan Solomatin:

"Belki Leningrad'a malzeme taşıyan Douglas'lara eskort olarak vereceklerdir," dedi.

Akrabaları Kuntsevo'da yaşayan Molçanov, "Moskova yönü olamaz mı?" dedi.

"Ya Stalingrad tarafı?" diye mırıldandı Viktorov.

"Sanmam," dedi Skotnoy.

Alayı nereye gönderirlerse göndersinler onun için fark etmiyordu, yakınlarının hepsi işgal altındaki Ukrayna'da bulunuyordu.

"Ya sen Borya, sen nereye uçuyorsun?" diye sordu Solomatin. "Yahudilerin başkenti Berdiçev'e mi?"

Korol'un kara gözleri bir anda öfkeden daha da karardı ve küfretti.

"Asteğmen Korol!" diye bağırdı komiser.

"Emredersiniz, tabur komiseri yoldaş..."

"Susun..."

Ama Korol zaten susmuştu.

Binbaşı Zakabluka, tanınmış bir küfür ustası ve küfürsever olarak tanınıyordu, bir savaş pilotunun üstlerinin yanında küfretmesi yüzünden olay çıkarmazdı. Kendisi de her sabah emir erine avaz avaz bağırarak, "Maz-

yukin... ben senin ananı..." diye tehditler savurur ve son derece sakin bir sesle, "bana havluyu versene," diye bitirirdi.

Ancak komiserin pis huyunu bilen alay komutanı Korol'u hemen affetmekten korkuyordu. Berman raporda Zakabluka'nın uçuş personeli önünde siyasi yönetimin itibarını sarstığını yazabilirdi. Berman, Zakabluka' nın yedekte beklerken özel işletmesini kurduğunu, kurmay başkanıyla votka içtiğini ve yerel halktan zootekni mühendisi Jenya Bondareva'yla ilişkisi olduğunu Siyasi Şube'ye çoktan yazmıştı bile.

Bu yüzden alay komutanı uzun bir giriş yaptı. Tehdit dolu, hırıltılı bir sesle bağırıyordu:

"Ayağa kalkın Asteğmen Korol! İki adım öne çıkın! Nedir bu disiplinsizlik?"

Sonra konuyu daha ileri götürdü.

"Siyasi yönetici Golub, Korol'un hangi nedenle disiplini bozduğu konusunda komisere rapor verin."

"İzninizle Binbaşı yoldaş, Solomatin'le karşılıklı küfürleştiğini, nedenini ise duymadığımı bildiririm."

"Üsteğmen Solomatin!"

"Emredersiniz, Binbaşı yoldaş!"

"Rapor verin. Bana değil! Tabur komiserine!"

"Rapor vermeme izin verir misiniz tabur komiseri yoldaş?"

"Anlatın," diye başını eğdi Berman, Solomatin'e bakmaksızın. Alay komutanının kendine özgü bir yol izlediğini hissetmişti. Zakabluka'nın yerde de gökte de olağanüstü kurnaz olduğunu, orada, yukarda, düşmanın amacını ve taktiğini herkesten daha iyi tahmin ettiğini, düşmanın kurnazlığına kurnazlıkla karşılık verdiğini biliyordu. Yerde ise üst rütbelilerin gücünün zaaflarda, astların zayıflığının ise güçlerinde olduğunu biliyordu. Ayrıca gerektiğinde olduğundan farklı, saf biri gibi görünmeyi,

aptal birinin yaptığı aptal bir espriye dalkavukça gülmeyi becerirdi. Umutsuz havacı teğmenleri avucunun içinde tutmayı da becerirdi.

Birlik yedekteyken tarıma, özellikle de hayvancılığa ve kümes hayvanı yetiştiriciliğine merak sarmıştı Zakabluka. Meyveleri değerlendirmekle de ilgileniyor, ahududu likörü yapıyor, mantarları tuzlayıp kurutuyordu. Yemekleri ünlüydü, birçok alayın komutanı boş saatlerinde U-2'ye atlayıp ona gelmeyi, yiyip içmeyi severlerdi. Ancak binbaşı boş konukseverliği kabul etmezdi.

Berman, binbaşının aralarındaki ilişkileri zorlaştıran bir özelliğini daha biliyordu: Tedbirli, dikkatli ve kurnaz Zakabluka öte yandan nerdeyse çılgının biriydi, sağına soluna bakmadan gider, canına acımazdı.

"Komutanlarla tartışmak, rüzgâra karşı işemekten farksızdır," diyordu Berman'a ve birden kendi çıkarına ters düşen delice bir şey yapıyordu, komiser ise buna sadece şaşırıyordu.

İkisinin de keyfi yerinde olduğu zamanlar konuşurken birbirlerine göz kırpıyorlar, birbirlerinin sırtına ya da göbeğine vuruyorlardı.

"Ah, bu bizim komiser aynı zamanda kurnaz bir köylü," diyordu Zakabluka.

"Ah, bu bizim kahraman binbaşı da gerçekten güçlü adam," diyordu Berman.

Zakabluka dikkatsizce söylenmiş her sözcüğü raporlarına yazarken gösterdiği çalışkanlığı ve yavan tatlılığı yüzünden komiseri sevmezdi; Berman'ın güzel kızlara olan zaafıyla, haşlanmış tavuk sevgisiyle –Bana budunu verin– ve votkaya karşı ilgisizliğiyle alay eder, onun başka insanların yaşam koşullarına karşı ilgisiz kalırken kendisi için oldukça iyi günlük yaşam koşulları yaratmasını kınardı. Berman'ın zekâsını, bir davanın yararına komutanlarla tartışmaya girmeye hazır olmasını, cesaretini

takdir ederdi, bazen hayatını ne kadar kolay kaybedebileceğini Berman anlamıyormuş gibi gelirdi.

İşte bir hava alayını savaş hattına götürmeye hazırlanan bu iki adam, yan gözle birbirlerine bakarak Üsteğmen Solomatin'in söylediklerini dinliyorlardı.

"Tabur komiseri yoldaş, Korol'un benim yüzümden disiplini bozduğunu açıkça söylemeliyim. Onunla alay ediyordum, sabretti, ama sonunda tabii kendini kaybetti."

"Ona ne dediniz, alay komiserine anlatın," diye Solomatin'in sözünü kesti Zakabluka.

"Çocuklar alayın nereye, hangi cepheye gideceğini tahmin etmeye çalışıyorlardı, ben de Korol'a, sen de herhalde kendi başkentine, Berdiçev'e gitmek istersin, dedim."

Pilotlar Berman'a bakıyorlardı.

"Anlamıyorum, hangi başkentmiş bu?" dedi Berman ve hemen anladı.

Berman utanmıştı, bunu herkes hissetmişti ve bunun tehlikeli bir tıraşta kullanılan tıraş bıçağını andıran bir adamın başına gelmiş olması alay komutanını özellikle şaşırtmıştı. Ancak daha sonrası da şaşırtıcıydı.

"Ee, ne var bunda?" dedi Berman. "Korol, siz de bilindiği gibi, Novo-Ruzskiy bölgesinin Dorohovo köyünden olan Solomatin'e, onun Dorohovo yakınında savaşmak isteyeceğini söyleseydiniz, bunun için suratınıza yumruk atması mı gerekecekti? Komsomol üyeliğiyle bağdaşmayan garip bir yer tartışması."

Her zaman hipnotize eden gücüyle insanları mutlaka etkileyen sözler söylerdi. Solomatin'in Korol'u üzmek istediğini ve üzdüğünü herkes anlıyordu, Berman ise pilotlara Korol'un ulusal önyargılara son vermediğini ve davranışının halkların dostluğuna saygısızlık olduğunu hiç duraksamadan açıklıyordu. Aslında Korol'un özellikle faşistlerin ulusal önyargıları kullandıklarını, on-

ların üzerine oynadıklarını unutmaması gerekiyordu.

Berman'ın söylediği her şey başlı başına haklı ve doğruydu. Devrim ve demokrasi, onun şimdi heyecanlı bir sesle anlattığı düşünceleri doğurmuştu. Ancak Berman'ın şu andaki gücü, onun düşünceye değil, düşüncenin ona, onun bugünkü kötü amacına hizmet etmesinden geliyordu.

"Görüyorsunuz yoldaşlar," dedi komiser. "Düşüncelerin açık olmadığı yerde disiplin olmaz. Korol'un bugünkü davranışı da bununla açıklanabilir."

Bir an düşündü ve ekledi:

"Korol'un çirkin davranışı, çirkin ve Sovyet olmayan davranışı."

Zakabluka kuşkusuz burada işe karışamadı, komiser, Korol'un davranışını politik bir soruna bağlamıştı, hiçbir askerî birlik komutanının siyasi organların hareketlerine hiçbir zaman karışmaya yeltenmeyeceğini Zakabluka da biliyordu.

"İşte mesele böyle," dedi Berman ve sözlerinin etkisini artırmak için bir süre sustuktan sonra şöyle bitirdi: "Bu çirkin davranışın sorumluluğu doğrudan doğruya yapana aittir, ama Pilot Korol'un içindeki geri kalmış, iğrenç milliyetçiliği yok etmesine yardım etmeyi beceremeyen bir alay komiseri olarak benim üzerime de sorumluluk düşüyor. İlk başta düşündüğümden daha ciddi bir mesele, dolayısıyla disiplini bozduğu için Korol'u hemen cezalandırmayacağım. Ama Asteğmen Korol'un yeni baştan eğitilmesi görevini üzerime alıyorum."

Herkes, yerine daha rahat yerleşerek kımıldandı, meselenin iyi sonuçlandığını hissettiler.

Korol, Berman'a baktı. Bakışında öyle bir şey vardı ki, Berman bu bakışı görünce yüzünü ekşitti, omuz silkti ve başını çevirdi.

Akşam ise Solomatin, Viktorov'a şöyle diyordu:

"Görüyorsun ya Lenya, her zaman böyle, biri öbürünü çaktırmadan kayırır; sen ya da Vanya Skotnoy bu duruma düşseydiniz, emin ol Berman sürgüne yollayıverirdi."

38

Akşam yer altı sığınağında pilotlar uyumamışlardı, yataklarına uzanmış sigara içiyorlar, sohbet ediyorlardı. Skotnoy akşam yemeğinde birkaç kadeh veda içkisi yuvarlamış, bir şarkı tutturmuştu:

Burgular çiziyor uçak döne döne,
Uluyor, gövdesi çakılıyor yere,
Ağlama, sevgilim, kendini tut,
Beni sonsuza dek unut.

Velikanov yine kendini tutamamış, ağzından kaçırmış ve alayın Stalingrad yakınlarına nakledileceği anlaşılmıştı.

Ay ormanın üstünde yükselmiş, ağaçların arasında hüzünlü bir leke parlamaya başlamıştı. Havaalanından iki kilometre uzakta bulunan köy, küle gömülmüş gibi karanlık ve sessiz yatıyordu. Sığınak kapısının önünde oturan pilotlar, yeryüzünün büyülü dünyasına bakıyorlardı. Viktorov, ay ışığının Yak'ların kanatlarından ve kuyruklarından yere düşürdüğü hafif gölgelere bakıyor, sessizce şarkıya eşlik ediyordu.

Ve uçağın altından çıkaracaklar bizi,
Ellerinin üzerinde kaldırıp bedenimizi.

Aladoğanlar göğe havalanacak,
Bizi son yolculuğumuza uğurlayacak.

Yataklarında yatanlarsa sohbet ediyorlardı. Yarıkaranlıkta konuşanlar seçilmiyordu, ama onlar seslerinden birbirlerini çok iyi tanıyorlar, ad söylemeden sorulara yanıt veriyorlar, soru soruyorlardı.

"Demidov görevi kendisi istemişti, uçmadığı zaman zayıflıyordu.

"Hatırlar mısın, Rjev civarında, Petlyakov'lara eşlik ettiğimizde sekiz tane Messer onun üstüne çullanmıştı, çatışmaya girmiş, on yedi dakikada püskürtmüştü onları.

"Evet, avcı uçağının yerine Junkers olsa daha iyi olurdu.

"Havada uçar ve şarkı söyler. Onun şarkıları her gün aklımda. Vertinskiy şarkıları da söylerdi."

"Aydın, Moskovalı!"

"Evet, havada öyle çekip gitmez, her zaman arkada kalanları gözlerdi."

"Sen onu yakından tanımadın."

"Tanıdım. Partnerini uçarken tanırsın. O bana kendini tanıtmıştı."

Skotnoy şarkıyı bitirdi ve herkes yeni bir şarkıya başlamasını bekleyerek sustu. Ama Skotnoy başka bir şarkıya başlamadı.

Askerî havaalanlarıyla ilgili olarak herkesin bildiği, avcı uçağı pilotunun yaşamının kısalığını çocuk gömleğinin kısalığına benzeten bir atasözünü tekrarladı.

Almanlardan konuşmaya başladılar.

"Onları da bir anda anlayabiliyorsun, hangisi güçlü, hangisi inatçı, hangisi acemileri avlıyor, arkadan nasıl gagalıyor, geride kalanı nasıl gözlüyor."

"Onlarda genel olarak partnerler pek güçlü değil."

"Deme yahu."

"Fritz yaralıya dişini geçirir, hareketli olandan kaçar."

"Teke tek olsa ben onu tepelerim!"

"Kızma ama ben olsam vurulmuş bir Junkers için rütbe almazdım."

"Bindirme harekâtı. İşte Rus mizacı."

"Neden kızacakmışım, benim rütbemi almıyorsun ki."

"Evet, bindirme harekâtı için uzun zamandır bir düşüncem var benim... Üstelik gider ona döne döne çarparım!"

"Yetişip bindirirsin, onu yere çakarsın, dumanla, gazla!"

"Merak ediyorum, alay komutanı ineğini ve tavuklarını Douglas'a yükleyip, yanında götürecek mi acaba?"

"Hepsini kesmişler, tuzlayacaklarmış!"

Birisi ağır ağır, dalgın dalgın konuşuyordu:

"Artık bir kızla güzel bir kulübe gitmeye utanırım, alışkanlığımı tümden kaybettim."

"Ama Solomatin utanmaz."

"Yoksa kıskanıyor musun, Lenya?"

"Olayı kıskanırım, nesnesini değil."

"Anlaşıldı. Mezara kadar inancına sadık kalacaksın."

Sonra hepsi yedeğe ayrılmadan önce Rjev yakınındaki en son çarpışmayı anımsadılar. Bu çarpışmada yedi avcı uçağı, Messer'lerin eşliğinde bombardımana gelen büyük bir grup Junkers'le karşılaşmıştı. Her biri kendinden söz eder gibiydi, ama konuştukları konu ortaktı.

"Orman yüzünden uçaklar görünmüyordu, ama yükseldiklerinde birden fark ettim. Üç yönden geliyorlar! Ju-87'yi hemen tanıdım: Tekerlekleri dışarı fırlamış, burnu sarı. O anda biraz daha rahat yerleştim yerime: Ee, iş çıkmıştı!"

"İlkin bunlar uçaksavar atışları diye düşündüm ben de."

"Güneş, elbette bu işe yardım ediyordu! Ben dosdoğru güneş tarafından onun üzerine uçtum. Sol kanadı izliyordum. Birden otuz metre kadar yukarı fırladım... Kola yüklendim, neyse uçak söz dinliyordu! Bütün silahlarımla Junkers'in üstüne gittim, onu boğdum, o sırada turna balığı gibi uzun Messer bir daire çizdi, ama geç kalmıştı. Bir de ne göreyim, bana ateş ediyor, mavi bir iz geliyor üzerime."

"Ben de benim izimin onun siyah kanatlarında bittiğini görüyorum."

"Gönül veriyorsun!"

"Ben daha çocukken uçurtma uçururdum, babamdan dayak yerdim! Fabrikadayken işten çıkıp havacılık kulübüne kadar yedi kilometre dilim dışarda yürürdüm, ama tek bir ders bile kaçırmazdım."

"Yo, sen asıl burayı dinle. Beni o yaktı: Yağ deposu, benzin boruları tutuştu. İçerisi de yanmaya başladı. Buhar olup gidiyordum! Bir de kasketin siperini çarptım, pilot gözlüğüm kırıldı, siperden camlar uçuyor, gözlerimden yaşlar akıyor. Peki, ben ne yaptım, hızla onun altına daldım, gözlüğü çıkarıp attım! Solomatin beni maskeledi. Biliyor musun, yanıyorum, ama korku falan yok, zaman dar! Öylece oturdum, Ben yanmadım, çizmelerim yandı, uçak yandı.

"Ben de bir bakıyorum, bizim delikanlıyı şimdi alaşağı edecekler. İki dönüş daha yaptım, o bana işaret etti, gel diye. Kimsenin partneri değildim, kimin ihtiyacı olursa Messer'leri vurmak için fırlıyordum."

"Ha, benim uçakta da delikler vardı, yaşlı bir keklik gibi vurmuşlardı beni de."

"On iki kez üstüne gittim bu Fritz'in ve alevler içinde bıraktım! Hissediyorum –hayır anlamında başını sallıyor– epey şanslıyım! Yirmi beş metreden topla vurdum onu."

"Evet, genel anlamda konuşursak, Alman yatay savaşmayı sevmez, dikey çatışmaya girmeye çalışır."

"İşte bunu demiş!"

"Peki ne demiş?"

"Bunu kim bilmez ki? Artık köydeki kızlar bile biliyor: Keskin dönüşler yapıp ortaya çıkar."

Sonra bir sessizlik oldu ve biri şöyle dedi:

"Yarın ortalık aydınlanır aydınlanmaz gideceğiz, Demidov ise burada yalnız kalacak."

"Pekâlâ çocuklar, isteyen istediği yere gider, ama benim köye gitmem gerekiyor."

"Veda ziyareti, hadi gidelim!"

Gece çevredeki her şey, nehir, tarlalar, orman öyle sakin ve güzeldi ki, dünyada ne düşmanlık, ne ihanet, ne açlık, ne yaşlılık olamaz, sadece mutlu bir aşk olabilir sanki. Bulutlar ayın önünden geçiyor, ay gri bir sisin içinde yüzüyor, sis yeryüzüne yayılıyordu. Bu gece sığınaklarda geceleyenlerin sayısı azdı. Ormanın kenarında, köydeki çitlerin yanında beyaz mendiller görünüp kayboluyor, bir kahkaha duyuluyordu. Gece gördüğü düşten korkmuş bir ağaç sessizlikte titriyor, nehir suyu arada sırada anlaşılmaz bir şeyler mırıldanıyor, sonra yine sessizce akıp gidiyordu.

Âşıkların acı saati, ayrılık saati, yazgılarının belli olduğu saat gelip çatmıştı. Bazıları bir gün ağlayacak, ikinci gün unutacaklar, bazılarını ölüm ayıracak, kimini yazgı sadakate, yeniden buluşmaya mahkûm edecek.

Ama sabah oldu işte. Motorlar kükremeye başladı, uçaklardan çıkan rüzgâr çayırları yere yatırarak düzleştirdi ve binlerce binlerce su damlası güneşin üstünde titreşmeye başladı... Savaş uçakları birbiri ardına mavi tepeye tırmanıyor, topları ve ağır makineli tüfekleri göğe çıkarıyor, arkadaşlarını bekliyor, gruplar oluşturuyor...

Ve gece o kadar büyük görünen şey gidiyor, mavi göğün içinde yok oluyor...

Gri küçük kutuları andıran evler, dikdörtgen şeklinde bostanlar görünüyor, uçağın kanadının altından kayarak geçip gidiyorlar... Otların boy attığı pist artık görünmüyor, Demidov'un mezarı görünmüyor... Gittiler! Ve işte orman titriyor, uçağın kanadının altında kayarak gerilerde kalıyor.

"Merhaba Vera!" diyor Viktorov.

39

Sabahın beşinde nöbetçiler mahkûmları uyandırmaya başladılar. Dışarda derin gece sürüyordu, hapishaneleri, demiryolu kavşak istasyonlarını, kent hastanelerinin bekleme odalarını aydınlatan o acımasız ışık yanıyordu barakalarda.

Binlerce insan balgam çıkararak, öksürerek, pamuklu pantolonlarını çekiştire çekiştire giyiyor, ayaklarına dolaklarını sarıyorlar, böğürlerini, karınlarını, boyunlarını kaşıyorlardı.

Tahta ranzaların üst katlarından inenlerin ayakları aşağıda giyinenlerin başlarına çarpıyor, aşağıdakiler küfretmiyor, hiçbir şey demeden başlarını geri çekiyorlar ya da kendilerine çarpan ayakları elleriyle itiyorlardı.

Bir yığın insanın gece uykudan uyanmasında, dolakların sarılırken bir görünüp bir kaybolmasında, sırtların, başların, adi tütünün bıraktığı dumanın hareketinde, çakmak çakmak parlayan elektrik ışığında iliklere işleyen bir yapaylık vardı: Yüzlerce kilometrekarelik tayga ayaz sessizliği içinde donmuştu, oysa kamp hıncahınç

insanlarla doluydu, hareketle, dumanla, ışıkla doluydu.

Gecenin ilk yarısı boyunca kar yağmıştı ve kar kapıların önüne yığılmış, maden ocaklarına giden yolu kaplamıştı...

Maden ocaklarının sirenleri ağır ağır uluyordu ve belki taygada bir yerde kurtlar sirenlerin yayvan ve neşesiz sesine ulumalarıyla katılıyorlardı. Kamp meydanında çoban köpekleri kısık sesle havlıyor, maden ocaklarına giden yolları temizleyen traktörlerin gürültüsü duyuluyor, konvoy muhafızları birbirlerine bağırıyorlardı...

Projektörlerin aydınlattığı kuru kar tatlı tatlı, yumuşak yumuşak parlıyordu. Geniş kamp meydanında köpeklerin aralıksız havlamaları altında yoklama başlamıştı. Konvoy muhafızlarının boğuk ve öfkeli sesleri duyuluyordu... İşte geniş, kalabalıktan kabarmış bir canlı seli maden ocaklarına doğru akıyordu.

Potinler ve keçe çizmeler karda gıcırdıyordu. Nöbetçi kulesi tek gözünü faltaşı gibi açmış fıldır fıldır döndürüyordu...

Sirenler ise tam kadro bir kuzey orkestrası halinde uzaktan ve yakından durmadan uluyordu. Bu kuzey orkestrasının sesi soğuk Krasnoyarsk'ın, Komi Özerk Cumhuriyeti'nin, Magadan'ın, Soyetskaya Gavan'ın, Kolıma bölgesinin karlarının, Çukotka tundrasının, Murmansk'ın kuzeyinin ve Kuzey Kazakistan'ın kampları üzerinde duyuluyordu...

Solikamsk'ın potasyum, Rider ve Balkaş'ın bakır, Kolıma'nın nikel ve kurşun, Kuznetsk ve Sahalin'in kömür madeni işçileri, Kuzey Buz Denizi'nin kıyısı boyunca ebedi don bölgesinin üstünden geçen demiryolunu, Kolıma'nın düzgün yollarını yapan inşaatçılar, Sibirya'nın ve Kuzey Ural'ın, Murmansk'ın ve Arhangelsk bölgesinin orman kesim işçileri siren seslerinin altında, bir ağaca kadar uzanan metal rayın üzerinde bir küskünün çı-

kardığı seslerin altında yürüyorlardı...

Karlı bir gecenin bu saatinde tayga kamplarında ve Dalstroy'un[1] büyük kamp ağının görev yerlerinde gün başlıyordu.

40

Mahkûm Abarçuk gece bir sıkıntı geçirmişti. Kampa özgü alışılmış, karamsarlıktan kaynaklanan bir sıkıntı değil, sıtma gibi, insanı cayır cayır yakan, çığlık attıran, yataktan fırlatan, şakaklarına, kafasına yumruk attıran bir sıkıntı.

Sabah mahkûmlar hem telaşla, hem de isteksizce işe gitmeye hazırlandıkları sırada Abarçuk'un komşusu gaz grubunun ekipbaşı, içsavaş döneminin süvari takım komutanı, uzun bacaklı Neumolimov, "Gece niye öyle hoplayıp durdun?" diye sordu. "Yoksa düşünde kadınları mı görüyordun? Bağırdın hatta."

"Senin tek derdin kadın," diye yanıtladı Abarçuk.

İkinci ranza komşusu Komünist Gençlik Enternasyonali Prezidyum üyesi, birazcık aptal biri olan Monidze, "Ben de uykuda ağladığını sandım, seni uyandırmaya niyetlendim," dedi.

Abarçuk'un kamptaki üçüncü arkadaşı sağlık memuru Abraşa Rubin hiçbir şey fark etmemişti ve buz gibi karanlığa çıktıklarında şöyle dedi:

"Biliyor musun, bu gece Nikolay İvanoviç Buharin düşüme girdi, bizim Kızıl Profesörler Enstitüsü'ne gel-

1. Açık adı Glavnoye Upravleniye Stroitelstva Dal'nego Severa olan ve yeni toprakların kullanılabilir hale getirilmesini amaç edinen devlet tekeli. (Ç.N.)

mişti; neşeli ve canlıydı, Yençmen'in teorisi konusunda korkunç bir gürültü kopuyordu."

Abarçuk alet deposundaki işine geldi. Bir zamanlar hırsızlık amacıyla altı kişilik bir aileyi boğazlamış olan yardımcısı Barhatov, sedir ağacı yongaları ve hızar artıklarıyla sobayı yakarken Abarçuk kutularda duran aletleri yerleştiriyordu. Yakıcı soğuğun sindiği eğelerin ve keskilerin sivri ucu, gece hissettiği duyguyu veriyormuş gibi geldi.

Öncekilerden hiç farkı olmayan bir gündü. Muhasebeci, uzak kampların teknik bölüm tarafından onaylanan siparişlerini sabahtan yollamıştı. Malzemeleri ve aletleri ayırmak ve kutulara yerleştirmek, irsaliyelerini hazırlamak gerekiyordu. Bazı paketler tam değildi ve özel belgeler hazırlanması gerekiyordu.

Barhatov her zaman olduğu gibi hiçbir iş yapmıyordu, onu çalıştırmak olanaksızdı. Depoya geldiğinde sadece yiyecek işiyle uğraşıyordu, bugün de sabah sabah patates ve lahana yapraklarından çorba pişiriyordu bir tencerede. Harkov Eczacılık Enstitüsü'nde Latince profesörü olan birinci kısmın ayakçısı, bir dakikalığına Barhatov'un yanına gelmiş ve titreyen kıpkırmızı parmaklarıyla masaya bir parça kirli darı bırakmıştı. Barhatov bazı işler için ondan haraç alıyordu.

Öğlen Abarçuk'u hesap işleri bölümüne çağırdılar, rapordaki rakamlar birbirini tutmuyordu. Hesap İşleri başkan yardımcısı ona bağırıyor, başkana rapor yazmakla tehdit ediyordu. Bu tehditlerden Abarçuk'un midesi bulandı. Yardımcısız, tek başına işin üstesinden gelemiyordu, Barhatov'u şikâyet etmeye ise cesaret edemiyordu. Yorgundu, depo memurluğu işini kaybetmekten, maden ocağına ya da ağaç kesimine gitmekten korkuyordu. Saçları ağarmıştı, gücü azalmıştı... İşte galiba bu yüzden sıkıntı geçirmişti, yaşam Sibirya buzunun altında geçip gidiyordu.

Hesap işleri bölümünden döndüğünde Barhatov adi suçlulardan birinin getirmiş olabileceği keçe çizmeleri başının altına koymuş uyuyordu; boş tencere başının yanında duruyordu, ganimet darılardan biri yanağına yapışmıştı.

Barhatov'un zaman zaman depodan alet yürüttüğünü, çizmelerin de depodaki malzemelerle değiştokuş operasyonları sonucunda gelmiş olabileceğini Abarçuk biliyordu. Bir keresinde Abarçuk üç eğe eksik saydığında, "Anayurt Savaşı sırasında az bulunan bir metali çalmaya utanmıyor musun?" demişti, Barhatov da ona, "Kapa çeneni böcek. Yoksa sen bilirsin!" diye karşılık vermişti.

Abarçuk, Barhatov'u uyandırmaya cesaret edemedi ve gürültü etmeye, şerit testerelerin yerlerini değiştirmeye, öksürmeye, çekici yere düşürmeye başladı. Barhatov uyanmış, sakin, hoşnut olmayan gözlerle onu izliyordu.

Sonra alçak sesle şöyle dedi:

"Dünkü katardan bir delikanlı anlatıyordu, Ozernıy Kampı'ndan daha kötü yerler varmış. Prangalı, kafalarının yarısı tıraşlı mahkûmlar. Soyadı diye bir şey yokmuş, göğüslerinde, dizlerinde yalnızca numaralar, sırtlarında ise bir karo ası işliymiş."

"Saçma," dedi Abarçuk.

Barhatov sakin sakin, "Siyasi faşistlerin tamamını orada toplamalı, beni uyandırdığın için seni de en başta oraya göndermeli alçak," dedi.

"Affedersiniz yurttaş Barhatov, rahatınızı bozdum," dedi Abarçuk.

Barhatov'dan çok korkuyordu, ama bazen öfkesine hâkim olamıyordu.

Vardiya değişim saatinde kömür tozundan kapkara olmuş Neumolimov depoya uğradı.

"Ee, yarışma nasıl gidiyor?" diye sordu Abarçuk. "İnsanlar yarışma havasına giriyor mu?"

"Kırıp duruyoruz işte. Zaten kömür askerî gereksinmelere gidecek, herkes bunu biliyor. Pankartları bugün Kültür-Eğitim Bölümü'nden getirdiler: 'Öncü emeğimizle vatana yardım edelim.'"

Abarçuk iç geçirdi, şöyle dedi:

"Biliyor musun, kamp kaygısı üzerine bir kitap yazılmalı. Kaygının biri insanı eziyor, ikincisi üzerine çullanıyor, üçüncüsü boğuyor, soluk aldırmıyor. Boğmayan, ezmeyen, üzerine çullanmayan, ama okyanus basıncının derinlerdeki canavarları paramparça ettiği gibi insanı içinden parçalayan başka bir kaygı var."

Neumolimov kederle gülümsedi, ama dişleri beyaz beyaz parlamadı, dişleri çürüktü, kömürün rengine uymuştu.

Barhatov yanlarına geldi ve Abarçuk çevresine bakınıp, "Her zaman böyle sessiz yürüyorsun, irkiliyorum, bir bakıyorum yanımdasın," dedi.

Pek gülümsemeyen Barhatov kuşkulu bir tavırla, "Yiyecek deposuna gidiyorum, bir itirazın var mı?" dedi.

Barhatov gitti ve Abarçuk arkadaşına, "Gece ilk karımdan olan oğlumu anımsadım. Cepheye gitmiş olmalı," dedi.

Neumolimov'a doğru eğildi.

"Çocuğun iyi bir komünist olarak yetişmesini istiyorum. Onunla görüşüp, 'Unutma babanın başına gelen önemsiz bir olay. Partinin davası kutsal bir davadır! Çağın en yüce kuralı!' demeyi düşünüyordum."

"Senin soyadını mı taşıyor?"

"Hayır," diye yanıtladı Abarçuk, "onun bir küçük burjuva olarak büyüyeceğini düşünmüştüm."

Bir önceki akşam ve gece Lyudmila'yı düşünmüş, onu görmek istemişti. Moskova gazetelerinin kupürlerini arıyor, birden "Teğmen Anatoliy Abarçuk" yazısını okuyor. Anlıyor ki, oğlu babasının soyadını taşımak istemiş.

Yaşamında ilk kez kendine acımak istemişti ve oğlunun yanına gideceğini, soluğunun kesileceğini ve "Konuşamıyorum," demek için eliyle boğazını göstereceğini hayal ediyordu. Tolya ona sarılacak ve o, başını oğlunun göğsüne koyup utanmadan, acı acı ağlayacaktı. Sonra uzun bir süre ayakta duracaklar, oğlunun boyu onu geçmiş olacak...

Oğul sürekli babasını düşünüyordu. Babasının arkadaşlarını arıyordu, babasının devrim için yapılan çarpışmalara katıldığnı öğrenmişti. Tolya şöyle diyecekti: "Babacığım, babacığım, bembeyaz olmuşsun, boynun ne kadar zayıf, kırışık... Yıllarca mücadele ettin, tek başına yüce bir mücadeleyi sürdürdün."

Soruşturma sırasında üç gün tuzlu şeyler yedirip su vermemişler, dövmüşlerdi.

Meselenin insanlara iftira atmasını sağlamak değil, suikast ve casuslukla ilgili ifadeleri imzalatmak olduğunu anlamıştı. En önemlisi, yaşamını adadığı davanın doğruluğundan kuşkuya kapılmasıydı. Soruşturma sürerken haydutların eline düştüğünü, bölüm başkanıyla görüşmek gerektiğini ve sorgu yargıcı haydudun yakalanacağını sanmıştı.

Fakat zaman geçmiş ve işin sadece birkaç sadistten ibaret olmadığını görmüştü.

Mahkûm trenlerinin ve gemi hapishanesinin yasalarını öğrenmişti. Adi suçluların sadece yabancıların eşyaları için değil, yaşamları için de kumar oynayıp kaybettiklerini görmüştü. Acınacak ahlak bozukluğunu, ihaneti görmüştü.

Adi suçluların olduğu, isterik, kanlı, kindar, inançsız, inanılmaz derecede acımasız Hindistan barakasını görmüştü. Çalışan "kancık"larla çalışmayı reddeden "hırsız" Ortodokslar arasındaki korkunç savaşları görmüştü.

"Boşuna hapse atmazlar," diyor, aralarında kendisi-

nin de bulunduğu küçük bir grup insanı bir yanlışlık sonucu hapsettiklerini, geri kalanların dava uğruna cezalandırıldıklarını, adaletin kılıcının devrim düşmanlarını cezalandırdığını düşünüyordu.

Dalkavukluğu, hainliği, itaatkârlığı, gaddarlığı görüyordu... Bu çizgileri kapitalizmin doğum lekeleri olarak adlandırıyor ve eski insanların, beyaz subayların, Kulakların, burjuva milliyetçilerin bu lekeleri bedenlerinde taşıdıklarını düşünüyordu.

İnancı sarsılmamıştı, partiye olan bağlılığı sonsuzdu...

Neumolimov, depodan gitmeye hazırlanırken ansızın, "Ha, unutuyordum, biri seni soruyordu," dedi.

"Nerede?"

"Dünkü mahkûm treninden. İşe dağıtıyorlardı onları. Biri seni sordu. Ben de, 'Tesadüfen tanıyorum, tesadüfen dört yıldır onunla yan yana ranzalarda yatıyoruz,' dedim. Bana adını söyledi ama kafamdan uçup gitti."

"Nasıl biriydi?" diye sordu Abarçuk.

"Şöyle çelimsiz, şakağında yara izi olan biri."

"A!" diye haykırdı Abarçuk. "Magar olmasın?"

"İşte o."

"Benim en eski arkadaşım, öğretmenim, beni partiye o sokmuştu! Ne soruyordu? Ne diyordu?"

"Her zamanki sorular, ceza sürenin ne kadar olduğunu falan. Ben de, 'Beş istedi, on aldı. Şimdi de vaktinden önce serbest kalmak için öksürmeye başladı,' dedim."

Abarçuk, Neumolimov'u dinlemeksizin yineliyordu:

"Magar, Magar... Bir ara Çeka'da[1] çalışıyordu... Farklı bir adamdı, biliyor musun, farklı. Arkadaşına her şeyini verir, kışın kaputunu sırtından çıkarır verir, ekmeğinin son lokmasını arkadaşına verir. Aynı zamanda zeki, oku-

1. VÇK: Rusya Karşıdevrimle ve Sabotajla Mücadele Olağanüstü Komisyonu. (Ç.N.)

muş. Ve safkan proleter, Kerçli bir balıkçının oğlu."

Etrafa bakındı ve Neumolimov'a doğru eğildi.

"Anımsıyor musun, kamptaki komünistler partiye yardım etmek için bir örgüt kurmalı demiştik de Abraşka Rubin, 'Sekreterliğe kimi getireceğiz?' diye sormuştu. İşte tam adamı."

"Ama ben sana oy veririm," dedi Neumolimov. "Onu tanımıyorum. Onu nerede bulacaksın, on araba dolusu insan kamp merkezlerine gitti, herhalde o da gitmiştir."

"Önemli değil, buluruz. Ah, Magar, Magar! Demek beni soruyordu?"

Neumolimov, "Sana neden uğradığımı az kaldı unutuyordum. Bana temiz bir kâğıt ver. Aklıma bir şey geldi."

"Mektup mu yazacaksın?"

"Hayır, Semyon Budenni'ye[1] dilekçe yazacağım. Cepheye göndermelerini rica edeceğim."

"İzin vermezler."

"Semyon beni anımsar."

"Siyasileri orduya almıyorlar. Ocaklarımız daha fazla kömür verecek, askerlerimiz bu yüzden teşekkür edecekler, senin nasibin de bu olacak."

"Ben askere gitmek istiyorum."

"Bu işte Budenni'nin yardımı olmaz. Ben Stalin'e yazmıştım."

"Yardımı olmaz mı? Şaka yapıyorsun, Budenni bu! Yoksa kâğıda mı kıyamıyorsun? Senden istemezdim, ama Kültür-Eğitim Bölümü'nden kâğıt vermiyorlar bana. Hakkımı kullanmışım."

"Tamam, bir sayfa vereyim," dedi Abarçuk.

Hesabını vermek zorunda olmadığı birkaç tane kâ-

1. Mareşal Semyon Mihayloviç Budenni (1883-1973). (Ç.N.)

ğıt vardı elinde. Oysa Kültür-Eğitim Bölümü'nde kâğıdı sayıyla veriyorlardı ve ne için kullanıldığını daha sonra göstermek gerekiyordu.

Akşam barakada olağan yaşam sürüyordu.

Yaşlı süvari subayı Tungusov, gözlerini kırpıştırarak sonu hiç gelmeyen bir hikâye anlatıyordu: Mahkûmlar arada bir kaşınarak dinliyorlar, onaylarcasına başlarını sallıyorlardı. Tungusov, içine tanıdığı balerinlerin adlarını, ünlü Arabistanlı Lawrence'ı, saray tasvirlerini, Üç Silahşörler'in yaşamından olayları, Jules Verne'in Nautilus'unun yolculuğunu katarak karmakarışık, dolambaçlı bir öykü örüyordu.

"Dur bir dakika," dedi dinleyicilerden biri, "İran sınırını nasıl geçti o kadın, dün onun casuslar tarafından zehirlendiğini söylüyordun."

Tungusov bir an durdu, eleştiren kişiye uysalca baktı, sonra cesurca şöyle dedi:

"Nadya'nın durumu umutsuz görünüyordu. Yüksek dağlarda yetişen mavi otlardan elde ettiği değerli bir suyun birkaç damlasını kızın aralık dudaklarının arasından akıtan Tibetli hekimin çabaları onu yaşama geri döndürmüştü. Sabaha karşı o kadar iyileşmişti ki, odada kimsenin yardımı olmadan dolaşabiliyordu. Gücüne kavuşmuştu."

Bu açıklama dinleyicileri tatmin etti.

"Anlaşıldı... Devam et," dediler.

Kolhoz sektörü denilen köşede, şarkı söyler gibi bir sesle açık saçık maniler söyleyen, Almanların kendi yaşadığı köye muhtar olarak atadıkları yaşlı soytarıyı dinleyerek kahkahalarla gülüyorlardı.

Maniler söylendikçe dinleyenler gülmekten kırılıyorlardı. Fıtık şikâyeti olan Moskovalı gazeteciyle, iyi yü-

rekli, zeki ve ürkek bir adam olan yazar, beyaz peksimet yiyorlardı. Yazar bir gün önce karısından bir paket almıştı. Belli ki peksimetin tadı ve çıtırtısı geçmiş yaşamını anımsatıyordu ona, gözlerinde yaşlar vardı.

Neumolimov, aşağılık arzuları yüzünden cinayet işlemekten kampa düşmüş olan tankçıyla tartışıyordu. Tankçı dinleyenleri eğlendiriyordu, süvariyle alay ediyordu, Neumolimov ise nefretinden benzi atmış ona bağırıyordu:

"Yirmi yılında kılıçlarımızla ne yaptık, sen biliyor musun!"

"Biliyorum, çaldığınız tavukları kesiyordunuz. Bir tek KV tankı sizin Birinci Süvari Birliğinizi dürüp kenara koyabilir. İçsavaşı, Anayurt Savaşı'yla kıyaslamayın."

Genç hırsız Kolka Ugarov, Abraşa Rubin'e tebelleş olmuş, botlarını tabanları ayrılmış eski terliklerle değiştirmek için kandırmaya çalışıyordu.

Rubin belayı fark etmiş sinirli sinirli esniyor, yanındakilere bakarak destek arıyordu.

Açık renk gözlü, uyanık bir kediyi andıran Kolka, "Bana bak Yahudi," diyordu, "bana bak piç, son kalan sinirlerimi de sen geriyorsun."

Sonra Kolka Ugarov şöyle dedi:

"Neden benim işten muaf tutulma kâğıdımı imzalamadın?"

"Sağlamsın, buna hakkım yok."

"İmzalamayacak mısın?"

"Kolya, canım, sana yemin ederim, yapabilsem memnuniyetle, ama yapamam."

"İmzalamayacak mısın?"

"Anla beni. Yoksa yapabileceğimi mi sanıyorsun..."

"Neyse, tamam."

"Dur dur, anla beni lütfen."

"Ben anladım. Şimdi de sen anlayacaksın."

Gerçek bir casus olduğu konuşulan Ruslaşmış İsveç-

li Stedding, Kültür-Eğitim Bölümü'nde kendisine verilen karton parçası üzerine yaptığı resimden bir an gözünü ayırarak Kolka'ya ve Rubin'e baktı, başını salladı ve tekrar resmine döndü. Resmin adı "Anamız Tayga"ydı. Stedding adi suçlulardan korkmuyordu, nedense onlar da ona dokunmuyorlardı.

Kolka uzaklaştığında Stedding, Rubin'e, "Deli gibi davranıyorsunuz, Abram Yefimoviç," dedi.

Beyaz Rusyalı Konaşeviç de adi suçlulardan korkmuyordu, kamptan önce Uzakdoğu'da uçak makinistiydi, Büyük Okyanus Filosu'nda yarıağır siklette boks şampiyonu unvanını kazanmıştı. Adi suçlular Konaşeviç'e saygı gösteriyorlardı, ama o, hiçbir zaman hırsızlardan canı yanan insanların arkasında olmuyordu.

Abarçuk iki katlı ranzaların arasındaki dar geçitte ağır ağır yürüyordu, yine kaygıya kapılmıştı. Yüz metrelik barakanın en dibi kalitesiz tütün dumanına boğulmuştu. Abarçuk barakanın ucuna kadar her gidişinde yeni bir şey göreceğini zannetse de her şey aynıydı: Lavabo görevi yapan ahşap su oluklarının altında mahkûmların dolaklarını yıkadıkları taşlık, sıvalı duvara dayanmış ip süpürgeler, boyalı kovalar, ranzaların üstünde çuvalların deliklerinden dökülen talaşlarla doldurulmuş şilteler, konuşmaların tekdüze uğultusu, mahkûmların hepsinin aynı renkte soluk yüzleri.

Mahkûmların çoğu, gece yat borusunu beklerken ranzalarında oturmuşlar, çorbadan, kadınlardan, ekmek kesicinin hilekârlığından, Stalin'e ve SSCB Savcılığı'na yazdıkları mektupların yazgısından, yeni kömür çıkarma ve taşıma normlarından, bugünkü soğuktan, yarınki soğuktan konuşuyorlardı.

Abarçuk, bölük pörçük konuşmaları dinleyerek ağır ağır yürüyordu ve bunun, konaklama yerlerinde, trenlerde, kamp barakalarında binlerce insan arasında yıllardır

süren, gençlerin kadınlardan, yaşlıların yemeklerden söz ettiği aynı bitmez tükenmez sohbet olduğunu düşünüyordu. Yaşlı adamların açgözlülükle kadınlardan, genç çocukların ise özgürce yenecek lezzetli bir yemekten söz etmeleri pek iyi olmuyordu.

Abarçuk, Gasyuçenko'nun oturduğu ranzanın yanından geçerken adımlarını hızlandırdı. Karısına, çocuklarının "anne", torunlarının "büyükanne" dedikleri yaşlı adam ne korkunç şeyler anlatıyordu.

Yat borusu bir an önce çalsa da yataklarına yatsalar, kafalarını pamuklu ceketleriyle örtseler, görmeseler, duymasalardı.

Abarçuk kapıya baktı. İşte şimdi Magar içeri girecek. Abarçuk, baraka başkanını ikna etse de, Magar'la yan yana yataklarda yatsalar, geceler boyu sohbet etseler, açıkyürekle, içtenlikle, iki komünist, öğretmen ve öğrenci, iki parti üyesi.

Baraka patronlarının yerleştikleri ranzalarda kömür ekibinin başkanı Perekrest, Barhatov, baraka başkanı Zarokov kendilerine ziyafet çekiyorlardı. Perekrest'in ayak işlerine bakan yaltakçısı, Planlamacı Jelyabov, komodinin üstüne bir havlu sermiş, Perekrest'in ekibinde çalışanlardan haraç olarak aldığı yağı, ringa balığını, tatlı bisküvileri örtünün üstüne dizmişti.

Abarçuk patronların yataklarının yanından, şimdi seslenecekler, yanlarına çağıracaklar diye yüreğinin durduğunu hissederek geçti. Lezzetli bir şeyler yemeyi çok istiyordu canı. Alçak Barhatov! Depoda istediğini yapıyor, Abarçuk da onun çivileri çaldığını, üç tane eğe aşırdığını biliyor ama vardiyada bundan tek kelime söz etmedi... "Hey, şef gel bizimle otur," diye seslenebilirdi. Ve Abarçuk kendinden nefret ederken sadece yemek isteği değil, aynı zamanda onu endişeye düşüren başka bir duyguyu, kampta ortaya çıkan adi, aşağılık bir duyguyu da hissediyordu.

Güçlülerin grubunda olmak, koca bir kampın önünde tir tir titrediği Perekrest'le senli benli konuşmak.

Abarçuk kendisinin bir alçak olduğunu düşündü. Aynı anda Barhatov'un da bir alçak olduğunu düşündü.

Abarçuk'u çağırmadılar, Neumolimov'u çağırdılar ve iki Kızıl Yıldız Nişanı sahibi süvari tugay komutanı, kahverengi dişleriyle gülümseyerek ranzalara doğru gitti. Hırsızların masasına gülümseyerek yaklaşan adam, bundan yirmi yıl önce dünya komününü kurmak için süvari alaylarını savaşa sokmuştu...

Neumolimov'a bugün neden Tolya'dan, en değerli varlığından söz etmişti.

Ama o da komün için savaşa gitmiş, o da Kuzbass şantiyesindeki çalışma odasından Stalin'e rapor vermişti, o da gözünü yere dikip, ilgisiz bir yüz ifadesi takınarak nakışlı, kirli bir havlu örtülü komodinin yanından geçerken çağıracaklar mı diye heyecanlanıyordu.

Abarçuk, Monidze'nin ranzasına doğru yürüdü. Monidze çorabının söküğünü örüyordu, şöyle dedi:

"Biliyor musun aklıma ne geldi, özgür olanları artık kıskanmıyorum. Alman toplama kampına düşenleri kıskanıyorum. Oh ne güzel! Oturuyorsun ve faşistin seni döveceğini biliyorsun. Bizimki en korkuncu, en zoru, kendi adamlarının arasındasın.

Monidze kederli, iri gözlerini ona doğru kaldırdı ve şöyle dedi:

"Bugün Perekrest bana, 'Bana bak arkadaş, kafana bir yumruk atarım, vardiya nöbetçisine de rapor ederim, bana teşekkür ederler, sen vatan hainlerinin sonuncususun,' dedi."

Komşu ranzada oturan Abraşa Rubin, "Daha bu en kötüsü değil," dedi.

"Evet evet," dedi Abarçuk, "gördün mü, süvari komutanı yanlarına çağırdılar diye nasıl da sevindi?"

Ya sen, çağırmadılar diye üzüldün mü?" dedi Rubin.

Abarçuk, haklı bir imanın ve kuşkunun acısıyla ortaya çıkan bir nefretle, "Kendi ruhunu oku, benimkine burnunu sokma," dedi.

Rubin, tavuk gibi gözleri yarı aralık, "Ben mi?" dedi. "Ben üzülmeye bile cesaret edemem. Ben en alt kasttanım, el bile sürülmeyenlerdenim. Kolka'yla konuşmamı duydun mu?"

"Lafı o yöne çekme," diyerek elini salladı Abarçuk, kalktı ve ranzalar arasındaki geçitte komodinin olduğu tarafta tekrar yürümeye başladı, uzun, sonu gelmeyen sohbetin sözcükleri kulağına geldi tekrar.

"İş günlerinde de, tatillerde de domuz etli borç."

"Kadının bir memeleri var, gözlerine inanamazsın."

"Ben sadece lapalı koyun eti yerim, bana ne sizin mayonezinizden..."

Abarçuk tekrar Monidze'nin ranzasına döndü, kenarına iliştı, konuşmaya kulak verdi.

Rubin konuşuyordu:

"Onun neden, 'Kompozitör olacaksın' dediğini anlamadım. Muhbirleri kastediyor olmalı, yani muhbirler operasyon memuruna opera yazıyorlar."

Monidze çorabını onarmaya devam ederek şöyle dedi:

"Canı cehenneme, onu ihbar etmek yapılacak en son iş."

"Nasıl ihbar edeceksin?" dedi Abarçuk. "Sen komünistsin."

"Aynen senin gibi," diye yanıtladı Monidze, "eski komünist."

"Ben eski değilim," dedi Abarçuk, "sen de değilsin."

Rubin, her zaman haksız bir kuşkudan daha kırıcı ve daha ağır gelen haklı kuşkusunu söyleyince onu tekrar kızdırmış oldu:

"Burada mesele komünizmde değil. Günde üç öğün mısırlı bulaşık suyu içmekten bıktık. Bu çorbayı görmeye tahammül edemiyorum. Bu tamam. Benim istemediğim, geceleri kafama bir şey örtülüp dayak yemek, sabah Orlov gibi tuvaletin deliğine kafası tıkılmış olarak bulunmak. Kolka Ugarov'la konuşmamı duydun mu?"

"Baş aşağı, ayaklar yukarı!" dedi Monidze ve gülecek başka bir şey bulamadığından olacak gülmeye başladı.

"Beni hayvansal içgüdülerin yönettiğini mi düşünüyorsun?" diye sordu Abarçuk ve Rubin'e bir tane indirmek için müthiş bir istek duydu.

Tekrar yerinden kalktı ve barakada dolaşmaya başladı.

Kuşkusuz mısır çorbası bıktırmıştı. Kaç gündür Ekim Devrimi'nin yıldönümünde verilecek öğle yemeğini tahmin etmeye çalışıyor: Sebze yahnisi, denizci usulü makarna, puding olabilir mi?

Kuşkusuz operasyon görevlisine bağlı pek çok şey var ve hamam şefi, ekmek dilimleyicisi olmak gibi yaşamın tepelerine çıkan yollar gizemli, sisli. Beyaz gömlek giyip, ücretli çalışan kadın şefle, adi suçlulara bağımlı olmadan laboratuvarda, planlama bölümünde çalışabilir, maden ocağında yönetici olabilir... Ama Rubin haksız. Rubin, aşağılamak istiyor, Rubin gücün altını kazıyor, insanda bilinçaltından hırsız gibi çalınan bir şey arıyor. Rubin bir kundakçı.

Abarçuk yaşamı boyunca oportünistlere karşı uzlaşmaz olmuş, ikiyüzlülerden ve sosyal bakımdan karşıt kişilerden nefret etmişti.

Manevi gücünü, inancını yargılama hakkından alıyordu. Karısından kuşkulanmış ve ondan ayrılmıştı. Karısının, oğlunu azimli bir savaşçı olarak yetiştireceğine inanmamış ve oğlunun onun adını kullanmasını kabul etmemişti. Kararsızları damgalamış, inancı sağlam olma-

yanların zayıflığını gösteren yakınıcılardan nefret etmişti. Kuzbass'ta Moskova'daki ailelerini özleyen mühendisleri mahkemeye vermişti. Sosyal yönleri belli olmayan ve inşaattan köye gitmeye razı olan kırk işçiyi mahkûm ettirmişti. Bir küçük burjuva olan babasını reddetmişti.

Sağlam, sarsılmaz olmak tatlı bir şeydi. Yargılarken kendi iç gücünü, kendi idealini, kendi kusursuzluğunu doğrulardı. Onun avuntusu, inancı buydu. Parti seferberliklerinden bir kez bile kaçmamıştı. Partinin işletme yöneticilerine verdiği en yüksek aylıktan gönüllü olarak feragat etmişti. Feragat ederek kendi kendini kanıtlamıştı. İşe, Halk Komiserliği kurul toplantılarına, tiyatroya değişmez asker gömleği ve çizmeleriyle gitmiş, partinin tedavi için gönderdiği Yalta'da, kıyı boyunda yine aynı gömlek ve çizmelerle dolaşmıştı. Stalin'e benzemek istemişti.

Yargılama hakkını yitirince kendini de yitiriyordu. Rubin de bunu hissediyordu. Hemen hemen her gün zayıflığını, korkaklığını, gizlice kamp ruhunun içine girmiş olan acınası isteklerini ima ediyordu.

Evvelki gün şöyle demişti:

"Barhatov serseri takımına depodan metal veriyor, bizim Robespierre ise ağzını açmıyor. Civcivler de yaşamak isterler.

Abarçuk tam birini kınamaya niyetlenirken kendisinin de sanık olduğunu hissettiği, tereddüde düştüğü, umutsuzluğa kapıldığı anda kendini kaybediyordu.

Abarçuk, yaşlı Prens Dolgoruki'nin Ekonomi Enstitüsü'nden genç Profesör Stepanov'la konuştuğu ranzanın önünde durdu. Stepanov kampta kibirli davranıyor, yöneticiler barakaya girdiklerinde ayağa kalkmayı reddediyor, Sovyet karşıtı görüşlerini açık açık söylüyordu. Siyasi tutuklu kitlesinden farklı olarak "Lenin ve Stalin'in Devleti" başlıklı bir makale yazdığı ve bu makaleyi öğrencilerine okuttuğu için hapse girmekle övünürdü.

Onu ihbar eden kişi, makaleyi okuyanların ne üçüncüsü, ne de dördüncüsüydü.

Dolgoruki, gittiği İsveç'ten Sovyetler Birliği'ne geri gelmişti. İsveç'ten önce uzun süre Paris'te yaşamış ve yurdunu özlemişti. Döndükten bir hafta sonra da tutuklanmıştı. Kampta dua ediyor, tarikatçılarla arkadaşlık yapıyor ve mistik içerikli şiirler yazıyordu.

Şimdi de Stepanov'a bir şiirini okuyordu.

Abarçuk ranzaların birinci ve ikinci katları arasına çaprazlama çakılmış olan tahtalara dayanmış, şiiri dinliyordu. Dolgoruki, gözleri yarı kapalı, titreyen, çatlamış dudaklarıyla şiirini okuyordu. Sesi, hafif, titrek ve çatlaktı.

Ben değil miydim seçen doğduğum saati,
Yılı ve bölgeyi, çarlığı ve halkı,
Bütün bu acılarından ve sınavlarından geçmek için
Vicdanın, ateşin ve suyun.
İnanıyorum, kıyamet canavarına
Açık ağzına sürüklenirken,
Düşebileceğimden daha aşağı düşmüşken
İrinler ve iğrenç kokular içinde!
İnanıyorum haklılığına yüce güçlerin,
Doğanın temel elementlerini zincirlerinden kurtaran,
Ve kömürleşmiş Rusya'nın derinlerinden
Diyorum ki: Haklısın, böyle hükmettiğin için!
Elmas tavına gelmeden önce
Kızdırmak gerek tüm yaşam katmanlarını.
Şayet odun azsa maden fırınında,
Tanrım, al işte bedenim burda!

Okumayı bitirdikten sonra gözleri yarı kapalı oturmaya ve dudaklarını sessizce kımıldatmaya devam ediyordu.

"Saçma," dedi Stepanov, "Dekadanlık."

Dolgoruki, solgun, kanı çekilmiş eliyle çevresini gösterdi.

"Çernişevski ve Gertsen'in Rusları nereye götürdüklerini görüyorsunuz. Çaadayev'in üçüncü felsefe mektubunda ne yazdığını anımsıyor musunuz?"

Stepanov bir öğretmen tavrıyla şöyle dedi:

"Kara ve koyu gericiliğiniz içinde bana bu kampı kuranlar kadar iğrenç geliyorsunuz. Siz de, onlar da Rusya'nın üçüncü, en doğal yolunu, demokrasi, özgürlük yolunu unutuyorsunuz."

Abarçuk kim bilir kaç kez Stepanov'la tartışmıştı, ama şimdi canı konuşmaya katılmak, Stepanov'u bir düşman, bir iç sığınmacı olarak damgalamak istemiyordu. Baptistlerin dua ettikleri köşeye gitti, onların mırıltılarını dinledi.

Bu sırada baraka başkanı Zarokov'un gür sesi duyuldu:

"Ayağa kalk!"

Herkes yerinden fırlayıp kalktı, yöneticiler içeri girdi. Abarçuk, göz ucuyla iki elini yanına yapıştırmış dikilen bitkin Dolgoruki'nin soluk, uzun yüzüne baktı, dudakları bir şeyler fısıldıyordu. Herhalde şiirini tekrarlıyordu. Yanında Stepanov her zamanki gibi oturuyor, anarşik gerekçelerle iç düzenin mantıklı kurallarına uymuyordu.

"Arama var, arama," diye fısıldadı mahkûmlar.

Ama arama yoktu. Kırmızı-mavi kasketli iki genç muhafız asker, mahkûmların yüzlerine bakarak ranzaların arasında dolaştı.

Stepanov'un hizasına gelince içlerinden biri şöyle dedi:

"Oturuyorsun profesör, kıçını üşütmekten korkuyorsun galiba."

Stepanov, kalkık burunlu, geniş yüzünü çevirip papağan gibi yüksek bir sesle ezberindeki tümceyi söyledi:

"Muhafız yurttaş, bana 'siz' diye hitap etmenizi rica ediyorum, ben siyasi mahkûmum."

Gece barakada olağanüstü bir olay oldu, Rubin öldürüldü.

Katil, uyurken Rubin'in kulağına büyük bir çivi sokmuş ve sonra güçlü bir vuruşla çiviyi beynine kadar batırmıştı. Aralarında Abarçuk'un da olduğu beş kişi operasyon görevlisinin yanına çağrıldılar. Görünüşe göre operasyon görevlisini çivinin nerden geldiği ilgilendiriyordu. Bu tip çiviler geçenlerde gelmişti depoya ve üretim bölümünden bu çivilere henüz bir talep olmamıştı.

El yüz yıkama sırasında Barhatov, ahşap oluğun önünde Abarçuk'la yan yana duruyordu. Islak yüzünü ona doğru çeviren Barhatov, dudaklarından akan damlaları yalayarak usulca şöyle dedi:

"Aklından çıkartma alçak, operasyon görevlisine ötecek olursan bana bir şeycik olmaz. Ama seni bu gece öyle bir çivilerim ki, kamp yerinden oynar."

Havluyla silindikten sonra suyla yıkanmış sakin gözleriyle Abarçuk'un gözlerinin içine baktı ve bu gözlerde okumak istediği şeyi okuyarak Abarçuk'un elini sıktı.

Yemekhanede Abarçuk, kendi mısır çorbasını Neumolimov'a verdi.

Neumolimov titreyen dudaklarıyla, "Hayvan herif. Bizim Abraşa'ya hem de! Ne biçim adam!" dedi ve Abarçuk'un çorbasını önüne çekti.

Abarçuk hiçbir şey söylemeden masadan kalktı.

Yemekhaneden çıkarken kalabalık ikiye ayrılarak yol açıyordu, Perekrest yemekhaneye geliyordu. Eşikten geçerken eğildi, kamp tavanları onun boyuna göre hesaplanmamıştı.

"Bugün benim doğum günüm. Gezelim, votka içelim."

Ne korkunç şey! Geceki cinayeti onlarca insan duymuş ve Rubin'in ranzasına giden adamı görmüştü.

Fırlayıp kalksalar, barakayı velveleye verseler bedeli ne olurdu? Yüzlerce güçlü adam bir araya gelip iki dakikada katilin hakkından gelebilir, arkadaşlarını kurtarabilirlerdi. Ama hiç kimse kafasını kaldırmamış, sesini çıkarmamıştı. Adamı koyun gibi öldürmüşlerdi. İnsanlar pamuklu ceketlerini başlarına çekmişler, uyur gibi yaparak, öksürmemeye, kurbanın uykuda nasıl çırpındığını duymamaya çalışarak yatmışlardı.

Ne alçaklık, ne koyun gibi bir boyun eğiş!

Ama o da uyumuyordu, o da susmuş, başını ceketiyle örtmüştü... Boyun eğmenin ıvır zıvır şeylerden değil, kamp yasalarından edinilmiş deneyimle, bilgiyle doğduğunu çok iyi biliyordu.

Gece kalksalar, katili durdurmaya çalışsalar bile bıçağı olan bir adam bıçağı olmayandan daha güçlüdür. Barakanın gücü, anlık bir güçtür, oysa bıçak her zaman bıçaktır.

Abarçuk, yapılacak sorgulamayı düşünüyordu: Operasyon görevlisinin sadece ifade alması gerekiyordu. Barakada gece uyumuyor, sahanlıkta sırtını darbelere açık hale getirecek şekilde yıkanmıyor, maden ocağının yolunda yürümüyor, aniden üstüne çullanabilecekleri, başına çuval geçirebilecekleri baraka tuvaletine gitmiyordu.

Evet, evet gece birinin uyumakta olan Rubin'in yanına geldiğini görmüştü. Rubin'in ölürken nasıl hırıldadığını, ellerini, ayaklarını ranzaya nasıl çarptığını duymuştu.

Operasyon görevlisi, Yüzbaşı Mişanin, Abarçuk'u odasına çağırdı, kapıyı kapadı, şöyle dedi:

"Mahkûm, oturun."

Siyasi mahkûmlardan her zaman çabuk ve doğru yanıtlar aldığı ilk soruları sormaya başladı. Sonra yorgun gözlerini Abarçuk'a doğru kaldırdı. Çok deneyimli bir mahkûmun kaçınılmaz bir baraka cinayetinden korkarak o çivinin katilin eline ne şekilde geçtiğini asla söylemeyeceğini en baştan anlayarak birkaç dakikadır Abarçuk'a bakıyordu.

Abarçuk da ona bakıyor, yüzbaşının genç yüzünü, saçlarını ve kaşlarını, burnunun üstündeki çilleri inceliyor ve kendi oğlundan en fazla iki-üç yaş büyük olduğunu düşünüyordu.

Yüzbaşı, mahkûmu çağırmasına neden olan soruyu, Abarçuk'tan önceki üç kişinin yanıtlamadıkları soruyu sordu.

Abarçuk bir süre sustu.

"Yoksa sağır mısınız?"

Abarçuk susmaya devam ediyordu.

Operasyon görevlisinin içtenlikle olmasa bile sadece yasalara göre belirlenmiş soruşturma yöntemini kullanarak, "Dinle Abarçuk yoldaş, sen bir komünistsin. Bugün kamptasın, ama yarın seninle ben aynı örgüte üye aidatı ödeyeceğiz. Yoldaşın yoldaşa, parti üyesinin başka bir parti üyesine yaptığı yardımı yap bana," demesini ne kadar istiyordu.

Ama Yüzbaşı Mişanin şöyle dedi:

"Uykuya daldınız, değil mi, ben şimdi sizi uyandırırım."

Ancak Abarçuk'u uyandırması gerekmedi.

Abarçuk kısık bir sesle şöyle dedi:

"Çivileri depodan Barhatov çalıyordu. Ayrıca depodan üç tane de eğe aldı. Bence cinayeti Nikolay Ugarov işledi. Barhatov'un ona çivi verdiğini, Ugarov'un ise Rubin'i birkaç kez öldürmekle tehdit ettiğini biliyorum.

Dün de Rubin ona hastalık nedeniyle muafiyet kâğıdı vermeyince bunu yapacağını söylemişti."

Daha sonra kendisine uzatılan sigarayı aldı ve şöyle dedi:

"Bunu size açıklamayı parti görevim sayıyorum, Operasyon Görevlisi yoldaş. Rubin yoldaş eski bir parti üyesidir."

Yüzbaşı Mişanin sigarasını yakması için ateş verdi ve hiçbir şey söylemeden hızlı hızlı yazmaya koyuldu. Sonra yumuşak bir sesle şöyle dedi:

"Parti üyeliğinden söz etmemeniz gerektiğini bilmelisiniz mahkûm. Yoldaş hitabı size yasaktır. Ben sizin için başkan yurttaşım.

"Kusura bakmayın, başkan yurttaş," dedi Abarçuk.

Mişanin ona, "Sorgulamayı sürdürdüğüm birkaç gün boyunca buradaki düzeniniz devam edecek," dedi. "Ama sonra, siz de bilirsiniz... Başka bir kampa gönderilebilirsiniz."

"Yo, ben korkmuyorum, başkan yurttaş," dedi Abarçuk.

Barhatov'un ona hiçbir şey sormayacağını bilerek depoya gitti. Barhatov ısrarla Abarçuk'un yüzüne bakacak, hareketlerini, bakışlarını, öksürmelerini izleyerek gerçeği çeke çeke çıkaracaktı.

Mutluydu, kendisini yenmişti.

Yargılama hakkını tekrar kazanmıştı. Ve Rubin'i hatırlayınca dün onun hakkında düşündüğü kötü şeyleri kendisine söyleyemediği için üzüldü.

Üç gün geçti, ama Magar görünmedi. Maden ocağı yönetimine Magar'ı soruyordu, Abarçuk'un tanıdığı yazıcılar, listelerin hiçbirinde Magar adını bulamıyorlardı.

Akşam, Abarçuk yazgının onları ayırdığını anladığında barakaya her tarafı kar içinde hastabakıcı Tryufelev geldi ve kirpiklerindeki buz parçalarını temizlerken

Abarçuk'a, "Dinleyin, bizim sıhhiye bölümüne bir mahkûm geldi, yanına gitmenizi rica ediyor," dedi.

Tryufelev ekledi:

"En iyisi ben seni şimdi götüreyim. Baraka başkanından izin al, yoksa bizim mahkûmların nasıl olduklarını bilirsin."

41

Hastabakıcı, Abarçuk'u barakalardan farklı, kötü bir kokusu olan revir koridoruna götürdü. Yarı karanlıkta üst üste yığılmış sedyelerin ve büyük olasılıkla dezenfekte edilmeyi bekleyen, denk halinde bağlanmış eski pamuklu ceketlerin yanından geçtiler.

Magar, iki demir karyolanın dip dibe durduğu, duvarları kütükten yapılmış karantina koğuşunda yatıyordu. Bu koğuşa genellikle ya bulaşıcı hastalık taşıyan hastalar, ya da ölüm döşeğindekiler konuyordu. Karyolaların incecik ayakları telden yapılmış gibi görünüyordu, ama bu ince ayaklar eğilmemişti, bu karyolalarda hiçbir zaman şişman insanlar yatmamıştı.

"Oraya değil, oraya değil, sağdaki yatağa," diyen ve o kadar tanıdık gelen bir ses duyuldu ki, Abarçuk adeta saçında ak yokmuş, esaret yokmuş, yine onu yaşatan ve uğruna canını vermekten mutlu olduğu şey geri gelmiş gibi hissetti.

Abarçuk, Magar'ın yüzüne bakarak, kendinden geçmiş bir halde ağır ağır, "Merhaba, merhaba..." dedi.

Magar, heyecanını yenememe korkusuyla özellikle tekdüze bir şekilde konuşarak, "Otur, karşımdaki yatağa otur," dedi.

Ve Abarçuk'un yandaki yatağa bakışını görünce, "Onu rahatsız etmezsin, onu artık hiç kimse rahatsız edemez," diye ekledi.

Abarçuk, arkadaşının yüzünü daha iyi görmek için eğildi, sonra tekrar üstü örtülü ölüye bir göz attı:

"Çok oldu mu öleli?"

"İki saat kadar önce öldü, hastabakıcılar şimdilik onu rahatsız etmiyorlar, doktorları bekliyorlar, böylesi daha iyi, yoksa başkasını verecekler, canlı biri konuşturmazdı bizi."

"Doğru," dedi Abarçuk ve çok merak ettiği, "Ee, ne yaptın, Bubnov'la birlikte neler çektiniz ya da Sokolnikov davası nasıl geçti? Sana kaç yıl verdiler? Vladimir'de mi, yoksa Suzdal'de mi kaldın? Özel komisyon mu yoksa Askerî Kurul muydu? İtirafname imzaladın mı?" gibi soruları sormadı.

Üstü örtülü cesede baktı ve sordu:

"Kimdi, neden öldü?"

"Malları yoksullara dağıtılan Kulaklardan; kampta kaldığı için öldü. Bir Nastya'dan söz ediyordu, hep bir yere gitmek istiyordu..."

Abarçuk, loş odada Magar'ın yüzünü giderek daha iyi seçiyordu. Değişmemiş olsa da onu tanımazdı, ölüm döşeğinde yatan bir ihtiyardı.

Sırtında ölünün dirsekten bükülmüş sert kolunun dokunuşunu, üzerinde Magar'ın bakışını hissederek, "O da galiba aynı şeyi düşünüyor, hayatta tanımazdım, diyor," diye geçirdi aklından.

Magar ise şöyle dedi:

"Şimdi anladım, sürekli su... su... su... gibi bir şey mırıldanıyordu, su istiyordu, bardak yanındaydı, onun son isteğini yerine getirebilseydim keşke."

"Görüyorsun ya, ölü de engel oluyor."

"Anlaşıldı," dedi Magar ve Abarçuk, tanıdık, onu her

zaman heyecanlandırmış olan ses tonunu duydu: Magar, ciddi bir konuşmaya genellikle böyle başlardı. "Ondan söz ediyoruz, ama aslında konuşma bizimle ilgili."

"Hayır hayır!" dedi Abarçuk, Magar'ın alev alev yanan elini tutup sıktı, sarıldı, sessiz bir hıçkırıkla titremeye başladı, boğulur gibi oldu.

"Teşekkür ederim sana," diye mırıldandı, "sana teşekkür ederim, yoldaşım, dostum."

İkisi de ağır ağır soluk alıyorlar, konuşmuyorlardı. Solukları tek bir soluk halinde birleşiyordu ve Abarçuk'a birleşen sadece solukları değilmiş gibi geliyordu. İlk konuşan Magar oldu.

"Dinle," dedi, "dinle dostum, sana son kez böyle sesleniyorum."

"Bırak bunları, yaşayacaksın sen!" dedi Abarçuk.

Magar yatağın üstünde oturuyordu.

"Acı çektirmek istemiyorum, ama söylemek zorundayım. Sen de dinle," dedi Magar ölüye, "bu seni de, senin Nastya'nı da ilgilendiriyor. Bu benim son devrimci görevim ve onu yerine getiriyorum ben! Sen, Abarçuk yoldaş, özel bir insansın. Evet biz özel, farklı bir zamanda karşılaştık, bana öyle geliyor ki, bizim en iyi zamanımızdı. Sana şunu söyleyeceğim... Biz hata yaptık. Hatamız bizi nereye getirdi, görüyorsun işte... Seninle ben ondan özür dilemeliyiz. Bana bir sigara versene. Evet, pişman olunacak ne çok şey var. Hiçbir tövbeyle bağışlanmayacak pişmanlıklar. Sana bunu söylemek istiyordum. Bu bir. İkincisine gelince. Biz özgürlüğü anlamıyorduk. Biz özgürlüğü çiğniyor, eziyorduk. Marx da onun değerini anlamamıştı: Özgürlük temeldir, anlamdır, temelin temelidir. Özgürlük olmadan proletarya devrimi olmaz. Bu ikincisi; üçüncüsünü dinle şimdi. Bizler kamptan, taygadan geçiyoruz, ama inancımız her şeyden daha güçlü. Bu, güç değil, zayıflık, kendini koruma içgüdüsü. Orada, dikenli

tellerin ardında kendini koruma içgüdüsü insanlara değişmelerini buyuruyor, yoksa mahvolacaklar, kamplara düşecekler. Komünistler putlar yarattılar, apolet taktılar, üniforma giydiler, milliyetçilik vaazları veriyorlar, işçi sınıfına el kaldırdılar, işi galiba Kara Yüzler'e[1] kadar vardıracaklar... Burada, kampta ise aynı içgüdü onlara değişmemeyi buyuruyor, eğer ölmek istemiyorsan on yıllarca sürecek kamp yaşamında değişme, kurtuluş bundadır... Bakır paranın iki yüzü..."

"Kes!" diye bağırdı Abarçuk ve ayağa fırlayıp sımsıkı sıktığı yumruğunu Magar'ın yüzüne yaklaştırdı. "Seni bozmuşlar! Dayanıklı değilmişsin! Söylediklerin yalan, saçma sapan sayıklamalar."

"Keşke, ama sayıklamıyorum. Sana bir kez daha sesleniyorum. Yirmi yıl önce seslendiğim gibi! Devrimci olarak yaşayamıyorsak ölelim, böyle yaşamak daha kötü."

"Yeter, yeter!"

"Bağışla beni. Anlıyorum. Yitirdiği erdemine ağlayan yaşlı bir fahişeye benziyorum. Ama sana 'Unutma!' diyorum. Bağışla beni aziz dostum..."

"Bağışlamak mı? Ben de sen de keşke hiç görüşmeden ölüp, bu ölü gibi böyle yatıyor olsaydık..."

Abarçuk kapının önünde dikilirken, "Bir daha geleceğim sana... Aklını başına getireceğim, artık ben senin öğretmenin olacağım."

Hastabakıcı Tryufelev, sabah kamp avlusunda Abarçuk'a rastladı, kızağa iplerle bağladığı bir süt bidonu taşıyordu. Kutup dairesinin berisinde bir insanın yüzünün terli olması tuhaftı.

"Arkadaşın süt içemeyecek," dedi, "bu gece kendini astı."

1. Eski Rusya'da yağma ve *pogrom* yapan silahlı çeteler. (Ç.N.)

Birine bir haber vererek şaşırtmak hoştur, hastabakıcı da dostça bir zafer havasıyla Abarçuk'a bakıyordu.

"Not bırakmış mı?" diye sordu Abarçuk ve buz gibi havayı içine çekti. Magar mutlaka not bırakmıştır diye düşünüyordu, dün olanlar değildi bunun nedeni, bir rastlantıydı bu olay.

"Neden not bıraksın ki? Yazarsan operasyon görevlisinin eline geçer."

O gece Abarçuk'un yaşamındaki en zor geceydi. Kımıldamadan, dişlerini sıkmış, geniş geniş açtığı gözleriyle ezilmiş tahtakurularının kara lekeleriyle dolu duvara bakarak yatıyordu.

Bir zamanlar soyadını vermek istemediği oğluna sesleniyor, onu çağırıyordu: "Sen artık benim tek varlığımsın, sen benim tek umudumsun. Görüyor musun, arkadaşım, öğretmenim benim aklımı, irademi boğmak istedi ve kendini boğdu. Tolya, Tolya, bütün dünyadaki tek varlığım sensin. Beni görüyor musun, beni duyuyor musun? Babanın bu gece de eğilmediğini, duraksamadığını bir zaman gelir öğrenir misin?"

Çevresinde, yanında ise kamp uyuyordu, ağır ve boğucu bir havada, horultularla, sayıklamalarla, sıçramalarla, diş gıcırtılarıyla, tekdüze inlemelerle ve çığlıklarla ağır, gürültülü, çirkin bir uykudaydı.

Abarçuk yatağında birden doğruldu, yanında hızlı, sessiz bir gölge kımıldamış gibi geldi.

42

1942 yazının sonunda Kleist'ın Kafkas grubu orduları Maykop yakınındaki ilk Sovyet petrol alanını ele ge-

çirmişti. Kuzey Burnu'nda ve Girit'te, Finlandiya'nın kuzeyinde ve Manş kıyısında Alman orduları vardı. Çöl Tilkisi Mareşal Erwin Rommel, İskenderiye'den 80 kilometre uzakta bulunuyordu. Dağcı askerler üzerinde gamalı haç olan bayrağı Elbrus'un zirvesine dikmişlerdi. Manstein, dev topları ve Nebelwerfer roketlerini Bolşevizmin kalesi Leningrad'a doğru harekete geçirme emri almıştı. Kuşkucu Mussolini, Kahire'ye girme planı hazırlıyor, bir Arap aygırına binerek talim yapıyordu. Karların askeri Dietl, bir tek Avrupalı fatihin bile ulaşamadığı kuzey enlemlerinde bulunuyordu. Paris, Viyana, Prag, Brüksel, Almanya'nın taşra kentleri olmuştu.

Nasyonal Sosyalizmin insanı, insanın yaşamını ve özgürlüğünü hedef alan en acımasız planlarını gerçekleştirme zamanı gelmişti. Faşizmin liderleri kendilerini savaş geriliminin zalimleştirdiğini ileri sürerken yalan söylüyorlardı. Aksine, tehlike onların aklını başına getirir, güçlerine olan güvensizlikleri kendilerini tutmak zorunda bırakırdı.

Faşizmin kesin zafere ulaştığından tamamen emin olduğu gün dünya kanın içinde boğulacaktır. Faşizmin yeryüzünde silahlı düşmanı kalmadığı anda, çocukları, kadınları ve yaşlıları öldüren cellatlar hiçbir sınır tanımayacaklardır. Zaten faşizmin en büyük düşmanı insandır.

1942 sonbaharında İmparatorluk hükümeti bir dizi çok sert, insanlık dışı yasayı kabul etti.

Ayrıca 12 Eylül 1942'de, Nasyonal Sosyalizmin askerî başarısının doruğa ulaştığı dönemde Avrupa'da yaşayan Yahudiler, mahkemelerin yargılama alanından tümden çıkarıldı ve Gestapo'ya teslim edildi.

Parti yönetimi ve şahsen Adolf Hitler, Yahudi ulusunun tamamen yok edilmesine ilişkin kararı çıkardılar.

43

Sofya Osipovna Levinton, bazen eskiden olmuş şeyleri, Zürich Üniversitesi'nde geçirdiği beş yılı, Paris ve İtalya'ya yaptığı yaz gezisini, konservatuvardaki konserleri ve Orta Asya'nın dağlık bölgelerine yaptığı gezileri, otuz iki yılını geçirdiği hekimlik mesleğini, sevdiği yemekleri, yaşamları kederli ve neşeli günlerle kendisininkine bağlanmış dostlarını, alışkın olduğu telefon zillerini ve Ukraynaca *hoş, pokedova* sözcüklerini, kâğıt oyunlarını, Moskova'daki odasında kalan eşyalarını düşünüyordu. Stalingrad'da geçirdiği aylar, Aleksandra Vladimirovna, Jenya, Seryoja, Vera, Marusya aklına geliyordu. İnsanlar ona yaklaştıkça ondan uzaklaşıyorlardı sanki.

Akşam olmak üzereyken Kiev yakınındaki bir kavşak istasyonunun yedek hatlarından birinde bekleyen trenin kilitli yük vagonunda gömleğinin yakasında bit arıyordu, yanındaki iki yaşlıca kadın ise alçak sesle, hızlı hızlı Yidiş konuşuyorlardı. O anda Soneçka, Sonka, Sofya, Binbaşı Sofya Osipovna Levinton için bütün bunların geçmişte kaldığını olağanüstü bir açıklıkla anladı.

İnsanlardaki en büyük değişiklik, kendilerine özgü mizaçlarının, kişiliklerinin zayıflaması ve yazgı duygusunun artmasıydı.

"Gerçekte kimim ben?" diye düşünüyordu Sofya Osipovna. "Babasından ve büyükannesinden korkan kısacık boylu, sümüklü kız mı, yakasındaki rütbeleriyle şişman, öfkeli kadın mı, yoksa işte bu bitli, uyuz kadın mı?"

Mutluluk isteği uçup gitmiş, ama bitleri öldürmek... vagonun duvarlarındaki yarıklara ulaşmak ve hava almak... çişini yapmak... tek ayağını olsun yıkamak... ve bütün bedeninde yaşayan bir istek, su içmek gibi bir sürü hayal çıkagelmişti.

Onu bir vagonun içine itmişlerdi ve ilk başta karanlık gibi gelen yarıkaranlığın içinde çevresine bakınırken hafif bir kahkaha duymuştu.

"Burada gülenler deli mi?" diye sormuştu.

"Hayır," diye yanıtlamıştı bir erkek sesi. "Burada fıkra anlatıyorlar."

Biri hüzünlü bir sesle, "Talihsiz trenimize bir Yahudi kadın daha düştü," demişti.

Sofya Osipovna, kapının önünde dikilmiş, karanlığa alışmak için gözlerini kısarak sorulara yanıt veriyordu.

Çocukluğundan beri unuttuğu sözcüklerden, tonlamalardan oluşan bir atmosfer bir anda ağlamalarla, inlemelerle, leş gibi kokularla Sofya Osipovna'yı içine çekivermişti...

Sofya Osipovna vagonun içine doğru adım atmak istedi, ama atamadı. Karanlıkta kısa pantolonlu çöp gibi bir bacağa değdi:

"Bağışla yavrum, canını acıttım mı?" dedi.

Fakat oğlan ona yanıt vermedi. Sofya Osipovna, karanlığın içine doğru, "Annesi, bu dilsiz genç adamı birazcık yanınıza çekebilir misiniz?" dedi. "Sürekli ayakta dikilemem."

Köşeden aktörlere özgü isterik bir erkek sesi, "Önceden telgraf çekseydiniz, banyolu bir oda hazırlardık," dedi.

Sofya Osipovna duyulacak bir şekilde, "Aptal," dedi.

Yarıkaranlıkta yüzü artık seçilebilen bir kadın, "Benim yanıma oturun, burada koskoca yer var," dedi.

Sofya Osipovna parmaklarının hızlı hızlı, ince ince titrediğini hissetti. Bu, onun çocukluğundan beri tanıdığı bir dünyaydı, bir Yahudi kasabasının dünyasıydı ve bu dünyadaki her şeyin değişmiş olduğunu hissetti.

Vagonda işçiler, bir radyo montajcısı, öğretmen lisesinden kız öğrenciler, meslek okulu öğretmenleri, kon-

serve fabrikasında çalışan bir mühendis, bir zootekni uzmanı, veteriner bir kız vardı. Eskiden Yahudi kasabası bu meslekleri bilmezdi. Ama Sofya Osipovna değişmemişti, bir zamanlar babasından ve büyükannesinden korkan o küçük kızdı. Yoksa bu yeni dünya her zamankiyle aynı mıydı? Genel anlamda hepsi aynı değil miydi: Yeni olsun, eski olsun Yahudi kasabası raydan çıkmış, uçuruma yuvarlanıyordu.

Genç bir kadın sesinin şöyle dediğini duydu:

"Günümüzün Almanları bir şeyden habersiz, vahşi yaratıklar, Heinrich Heine'yi bile duymamışlar."

Öbür köşeden bir erkek sesi alaycı bir ifadeyle, "Ama sonuçta o vahşi yaratıklar bizi hayvan gibi götürüyorlar. Heine'nin bize ne faydası var?"

Sofya Osipovna'ya cephelerdeki durumu soruyorlar, iyi bir şey anlatmadığı için verdiği haberlerin doğru olmadığını söylüyorlardı. Sofya Osipovna, bu yük vagonunda bu dünyada var olma tutkusuna dayanan kendine özgü bir strateji olduğunu anladı.

"Bütün Yahudileri hemen serbest bırakması için Hitler'e ültimatom verildiğini gerçekten bilmiyor musunuz?"

Evet evet, kuşkusuz öyledir. Derin keder ve ölüme mahkûm olma duygusu keskin bir korkuyla yer değiştirdiği zaman anlamsız bir uyuşturucu olan iyimserlik insanların yardımına koşmuştur.

Sofya Osipovna'ya gösterilen ilgi kısa sürede sona erdi ve o da diğerleri gibi nereye, niçin götürüldüğünü bilmeyen bir yolcu halini aldı. Adını ve baba adını hiç kimse sormuyordu, soyadını da hiç kimse bir daha anımsamadı.

Sofya Osipovna, insan olma yolunun milyonlarca yıl sürmesine karşılık insanın insanlıktan çıkıp, bir adı ve özgürlüğü olmaksızın, kirli, zavallı bir hayvana dönüş-

mesi için topu topu birkaç günün yetmiş olmasına şaşırmıştı.

İnsanların başlarına gelen çok büyük bir felakette gündelik yaşamın ıvır zıvır şeylerinin onları heyecanlandırmaya devam etmesi, insanların önemsiz şeyler yüzünden birbirlerine kızmaları Sofya Osipovna'yı hayretler içinde bırakıyordu.

Yaşlı bir kadın ona fısıltıyla, "Şuradaki *grande-dame*'a baksana Doktor Hanım, sanki sadece onun çocuğunun oksijen alması gerekiyormuş gibi yarığın yanında oturuyor. Hanımefendi sahile gidiyor sanki."

Tren gece iki kez durdu. Herkes nöbetçilerin gıcırdayan ayak seslerine kulak kabartıyor, anlaşılmaz Rusça ve Almanca sözcükleri yakalamaya çalışıyordu.

Goethe'nin dili, gece vakti küçük Rus istasyonlarında kulağa korkunç geliyordu, ama Alman muhafızlara hizmet eden insanların anadillerinde yani Rusça konuşmaları daha da iç karartıcı geliyordu.

Sofya Osipovna sabaha karşı herkes gibi açlıktan kıvranıyor, bir yudum su hayal ediyordu. Hayali de küçük ve ürkekti, dibinde birazcık sıcak yemek suyu kalmış ezik bir konserve kutusu hayal ediyordu. Bir köpeğin pirelerini silkelemesi gibi kısa, hızlı bir hareketle kaşınıyordu.

Sofya Osipovna, artık yaşamla var olmak arasındaki farkı anladığını sanıyordu. Yaşam sona ermiş, durmuştu, kesintiye uğramıştı, varlık ise sürüyor, devam ediyordu. Bu var olma duygusu, zavallı, cılız bir duygu da olsa öldürülme düşüncesi insanın içini korkuyla dolduruyordu.

Yağmur yağıyordu, kafesli küçük pencereden içeri birkaç damla yağmur düştü. Sofya Osipovna, bluzunun ucundan ince bir şerit yırttı ve vagonun duvarına yaklaştı, küçük bir yarığa bezi soktu ve yağmur suyuyla ıslanmasını bekledi. Sonra bezi yarıktan çekti ve ıslak, serin

bez parçasını çiğnemeye başladı. Vagon duvarlarının yanlarında ve köşelerde de insanlar bez parçalarını çiğnemeye başlamışlardı ve Sofya Osipovna bundan gurur duydu, bu yağmur yakalama yöntemini o bulmuştu.

Sofya Osipovna'nın gece çarptığı küçük oğlan biraz ötesinde oturuyor ve insanların bez parçalarını vagonun döşemesiyle kapının arasındaki açıklıklara nasıl soktuklarını izliyordu. Loş ışıkta çocuğun zayıf, sivri burunlu yüzünü gördü. Altı yaşında kadar görünüyordu. Sofya Osipovna, vagonda olduğu süre içinde hiç kimsenin bu çocukla konuşmadığını, çocuğun hiç kımıldamadan oturduğunu, tek kelime etmediğini düşündü. Islak bezi ona uzattı:

"Alsana, delikanlı," dedi.

Çocuk susuyordu.

"Al hadi," dedi Sofya Osipovna ve çocuk kararsızca elini uzattı.

"Adın ne senin?" diye sordu Sofya Osipovna.

Çocuk sessizce yanıtladı:

"David."

Sofya Osipovna'nın yanında oturan Musya Borisovna, David'in Moskova'dan büyükannesini ziyarete geldiğini ve savaşın onu annesinden ayırdığını anlattı. Büyükannesi gettoda ölmüştü, David'in akrabası Revekka Buhman, trende hasta kocasıyla birlikteydi ve çocuğun yanına oturmasına bile izin vermiyordu.

Akşama kadar Sofya Osipovna pek çok konuşma, öykü, tartışma dinledi, kendisi de konuştu ve tartıştı. Konuştuğu kişilere hitap ederken, "*Brider yidn*[1], bakın size ne diyeceğim," diyordu.

Çokları yolun bitmesini umutla bekliyorlar, her bi-

1. (Yidiş) Yahudi kardeşler. (Ç.N.)

rinin kendi uzman olduğu alanda çalışacağı kamplara götürüldüklerini, hastalarınsa malul barakalarına konacaklarını sanıyorlardı. Hemen hemen herkes sürekli olarak bundan söz ediyordu. Ancak gizli bir korku, dilsiz, suskun bir ağıt geçip gitmiyor, insanın ruhunda yaşamaya devam ediyordu.

Sofya Osipovna, dinlediği öykülerden insanın içinde sadece insanca şeylerin yaşamadığını öğrendi. Ona, felçli kız kardeşini bir çamaşır teknesine oturtup bir kış gecesi sokakta dolaştırarak donduran bir kadını anlatmışlardı. Ona, kendi çocuklarını öldüren anneler olduğunu ve bu vagonda da böyle bir kadın bulunduğunu anlatmışlardı. Ona, sıçanlar gibi kanalizasyon borularında aylarca gizli yaşayan ve çirkeften beslenen, sadece var olabilmek için her türlü acıyı çekmeye hazır insanlardan söz etmişlerdi.

Faşizmde Yahudilerin yaşamı zordu, ama Yahudiler ne aziz ne de caniydi; insandı.

Sofya Osipovna'nın insanlara duyduğu acıma, küçük David'e baktığında çok daha güçlü ortaya çıkıyordu.

David, genellikle susuyor ve kımıldamadan oturuyordu. Arada bir cebinden ezik bir kibrit kutusu çıkarıp içine bir göz atıyor, sonra kutuyu tekrar cebine saklıyordu.

Sofya Osipovna birkaç gün hiç uyumadı, uyumak istemiyordu. Bu gece de pis kokulu karanlıkta uykusuz oturuyordu. "Jenya Şapoşnikova şimdi nerede acaba?" diye düşündü birden. Mırıltılar, çığlıklar duyuyor ve uyuyan, şu anda korkunç bir yaşama gücüyle alev alev yanan kafalarda artık sözcüklerle anlatılmayacak görüntüler olduğunu düşünüyordu. İnsan bu dünyada hayatta kalırsa ve ne olup bittiğini öğrenmek isterse bu görüntüler nasıl saklanabilir, nasıl yeniden canlandırılabilirdi?..

"Zlata! Zlata!" diye bağırıyordu bir erkek sesi hıçkırarak.

...Naum Rozenberg'in kırk yaşındaki beyninde alışkın olduğu muhasebe çalışması devam ediyordu. Yolda yürüyor ve hesap yapıyordu: Evvelki günkü 110'un üzerine dünkü 61, onların üzerine de beş günkü 612'yi ekleyince toplam yedi yüz seksen üç... Ne yazık ki, erkek, kadın, çocuk hesabı yapmıyordu... Kadınlar daha kolay yanarlar. Deneyimli bir *brenner*[1], cesetleri, kilden yana zengin iri kemikli yaşlı adamların kadın cesetlerinin yanında yanacağı şekilde yerleştirir. Çok geçmeden yoldan sapma emri verilir. Bir yıl önce şimdi toprağın altından çıkardıkları ve iplere bağlı kancalarla çukurlardan sürükleyerek çıkarmaya çalıştıkları cesetler için de aynı böyle emir verilmişti. Deneyimli bir *brenner*, kazılmamış bir tümseğe bakıp, çukurda 50, 100, 200, 600, 1 000... kaç cesedin olduğunu bilebilir. Scharführer[2] Elf, cesetlerin 100 tane, 200 tane diye taneyle adlandırılmasını istiyor, ama Rozenberg onları kişi diye adlandırıyor: Öldürülmüş bir adam, bir çocuk, bir yaşlı. Onları içinden böyle adlandırıyor, aksi halde Scharführer, bedenine dokuz gramlık metali boşaltır, ama o inatla mırıldanıyor: Bak işte öldürülmüş adam çukurdan çıkıyorsun... annenizin elini tutmayın yavrum, bir arada olacaksınız, ondan uzağa gitmeyeceksin... "Ne mırıldanıyorsun orada?" "Hiçbir şey, size öyle gelmiş."

Ve mırıldanıyor, savaşıyor, onun küçük savaşı bundan ibaret... Evvelki gün sekiz kişinin yattığı bir çukur vardı. Scharführer, "Çok gülünç, yirmi *brenner*'lik takım

1. (Alm.) Brennen, yakmak fiilinden, yakıcı anlamında. (Ç.N.)

2. Nazi partisinde farklı örgütlenmelerde 1925-1945 arasında kullanılan, manga önderi anlamına gelen, astsubay çavuşa denk bir rütbe. (Ç.N.)

sekiz taneyi yakıyor," diye bağırıyordu. Haklı, ama eğer küçücük köyde iki Yahudi aile varsa ne yapacaksın yani. Emir emirdir, bütün mezarları kaz ve bütün cesetleri yak... İşte yoldan saptılar, otların üstünde yürüyorlar ve işte yüz on beşinci kez yemyeşil bir orman açıklığının ortasında gri bir tepe, bir mezar. Sekizi toprağı kazıyor, dördü meşe ağaçlarının gövdelerini yere indiriyor ve testereyle insan vücudu uzunluğunda kesiyor, ikisi bunları baltalarla ve küskülerle parçalıyor, ikisi eski, kuru tahtaları, çıraları, benzinle dolu şişeleri yoldan buraya taşıyor, dördü ateş için yer hazırlıyor, küller için hendek kazıyor. Rüzgârın nereden estiğini de hesap etmek gerekiyor.

Ormanın çürük kokusu birden kayboluyor ve nöbetçiler gülüyor, sövüyor, elleriyle burunlarını kapatıyor, Scharführer tükürüyor, ormanın kıyısına doğru uzaklaşıyor. *Brenner*'ler kürekleri atıyor, kancaları alıyor, ağızlarına ve burunlarına bez bağlıyorlar... Merhaba dedecik, güneşe bir kez daha bakacaksınız; ne kadar da ağırsınız... Canına kıyılmış bir anne ve üç çocuğu, biri okul çağında iki oğlan, kız ise raşitik olduğuna göre 1939'da doğmuş, olsun, artık yaşamıyor nasılsa... Annenin elini tutma yavrum, annen hiçbir yere gitmiyor... "Kaç tane?" diye bağırıyor Scharführer ormanın kenarından. "On dokuz," diyor ve sessizce kendi kendine "öldürülmüş insan" diyor. Hepsi küfrediyor. Günün yarısı geçti. Geçen hafta bir mezar açmışlardı, hepsi de genç iki yüz kadın vardı. Üstteki toprak katını kaldırınca mezarın üstünden gri bir buhar yükselmişti ve nöbetçiler, "Ne ateşli kadınlar!" diye gülmüşlerdi.

Havanın geçmesi için açılan hendeklerin üstüne kuru odunları, sonra iyi kömür veren meşe odunlarını, sonra ölü kadınları, sonra odunları, sonra ölü erkekleri, sonra yeniden odunları, sonra sahipsiz ceset parçalarını, sonra benzin şişesini, sonra ortaya yangın bombasını ko-

yuyorlar, sonra Scharführer komut veriyor ve nöbetçiler daha baştan gülümsüyorlar, *brenner*'ler koro halinde şarkı söylüyorlar. Ateş yanıyor! Sonra külü çukura atıyorlar. Yine bir sessizlik. Önce de sessizdi, şimdi de sessizleşti. Sonra onları ormanın içine götürdüler, yeşilliğin ortasındaki tümseği görmemişlerdi, Scharführer, dörde iki büyüklüğünde bir çukur kazmalarını emretti; herkes anlamıştı, görevi yerine getirdiler: 89 köy, onun üstüne 18 kasaba, onun üstüne 4 bucak, onun da üstüne 2 belde, ikisi tahıl, biri süt üreten 3 sovhoz köy, toplam 116 yerleşim yeri eder, *brenner*'ler 116 tepe kazdılar... Muhasebeci Rozenberg, kendisi ve diğer *brenner*'ler için çukur kazarken bir yandan da hesap yapıyor: Geçen hafta 783 ondan önceki otuz günde toplam 4 826 yakılmış insan cesedi, genel toplam, 5 609 yakılmış ceset. Durmadan hesap yapıyor, bu sayede zaman fark etmeden geçiyor, "tane"lerin, yo hayır, "tane"lerin değil, insanların ortalama sayısını çıkarıyor, 5 609'u mezar sayısına, yani 116'ya bölüyor, toplu mezar başına 48,35 insan cesedi çıkıyor, yuvarlak hesap bir mezarda 48 insan cesedi var. Eğer 37 gün boyunca yirmi *brenner*'in çalıştığını göz önüne alırsak, bir *brenner*'e düşen... Nöbetçilerin başı, "Hizaya geç!" diye bağırıyor ve Scharführer Elf gür sesiyle komut veriyor: "*In die Grube marsch*!" Ama o, mezarı boylamak istemiyor. Koşuyor, düşüyor, yine koşuyor, uyuşuk uyuşuk koşuyor, muhasebeci koşmayı beceremiyor, ama onu öldüremediler işte. Ormanda otların üzerinde, sessizliğin ortasında yatıyor ve ne başının üstündeki gökyüzünü, ne de karnında altı aylık bebeğiyle öldürülen Zlatoçka'yı düşünmüyor, yatıyor ve sona erdiremediği hesabı yapıyor: 20 *brenner*, 37 gün, *brenner* başına toplam kaç gün düşüyor, bu bir; ikincisi, adam başına kaç metreküp odun düştüğünü; üçüncüsü, bir cesedin yanması için ortalama kaç saat gerektiğini hesaplamalı...

Bir hafta sonra polisler onu yakalayıp gettoya götürüyorlar.

İşte burada, bu vagonda durmadan mırıldanıyor, hesap yapıyor, bölüyor, çarpıyor. Yıllık rapor! Gosbank'ın başmuhasebecisi Buhman'a bu raporu vermek zorunda. Ve gece uykusunda beyninin ve yüreğinin üstündeki kabuğu delen yakıcı gözyaşları boşanıyor gözlerinden.

"Zlata! Zlata!" diye bağırıyor.

45

Odasının penceresi gettonun çevresindeki tel örgüye bakıyordu. Kütüphaneci Musya Borisovna gece uyanmış, perdenin ucunu kaldırmış ve iki askerin bir makineli tüfek taşıdıklarını görmüştü; ay ışığının mavi lekeleri tüfeğin parlak gövdesi üzerinde dolaşıyor, önden yürüyen subayın gözlükleri parlıyordu. Hafif bir motor uğultusu duyuyordu. Arabalar gettoya farlarını söndürerek yaklaşıyordu ve gecenın ağır tozu, araba tekerleklerinin çevresinde gümüş gümüş yükseliyordu. Arabalar sanki birer Tanrı gibi bulutların içinde süzülüyordu.

SS ve SD birliklerinin, Ukrayna polis ekiplerinin, yardımcı birliklerin, Gestapo'ya ait bir otomobil kafilesinin uykudaki gettonun kapısına yaklaştıkları bu mehtaplı sessiz dakikalarda bir kadın yirminci yüzyılın talihsizliğini ölçüp biçiyordu.

Ay ışığı, silahlı birliklerin ölçülü, azametli hareketi, kara, büyük kamyonlar, sarkaçlı duvar saatinin ürkek tıkırtısı, sandalyenin üstünde öylece duran bluz, sutyen, çorap, evin ılık kokusu, birbiriyle bağdaşmayan her şey bir araya gelmişti.

1937'de tutuklanan ve ölen yaşlı Doktor Karasik'in kızı Nataşa, vagonda arada bir şarkı söylemeye çalışırdı. Bazen gece de şarkı söylüyordu, ama insanlar ona kızmıyorlardı.

Utangaç bir kızdı, her zaman bakışlarını yere indirip zar zor duyulan bir sesle konuşur, sadece yakın akrabalarına misafirliğe gider ve partilerde dans eden kızların cesaretine hayret ederdi.

Ölüme gönderilecek insanların ayrıldığı sırada onu, yaşamaları yararlı olacağı için sağ bırakılacak zanaatkârlar ve doktorlar kümesine katmadılar, saçları ağarmış, geçkin bir kızın yaşaması gerekli değildi.

Bir polis Nataşa'yı pazarın kurulduğu tozlu tepeye doğru itekledi. Tepede üç sarhoş adam duruyordu, içlerinden şimdi polis şefi olan birini savaş öncesinden tanıyordu, bir demiryolu deposunun komutanıydı. İnsanların yaşamasına ve ölümüne bu üç adamın karar verdiğini anlamadı bile; polis, onu işe yaramaz sayılan çocuklardan, kadınlardan, erkeklerden oluşan uğultulu kalabalığın içine itekledi.

Sonra bu insanlar, kendileri için son ağustos sıcağının altında, yol kenarındaki tozlu elma ağaçlarının yanından havaalanına doğru yürüdüler, son kez keskin çığlıklar attılar, üstlerini başlarını yırttılar, dua ettiler. Nataşa sessizce yürüyordu.

Güneşin altında kanın bu kadar şaşırtıcı şekilde kırmızı olduğunu hiç düşünmemişti. Çığlıklar, silah sesleri, hırıltılar bir an kesildiğinde çukurdan fışkıran kanın sesi duyuluyordu. Kan, beyaz bedenlerin üzerinden, beyaz taşların üzerinden akar gibi koşarcasına akıyordu.

Sonrası hiç korkunç değildi, hafif bir makineli ta-

banca çatırtısı ve onun ürkek adımlarla yanına yaklaşmasını, fışırdayan çukurun kıyısında durmasını sabırla bekleyen, yüzü basit, çalışmaktan yorgun düşmüş, garezsiz bir cellat.

Gece ıslak bluzunu sıkıp kente geri döndü, ölüler mezardan çıkamayacaklarına göre demek ki yaşıyordu.

Ve işte Nataşa gettoda avlulardan süzülerek geçtiği sırada meydanda bir halk şenliği olduğunu gördü. Nefesli ve yaylı çalgılardan oluşan bir orkestra, Nataşa'nın her zaman hoşuna gitmiş olan bir valsin hüzünlü ve hülyalı ezgilerini çalıyor, donuk ayın ve donuk fenerlerin ışığında, tozlu meydanda çiftler, genç kızlar ve askerler dönüp duruyorlar, ayak sesleri müzik sesine karışıyordu. Geçkin kızın yüreği bu anda sevinçle, güvenle doldu ve kendisini bekleyen mutluluğu sezerek usulca şarkı söylüyor, hatta kimse görmeden vals yapmaya çalışıyordu.

47

David, savaşın başlamasından sonra olanları pek iyi anımsamıyordu. Ama yakınlarda yaşadığı bir olay gece vagonda bütün açıklığıyla çocuğun aklına gelmişti nasılsa.

Büyükannesi karanlıkta onu Buhmanlara götürüyor. Gökyüzü küçük yıldızlarla dolu, göğün kıyısı ise aydınlık, yeşilimsi limon renginde. Dulavratotu yaprakları, birinin soğuk, ıslak elleri gibi yanaklarına değiyor.

Tavan arasında, sığınakta, iğreti tuğla duvarın arkasında insanlar oturuyor. Çatının kararmış sacları gündüz kızıyor. Tavan arası sığınağı bazen yanık kokusuyla doluyor. Getto yanıyor. Gündüzleri sığınaktaki herkes hareketsiz yatıyor. Buhmanların kızı Svetlanoçka tekdüze bir

sesle ağlıyor. Buhman'ın kalbi hasta, gündüzleri herkes onu ölü sayıyor. Gece ise Buhman yemek yiyor ve karısıyla kavga ediyor.

Birden bir köpek havlıyor. Rus olmayan sesler, "*Asta! Asta! Wo sind die Juden?*" diyor ve tepelerindeki gümbürtü artıyor. Almanlar çatı penceresinden çatıya çıkıyorlar.

Sonra gümbürdeyen kara teneke gökyüzünde Almanların sesleri kesildi. Duvarın altından sinsi, hafif vuruşlar duyuluyor, biri duvara vuruyor.

Sığınakta bir sessizlik oldu, omuz ve boyun kaslarının yay gibi gerildiği, gözlerin gerginlikten faltaşı gibi açıldığı, açık ağızlardan dişlerin göründüğü korkunç bir sessizlik.

Küçük Svetlana, duvardaki vuruşların altında sözsüz sızlanmasını tutturmuştu. Küçük kızın ağlaması ansızın kesildi, David ondan yana baktı ve Svetlana'nın annesi Revekka Buhman'ın deli gibi bakan gözleriyle karşılaştı.

Bundan sonra bu gözler ve kızın sanki bir bez bebeğinki gibi yana devrilmiş başı David'e bir ya da iki kez kısa bir anlığına göründü.

Ama işte savaştan önce olan bir şey ayrıntısıyla anımsanıyor, sık sık akla geliyordu. Vagonda yaşlı bir adam gibi geçmişi yaşıyor, geçmişin üzerine titriyor, onu seviyordu.

48

12 Aralık'ta, yani David'in doğum gününde annesi ona bir masal kitabı almıştı. Orman içindeki açıklıkta gri bir oğlak duruyordu, yanı başındaki orman ise iç karartı-

cıydı. Siyah-kahverengi ağaç gövdelerinin, yalancı altın mantarlarının ve zehirli mantarların ortasında bir kurdun sivri dişli kırmızı ağzı ve yeşil gözleri görünüyordu.

Kaçınılmaz öldürme olayını bir tek David biliyordu. Yumruğunu masaya vuruyor, kurttan korumak için elini orman açıklığının üstüne örtüyordu, ama oğlakçığı koruyamayacağının farkındaydı.

"Anneciğim, anneciğim, anneciğim!" diye bağırıyordu gece.

Uykudan uyanan annesi, gece karanlığında beyaz bir bulut gibi yanına gelmiş ve David, dünyadaki en büyük gücün onu gece ormanın karanlığından koruyacağını hissederek kaygısızca esnemişti.

Biraz daha büyüdüğünde onu korkutan şey, *Cengel Kitabı*'ndaki kızıl köpeklerdi. Gece her nasılsa odayı vahşi kızıl hayvanlar dolduruyordu ve David komodinin dışarı çıkmış çekmecesine çıplak ayaklarıyla basarak annesinin yatağına çıkıyordu.

David, ateşi yükseldiği zamanlar hep aynı karabasanı görüyordu: Bir kumsalda yatıyordu ve denizin serçeparmak büyüklüğündeki minicik dalgaları vücudunu okşuyordu. Ansızın ufukta sessiz, mavi, dağ gibi bir dalga yükseliyor, giderek büyüyor, hızla yaklaşıyordu. David sıcak kumun üstünde yatıyor, kara mavi su dağı üzerine üzerine geliyordu. Kurttan ve kızıl köpeklerden daha korkunçtu bu.

Sabah annesi işe gidiyordu, o da arka merdivene çıkıyor, yengeç konservesi kutusuna bir fincan süt koyuyordu, kuyruğu ince ve uzun, burnu soluk ve gözleri ağlamaklı, çelimsiz sokak kedisi bunu biliyordu. Bir gün komşu kadın, gün doğarken ellerinde kutuyla adamların geldiğini ve çok şükür sonunda iğrenç sokak kedisini enstitüye götürdüklerini söyledi.

"Nereye gideyim, nerede bu enstitü? Bu çok saçma

bir şey, unut bu talihsiz kediyi," diyordu annesi ve David' in yalvaran gözlerine bakıyordu. "Sen nasıl yaşayacaksın bu dünyada? Bu kadar da hassas olunmaz ki."

Annesi onu yaz kampına vermek istiyordu, David ağlıyor, annesine yalvarıyor, umutsuzluk içinde ellerini çırpıyor ve bağırıyordu:

"Sana söz veriyorum, büyükanneme gideceğim, yeter ki bu kampa gönderme!

Annesi onu Ukrayna'ya, büyükannenin yanına götürürken trende hemen hemen hiçbir şey yememiş, haşlanmış yumurta yemek ya da yağlı kâğıdın içinden köfte almak ona ayıp gelmişti.

Annesi, büyükannenin evinde David'le birlikte beş gün kaldı ve işe geri dönmeye hazırlandı. David, annesiyle gözyaşı dökmeden vedalaştı, yalnız annesinin boynuna o kadar sıkı sarılmıştı ki, annesi, "Boğacaksın beni, aptal çocuk," dedi. "Çilek burada ne kadar ucuz, hem ben iki ay sonra seni almaya geleceğim."

Büyükanne Roza'nın evinin yakınında kentten deri fabrikasına giden otobüsün durağı vardı. Ukraynacada durağa *zupınka* deniyordu.

Merhum dedesi Yahudi Bund üyesiydi, ünlü biriydi, Paris'te yaşamıştı. Büyükanneye bu yüzden saygı duyuyorlar ve sık sık işten kovuyorlardı.

Açık pencerelerden radyonun sesi duyuluyordu: "Dikkat, dikkat, Kiev bildiriyor..."

Gündüzleri sokak boştu, ancak Deri Teknik Okulu' nun öğrencileri sokağın bir yanından öbür yanına geçmeye, birbirlerine "Bella, sınavı verdin mi? Yaşka Marksizm çalışmaya gelsene!" diye bağırdıklarında canlanıyordu.

Akşam, deri fabrikasının işçileri, satıcılar, kentteki Saksağan adlı radyo istasyonunda çalışan bir elektrikçi evlerine geri dönüyorlardı. Büyükanne bir polikliniğin yerel komitesinde çalışıyordu.

Büyükannesi yokken David'in canı sıkılmıyordu.

Evin yanındaki eski, sahipsiz meyve bahçesinde, meyve vermeyen yaşlı elma ağaçlarının arasında yaşlı bir keçi otluyor, boyayla işaretlenmiş tavuklar dolaşıyor, otların üzerinde dilsiz karıncalar geziniyordu. Bahçenin kentlileri, kargalar ve serçeler kendilerinden emin, gürültülü bir yaşam sürüyorlar, bahçeye gelen, David'in adlarını bilmediği tarlakuşları kendilerini köylü kızları gibi hissediyorlardı.

Birçok yeni sözcük duyuyordu: *gleçik... dikt... kalyuja... ryajenka... ryaska... pujalo... lyadaçe... koşenya...* Bu sözcüklerde anadili Rusçanın yansımalarını tanıyordu. İbranice konuşmaları dinliyordu ve annesiyle büyükannesi onun yanında İbranice konuştuklarında hayrete düşüyordu. Annesinin onun anlamadığı bir dilde konuştuğunu hiç duymamıştı.

Büyükannesi David'i şişman yeğeni Revekka Buhman'a götürmüştü. Beyaz dantel perdelerin bolluğuyla David'i hayrete düşüren odaya Devlet Bankası'nın başmuhasebecisi Eduard İsaakoviç Buhman, sırtında asker gömleği ve ayaklarında çizmeleriyle girmişti.

"Haim," demişti Revekka, "işte Moskovalı konuğumuz, Raya'nın oğlu," ve hemen eklemişti: "Haydi, Eduard Amca'ya merhaba de bakalım."

David, başmuhasebeciye, "Eduard Amca, Revekka Teyze size neden Haim diyor?" diye sormuştu.

"Bak işte bu güzel bir soru," demişti Eduard İsaakoviç. "İngiltere'de bütün Haimlerin Eduard olduğunu yoksa bilmiyor musun sen?"

Sonra kedi kapıyı tırmalamaya başlamış, en sonunda tırnaklarıyla kapıyı açmayı başardığında herkes odanın ortasında, bir oturağın üstünde oturan, kaygılı gözlerle etrafa bakan küçük bir kız görmüştü.

David, pazar gün büyükannesiyle pazara gitmişti.

Yolda siyah başörtülü yaşlı kadınlar ve uykulu, asık suratlı kondüktör kadınlar, ellerinde mavi ve kırmızı çantalarıyla bölge yöneticilerinin kibirli karıları, kısa konçlu çizmeleriyle köylü kadınlar yürüyorlardı.

Yahudi dilenciler öfkeli, kaba sesleriyle bağırıyorlardı. Sanki insanlar onlara acıdıklarından değil, korktuklarından sadaka veriyorlardı. Taş döşeli yoldan patates ve kepek çuvalları, içinde çukurlara denk geldikçe yaşlı, hastalıklı Yahudi kadınlar gibi ciyak ciyak bağıran tavukların olduğu örgü kafesleri taşıyan bir buçuk tonluk kolhoz kamyonları geçiyordu.

En çok dikkat çeken ve insanı umutsuzluğa düşürüp, korkutan et kuyruğuydu. David, boyun kısmında kıvırcık beyaz tüylerine kan bulaşmış, soluk ağzı yarı açık kalmış ölü bir dananın gövdesini at arabasından nasıl sürükleyerek indirdiklerini görmüştü.

Büyükannesi alacalı bir piliç almıştı, pilici beyaz bir bezle bağlı bacaklarından tutarak taşıyordu. David de yanında yürüyor, hem pilicin dermansız başını daha yukarı kaldırmasına eliyle yardım etmek istiyor, hem de büyükannesinin bu acımasızlığının nereden geldiğine şaşırıyordu.

David, annesinin, dede tarafından akrabalarının okumuş yazmış insanlar, büyükanne tarafından akrabalarının ise zanaatkâr ve tüccar olduğuna ilişkin olarak söylediği ve o zaman anlamadığı sözlerini anımsadı. Büyükannesinin pilice acımamasının nedeni herhalde buydu.

Küçük bir avluya girdiler, karşılarına başında takkesiyle yaşlı bir adam çıktı ve büyükanne onunla İbranice konuşmaya başladı. Adam pilici eline aldı, bir şeyler mırıldanmaya başladı, piliç saf saf gıdaklamaya devam etti, sonra yaşlı adam fark edilmeyecek kadar hızlı, ama korkunç bir şey yaptı, pilici omzunun üstünden savurdu. Piliç bir çığlık attı, kanatlarını çırparak koştu ve çocuk,

pilicin başının yerinde olmadığını gördü. Kafasız bir piliç gövdesi koşuyordu, yaşlı adam onu öldürmüştü. Birkaç adım koştuktan sonra gövde, güçlü, genç tırnaklarıyla toprağı tırmalayarak yere düştü ve öldü.

Gece ölü ineklerden ve bu ineklerin kesilen yavrularından gelen nemli bir koku odanın içine dolmuş gibi geldi çocuğa.

Resimdeki kurdun resimdeki oğlağa sessizce yaklaştığı resimdeki ormanda yaşayan ölüm, bugün masal sayfalarından çıkmıştı. Masallardaki gibi, resimli kitaptaki gibi değil, gerçekten, inanılmaz bir açıklıkla kendisinin de ölümlü olduğunu ilk kez hissetmişti.

Bir gün annesinin öleceğini anlıyordu. Ölüm ona ve annesine alacakaranlıkta köknarların olduğu masal ormanından gelmeyecek, bu havadan, yaşamdan, evinin duvarlarından gelecekti ve ondan kaçmak olanaksızdı.

Ölümü, ancak küçük çocukların ve düşünce güçleri çocuk duygularının basitlik ve gücüne yakın olan büyük filozofların erişebilecekleri bir açıklıkla ve derinlikle hissetmişti.

Oturma yerlerine kontrplak levhalar konulmuş sandalyelerden ve büyük elbise dolabından tıpkı büyükannenin saçlarından, elbisesinden gelen koku gibi huzur verici, iyilik dolu bir koku geliyordu. Çevrede ılık, insanı aldatan sakin bir gece hüküm sürüyordu.

49

Bu yaz yaşam, oyun küplerinin, abece kitaplarındaki resimlerin sınırlarını aşmıştı. Sunanın siyah kanadının nasıl mavi mavi parladığını ve gülüşünde, bağırışında ne

büyük bir neşeli alaycılık olduğunu görmüştü. Yaprakların arasında beyaz kirazlar görünüyordu ve ağacın pütürlü gövdesine tırmanmış, meyvelere erişmiş, koparmıştı. Boş bir yere bağlanmış buzağının yanına gitmiş, ona bir şeker parçası uzatmış, sevinçten donakalmış, kocaman yavrunun sevimli gözlerini görmüştü.

Kızıl saçlı Pınçik, David'in yanına gelmiş ve bastıra bastıra bastıra, "Hadi gel dövvüşelim!" demişti.

Büyükannenin evinin olduğu avludaki Yahudiler ve Ukraynalılar birbirlerine benziyordu. Yaşlı Partınskaya, büyükanneye uğruyor ve uzata uzata şöyle diyordu:

"Ne dersiniz Roza Nusinovna, Sonya Kiev'e gidiyor, yine kocasıyla barıştı."

Büyükanne ellerini çırparak ve gülerek şöyle yanıt veriyordu:

"Desene, bir komedi seyrettiniz."

Bu dünya David'e, soyadı Drako-Drakon olan, saçları lüleli, yüzü gözü boyalı yaşlı bir kadının köpeğiyle birlikte dolaştığı, ZIS-101 marka bir otomobilin sabahları ana girişin önünde durduğu, gözünde yaylı gözlüğü, boyalı dudaklarında sigarasıyla komşu kadının ortak gazocağının başında, "Troçkist karı, benim kahvemi yine ocaktan almışsın," diye kudurmuş gibi fısıldadığı Kirov Caddesi'nden daha iyi geliyordu.

Annesiyle istasyonda indiklerinde geceydi. Ay ışığıyla aydınlanan taş döşeli yoldan, bir girintinin içinde on iki yaşında bir çocuk boyunda, başında dikenli çalıdan tacıyla hafifçe öne eğilmiş zayıf bir İsa'nın durduğu beyaz Polonya Katolik kilisesinin yanından ve bir zamanlar annesinin okuduğu öğretmen okulunun yanından geçmişlerdi.

Birkaç gün sonra, cuma akşamı David, boş alanda çıplak ayaklı futbolcuların havaya yükselttiği altın rengi tozun içinde yaşlı kadınların sinagoğa gittiklerini görmüştü.

Ukraynalıların beyaz evlerinin, gıcırdayan kuyu çıkrıklarının ve eski İncil zamanlarının desenleriyle insanın başını döndüren siyah-beyaz dua giysileri üzerindeki eskimiş nakışların birleşiminden iliklere işleyen bir güzellik doğmuştu. *Kobzar*,[1] Puşkin ve Tolstoy, fizik kitapları, *"Sol" Komünizm, Bir Çocukluk Hastalığı* burada yan yanaydı, ayakkabıcı ve terzilerin içsavaşta buraya gelen oğulları, bölge komitesi öğretmenleri, bölge sendika kurullarından entrikacılar ve hatipler, kamyon sürücüleri, Cinayet Masası'ndan ajanlar yan yanaydı.

David, büyükannesinin yanına geldikten sonra annesinin mutsuz olduğunu öğrendi. Bunu ona ilk söyleyen şişman, hep utanıyormuş gibi yanakları kıpkırmızı Rahil Teyze'ydi:

"Annen gibi harika bir kadını bıraktığına gör bak nasıl pişman olacak!"

Ertesi gün David, babasının kendisinden sekiz yaş büyük bir Rus kadına gittiğini, filarmonide ayda iki bin beş yüz ruble kazandığını, annesinin nafaka almayı reddettiğini ve sadece kendi kazandığı, ayda üç yüz on rubleyle geçindiğini öğrendi.

David, bir kere büyükannesine kibrit kutusu içinde sakladığı ipekböceği kozasını gösterdi.

Fakat büyükannesi, "Böö, bu iğrenç şeyi ne yapacaksın, hemen at onu," dedi.

David iki kez yük istasyonuna gitmiş, öküzlerin, koyunların, domuzların vagonlara yüklenişine bakmıştı. Bir öküzün avaz avaz bağırdığını duymuştu, hayvanın ya bir sıkıntısı vardı ya da merhamet istiyordu. Çocuğun yüreği korkuyla dolmuştu, ama vagonların yanından yırtık pırtık giysileri ve yağlı gocuklarıyla geçen demiryolu iş-

1. Ukraynalı ozan ve ressam Taras Şevçenko'nun şiirlerini topladığı kitabı. (Ç.N.)

çileri yorgun, zayıf yüzlerini böğüren öküzden yana çevirip bakmamışlardı.

David'in gelişinden bir hafta sonra büyükannenin komşusu, tarım makineleri fabrikasında tesviyeci Lazar Yankeleviç'in karısı Debora ilk çocuğunu doğurdu. Debora geçen yıl Kodıma'daki kız kardeşini ziyarete gitmişti ve bir fırtına sırasında onu yıldırım çarpmıştı; suni teneffüs yaptırmışlar, üstünü toprakla örtmüşlerdi ve iki saat ölü gibi yatmıştı, işte bu yaz da bebeğini doğurmuştu. On beş yıldır çocuğu olmuyordu. Büyükannesi, David'e bunu anlatmış ve, "İnsanlar öyle diyorlar, ama geçen yıl ameliyat olmuştu ayrıca," diye de eklemişti.

Büyükanneyle David işte bu komşularına uğramışlardı.

Büyükanne beyaz bir sepetin içinde yatan iki ayaklı canavara bakıp, "Hadi bakalım Luzya, hadi bakalım Deba," demişti. Bu sözleri öyle tehditkâr bir sesle söylemişti ki, sanki babanın ve annenin gerçekleşen bu mucizeyi hiçbir zaman hafife almaması için uyarıda bulunuyordu.

Demiryolunun yanındaki küçük evde Sorkina adlı yaşlı kadın, berberlik yapan sağır dilsiz iki oğluyla birlikte oturuyordu. Komşuların hepsi onlardan korkardı, yaşlı Partınskaya, David'e şöyle diyordu:

"İçmedikçe sesleri çıkmaz. Ama içince birbirlerine saldırır, bıçak çekerler, at gibi kişnerler!"

Büyükanne, kütüphaneci Musya Borisovna'ya nasılsa David'le bir kavanoz kaymak göndermişti... Musya Borisovna'nın odası küçücüktü. Masanın üstünde küçük bir fincan duruyordu, duvara küçük bir raf çakılmıştı, üzerinde küçük kitaplar vardı, karyolanın başucunda küçük bir fotoğraf asılıydı. Fotoğraftakiler kundağa sarılı David'le annesiydi. David fotoğrafa baktığında Musya Borisovna kızardı ve, "Annenle aynı sırada otururduk," dedi.

David ona ağustosböceğiyle karınca masalını yüksek sesle okudu, Musya ise ona bir şiirin başını alçak sesle okudu: "Ağlıyordu Saşa, ağacı kestiler diye..."

Sabah avluda gürültüler vardı: Solomon Slepoy'un yazın diktirdiği ve naftalinlediği kürkü gece çalınmıştı.

Büyükanne, Slepoy'un kürkünün kaybolduğunu öğrenince, "Şükürler olsun Tanrım, bu hayduda bir ceza verdin," dedi.

David, Slepoy'un muhbir olduğunu, döviz ve altın beşlikler piyasadan zorla toplandığı sırada pek çok insanı ele verdiğini öğrendi. 1937'de de yine insanları ihbar ediyormuş. İhbar ettiklerinden ikisi kurşuna dizilmiş, biri de hapishane revirinde ölmüş.

Gecenin korkunç hışırtıları, masum kan ve kuşların ötüşü, her şey kaynayan, pişen bir lapa halinde bir araya gelmişti. David, bu lapayı ancak onlarca yıl sonra anlayabilirdi, ama onun yakıcı güzelliğini ve yarattığı korkuyu gündüz ve gece küçük yüreğiyle hissediyordu.

50

Hastalık bulaşmış hayvanları kesim için başka yere taşıma, kesim noktalarında toplama, uzman işçilerin yetiştirilmesi, hendeklerin ve çukurların açılması gibi hazırlık önlemleri alınır.

Hastalıklı hayvanları kesim noktalarına teslim etmekte ya da kaçan hayvanları yakalamakta yöneticilere yardım eden halk, bunu danalara ve ineklere olan nefretinden değil, kendini koruma duygusuyla yapar.

İnsanların topluca boğazlanmasında halkı saran da, öldürülen yaşlı adamlara, çocuklara, kadınlara duyulan

kana susamış bir nefret değildir. Bu nedenle insanları toplu halde öldürme kampanyasını özel bir şekilde hazırlamak gerekir. Burada kendini koruma duygusu yetmez, burada halk arasında tiksinti ve nefret uyandırmak gereklidir.

Ukrayna ve Beyaz Rusya Yahudilerinin yok edilmesi de işte tam bu tiksinti ve nefret ortamında hazırlanıp gerçekleştirildi. Stalin kitlelerin öfkesini harekete geçirip kışkırtarak Kulaklığın bir sınıf olarak yok edilmesi kampanyasını, Troçkist-Buharinci piçlerin ve kundakçıların öldürülmesi kampanyasını bir zamanlar yine bu topraklarda gerçekleştirmişti.

Deneyim, bu tür kampanyalarda halkın büyük bölümünün hipnotize edilmiş gibi yöneticilerin bütün emirlerine uyduklarını göstermiştir. Halk kitlesi içinde kampanyanın havasını yaratan küçük bir grup vardır: kana susamışlar, sevinenler ve öç almaktan zevk duyanlar, ideolojik budalalar ya da kişisel hesaplarının dikkate alınmasından, eşyaların ve evlerin yağmalanmasından, münhal görev yerleri açılmasından çıkarı olanlar. İnsanların çoğunluğu, kitlesel kıyımlardan için için korkarak ruhsal durumunu sadece yakınlarından değil, kendisinden de saklar. Bu insanlar yok etme kampanyalarına adanmış toplantıların yapıldığı salonları doldururlar ve bu toplantılar ne kadar sık yapılırsa yapılsın, bu salonlar ne kadar büyük olursa olsun birinin de çıkıp sessiz oybirliğini bozduğu bir durum hemen hemen hiç olmamıştır. Bir adamın, kuduz kuşkusu olan bir köpek gördüğünde gözlerini köpeğin yalvaran bakışlarından alamadığı, kuduz kuşkusu olan bu köpeği, karısının ve çocuklarının yaşadığı eve götürdüğü durumlar elbette daha azdır. Ama yine de böylesi durumlar vardı.

Yirminci yüzyılın birinci yarısı, büyük bilimsel buluşların, devrimlerin, muazzam sosyal değişimlerin ve

iki dünya savaşının olduğu bir dönem olarak geçecektir.

Ancak yirminci yüzyılın birinci yarısı insanlık tarihine Yahudi halkının çok büyük katmanlarının sosyal kuramlara ve ırk kuramlarına dayanarak toptan yok edildiği bir dönem olarak girecektir. Yaşadığımız dönem bu konuda anlaşılır bir alçakgönüllülükle susmaktadır.

Boyun eğmek, insan tabiatının bu dönemde ortaya çıkan en şaşırtıcı özelliklerinden biri olmuştur. İdam yerine uzanan çok uzun sıraların oluştuğu ve kurbanların sırayı bizzat düzene soktukları durumlar olmuştur. Sabahtan gecenin geç vaktine dek, uzun ve sıcak bir gün boyunca idamın beklendiği ve bunu bilen annelerin temkinli davranarak çocukları için yanlarına şişelerle su ve ekmek aldıkları durumlar olmuştur. Milyonlarca suçsuz insan, yakında tutuklanacağını hissederek çamaşırlarını ve havlusunu paketleyip önceden hazır etmiş, yakınlarıyla önceden vedalaşmıştır. Milyonlar sadece inşa etmekle kalmayıp aynı zamanda kendilerinin koruduğu çok büyük kamplarda yaşamıştır.

Ve on binlerce değil, hatta on milyonlarca da değil, çok büyük insan kitleleri, suçsuzların yok edilmesinin uysal tanıkları olmuştur. Ama sadece uysal tanıklar olarak kalmamışlar, emredildiğinde, yok etme oylaması yapıldığında kitlesel kıyımları onayladıklarını seslerinin bütün gücüyle ifade etmişlerdir. İnsanların çok büyük bir uysallık gösterdikleri bu ortamda beklenmedik bir şey ortaya çıkmıştır.

Elbette direniş vardı, mertlik ve ölüm mahkûmlarının direnişi vardı, isyanlar vardı, insanların tanımadıkları, bilmedikleri bir insanı kurtarmak için kendi yaşamlarını ve ailelerinin yaşamını tehlikeye attıkları fedakârlıklar vardı. Yine de tartışılmaz boyutlarda bir kitlesel boyun eğme söz konusuydu.

Bu kitlesel boyun eğmenin ortaya koyduğu nedir?

İnsan doğasında ansızın beliren yeni bir özelliği mi ortaya koyar? Hayır, bu boyun eğme özelliği, insanları etkilemiş olan yeni, korkunç bir gücü ortaya koyar. Totaliter sosyal sistemlerin aşırı zorbalığı, bütün kıtalarda insan ruhunu felç etme gücünü göstermiştir.

Faşizmin hizmetinde bulunan insan ruhu, uğursuz ve ölüm saçan köleliğin tek ve gerçek iyilik olduğunu ilan eder. Hain ruh, insanca duyguları yadsımadan faşizmin işlediği suçları en yüksek insanlıkseverlik biçimi olarak ilan eder, insanları temiz, saygın bir yaşamı olanlar ve olmayanlar diye ayırır. Kendini koruma tutkusu, içgüdünün ve vicdanın uzlaşmasında kendini gösterir.

Dünyadaki ideolojilerin hipnotize edici gücü, içgüdünün yardımına koşar. Bu ideolojiler, vatan topraklarının gelecekteki büyüklüğü, insanlığın, ulusun, sınıfın mutluluğu, dünya çapında ilerleme gibi en yüce amaca erişmek için her türlü fedakârlığı yapmaya, her türlü yöntemi kullanmaya çağrıda bulunur.

Yaşama içgüdüsünün, büyük ideolojilerin hiptonize edici gücünün yanı sıra üçüncü bir güç daha çalışmıştır: çok güçlü bir devletin sınır tanımayan zorbalığı karşısında, devletin asıl günlük işi haline gelen cinayetler karşısında duyulan korku.

Totaliter devletin zorbalığı o kadar büyüktür ki, bir araç olmaktan çıkar, mistik, dinsel bir hayranlık konusu haline dönüşür.

Düşünen, okumuş yazmış bazı Yahudilerin, insanlığın mutluluğu için Yahudilerin öldürülmesinin gerekli olduğu ve bunun bilinciyle kendi öz çocuklarını idam yerlerine götürmeye hazır oldukları, vatanın mutluluğu için bir zamanlar İbrahim Peygamber'in yaptığı gibi kurban vermeye hazır oldukları yolundaki düşünceleri başka nasıl açıklanabilir.

Köylü çocuğu olan, akıl ve yetenek sahibi bir oza-

nın, köylülerin acı çektikleri kanlı bir dönemi, onurlu ve saf bir emekçi olan babasını sömüren bir dönemi öve öve göklere çıkaran bir manzumeyi samimi bir duyguyla yazması başka nasıl açıklanabilir?

Faşizmin insanı etkileme yöntemlerinden biri de onun gözlerinin tamamen ya da tama yakın bir şekilde kör olmasıdır. İnsan, ölümün onu beklediğine inanmaz. Mezarın kıyısında duranlarda iyimserliğin çok fazla olması şaşırtıcıdır. Akıldışı, zaman zaman pis, zaman zaman da alçakça bir umut yüzünden bu umuda uygun düşen, acınası, zaman zaman da alçakça bir uysallık ortaya çıkmıştır.

Varşova isyanı, Treblinka'daki isyan, Sobibor'daki isyan, *brenner*'lerin küçük ayaklanmaları ve isyanları şiddetli umutsuzluktan çıkmıştır.

Fakat elbette tam ve açık umutsuzluk, sadece isyanları ve direnişi değil, normal bir insanın tanımadığı öldürülme isteğini de doğurmuştur.

İnsanlar kanlı hendeğin önünde sıra yüzünden tartışmışlar ve havada heyecanlı, çılgın, neredeyse sevinçli bir ses duyulmuştur:

"Yahudiler korkmayın, korkulacak bir şey yok, beş dakikada tamam!"

Her şey, her şey boyun eğme duygusu doğuruyordu: umutsuzluk da, umut da. Yazgısı aynı olan insanlar karakter bakımından aynı değillerdir.

Yakında öldürüleceğini bilerek sevinen bir insanın neler yaşadığı ve neler hissettiği üzerinde düşünmek gerekir. Bu konuda pek çok insanın, özellikle şans eseri herhangi bir düşünceye sahip olmadıkları koşullarda nasıl savaşılması gerektiğini öğretme eğiliminde olan insanların düşünmeleri gerekir.

Sınır tanımayan bir zorbalık karşısında boyun eğmesini sağladıktan sonra, insanı ve insanın geleceğini anlamak açısından önem taşıyan nihai sonucu çıkarmak gerekir.

İnsanın doğası değişikliğe uğruyor mu, totaliter zorbalık ablukası içinde farklılaşıyor mu? İnsan, insana özgü özgür olma isteğini yitiriyor mu? İnsanın yazgısı ve totaliter devletin yazgısı bu yanıttadır. İnsan doğasının değişmesi, devlet diktatoryasına dünya çapında ve sonsuz bir zafer sözü verir, insanın özgürlük isteğinin değişmeden kalması ise totaliter devletin ölüm kararıdır.

Varşova gettosundaki, Treblinka ve Sobibor'daki büyük isyan ve Hitler tarafından köleleştirilen onlarca ülkede alevlenen çok büyük partizan hareketi, Stalin sonrası 1953 yılında Berlin ve 1956 yılında Macar isyanları, Stalin'in ölümünden sonra Sibirya ve Uzakdoğu kamplarını kaplayan isyanlar, aynı dönemde Polonya'da çıkan kargaşalıklar, üniversite öğrencilerinin düşünce özgürlüğünün bastırılmasına karşı başlattıkları ve pek çok kente yayılan protesto hareketi, birçok fabrikadaki grev, insana özgü özgürlük isteğinin yok edilemeyeceğini göstermiştir. Bu istek bastırılmıştır, ama varlığını sürdürmüştür. Köleleştirilen insan, yapısı bakımından değil, yazgısı bakımından köle olmuştur.

İnsanın doğal özgürlük isteği yok edilemez, bu istek bastırılabilir, ama yok edilemez. Totalitarizm, zorbalıktan vazgeçemez. Zorbalıktan vazgeçen totalitarizm yok olur. Ezelî, sürekli, açık ya da örtülü aşırı zorbalık totalitarizmin temelidir. İnsan, gönüllü olarak özgürlükten vazgeçmez. Zamanımızın ışığı, geleceğin ışığı bu yargıdadır.

51

Elektrikli makine matematik hesaplarını yapar, tarihsel olayları aklında tutar, satranç oynar, bir dilden baş-

ka bir dile kitap çevirir. Matematik problemlerini hızlı çözümleme yeteneği bakımından insanı geride bırakır, belleği ise kusursuzdur.

İnsanı örnek alan ve ona benzer bir makine yaratan ilerlemenin sınırı var mı? Galiba böyle bir sınır yok.

Gelecek yüzyılların ve binyılların makinesini gözümüzde canlandırabiliriz. Bu makine müzik dinleyecek, resimle ilgili değerlendirme yapacak, kendisi resim yapacak, müzikler, şiirler yazacak.

Bu makinenin mükemmelliğinin bir sınırı var mı? İnsanla karşılaştırılabilir mi, insanı geçebilir mi?

Elektronikteki yeni yeni gelişmeler, insanın makine tarafından yeniden yaratılmasını gerektirecektir.

Çocukluk anıları... mutluluk gözyaşları... ayrılık acısı... özgürlük aşkı... hasta bir yavru köpeğe duyulan acıma... hastalık kuruntusu... ana şefkati... ölüm düşüncesi... hüzün... dostluk... zayıflara karşı sevgi... ansızın ortaya çıkan umut... sevindirici bir tahmin... keder... nedensiz neşe... ani heyecan...

Makine hepsini, hepsini yaratır! Ancak ortalama, sıradan bir insanın aklının ve ruhunun özelliklerini yeniden yarattıkça boyutları ve ağırlığı giderek büyüyen makineyi koymak için tüm yeryüzünün alanı yetmez.

Faşizm on milyonlarca insanı yok etti.

52

Ormanlık bir Ural köyündeki geniş, aydınlık ve temiz evde Tank Kolordusu komutanı Novikov ve Komiser Getmanov, yedekten çıkma emri alan tugay komutanlarının raporlarını gözden geçirme işini tamamlıyorlardı.

Son günlerin uykusuz geçen çalışma saatleri yerini sakin bir saate bırakmıştı.

Novikov ve emrindekiler, benzer durumlarda hep olduğu gibi, ders programlarını tam, mükemmel öğrenmek için zamanları yetmeyecek sanmışlardı. Ama motorların ve itici parçaların, top tekniğinin, optik araçların, radyo donanımının çalışma koşullarını öğrenme ve benimseme dönemi sona ermişti; atış çalışmaları, hedeflerin değerlendirilmesi, seçimi ve dağıtımı, atış yönteminin seçimi, ateş açılacak ânın belirlenmesi, patlamaların izlenmesi, düzeltmelerin yapılması, hedeflerin değiştirilmesi çalışmaları bitmişti.

Yeni öğretmen, yani savaş, her şeyi hızla öğretecek, geride kalanları gayrete getirecek, boşlukları dolduracaktı.

Getmanov iki pencerenin arasındaki küçük dolaba uzandı, parmaklarıyla dolaba vurdu ve, "Haydi dostum, ön plana çık," dedi.

Novikov dolabın kapağını açtı, bir şişe konyak çıkardı, rengi maviye çalan iki kalın bardağa konyak doldurdu.

Kolordu komiseri fikrini değiştirmiş gibi, "Kimin şerefine kadeh kaldıracağız ki?" dedi.

Novikov, kimin şerefine içeceklerini, Getmanov'un bu yüzden, "Kimin şerefine içeceğiz?" diye sorduğunu biliyordu.

Bir an kararsız kaldıktan sonra Novikov, "Kolordu komiseri yoldaş, haydi sizinle birlikte savaşacağımız insanlara içelim, az kan döksünler," dedi.

"Doğru, öncelikle bize emanet edilen kadroları düşünmek gerek," dedi Getmanov, "gençlerimize içelim!"

Kadehlerini tokuşturdular ve içtiler.

Novikov, gizleyemediği bir acelecilikle kadehleri tekrar doldurdu ve şöyle dedi:

"Yoldaş Stalin'e! Onun güvenini haklı çıkarma şerefine!"

Getmanov'un şefkatli, dikkatli gözlerinde gizli bir gülümseme gördü ve kendi kendisine kızarak, "Of, acele ettim," diye düşündü.

Getmanov neşeyle, "Tabii, babamızın şerefine içelim. Volga kıyısına onun önderliğinde ulaştık," dedi.

Novikov komiserin yüzüne baktı, ama kırk yaşında zeki bir adamın kısık, neşeli ve iyilik okunmayan gözleriyle gülümseyen, elmacıkkemikleri çıkık, tombul yüzünden ne okuyabilirsin ki.

Getmanov birden Kolordu Kurmay Başkanı General Neudobnov hakkında konuşmaya başladı:

"Düzgün, iyi bir insan. Bolşevik. Gerçek bir Stalinist. Kuramsal olarak bilgili. Yönetim çalışmalarında büyük bir deneyim. Büyük bir azim. Onu 1937'den anımsıyorum. Yejov onu askerî bölgede temizlik yapmaya göndermişti, ben de o sırada çocuk yuvası yönetmiyordum tabii, bilirsiniz işte... Ama o bayağı bir iş yaptı. Listedekileri kurşuna dizdi, Vasil Vasilyiç Ulrih'ten daha kötü değildi, Nikolay İvanoviç Yejov'un güvenini haklı çıkardı. Onu hemen çağıralım, yoksa gücenir."

Ses tonunda sanki halk düşmanlarıyla yapılan mücadeleyi, yani Novikov'un bildiği gibi, Getmanov'un da katıldığı mücadeleyi kınayan bir şey vardı. Novikov, Getmanov'a tekrar baktı, ama bir şey anlayamadı.

Novikov ağır ağır, isteksizce, "Evet," dedi, "o dönemde birileri epey hata yaptı."

Getmanov elini salladı.

"Bugün Genelkurmay raporu geldi, tüyler ürpertici: Almanlar Elbrus'a yaklaşıyor, Stalingrad'da bizimkileri nehre döküyorlar. Açık açık söylüyorum, bu işlerde bizim de payımız var, kendi adamlarımızı kurşuna dizdik, kadroları harman döver gibi dövdük."

Novikov, birden Getmanov'a karşı içinde bir güven kabarması hissetti, şöyle dedi:

"Ama bu çocuklar, harika insanları mahvettiler, Komiser yoldaş, ordu içinde pek çok felakete yol açtılar. Örneğin, Kolordu komutanı Krivoruçko'nun sorguda gözünü kör etmişlerdi, o da mürekkep hokkasıyla sorgu yargıcının başını yardı."

Getmanov onaylarcasına başını eğdi ve şöyle dedi:

"Bizim Neudobnov'a Lavrentiy Pavloviç Beria çok değer veriyor. Lavrentiy Pavloviç insanlar konusunda yanılmaz, akıllıdır, çok akıllı."

"Evet, evet," diye geçirdi içinden Novikov, ama bir şey demedi.

Yan odadan gelen hışırtılı, hafif seslere kulak kabartarak sustular.

"Yalan söylüyorsun, bunlar bizim çoraplar."

"Nasıl sizinkiler olur Teğmen yoldaş, şaşırdınız mı?" Aynı ses, artık "sen" diye hitap ederek ekledi: "Sakın dokunma, bunlar bizim yakalıklar."

"Saçmalamayın, siyasi yönetici yoldaş, onlar nasıl sizin olabilir, baksana!" Novikov'un yaveri ve Getmanov'un emir eri komutanlarının yıkanıp gelmiş çamaşırlarını ayırıyorlardı.

Getmanov şöyle dedi:

"Bu iblisleri sürekli gözlüyorum. Atış talimlerinde, Fatov'un taburunda biz sizinle yürürken onlar da arkamızdan geliyorlardı. Ben taşlara basarak dereyi geçtim, siz ise üstünden atladınız ve çamuru silkelemek için ayağınızı salladınız. Baktım, benim emir eri dereyi taşlara basarak geçti, sizin teğmen ise atladı ve ayağını salladı."

"Hey kavgacılar daha alçak sesle küfürleşin," dedi Novikov ve yan odadaki sesler birden kesildi.

Odaya alnı geniş, gür saçları iyice ağarmış soluk benizli bir adam olan General Neudobnov girdi. Kadehlere, şişeye şöyle bir baktı, masanın üstüne bir kâğıt tomarı koydu ve Novikov'a sordu:

"İkinci Tugay'ın kurmay başkanı meselesini nasıl halledeceğiz Albay yoldaş? Mihalev bir buçuk ay sonra dönüyor, bölge hastanesinden yazılı bir belge aldım."

"Bağırsağı ve midesinin bir kısmı olmadan nasıl kurmay başkanlığı yapacak," dedi Getmanov ve bir bardağa konyak koyup Neudobnov'a uzattı. "Bağırsağınız yerindeyken için general yoldaş."

Neudobnov kaşlarını kaldırdı, açık gri gözleriyle Novikov'a soru sorar gibi baktı.

"Buyurun, general yoldaş, buyurun," dedi Novikov.

Getmanov'un hiçbir şey anlamadığı teknik konularla ilgili toplantılarda çok laf etme hakkına sahip olduğundan emin bir ev sahibi gibi davranması Novikov'u kızdırıyordu. Ve Getmanov, hakkı olduğundan emin bir şekilde başkasının konyağını ikram edebilir, konuğu başkasının yatağına yatırabilir, masanın üzerinde duran başkasına ait kâğıtları okuyabilirdi.

"Binbaşı Basangov'u belki geçici olarak atayabiliriz," dedi Novikov. "Zeki bir komutandır, Novograd-Volınsk' taki tank muharebelerine de katılmıştı. Komiser, sizin bir itirazınız var mı?"

"Elbette itirazım yok," dedi Getmanov, "nasıl itirazım olabilir... Ama bazı düşüncelerim var: İkinci Tugay'ın komutan yardımcısı olan albay, Ermeni; kurmay başkanı, bir Kalmuk olacak; buna bir de Üçüncü Tugay'da kurmay başkanın Yarbay Lifşits olduğunu ekleyin. Kalmuk olmadan yapabilir miyiz?"

Novikov'a, sonra da Neudobnov'a baktı.

Neudobnov şöyle dedi:

"İçtenlikle söylemem gerekirse bunların hepsi günlük yaşam koşullarına göre doğru, ama Marksizm bize bu konuda farklı bir yaklaşım vermiştir."

"Bu Alman yoldaşın nasıl savaşacağı önemlidir, benim Marksizm anlayışım böyle," dedi Novikov, "onun

dedesinin nerede dua ettiği, kilisede, camide..." bir an düşündü ve ekledi: "ya da sinagogda, benim için fark etmez... Bence savaşta en önemli şey ateş etmektir."

"Aynen öyle," dedi Getmanov neşeyle. "Bir tank kolordusunda ne demeye sinagog ya da başka bir ibadethane kuracağız ki? Hepimiz Rusya'yı savunuyoruz," birden kaşlarını çattı ve öfkeyle şöyle dedi: "Haklı olarak size yeter diyeceğim. Düpedüz midem bulanıyor! Halkların dostluğu adına her zaman Rusları kurban veriyoruz. Bir ulusal azınlık temsilcisi, daha abeceyi zar zor çözüyor, ama biz onu halk komiserliğine getiriyoruz. Bizim İvan'a gelince, istediği kadar akıllı olsun, vur kafasına, yolu aç azınlık temsilcisine! Yüce Rus halkını ulusal azınlık haline getirdiler. Ben halkların dostluğundan yanayım, ama böylesinin değil. Yeter!"

Novikov bir an düşündü, masanın üstündeki kâğıtlara baktı, tırnağıyla kadehe vurdu ve şöyle dedi:

"Kalmuk ulusuna olan özel sempatim yüzünden Rusları susturuyor muyum yani?" ve Neudobnov'a dönüp, "Öyleyse Binbaşı Sazonov'un geçici olarak İkinci Tugay Kurmay Başkanlığı'na getirilmesi emrini veriniz."

Getmanov alçak sesle, "Sazonov, mükemmel bir komutandır," dedi.

Kaba, buyurucu, sert biri olmayı öğrenmiş olan Novikov, komiserin karşısında güvensiz olduğunu bir kez daha hissetti... "Tamam, tamam," diye düşündü kendisini teselli ederek. "Ben politikadan anlamıyorum. Ben proleter askerî uzmanım. Bizim işimiz küçük iş, Almanların zincirlerini kırmak."

Ama içinden askerî konularda Getmanov'un cahilliğiyle alay etse de onun karşısında çekingen davrandığını bilmek hoşuna gitmiyordu.

Bu koca kafalı, karmakarışık saçlı, kısa boylu, ama geniş omuzlu, koca göbekli, çok hareketli, yüksek sesle

konuşan, alaycı adam yorulmak bilmeden çalışırdı.

Cephede hiç bulunmadığı halde tugaylarda onun hakkında, "Ah, bizim savaşçı bir komiserimiz var!" derlerdi.

Kızıl Ordu mitingleri düzenlemeyi severdi: Konuşmaları beğenilirdi, basit konuşur, çok espri yapar, zaman zaman oldukça sert, kaba sözler kullanırdı.

Genellikle bastonuna dayanarak, iki yana sallana sallana yürürdü ve eğer aval aval bakınan bir tankçı kendisine selam vermezse Getmanov onun önünde durur ve ünlü bastonuna dayanarak şapkasını çıkarır, bir köylü dede gibi yerlere kadar eğilirdi.

Öfkeli biriydi ve itiraz edilmesini sevmezdi; kendisiyle tartıştıklarında sesli sesli burnundan solur, kaşlarını çatardı. Bir keresinde öfkelenmiş, elini kaldırmış ve Ağır Silahlar Alayı'nın kurmay başkanı, inatçı ve arkadaşlarının dediklerine göre "katı ilkeli" bir adam olan Yüzbaşı Gubenkov'a bir yumruk indirmişti.

Getmanov'un emir eri bu inatçı yüzbaşıdan kınayarak söz ediyor, "Bizim komiseri çileden çıkardı iblis," diyordu.

Getmanov'un savaşın ilk zor günlerini görmüş olan insanlara saygısı yoktu. Novikov'un sevdiği biri olan Birinci Tugay komutanı Makarov hakkında, "1941 yılının felsefesini burnundan öyle bir getiririm ki!" demişti. Novikov, Makarov'la birlikte savaşın tüyler ürpertici, bir yerde cezbedici ilk günlerinden söz etmeyi sevse de sesini çıkarmamıştı.

Getmanov, yorumlarının keskinliği ve cesareti bakımından galiba Neudobnov'un tam tersiydi.

Ancak her iki adam da tüm farklılıklarının yanı sıra sağlam bir ortak noktada birleşiyorlardı.

Neudobnov'un sönük, ama dikkatli bakışından, yuvarlak tümcelerinden, her zaman sakinliğini koruyan sözlerinden Novikov'un canı sıkılıyordu.

Getmanov ise kahkahalar atarak, "Bizim şansımız, komünistlerin yirmi beş yıldır nefret ettikleri köylüden Almanların bir yılda nefret etmiş olmalarıdır," diyordu.

Ya da birden gülüyordu:

"Dâhi dediğimiz zaman babamız bizi seviyor."

Bu cesaret karşısındakine bulaşmıyor, tersine endişe uyandırıyordu.

Savaştan önce Getmanov bölge yöneticisiydi, ateş tuğlası üretimiyle ve Kömür Enstitüsü Şubesi'ndeki bilimsel araştırma çalışmalarının örgütlenmesiyle ilgili konularda konuşma yapıyor, kentteki ekmek fabrikasında ekmek pişirme kalitesi konusundan da, yerel bir almanakta yayımlanan ve doğru olmayan "Mavi Ateşler" öyküsünden de, traktör garajının onarımından da, bölge ticaret üslerindeki malların saklanma kalitesinin düşüklüğünden de, kolhoz tavuk çiftliklerindeki tavuk vebası salgınından da söz ediyordu.

Şimdi yakıtın kalitesi, motorların aşınma normları, tank savaşının taktiği, düşmanın uzun süreli savunmasını yarma hareketinde piyadenin, tankların ve topçunun işbirliği, hareket halindeki tanklar, çarpışmalarda tıbbi hizmet, radyo şifreleri, tankçının askerî psikolojisi, her bir mürettebatın iç ilişkileri ve mürettebatların kendi aralarındaki ilişkilerin kendine özgülüğü, en önemli, birincil onarım, tahrip olan makinelerin savaş alanından tahliye edilmesi konularında artık kendinden emin konuşuyordu.

Novikov ve Getmanov, Yüzbaşı Fatov'un taburunda kolordu atış yarışlarında birinci olan tankın yanında duruyorlardı.

Tank komutanı, üstlerinin sorularını yanıtlarken sezdirmeden tankın zırhını eliyle okşuyordu.

Getmanov, tankçıya birinciliği kazanmasının onun için zor olup olmadığını sordu. Tankçı birden canlanıp, "Hayır, neden zor olsun," dedi. "Onu o kadar çok sevdim

ki. Köyden okula geldim, onu gördüm ve bir anda inanılmaz şekilde sevdim."

"İlk bakışta aşk," dedi Getmanov ve kahkalarla güldü. Gülüşünde delikanlının bir makineye olan gülünç sevgisini kınayan bir şey vardı.

Novikov o anda kendisinin de kötü biri olduğunu, aptalca sevebildiğini hissetti. Ama bu aptalca sevebilme yeteneği konusunda Getmanov'la konuşmak istemedi. Getmanov tekrar ciddiyetini takındığında tankçıya ders verir gibi, "Aferin, tankı sevmek yüce bir güçtür," dedi. "Makineni sevdiğin için başarı kazandın zaten."

Novikov alaycı bir edayla, "Tankın sevilecek nesi var? Hedef olarak çok büyük, vurmak kolayın da kolayı bir iş, deli gibi gürültü ediyor, kendini ele veriyor, mürettebat onun gürültüsünden serseme dönüyor. Hareket halindeyken sarsıyor, ne doğru dürüst gözetleyebilirsin, ne de hedef alabilirsin."

Getmanov güldü, Novikov'a baktı. İşte şimdi Getmanov kadehleri doldururken yine aynı şekilde güldü, Novikov'a baktı ve şöyle dedi:

"Yolumuz Kuybışev'den geçiyor. Kolordu komutanımız bazı kişilerle görüşebilir. Haydi buluşma şerefine içelim."

Novikov, küçük bir oğlan çocuğu gibi kıpkırmızı kesildiğini hissederek, "Bir bu eksiğim vardı," diye düşündü.

Savaş başladığında General Neudobnov yurtdışındaydı. Ancak 1942 başında Moskova'ya, Savunma Halk Komiserliği'ne döndükten sonra Moskova Nehri kıyısındaki barikatları, tanksavar kirpi engelleri görmüş, hava alarmlarını duymuştu.

Getmanov gibi Neudobnov da Novikov'a savaşla ilgili hiç soru sormuyordu, belki de cepheyle ilgili cahilliğinden utanıyordu.

Novikov, Neudobnov'un hangi nitelikleri sayesinde generalliğe yükseldiğini anlamak istiyor ve kolordu kurmay başkanının yaşamını, göle yansıyan bir akağaç gibi anket sayfalarına yansımış bir yaşam olarak düşünüyordu.

Neudobnov, Novikov ve Getmanov'dan yaşça daha büyüktü ve daha 1916'da bir Bolşevik gruba üye olduğu için çarlık zindanına düşmüştü.

İçsavaştan sonra partinin yaptığı bir seferberlikle bir süre OGPU'ya[1] çalışmış, sınır birliklerinde hizmet etmiş, Akademi'ye eğitime gönderilmiş, eğitim sırasında kurstaki parti örgütünün sekreteri olmuştu... Daha sonra MK Askerî Şubesi'nde, Savunma Halk Komiserliği merkez örgütünde çalışmıştı.

Savaştan önce iki kez yurtdışına gitmişti. Nomenklatura'dandı, asıl listede yer alıyordu, Novikov, bunun ne anlama geldiğini, Nomenklatura memurlarının hangi özelliklere ve üstünlüklere sahip olduklarını daha önceleri çok açık şekilde anlamıyordu.

Neudobnov, bu unvana önerilmekle unvanı almak arasındaki uzun dönemi şaşırtıcı derecede hızlı geçmişti, sanki halk komiseri, imzalamak için Neudobnov'un önerilmesini bekliyordu. Anket bilgileri tuhaf bir özelliğe sahipti. Bu bilgiler insan yaşamının tüm gizlerini, başarı ve başarısızlık nedenlerini açıklıyordu, ama bir dakika sonra, yeni koşullarda, bunların hiçbir şey açıklamadığı, tam tersine işin esasını kararttığı görülüyordu. Savaş, sicilleri, referansları, ödül listelerini kendine göre yeniden gözden geçirmişti. Ve işte Nomenklatura'dan Neudobnov, Albay Novikov'un emrine girmişti.

Neudobnov savaşın biteceğini ve normal olmayan bu durumun sona ereceğini biliyordu...

1. 1922-1934 arasında SSCB Halk Komiserleri Sovyeti nezdindeki Devlet Birleşik Siyaset Dairesi. (Ç.N.)

Ural'a gelirken av tüfeğini yanında getirmişti ve kolordudaki tüm meraklılar donakalmışlar, Novikov ise Çar Nikolay'ın da bir zamanlar herhalde böyle bir tüfekle avlandığını söylemişti.

Tüfek, Neudobnov'un eline 1938'de tıpkı özel depolardan eline geçen mobilyalar, halılar, porselenler ve yazlık ev gibi yazılı bir emirle geçmişti.

Savaş, kolhoz işleri, General Dragomirov'un kitabı, Çin ulusu, General Rokossovskiy'in meziyetleri, Sibirya'nın iklimi, Rus kaput kumaşının kalitesi veya güzellik açısından sarışınların esmerlere karşı üstünlüğü söz konusu olduğunda Neudobnov yorumlarında asla standardı çiğnemezdi.

Bunun ölçülülük mü, yoksa onun gerçek yüzünün ifadesi mi olduğunu anlamak zordu.

Bazen, akşam yemeğinden sonra konuşkan biri olup çıkar ve hiç beklenmedik alanlarda, tıbbi aletler üretiminden, orduya ait ayakkabı atölyelerinde, pastanelerde, bölge izci saraylarında, Moskova Hipodromu'nun at ahırlarında, Tretyakovskiy Galerisi'nde faaliyet gösteren açığa çıkmış bozguncularla ve kundakçılarla ilgili hikâyeler anlatırdı.

Mükemmel bir belleği vardı ve galiba Lenin'in ve Stalin'in yapıtlarını çok okumuş ve incelemişti. Tartışma sırasında genellikle, "Stalin yoldaş daha on yedinci kongrede..." derdi ve bir alıntı yapardı.

Bir gün Getmanov ona şöyle dedi:

"Alıntıdan alıntıya fark var. Az şey mi söylendi! 'Başkasının toprağını istemiyoruz, kendimizin de bir santim toprağını vermeyiz,' denmişti. Peki Alman nerede şimdi?"

Ama Neudobnov, sanki, "Topraklarımızın bir santimini bile vermeyiz," sözleriyle karşılaştırıldığında Volga'daki Almanların hiçbir önemi yokmuş gibi omuz silkmişti.

Ve her şey, tanklar, savaş nizamnameleri, atış talimleri, orman, Getmanov, Neudobnov bir anda yok olmuştu... Jenya! Acaba onu tekrar görecek miydi?

53

Getmanov'un evden gelen mektubu okurken, "Karım bize acıyor, ona hangi koşullarda yaşadığımızı yazmıştım," demesi Novikov'un tuhafına gitmişti.

Komisere zor gelen bu yaşam, Novikov'u lüks ve bolluğuyla şaşırtıyordu.

Oturacağı evi ilk kez kendisi seçmişti. Tugaya giderken her nasılsa ev sahibinin divanını beğenmediğini söylemişti ve geri döndüğünde divanın yerinde ahşap arkalıklı bir koltuk duruyordu ve yaveri Verşkov, bu koltuğun kolordu komutanının zevkine uygun olduğu konusunda tereddütlüydü.

Aşçı "Borç çorbası nasıl olmuş, Albay yoldaş?" diye soruyordu.

Novikov çocukluğundan beri hayvanları severdi. Şimdi de karyolasının altında bir kirpi yaşıyor, kendi evi gibi ayaklarını tıpırdatarak geceleri odada koşturuyor, tamirciler tarafından yapılan tank amblemli bir kafeste ise bir sincap dolanıp duruyordu. Sincap Novikov'a çabucak alışmıştı ve bazen dizinin üstüne oturuyor, çocuksu, saf ve meraklı gözleriyle bakıyordu. Herkes hayvana karşı dikkatli ve iyiydi, Yaver Verşkov da, aşçı Orlenev de, Willys'in sürücüsü Haritonov da.

Bütün bunlar Novikov'a önemsiz, küçük şeyler gibi görünmüyordu. Savaştan önce komutanlık lojmanına bir köpek yavrusu getirdiğinde ve bu yavru komşu albayın

hanımının ayakkabısını kemirdiğinde ve yarım saat içinde üç tane su birikintisi oluşturduğunda herkesin ortak kullandığı mutfakta öyle bir curcuna kopmuştu ki, Novikov köpeğe hemen veda etmek zorunda kalmıştı.

Hareket günü gelip çatmıştı ve tank birliğinin komutanıyla kurmay başkanı arasındaki tartışma anlaşılmaz bir tartışma olarak kalmıştı.

Hareket günü gelmişti ve yakıt, yolda iaşe durumu, trenlere yüklenme düzeni konusundaki endişeleri sürüyordu.

Novikov bugün yedekten çıkacak ve demiryoluna doğru harekete geçecek olan müstakbel komşuları, avcı ve topçu alaylarını, karşısında "hazır olda" duracağı ve, "Korgeneral yoldaş, izninizle bildiririm ki..." diyeceği adamı düşündüğünde heyecanlanıyordu.

Hareket günü gelmişti, erkek kardeşini ve kız yeğenini görememişti. Ural'a gitmiş, kardeşinin yanı başında olduğunu düşünmüştü, ama kardeşi için zaman ayıramamıştı.

İşte kolordu komutanına artık tugayların hareketi, ağır makineler için hazırlanan platformlar, kirpinin ve sincabın ormana salıverilmesi hakkında raporlar veriyorlardı.

Patron olmak, en ufak bir şeyin hesabını vermek, en ufak bir şeyi bile kontrol etmek zor işti. İşte tanklar platformlara yerleştirilmişti. Ama acaba tankların frenlerini çekmeyi unutmuşlar mıydı, top kuleleri öne tutturulmuş muydu, lombar kapakları sıkıca kapatılmış mıydı? Tankları sabitlemek, vagonların sarsılmasını önlemek için ahşap kütükler hazırlanmış mıydı?

"Eh, bir veda preferansçığı çevirelim," dedi Getmanov.

"Hayır demem," dedi Novikov.

Ama Novikov açık havaya çıkmak, yalnız kalmak istiyordu.

Bu sakin akşamüstü saatinde hava olağanüstü bir

saydamlığa bürünmüştü ve en belirsiz, en önemsiz şeyler bile açık seçik, bariz bir şekilde görülüyordu. Bacalardan duman çıkıyor, kıvrılıp bükülmeden dümdüz çizgiler halinde kayıp gidiyordu. Sahra mutfaklarında odunlar çatırdayarak yanıyordu. Yolun ortasında kara kaşlı bir tankçı dikiliyordu ve genç bir kız delikanlıya sarılmış, başını göğsüne koymuş ağlıyordu. Karargâh binalarından sandıkları, çantaları, siyah mahfazaları içindeki yazı makinelerini taşıyorlardı. Muhabereciler, tugay karargâhlarına çekilmiş hattı söküyorlar, siyah, parlak teller makaralara sarılıyordu. Ambarların arkasında duran komutan tankı yürümeye hazırlanırken fosurduyor, duman çıkarıyordu. Sürücüler, yeni Ford kamyonlara yakıt koyuyorlar, üstlerindeki örtüleri indiriyorlardı. Çevredeki her şey donup kalmıştı.

Novikov, kapının önünde, merdivende duruyor, etrafa bakıyordu, koşuşturma ve iş yumağı yuvarlanarak ondan uzaklaşmıştı.

Akşam olmadan Novikov, Willys'le istasyona doğru yola çıkmıştı.

Tanklar ormandan çıkıyordu. Kaskatı donmuş olan toprak, tankların ağırlığı altında takır tukur sesler çıkarıyordu. Akşam güneşi, Yarbay Karpov'un tugayının geldiği uzaktaki köknar ormanının tepelerini aydınlatıyordu. Makarov'un birlikleri genç akağaçların arasında ilerliyordu. Tankçılar tankın zırhını ağaç dallarıyla süslemişlerdi, sanki köknar ve akağaç yaprakları tankın zırhıyla, motorların uğultusuyla, paletlerin gümüş gıcırtısıyla birlikte doğmuş gibiydi.

Askerler cepheye giden yedeklere bakarak, "Şölen var!" derler.

Novikov yoldan ayrılıp yanından hızla geçen araçlara baktı.

Ne kadar çok dram, ne garip ve gülünç hikâyeler

geçmişti burada! Ona rapor edilenler sadece olağanüstü olaylar değildi... Karargâh Taburu'nda bir gün kahvaltı sırasında çorbadan kurbağa çıkmıştı... Onuncu sınıfı bitirmiş olan Asteğmen Rojdestvenskiy, otomatik tabancasını temizlemiş, kazayla arkadaşını karnından yaralamış, Asteğmen Rojdestvenskiy daha sonra intihar etmişti. Motorize avcı alayından bir Kızıl Ordu askeri yemin etmeyi reddetmiş, "Ancak ve ancak kilisede yemin ederim," demişti.

Yol kıyısındaki çalıları gri mavi hafif bir duman bürümüştü.

Bu deri başlıkların altındaki kafalarda çok çeşitli düşünceler vardı. Tüm halk için ortak olan savaş acısı ve vatan sevgisi gibi duygular onlarda da vardı, ama şaşırtıcı bir farklılık da vardı ve insanlardaki ortak duygular bu farklılık sayesinde çok güzeldi.

Ah Tanrım, Tanrım!.. Ne kadar çoktu bunlar, geniş kemerli siyah tulumlar giymişlerdi. Komutanlık, tankın içine daha kolay girip çıkabilmeleri, hareket edebilmeleri için geniş omuzlu, kısa boylu delikanlıları seçmişti. Doldurdukları anketlerde babalarıyla, analarıyla, doğum tarihleriyle, bitirdikleri okulla, katıldıkları traktörcü kurslarıyla ilgili ne kadar çok birbirinin aynı yanıtlar vardı. Basık, yeşil T-34 tankları, aynı biçimde açılmış lombar kapaklarıyla, aynı biçimde yeşil renkli zırha kayışlarla bağlanmış tenteleriyle birbirinin aynıydı.

Tankçılardan biri bir şarkı mırıldanıyor; ikincisi gözlerini yarı kapatmış, içi korku ve kötü sezgilerle dolu; bir üçüncüsü evini düşünüyor; dördüncüsü sucukla ekmek yiyor ve sucuğu düşünüyor; beşincisi ağzını açmış, ağacın üzerindeki kuşun hüthüt kuşu olup olmadığını saptamaya çalışıyor; altıncısı, bir gün önce kaba bir söz ederek arkadaşının kalbini kırıp kırmadığını düşünüp kaygılanıyor; yedincisi, hiç azalmayan sinsi bir hınçla

dolu olarak düşmanının, yani önden giden "otuz dört"ün komutanının suratına bir yumruk atmayı hayal ediyor; sekizinci, zihninde sonbahar ormanına veda şiiri yazıyor; dokuzuncu bir genç kızın göğsünü düşünüyor; onuncu, boşalan yer altı sığınaklarının ortasında terk edildiğini anlayınca tankın üstüne atlayıp, kuyruğunu acıklı bir şekilde hızlı hızlı sallayarak tankçıyı kandırmaya çalışan köpeğe acıyor; on birinci, ormana gitmenin, küçük bir kulübede tek başına yaşamanın, yemişlerle beslenmenin, pınar suyu içmenin ve yalınayak dolaşmanın ne kadar güzel olduğunu düşünüyor; on ikinci, kendini hasta gibi gösterip bir hastaneye mi demir atsam, diye ölçüp biçiyor; on üçüncü, çocukluğunda dinlediği bir masalı içinden tekrarlıyor; on dördüncü, bir genç kızla yaptığı konuşmayı anımsıyor ve ayrılığın kesin bir ayrılık olmasına üzülmüyor, seviniyor; on beşinci geleceğini, savaştan sonra yemekhane müdürü olursa iyi olacağını düşünüyor.

"Ah, çocuklar," diye düşünüyor Novikov.

Çocuklar ona bakıyorlar. Galiba üniformaları düzgün mü diye kontrol ediyor, motor seslerini dinliyor, makinist-sürücülerin deneyimini ve deneyimsizliğini sesten anlamaya çalışıyor, iki araç arasında ve birlikler arasında belirlenmiş olan mesafeyi gözetip gözetmediklerini, yiğitlerin birbirlerini geçip geçmediklerini izliyor.

Oysa onlara, tıpkı onlar gibi bakıyor, onların içindeki neyse, onunki de o: Getmanov'un keyfine göre açtığı konyak şişesiyle ilgili düşüncesi de, Neudobnov'un ne kadar ağır bir adam olduğu düşüncesi de, artık Ural'da avlanmayacağı, son avın başarısız bir şekilde, otomatik tabanca takırtısıyla, büyük bir şişe votkayla, aptalca fıkralarla geçtiği düşüncesi de... yıllardır sevdiği kadını görecek olması düşüncesi de... Onun evlendiğini bundan altı yıl önce öğrendiğinde "Süresiz izne ayrılıyorum, ek 10322 no'lu na-

gant tabanca" diye bir rapor yazmıştı, –o sırada Nikolsk-Ussuriysk'te görevliydi– ve tetiğe de basmamıştı...

Korkaklar, asık suratlılar, komikler ve soğuklar, dalgınlar, kadın düşkünleri, zararsız benciller, serseriler, cimriler, seyirci kalanlar, iyi kalpliler... İşte onlar, haklı, ortak bir dava için savaşa gidenler. Bu o kadar basit bir gerçek ki, hakkında konuşmak gereksiz geliyor. Ama bu en basit gerçeği, tam da bu gerçekten hareket etmek zorunda olanlar unutuyorlar galiba.

Eski bir tartışmanın, insan Şabat Günü için mi yaşar[1] tartışmasının çözümü de burada bir yerdedir.

Çizmelerle, terk edilmiş köpekle ilgili düşünceler ne kadar azdır, ıssız bir köyceğizde bir kulübe düşüncesi, kız arkadaşını elinden alan asker arkadaşından nefret etmek... Ama işte meselenin özü budur.

İnsanların oluşturdukları birlikler, bunların anlamı tek bir ana amaçla ortaya çıkar, insanların farklı olma, kendine özgü olma, farklı hissetme, düşünme, dünyada farklı yaşama hakkını elde etme amacıdır bu.

İnsanlar bu hakkı elde etmek, onu savunmak ya da genişletmek için birleşirler. Burada korkunç, ama çok güçlü bir kör inanç ortaya çıkar. Bu, bir ırk adına, Tanrı adına, parti adına, devlet adına oluşturulan bu şekilde bir birliğin, yaşamın aracı değil, anlamı olduğuna ilişkin bir kör inançtır. Hayır hayır hayır! İnsanın yaşam mücadelesinin biricik, gerçek ve ebedi anlamı insanda, onun basit, alçakgönüllü özelliklerinde, bu özellikler üzerindeki hakkındadır.

Novikov, bu çocukların istediklerini elde edeceklerini, galip geleceklerini, muharebede düşmanı şaşırtacaklarını, yeneceklerini hissediyordu. Bu akıl, çalışkan-

1. "İnsan Şabat Günü için değil, Şabat Günü insan için yaratıldı," dedi. Markos İncili, II: 27. (Y.N.)

lık, cesaret, planlılık, beceriklilik ve hırs kitlesi, bu halk çocuklarının, yani öfkeli, iyi yürekli, sert, komik, koro solisti, armonikacı, dikkatli, ağırkanlı, atılgan üniversite öğrencilerinin, on yıllık okul mezunlarının, tornacıların, traktörcülerin, öğretmenlerin, elektrikçilerin, karayolu taşıt sürücülerinin manevi zenginliği, bir araya geliyor, birleşip kaynaşıyor. Çok zenginleştiklerine göre artık kazanmaları zorunludur.

Biri olmazsa öteki, merkezde olmazsa kanatta, muharebenin ilk saatinde olmazsa ikincisinde, ama istediklerini elde edecekler, düşmanı şaşırtacaklar ve oradaki her şeyi yıkacaklar, hakkından gelecekler... Muharebede başarı sadece onlardan gelecek, onlar tozun, dumanın içinde, düşmandan bir saniye daha erken, bir santimetre daha doğru, daha neşeli, daha sağlam düşünebildikleri, harekete geçebildikleri, ileri atılabildikleri, vurabildikleri anda istediklerini elde edecekler.

Çözüm onların elindedir, savaşın asıl gücü, bu toplu, makineli tüfekli makinelerin içindeki çocukların elindedir.

Ancak işin özü, aynı zamanda bütün bu insanların iç zenginliğinin birleşip, tek bir güç oluşturup oluşturmadığına bağlıdır.

Novikov, onlara bakıyor, bakıyordu, ruhunda ise bir kadına karşı mutlu, güven dolu bir duygu kıpırdayıp duruyordu: "O benim olacak, benim."

54

Ne olağanüstü günlerdi.

Krımov'a göre, tarih kitabı, kitap olmaktan çıkmış, yaşamın içine girmiş, yaşamla karışmıştı.

Gökyüzünün ve Stalingrad bulutlarının rengini, güneşin suyun üzerindeki parıltısını keskin bir şekilde hissederdi. Bu duygular ona ilk karın görüntüsünün, yaz yağmurunun tıpırtısının, gökkuşağının mutluluk duygusuyla içini doldurduğu çocukluk yıllarını anımsatırdı. Bu büyüleyici duygu, yeryüzündeki yaşamasının bir mucize olduğuna alışmış hemen hemen bütün canlı varlıkları yıllardır terk etmişti.

Bugünkü yaşamda burada, Stalingrad'daki her şey Krımov'a yanlış, güvenilmez geliyor, bir duygu uyandırmıyordu. "Lenin zamanında şöyleydi,' diye düşünüyordu.

Burada insanlar ona karşı farklı, savaş öncesinden daha iyi davranıyorlarmış gibi geliyordu. Kendisini zamanın üvey evladı gibi hissetmiyordu, şimdi durum, kuşatma dönemindeki gibiydi. Daha geçenlerde Volga'nın sol kıyısında hevesle, istekle konuşmalarını hazırlıyor ve politik yönetimin onu konuşmacı görevine getirmesini doğal karşılıyordu.

Oysa şimdi içinde ikide bir ağır bir duygu, bir gücenme duygusu yükseliyordu. Savaş komiserliğinden neden almışlardı onu? Bu işi başkalarından daha kötü yapmıyordu herhalde, pek çoklarından da daha iyiydi ayrıca...

Stalingrad'da insanların davranışları iyiydi. Kanla sulanmış bu killi yamaçta eşitlik ve onur yaşamaya devam ediyordu.

Kolhozların savaş sonrasındaki düzenine, halklar ve hükümetler arasında gelecekte oluşacak ilişkilere karşı Stalingrad'da hemen hemen herkes ortak bir ilgi gösteriyordu. Kızıl Ordu askerlerinin savaştaki yaşamı, onların kürekle, patates ayıkladıkları mutfak bıçağıyla ya da taburlardaki ayakkabıcıların kullandıkları ayakkabıcı bıçağıyla çalışmaları, halkın, başka halkların ve devletlerin savaş sonrası yaşamıyla doğrudan ilgisi olduğunu gösteriyordu.

Savaşta iyiliğin galip geleceğine ve kanını akıtmaktan çekinmeyen onurlu insanlar tarafından yeni, hakça bir yaşam kurulabileceğine hemen hemen herkes inanıyordu. Bu heyecan verici inanç, barış zamanına kadar yaşamaları kendilerine bile kuşkulu görünen, her gün sabahtan akşama dek bu dünyada hâlâ yaşadıklarına şaşıp kalan insanlar tarafından belirtiliyordu.

55

Krımov, akşam olağan konuşmasını yaptıktan sonra Mamayev Tepesi'nin yamaçlarında ve Bannıy Deresi'nin yanında konuşlanmış olan tümenin komutanı Yarbay Batyuk'un yer altı sığınağına gitti.

Kısa boylu, savaştan yıpranmış bir askerin yüz hatlarına sahip biri olan Batyuk, Krımov'un gelişine sevindi.

Batyuk'un akşam sofrasında güzel bir dondurulmuş paça ve ev yapımı sıcak börek vardı. Krımov'a bir kadeh votka dolduran Batyuk gözlerini kısarak şöyle dedi:

"Konuşma yapmak için geleceğinizi duyduğumda kime daha önce geleceğinizi, Rodimtsev'e mi, yoksa bana mı önce geleceğinizi düşünüyordum. Yine de Rodimtsev'e gittiniz."

Hafif bir ah çekti ve güldü.

"Burada köydeki gibi yaşıyoruz. Akşamları ses seda kesiliyor, başlıyoruz komşularla telefonlaşmaya: Öğlen yemeğinde ne yedin, kim geldi, kime gidiyorsun, komutanlık sana ne dedi, kimin banyosu daha güzel, gazetede kimin hakkında yazı yazmışlar; bizim hakkımızda yazmıyorlar, varsa yoksa Rodimtsev, gazetelere bakarsan Rodimtsev Stalingrad'da tek başına savaşıyor."

Batyuk, konuğuna yemeklerden ikram ediyor, kendisi ise sadece çay içip ekmek yiyordu, anlaşılan boğazına düşkün değildi.

Krımov, hareketlerindeki sakinliğin ve Ukraynalılara özgü yavaş konuşmanın Batyuk'un kafasındaki zor düşüncelere uygun düşmediğini fark etti.

Yaptığı konuşmayla ilgili olarak Batyuk'un ona tek bir soru bile sormaması Nikolay Grigoryeviç'i üzmüştü. Konuşma, Batyuk'un kafasını gerçekte meşgul eden konuyla ilgili değildi sanki.

Batyuk'un savaşın ilk saatleriyle ilgili olarak anlattığı şeyler Krımov'u çok etkilemişti. Batyuk, sınırdan ilk toplu halde geri çekilme sırasında geçit yerlerini Almanlardan geri almak için alayını batıya sevk etmişti. Şose üzerinde geri çekilen Yüksek Komutanlık, Batyuk'un Almanlara teslim olmaya hazırlandığını sanmıştı. Hemen oracıkta, şosede küfürlerden ve isterik bağırmalardan ibaret bir sorgulamadan sonra kurşuna dizilmesi emredilmişti. Son dakikada, artık ağacın önünde dikilirken Kızıl Ordu askerleri komutanlarını kurtarmışlardı.

"Evet," dedi Krımov, "ciddi bir iş, yarbay yoldaş."

"Kalp krizinden ölmedim," diye karşılık verdi Batyuk, "ama alnıma bir kara leke sürmüş oldum."

Krımov, biraz tiyatrovari bir ifadeyle, "Pazar'daki silah seslerini duyuyor musunuz? Gorohov şu anda bir şey mi yapıyor?" dedi.

Batyuk yan gözle ona baktı.

"Ne mi yapıyor, herhalde kâğıt oynuyordur.

Krımov, keskin nişancıların Batyuk'la bir toplantı yapacaklarından haberi olduğunu, bu toplantıya katılmanın kendisi için ilginç olacağını söyledi.

"Elbette ilginç olur, neden olmasın," dedi Batyuk.

Cephedeki durumdan konuşmaya başladılar. Kuzey

kısımda Alman kuvvetlerinin geceleri devam eden sessiz yığınağı Batyuk'u kaygılandırıyordu.

Keskin nişancılar tümen komutanının yer altı sığınağında toplandıkları zaman Krımov böreklerin kimin için pişirildiğini anlamıştı.

Duvarların önüne ve masanın çevresine konmuş sıralarda pamuk astarlı askerî ceket giymiş sıkılgan, utangaç ve onurlu insanlar oturuyorlardı. Yeni gelenler, tıpkı küreklerini ve kazmalarını bırakan işçiler gibi otomatik tabancalarını ve tüfeklerini, gürültü etmemeye çalışarak bir köşeye koyuyorlardı.

Ünlü keskin nişancı Zaytsev'in yüzü, evcimen bir adamın yumuşak yüzü gibi görünüyordu, sevimli, telaşsız bir köy delikanlısı. Ama Vasiliy Zaytsev başını çevirip, gözlerini kısarak baktığı zaman yüzünün sert hatları ortaya çıktı.

Krımov'un savaştan önce bir rastlantıyla edindiği izlenim geldi aklına: Çok eski bir tanıdığını toplantıda izleyen Nikolay Grigoryeviç, her zaman sert çizgilere sahip olan bu tanıdığının yüzünü bambaşka bir şekilde görmüştü birden. Kırpışan gözler, düşük bir burun, yarı açık bir ağız, küçük bir çene, iradesiz, kararsız bir resim oluşturmuştu.

Zaytsev'in yanında dar omuzlu, her zaman gülen kahverengi gözlü havan topçu Bezdidko ve kalın dudaklarını çocukça şişirmiş Özbek Süleyman Halimov oturuyorlardı. Mendiliyle alnındaki teri silen keskin nişancı topçu Matsegura, korkunç keskin nişancılık işiyle uzak yakın alakası olmayan çok çocuklu bir adama benziyordu.

Yer altı sığınağına gelen diğer keskin nişancılar, Topçu Teğmen Şuklin, Tokarev, Solodkiy ürkek, utangaç delikanlılar gibiydiler.

Batyuk, başını eğmiş, gelenlere sorular soruyordu ve Stalingrad'ın en deneyimli, en akıllı komutanlarından

biri değil de meraklı bir öğrenci gibi görünüyordu.

Bezdidko'ya soru sorduğunda oturanların hepsinin gözlerinde neşeli bir espri beklentisi ortaya çıktı.

"Ee, işler nasıl Bezdidko?"

"Dün Alman'ın öyle bir canına okudum ki, yarbay yoldaş, bunu biliyorsunuz, sabahtan da beş Fritz öldürdükten sonra dört havan mermisi harcadım."

"Evet, bir topla on dört tank vurmak da Şuklin'in işi değil miydi?"

"Tek topla ateş ediyordu, çünkü bataryasında sadece bir top kalmıştı."

"Almanların genelevini vurdu," dedi yakışıklı Bulatov ve yüzü kıpkırmızı oldu.

"Ben orayı normal bir sığınak olarak kaydettim."

"Ha, sığınak deyince, bugün bir havan mermisi kapımı kırdı," dedi Batyuk ve Bezdidko'ya dönüp, Ukraynaca, sitemle ekledi: "Ben de orospu çocuğu Bezdidko'nun büyük bir parça koparacağını sanıyordum, ne de olsa ona öyle ateş etmeyi ben öğretmiştim."

Çok utangaç biri olan top nişancısı Manjulya, börekten bir parça alıp usulca şöyle dedi:

"Güzel bir hamur, yarbay yoldaş."

Batyuk bir tüfek mermisiyle bardağa vurdu.

"Ciddi olun yoldaşlar."

Fabrikalarda, küçük köy atölyelerinde yapılan cinsten bir üretim toplantısıydı bu. Ancak burada oturanlar dokumacı, fırıncı, terzi değildi, insanların konuştukları da ekin ve harman değildi.

Bulatov, bir kadınla sarmaş dolaş yolda yürüyen Alman'ı görünce onları nasıl yere yatırdığını ve öldürmeden önce üç kez daha ayağa kaldırdığını, daha sonra ayaklarının iki-üç santimetre ötesinde mermilerle toz bulutları kaldırarak nasıl tekrar yere kapaklanmak zorunda bıraktığını anlattı.

"Kadının başında dikilirken öldürdüm Alman'ı, yolun ortasında öyle çaprazlama yatıp kaldılar.

Bulatov, üşengeç üşengeç anlatıyordu ve hikâyesi, askerlerin hikâyelerinde hiçbir zaman dehşet olmadığı için korkunçtu.

"Hadi Bulatov, bırak palavrayı," diye sözünü kesti Zaytsev.

Bulatov, Zaytsev'in söylediğini anlamayarak, "Palavra atmıyorum," dedi. "Bugün itibariyle hesabım yetmiş sekiz. Komiser yoldaş palavraya göz yummaz, işte onun imzası."

Krımov, konuşmaya karışmak, Bulatov'un öldürdüğü Almanlar arasında işçiler, devrimciler, enternasyonalistler bulunabileceğini söylemek istedi. Bu konuyu akılda tutmak gerekiyordu, yoksa aşırı nasyonalistler haline dönüşmek mümkündü. Ama Nikolay Grigoryeviç bir şey söylemedi. Bu düşünceler zaten savaş açısından gerekli düşünceler değildi, bunlar insanları silahlandırmıyor, tersine silahlarını elinden alıyordu.

Peltek peltek konuşan, bembeyaz tenli Solodkiy, bir gün önce sekiz Alman'ı nasıl öldürdüğünü anlattı. Sonra şunları ekledi:

"Ben Umanlı bir kolhozcuyum, faşistler bizim köyde büyük mucizeler yarattılar. Ben de biraz kan kaybettim, üç kere yaralandım. İşte şimdi kolhozcu yerine keskin nişancı oldum."

Asık suratlı Tokarev, Almanların mutfakları için su almaya gittikleri yolların kenarında en iyi yerin nasıl seçileceğini anlattı ve bu arada şöyle dedi:

"Karım, Mojaysk'ta esaret altında mahvolduklarını, oğlumun, ona Vladimir İlyiç adını verdiğim için öldürüldüğünü yazıyor."

Halimov, heyecanlanarak şunları anlattı:

"Ben hiç acele etmem, heyecanımı bastırabilirsem

ateş ederim. Cepheye geldim, Çavuş Gurov arkadaşımdı, ben ona Özbekçe öğrettim, o da bana Rusça. Onu bir Alman öldürdü, ben de on ikisini devirdim. Subayın dürbününü alıp boynuma taktım: Emriniz yerine getirildi, siyasi yönetici yoldaş."

Keskin nişancıların verdikleri bu sanatsal raporların hepsi de korkunçtu. Krımov, yaşamı boyunca entelektüel iradesizlerle, kolektifleştirme döneminde mallarına el konulan Kulakların çektikleri acılar için ahlayıp oflayan Yevgeniya Nikolayevna'yla ve Ştrum'la alay etmişti. 1937 yılı olayları hakkında Yevgeniya Nikolayevna'ya şöyle demişti: "Korkunç olan düşmanların öldürülmesi değil, onların canı cehenneme, ama kendi adamlarını dövmeleri çok korkunç."

Beyaz Ordu üyesi alçakları, Menşevik ve Sosyalist Devrimci reziller, papazları, Kulakları her zaman hiç duraksamadan öldürmeye hazır olduğunu, devrim düşmanlarına karşı içinde hiçbir zaman bir acıma duygusu doğmadığını, ama faşistlerin yanı sıra Alman işçilerinin de öldürülmesine sevinilemeyeceğini şimdi de söylemek istiyordu. İşlerini ne amaçla yaptıklarını bilseler de keskin nişancıların anlattıklarından insan yine de dehşete kapılıyordu.

Zaytsev, Mamayev Tepesi'nin eteğinde bir Alman keskin nişancısıyla günlerce süren çekişmesini anlatmaya başladı. Alman, Zaytsev'in kendisini izlediğini biliyordu ve o da Zaytsev'i izliyordu. İkisinin güçleri de hemen hemen eşitti ve biri diğerinin işini bitiremiyordu.

"O gün Alman, bizimkilerden üçünü yere serdi, bense siperde oturuyorum, tek bir atış bile yapmıyorum. Alman son atışını yaptı, isabetli bir atıştı, ateş ettiği asker yere düştü, böğrünün üstüne yattı, elini yana açtı. Onların tarafından elinde kâğıtla başka bir asker geliyor, ben oturmuş, bakıyorum... Biliyorum ki, burada bir kes-

kin nişancı bulunduğunu, elinde kâğıtla gelen askeri bu keskin nişancının öldürebileceğini o da biliyor. Asker geçip gitti. Bense Alman'ın yere serdiği askeri fark etmediğini ve çevresine merakla baktığını biliyorum. Bir sessizlik oldu. Bir başka Alman elinde kovayla koşarak geçti. Siperde ses yok. On beş-on altı dakika daha geçti, Alman yerinden doğrulmaya başladı. Ayağa kalktı. Ben de ayağa kalktım..."

Zaytsev, başından geçenleri tekrar yaşayarak masadan kalktı. Yüzünde bir görünüp bir kaybolan güç ifadesi şimdi tek ve asıl ifadesi olmuştu, artık o iyi yürekli, geniş burunlu delikanlı değildi, bu şişmiş burun deliklerinde, geniş alında, korkunç bir zafer coşkusuyla dolu bu gözlerde güçlü, aslanlara özgü, uğursuz bir şey vardı.

"Alman anladı, beni tanıdı. Ve ateş ettim."

Bir an sessizlik oldu. Bir gün önce kısa süren bir silah sesinden sonra da herhalde böyle bir sessizlik olmuştu ve sanki yere düşen bir insan vücudunun sesi yeniden işitiliyordu. Batyuk birden Krımov'a dönüp, "Nasıl, ilginizi çekiyor mu?" diye sordu.

"Hem de çok," dedi Krımov ve başka bir şey söylemedi.

Krımov, gece Batyuk'un yanında kaldı.

Batyuk, dudaklarını oynatarak damlalarını saydığı kalp ilacını küçük bir kadehe damlattı ve bir bardağa su koydu.

Arada bir esneyerek Krımov'a tümendeki işleri, çarpışmaları değil, günlük yaşamdan çeşitli olayları anlatıyordu.

Batyuk'un anlattığı her şeyin, daha savaşın ilk saatlerinde Batyuk'un başına gelen olayla ilgisi varmış, düşünceleri bu olaydan kaynaklanıyormuş gibi geldi Krımov'a.

Stalingrad'da bulunduğu ilk saatlerden beri Nikolay Grigoryeviç'in içindeki tuhaf duygu geçmiyordu.

Bazen partinin olmadığı bir hükümdarlığa düşmüş gibi geliyordu ona, bazen de tam tersine devrimin ilk günlerinin havasını soluyormuş gibi.

Krımov birden, "Çoktan beri mi partidesiniz, yarbay yoldaş?" diye sordu.

Batyuk, "Tabur komiseri yoldaş, yoksa parti politikasından saptığımı mı düşünüyorsunuz?"

Krımov, hemen yanıt vermedi.

Tümen komutanına şöyle dedi:

"Biliyorsunuz, parti konuşmacısı olarak kötü sayılmam, büyük işçi mitinglerinde konuşmalar yapmış biriyim. Ama hep içimde benim kendimi yönlendirdiğim değil, beni yönlendirdikleri şeklinde bir duygu var. Tuhaf bir şey işte. Evet, kim parti politikasını izliyor, parti politikası kimi izliyor. Keskin nişancılarınızın konuşmasına karışmak, bir düzeltme yapmak istedim. Sonra işin erbabına ders vermenin o işi bozacağını düşündüm... Doğrusunu söylemek gerekirse susmamın tek nedeni bu değil. Siyasi yönetim, askerlere Kızıl Ordu'nun bir intikamcılar ordusu olduğu düşüncesini aşılamayı emrediyor konuşmacılara. Bense burada enternasyonalizmden ve sınıfsal yaklaşımdan başlıyorum konuşmaya. Asıl olan kitlelerin öfkesini düşmana karşı seferber etmek! Yoksa hani düğüne gelip de 'ölünün ruhuna' dua etmeye başlayan masaldaki aptal çocuk gibi olurdu..."

Bir an düşündü ve şöyle dedi:

"Bir de alışkanlık var... Parti genellikle kitlelerin öfkesini, hiddetini seferber ediyor, düşmanı vurmayı, yok etmeyi hedef gösteriyor. Hıristiyan hümanizmi bizim işimize uygun düşmüyor. Bizim Sovyet hümanizmi katı bir hümanizm... Nezaket nedir bilmiyoruz..."

Bir an düşünüp şöyle dedi:

"Doğal olarak durup dururken sizi kurşuna dizmeye kalkmalarını kastetmiyorum... 1937'de de kendi adam-

larını vurdukları olaylar oldu. Bu işler başımızın belası şimdi. Almanlar ise işçi ve köylülerin anayurduna girdiler! Savaş savaştır. Onlara da oh olsun."

Krımov, Batyuk'un yanıtını bekliyordu, ama Batyuk susuyordu. Susmasının nedeni Krımov'un sözlerinden şaşırmış olması değil, uyumuş olmasıydı.

56

Krasniy Oktyabr adlı fabrikanın Marten fırını atölyesinde, yarıkaranlıkta asker ceketli insanlar oraya buraya gidip geliyorlar, silah sesleri yankılanıyor, hızlı bir alev parlıyor, ne toza, ne de dumana benzeyen bir şey havada asılı duruyordu.

Tümen komutanı Guryev, alayların komuta noktalarını Marten fırınlarının içine yerleştirmişti. Krımov, yakın zamanlarda çelik dökülen fırınların içinde oturan insanların, çelikten yürekleri olan özel insanlar olduklarını düşünüyordu.

Burada artık Alman çizmelerinin sesleri ve sadece komuta haykırışları değil, hafif şakırtılar ve birbirine seslenmeler de duyuluyordu. Almanlar hafif makineli tüfeklerini dolduruyorlardı.

Krımov, başını omuzlarının arasına sokup Avcı Alayı komutanının komuta noktasının bulunduğu fırının ağzına indiğinde de, ateşe dayanıklı tuğlanın içinde gizlenen ve birkaç aydır soğumayan ısıyı avuçlarında hissedip içini bir ürperti kapladığında da yüce bir direnişin gizi o anda ona açıklanacakmış gibi geldi.

Yarıkaranlığın içinde çömelerek oturmuş adamı fark etti, adamın geniş yüzünü gördü, güzel sesini duydu:

"İşte sarayımıza teşrif eden bir konuk, sefa geldiniz. Size yüz gramcık votka, meze olarak da haşlanmış yumurta ikram edelim."

Nikolay Grigoryeviç, Stalingrad'da tozlu ve bunaltıcı yarıkaranlıkta bir Marten inine inerken onu nasıl anımsadığını Yevgeniya Nikolayevna'ya hiçbir zaman anlatamayacağını düşündü. Daha önce ondan kurtulmak, onu unutmak isterdi hep. Ama artık Yevgeniya Nikolayevna'nın inatla peşini bırakmadığını kabullenmişti. İşte o büyücü de, Jenya da fırının içine inmişti; ondan saklanmak olanaksızdı.

Kuşkusuz her şey gün gibi ortadaydı. Zamanın üvey oğullarının kime ne yararı vardı? Onu çürüğe çıkarmışlar, emekli etmişlerdi! Yevgeniya Nikolayevna'nın gidişi, yaşamının ne kadar umutsuz olduğunu doğrulamış, aydınlatmıştı, burada, gerçek bir işinin, savaşla ilgili bir işinin olmadığı Stalingrad'da bile...

Krımov, akşam aynı atölyede konuşmasını yaptıktan sonra General Guryev'le sohbet ediyordu. Guryev, asker ceketini çıkarmış oturuyordu, arada bir kırmızı yüzünü mendille silerek gürültülü, hırıltılı sesiyle Krımov'a votka ikram ediyor, aynı sesle bağırarak telefonda alay komutanlarına emirler yağdırıyordu; yine aynı hırıltılı sesle şaşlığı usulünce yapamayan aşçıyı azarlıyor, komşusu Batyuk'a telefon ediyor, ona Mamayev Tepesi'nde kâğıt oynayıp oynamadıklarını soruyordu.

"Bizim millet genellikle neşeli, iyidir," dedi Guryev. "Batyuk, akıllı bir köylü, traktör fabrikasındaki General Joludev de eski dostumdur. Barrikadi[1] Fabrikası'ndaki Albay Gurtyev de çok iyi bir insandır ama artık tam bir keşiş oldu, votkayı bıraktı. Bu elbette doğru bir şey değil."

1. (Rus.) Barikatlar. (Ç.N.)

Sonra Krımov'a, kendisinin bir bölüğünde altı-sekiz kişi kaldığı gibi hiç kimsede çarpışacak adam kalmadığını, tıpkı onun gibi hiç kimsenin de yardıma gelmesinin zor olduğunu zaten botlardan inenlerin üçte birinin yaralılar olduğunu, bunu belki bir tek Pazar semtindeki Gorohov'un yapabileceğini anlatmaya koyuldu.

"Çuykov, dün benim kurmay başkanım Şuba'yı çağırdı, ileri hattın belirlenmesinde kafasında bir çelişki oluşmuş, bizim Albay Şuba perişan bir halde geri döndü."

Guryev, Krımov'a baktı ve, "Sövdüğünü mü sanıyorsunuz?" deyip güldü. "Ben ona her gün sövüp duruyorum. Dişlerini kırmış, hepsi de ön dişler."

"Evet," dedi Krımov uzatarak. Bu "evet" insan onurunun Stalingrad'da her zaman galip gelmediğini ifade ediyordu.

Guryev, daha sonra gazete yazarlarının savaş konusunda neden bu kadar kötü yazdıkları üzerine düşüncelerini açıklamaya koyuldu.

"Kıçlarını kımıldatmıyor orospu çocukları, kendi gözleriyle hiçbir şey görmüyorlar, Volga'nın öte yakasında, cephenin en gerisinde oturuyorlar ve yazıyorlar. Kim onları daha iyi ağırlarsa onunla ilgili yazı yazıyorlar. Bak Lev Tolstoy *Savaş ve Barış*'ı yazdı. İnsanlar yüz yıldır okuyorlar, bir yüz yıl daha okuyacaklar. Neden peki? Kendisi savaşa katılmış, savaşmış da o yüzden kimin hakkında yazması gerektiğini biliyor."

"Rica ederim general yoldaş," dedi Krımov. "Tolstoy 1812 Anayurt Savaşı'na katılmadı."

"'Katılmadı' da ne demek oluyor?" diye sordu general.

"Evet, çok basit, katılmadı," dedi Krımov. "Napoléon'la savaş olduğu zaman Tolstoy daha doğmamıştı."

"Doğmamış mıydı?" diye tekrar sordu Guryev. "Doğ-

mamış da ne demek? O doğmamışsa onun yerine kim yazmış? Ha? Ne diyorsunuz?"

Aralarında birden şiddetli bir tartışma çıktı. Bu, Krımov'un konuşmasından sonra ortaya çıkmış olan ilk tartışmaydı. Nikolay Grigoryeviç'i şaşırtan bir şey olmuş, generali inandırmayı başaramamıştı.

57

Krımov, ertesi gün Albay Gurtyev'in Sibirya Avcı Tümeni'nin bulunduğu, Barikatlar Fabrikası'na gitti.

Konferanslarının gerekli olup olmadığı konusunda her geçen gün daha fazla kuşkuya kapılıyordu. Zaman zaman onu nezaketen, dinsizlerin yaşlı bir papazı dinlediği gibi dinlediklerini düşünüyordu. Aslında gelişine seviniyorlardı, ama insan olarak seviniyorlardı, konuşmalarına değil. Orduda kırtasiye işleriyle uğraşan, boş boş dolaşan, savaşan insanlara engel olan siyasi görevlilerden biri olmuştu. Sadece soru sormayan, açıklama yapmayan, uzun raporlar hazırlamayan, propagandayla uğraşmayan, ama savaşa katılan siyasi görevliler yerlerinde kalıyorlardı.

Marksizm-Leninizm Üniversitesi'nde savaş öncesi dersleri anımsıyordu, ona da dinleyicilere de "Kısa Parti Tarihi Kursu" bir akait kitabı kadar sıkıcı geliyordu.

Ama barış döneminde bu sıkıntı doğal ve kaçınılmazdı, burada, Stalingrad'da ise saçma ve anlamsız olmuştu. Bütün bunlar neye yarayacaktı?

Krımov, Gurtyev'le karargâh yer altı sığınağının girişinde karşılaştı ve lastik çizme, boyuna göre kısa bir asker kaputu giymiş olan zayıf adamın tümen komutanı olduğunu anlayamadı.

Krımov konuşmasını alçak tavanlı geniş yer altı sığınağında yaptı. Krımov, Stalingrad'da hiçbir zaman bu defaki kadar bir topçu ateşi duymamıştı. Sürekli bağırarak konuşması gerekiyordu.

İğneleyici ve neşeli sözcükler bakımından zengin, yüksek sesle tane tane bir konuşması olan tümen komiseri Svirin, konferans başlamadan önce şöyle dedi:

"Bu konferans salonunu ne demeye yaşlı komuta kadrosuyla sınırlamalı? Topograflar, muhafız bölüğünün işi olmayan askerleri, nöbeti olmayan muhabereciler ve irtibat erleri, uluslararası durum hakkındaki konferansa buyurun haydi! Konferanstan sonra sinema var. Sabaha kadar da dans."

"Sizin de bizim de rapor yazmamıza yarayacak mükemmel bir etkinlik daha olacak," der gibi Krımov'a göz kırptı.

Krımov, Gurtyev'in bağıra bağıra konuşan Svirin'e bakarken gülümsemesinden ve Svirin'in, Gurtyev'in omzuna attığı kaputu düzeltmesinden bu yer altı sığınağında dostluk ruhunun hâkim olduğunu anlamıştı.

Krımov, Svirin'in zaten dar olan gözlerini kısıp Kurmay Başkanı Savrasov'a bir göz atmasından, Savrasov'un ise Svirin'e isteksiz, hoşnutsuz bir suratla, öfkeli öfkeli bakmasından bu yer altı sığınağında sadece dostluk ve arkadaşlık ruhunun hâkim olmadığını da anlamıştı.

Tümen komutanı ve komiseri, ordu komutanının acil çağrısı üzerine konferanstan hemen sonra gittiler. Krımov, Savrasov'la konuştu. Savrasov, görünüşüne bakılırsa zor ve sert karakterli, yükselme hırsı olan, küskün bir adamdı. Yükselme hırsı, sertliği, insanlardan söz ederken takındığı alaycı arsızlık, yani bu adamın pek çok özelliği iyi değildi. Savrasov, Krımov'a bakarak bir monolog söylüyordu:

"Stalingrad'da herhangi bir alaya gidersin ve en güç-

lü, en kararlı alay komutanının bu alayda olduğunu bilirsin. Bu doğrudur. Artık adamın kaç ineği olduğuna bakmıyorlar. Bir tek şeye bakıyorlar: Kafana... Kafan var mı? Varsa iyi. Burada bir sahtekârlık yok. Ya barış zamanı nasıldı?" diyerek sarı gözleriyle dosdoğru Krımov'un yüzüne bakarak gülümsedi. "Biliyor musunuz, ben politikaya tahammül edemiyorum. Bütün bu sağcılar, solcular, oportünistler, kuramcılar. Bu pohpohçulara katlanamıyorum. Ama politikaya karışmadığım halde beni de sekiz on kere yemeye niyetlendiler. Partisiz olmam daha iyi, kâh sarhoş diyorlar, kâh zampara. Rol mü yapayım yani? Yapamam."

Krımov, Savrasov'a Stalingrad'da da onun, yani Krımov'un yazgısının düzelmediğini, gerçek bir işi olmadan boş boş gezdiğini söylemek istedi. Rodimtsev Tümeni'nin komiseri neden o değil de Vavilov'du?

Parti neden Svirin'e Krımov'dan daha fazla güveniyordu? Aslında o hem daha akıllı, daha geniş görüşlü, parti deneyimi daha fazla, cesareti, gerekirse yeterince acımasız, eli titremeyen biriydi... Evet aslında onlar Krımov'la karşılaştırıldığında ancak okuma yazma kursu öğrencisi sayılırlar! Sizin zamanınız geçti, Krımov yoldaş, gidin artık.

Bu bal rengi gözlü albay onu kışkırtmış, heyecanlandırmış, altüst etmişti.

Bunda kuşku duyacak ne vardı, işte özel yaşamı da çökmüştü, tepe aşağı gidiyordu... Burada mesele elbette ki Jenya'nın onun maddi âcizliğini görmüş olması değildi. Bunu umursamazdı. Jenya saf biriydi. Sevgisi bitmişti! Yaşlı, dayak yemiş adamlara kimse âşık olmaz. Başında halesi olmayan bir adam. Evet evet, Nomenklatura'dan çıktı... Ama yine de... Jenya saflığına saf ama onun açısından maddiyatın önemi var. Herkes ayağını yere basıyor. Yevgeniya Nikolayevna da. Aslında Jenya'nın dâhice

olduğunu söylediği o resim bozuntusunu çiziktirmiş olsa da yoksul bir ressamın peşinden gitmeyecektir Jenya...

Krımov, bu düşüncelerin pek çoğunu bal rengi gözlü albaya söyleyebilirdi, ama tek yaptığı albayla aynı görüşü paylaştığı bir konuda ona itiraz etmek oldu.

"Albay yoldaş, siz de artık işi iyice basitleştiriyorsunuz. Savaş öncesinde sadece adamın kaç ineği olduğuna bakmıyorlardı. Kadroları sadece ve sadece iş yapma gücüne göre seçmek de olanaksızdır."

Savaş, savaştan önce olanları konuşmaya izin vermedi. Büyük bir patlama sesi duyuldu, tozun ve dumanın içinden kaygılı yüzüyle bir yüzbaşı çıktı, telefoncu bağırarak haber verdi, alaydan karargâhı arıyorlardı. Bir Alman tankı alay karargâhına ateş açmıştı, tankın arkasından fırlayıp çıkan otomatik silahlı askerler ise Topçu Taburu'nun komutanlarının bulunduğu taş binaya girmişlerdi; ikinci kattaki komutanlar Almanlarla çarpışmaya başlamışlardı. Tank yandaki ahşap evi alevler içinde bırakmıştı ve Volga'dan esen kuvvetli rüzgâr alevleri Alay komutanı Çamov'un komuta noktasına götürüyordu. Çamov ve karargâhındaki askerler soluk almakta zorlanmaya başlamışlar ve Çamov komuta noktasının yerini değiştirmeye karar vermişti. Fakat topçu ateşi ve Çamov'u ateş altında tutan ağır makinelilerin çapraz ateşi altında komuta noktasını güpegündüz değiştirmek zor işti.

Bütün bu olaylar tümenin savunma bölgesinde aynı anda oluyordu. Bazıları akıl soruyor, bazıları topçu desteği istiyor, üçüncü bir kısım geri çekilme izni istiyor, dördüncü kısım bilgi veriyor, beşinci bir kısım da bilgi istiyordu. Hem her birinin ayrı işi vardı, hem de hepsinin sadece ve sadece yaşamın ve ölümün söz konusu olduğu ortak bir işi vardı.

Ortalık birazcık sakinleştiğinde Savrasov, Krımov'a şu soruyu sordu:

"Tabur komiseri yoldaş, komutanlar ordu karargâhından geri dönmeden öğle yemeği yesek mi acaba?"

O, tümen komutanı ve tümen komiseri tarafından konmuş olan kurala uymuyor ve içkiyi bırakmıyordu. Bu yüzden de tek başına yemek yemeyi yeğliyordu.

Hafif çakırkeyf olan Savrasov, "Gurtyev iyi bir asker, bilgili ve namuslu," dedi. "Ama dünya nimetlerinden elini çekmiş olması bir felaket! Manastır kurdu. Oysa benim kızlara karşı kurt gibi bir merakım var, bu işi bir asalak kadar seviyorum. Gurtyev'in yanında fıkra anlatmaktan Tanrı korusun. Ama biz onunla genellikle uyumlu bir biçimde savaşıyoruz. Komiser ise huy olarak benden geri kalmasa da beni sevmez. Stalingrad'ın beni yaşlandırdığını mı düşünüyorsunuz? İşte bu dostların arasında, burada tam tersine düzeldim, daha iyi oldum."

"İşte ben de bu komiserler soyundanım," dedi Krımov.

Savrasov başını salladı.

"O soydan, ama değil. Mesele şu votkada değil, bunda," dedi ve parmağıyla önce şişeye, sonra da alnına vurdu.

Tümen komutanıyla tümen komiseri, Çuykov'un komuta noktasından döndüklerinde yemeklerini bitirmişlerdi.

Gurtyev, masaya bir göz attıktan sonra, "Yeni bir şey var mı?" diye hızlı ve sert bir şekilde sordu.

"Muhabere şefimiz yaralandı, Almanlar Joludev'le gevezelik etmişler, Çamov'un ve Mihalev'in olduğu evi ateşe vermişler. Çamov öksürüyordu, duman yutmuş, genel olarak önemli bir şey yok," diye yanıtladı Savrasov.

Svirin, Savrasov'un kıpkırmızı kesilen yüzüne bakarak, tatlı tatlı, uzata uzata, "Her zaman votka votka dersiniz, Albay yoldaş, hadi içelim bakalım," dedi.

58

Tümen komutanı, 6/1 Numaralı Ev'deki durumla ilgili olarak alay komutanı Binbaşı Beryozkin'e insanları oradan çıkarmanın daha iyi olup olmayacağını sordu.

Beryozkin, kuşatma tehdidi altında bulunsa da evdeki insanların boşaltılmamasını tavsiye etti tümen komutanına. Bu evde Volga'nın öte yakasındaki topçulara düşmanla ilgili önemli bilgiler veren gözetleme noktaları vardı. Bu evde tankların gelebileceği yönlerde Almanların hareketini felç edebilecek küçük bir istihkâm birliği bulunuyordu. Almanların bu direniş merkezini ortadan kaldırmadan genel bir saldırıya geçmeleri kuşkuluydu, onların bu kuralı iyi biliniyordu. Oysa 6/1 Numaralı Ev, birazcık desteklenirse uzun süre dayanabilir ve böylece Almanların programı bozulabilirdi. Muhabereciler kuşatma altındaki eve ender olarak gece saatlerinde gidebildikleri, telefon hattı da sürekli koptuğu için en iyisi oraya bir radyo vericisiyle, bir radyo operatörü göndermekti.

Tümen komutanı, Beryozkin'in dediğini kabul etti. Gece siyasi yönetici Soşkin, bir grup Kızıl Ordu askeriyle birlikte 6/1 Numaralı Ev'e girmeyi, evi savunanlara birkaç kutu mermi ve el bombası ulaştırmayı başardı. Soşkin, aynı zamanda radyo operatörü bir kızı ve haberleşme merkezinden alınan bir radyo vericisini de 6/1 Numaralı Ev'e götürdü.

Sabaha karşı geri dönen siyasi yönetici, müfreze komutanının rapor yazmayı kabul etmediğini ve, "Kâğıt saçmalığıyla uğraşacak zamanım yok benim, biz sadece Fritzler karşısında rapor veririz," dediğini anlattı.

"O evdeki hiçbir şeyi anlayamıyor insan," dedi Soşkin, "bu Grekov'dan herkes korkuyor, ama Grekov, onlarla eşitmiş gibi, yanlarına kıvrılıp yatıyor, hep araların-

da oluyor, ona 'sen' diyorlar ve 'Vanya' diye sesleniyorlar. Kusura bakmayın alay komutanı yoldaş, sanki bir askerî birlik değil de Paris komünü gibi."

Beryozkin başını sallayarak, "Rapor yazmayı reddetti demek? Ne adam!" dedi.

Daha sonra alay komiseri Pivovarov, partizan gibi davranan komutanlar üzerine bir konuşma yaptı.

Beryozkin sakin sakin şöyle dedi:

"Partizanlık nedir? Girişimdir, bağımsızlıktır. Ben de zaman zaman kuşatma altında olduğumu ve bütün bu kırtasiye işlerinden kurtulduğumu hayal ederim."

"Ben de tam onu söyleyecektim," dedi Pivovarov. "Ayrıntılı bir rapor yazın, tümen komiserine verelim."

Tümende Soşkin'in raporu ciddiye alınırdı.

Tümen komiseri, Pivovarov'a 6/1 Numaralı Ev'deki durumla ilgili ayrıntılı bilgi alınmasını ve Grekov'un aklının başına getirilmesini emretti. Tümen komiseri, içinde bulunulan kötü moral-politik durumu Askerî Kurul üyesine ve Ordu Siyasi Şube başkanına hemen rapor etti.

Siyasi yöneticinin verdiği bilgiler, orduda, tümendekinden daha çok ciddiye alındı. Tümen komiseri kuşatma altındaki evle gecikmesizin ilgilenme emri aldı. Ordu Siyasi Şube başkanı ve tugay komiseri, Cephe Siyasi Şube başkanı ve tümen komiserine acil bir rapor yazdı.

Radyo operatörü Katya Vengrova, 6/1 Numaralı Ev'e gece gelmişti. Ev komutanı Grekov'a sabah kendini tanıttı ve Grekov, hafifçe kambur olan kızın tekmilini alırken onun şaşkın, ürkek, aynı zamanda da alaycı gözlerine bakıyordu.

Kızın büyük ağzı, kanı çekilmiş dudakları vardı. Grekov, onun, "İzninizle gidebilir miyim?" sorusuna yanıt vermeden önce birkaç saniye bekledi.

Bu saniyeler içinde Grekov'un kafasında askerlikle

ilgisi olmayan düşünceler belirmişti: "Tanrı övmüş yaratmış... bacakları güzel... korkuyor... Herhalde anasının kuzusu bir kız. Taş çatlasa on sekizinde. Benim çocuklar nasıl it gibi peşinde dolaşmasınlar..."

Grekov'un aklından geçen bütün bu düşünceler birden, "Burada kim ev sahibi, Almanları burada kim bu kadar canavarlaştırdı?" düşüncesiyle sona erdi.

Sonra kızın sorusunu yanıtladı:

"Nereye gideceksiniz küçükhanım? Cihazınızın yanında kalın. Yapacak iş buluruz size."

Grekov, parmağıyla radyo vericisinin üzerine vurdu, Alman bombardıman uçaklarının uğuldadığı gökyüzüne bir göz attı.

"Moskovalı mısınız küçükhanım?" diye sordu.

"Evet," diye yanıtladı kız.

"Oturun, bizim burada her şey köydeki kadar basittir."

Kız yan tarafa doğru yürüdü. Çizmelerinin altında tuğla kırıkları gıcırdadı, güneş makineli tüfeklerin namlularında, Grekov'un ganimet olarak eline geçmiş olan tabancasında parlıyordu. Kız çömelmiş, yıkık bir duvarın önüne yığılmış kaputlara bakıyordu. Bu manzarada kendisini şaşırtacak hiçbir şey olmamasına bir an hayret etti. Duvarlardaki deliklerden bakan makineli tüfeklerin Degtyarev sistemi makineli tüfekler olduğunu biliyordu. Ganimet Walther'in şarjöründe sekiz mermi bulunduğunu, Walther'in güçlü ateş ettiğini, ama bu tabancayla iyi nişan alınamadığını biliyordu, köşeye yığılmış olan kaputların ölenlere ait olduğunu ve ölenlerin çok derine gömülmediklerini biliyordu, yanık kokusu, başka bir kokuyla, onun alışık olduğu bir kokuyla karışıyordu. Bu gece ona verilen radyo vericisi de Kotluban'da çalıştığı vericiye benziyordu; kadranı da, düğmesi de aynıydı. Bozkırda ampermetrenin tozlu camına bakarak kepinin altından taşan saçlarını düzelttiğini anımsadı.

Hiç kimse onunla konuşmuyordu, evin hızlı, korkunç yaşamı yanından geçip gidiyordu sanki.

Fakat konuşmasından havancı olduğunu anladığı kır saçlı adam ağır bir küfür savurduğunda Grekov, "Baba, oldu mu ya? Genç bir kızımız var burada. Daha dikkatli olmak gerek," dedi.

Katya ihtiyarın küfürlerinden değil, Grekov'un bakışı yüzünden büzülmüştü.

Onunla konuşmasalar da evde gelişiyle birlikte bir tedirginlik olduğunu hissediyordu. Çevresinde beliren gerginliği adeta derisiyle hissediyordu. Pike yapan bombardıman uçaklarının uğuldadığı, çok yakınlarda bombaların patladığı, tuğla kırıntılarının tıkır tıkır sesler çıkardığı zamanlarda da bu gerginlik sürüyordu.

Bombardımanlara, dağılan bomba parçalarının ıslıklarına alışmıştı, ne yapacağını şaşırmıyordu öyle. Ama ağır ve dikkatli erkek bakışlarını üzerinde hissettiğinde ortaya çıkan duygu eskiden olduğu gibi şaşkınlık yaratıyordu onda.

Önceki akşam muhabereci kızlar ona acımışlar ve, "Ah senin için çok korkunç olacak orası!" demişlerdi.

Gece bir ulak onu alay karargâhına götürmüştü. Burada düşmanın yakınlığı, yaşamın kırılganlığı iyice hissediliyordu. İnsanlar kırılacakmış gibi görünüyordu. Şimdi varlar, bir dakika sonra ise yoklar.

Alay komutanı başını dertli dertli sallamış, "Hiç çocuklar savaşa gönderilir mi?" demişti.

Ardından da, "Korkmayın yavrum, işler yolunda gitmeyecek olursa radyo vericisinden doğrudan doğruya bana haber verin," demişti.

Bunu o kadar iyi, o kadar babacan bir şekilde söylemişti ki, Katya gözyaşlarını zor tutmuştu.

Daha sonra başka bir ulak onu tabur karargâhına götürmüştü. Karargâhta gramofon çalıyordu ve sarışın ta-

bur komutanı Katya'ya içki ikram etmiş, "Çin Serenadı" plağı çalarken kendisiyle dans etmesini teklif etmişti.

Taburda durum son derece korkunçtu ve tabur komutanının neşelenmek için değil, bu dayanılmaz endişeyi bastırmak, kendi cam kırılganlığını unutmak için içtiğini düşünmüştü Katya.

Şimdi ise 6/1 Numaralı Ev'de bir tuğla yığınının üstünde oturuyordu ve nedense korku duymuyor, savaştan önceki masal gibi, harikulade yaşamını düşünüyordu.

Kuşatma altında bulunan evdeki insanlar, kendilerinden çok emin ve güçlüydüler, onların bu kendilerine güvenleri insanı rahatlatıyordu. Ünlü doktorlarda, haddehanelerde çalışan emektar işçilerde, pahalı kumaşları biçen makastarlarda, itfaiyecilerde, tahtanın başında ders anlatan yaşlı öğretmenlerde de aynı güven vardır.

Savaştan önce Katya'ya mutsuz bir yaşam sürmek zorundaymış gibi gelirdi. Savaştan önce otobüse binen kız arkadaşlarına ve tanıdıklarına israfçı gözüyle bakardı. Kötü lokantalardan çıkan insanlar, ona olağanüstü yaratıklar olarak görünürdü ve Daryal ya da Terek'ten çıkan böyle bir grubun bazen peşinden yürür ve konuşmalarına kulak kabartırdı. Okuldan eve gelirken annesine ciddi bir edayla şöyle derdi:

"Bugün ne oldu biliyor musun, bir kız bana doğal, meyveli madensuyu ikram etti, gerçek kara frenküzümü kokuyordu!"

Gelir ve kültür vergisi kesintisinden sonra, devlete olan borçlar kesildikten sonra annesinin dört yüz rublelik maaşından kalan parayla bütçe yapmaları hiç de kolay değildi. Yeni şeyler alamıyorlardı, eskileri yeniliyorlardı, oturdukları dairede ortak alanları temizleyen kapıcı Marusya'nın ücretine katılmıyorlardı ve onların temizlik günleri geldiğinde Katya yerleri siliyor, çöp kovasını dışarı çıkarıyordu; sütü, sütçü kadından değil, çok uzun kuy-

rukların olduğu, ama ayda altı ruble tasarruf etme olanağı veren devlet mağazasından alıyorlardı; devlet mağazasında süt olmadığı zaman da Katya'nın annesi akşam vakti pazara gidiyordu. Trene yetişmek için acele eden sütçü kadınlar, sütü sabahkinden daha ucuza veriyorlardı ve devlet mağazasındakiyle hemen hemen aynı fiyata geliyordu. Hiç otobüse binmiyorlardı, çok pahalıydı, uzak bir yere gitmek gerektiğinde de tramvaya biniyorlardı. Katya berbere gitmiyordu, saçlarını annesi kesiyordu. Tabii ki çamaşırlarını kendileri yıkıyorlar, ortak kullanım alanlarındakinden birazcık daha fazla ışık veren küçük lambalar yakıyorlardı. Üç günlük yemek yapıyorlardı. Yemekleri çorbadan, bazen de bitkisel yağla yaptıkları lapadan ibaretti ve bir gün Katya üç tabak çorba içmiş ve "Bugün üç kap yemeğimiz var," demişti.

Babası varken nasıl yaşadıklarını annesi anımsamıyordu, Katya da artık bunu anımsamıyordu. Annesinin arkadaşı Vera Dmitriyevna arada bir ana kızın yemek yapışlarına bakarak, "Evet, bizler de bir zamanlar küheylandık," diyordu.

Ama annesi kızıyordu ve Vera Dmitriyevna, Katya ve annesinin küheylan oldukları sıralarda neler olduğunu uzun uzun anlatamıyordu.

Katya bir gün dolapta babasının fotoğrafını buldu. Babasının yüzünü ilk kez fotoğrafta görüyordu ve sanki biri söylemiş gibi babası olduğunu hemen anlamıştı. Fotoğrafın arkasında şu sözler yazılıydı: "Lida'ya. Ben Azra kabilesindenim, âşık olunca sessizce ölürüz biz."[1] Annesine bir şey demedi, ama okuldan gelirken fotoğrafı çıkardı, babasının ona kederli görünen koyu renk gözlerine uzun uzun baktı.

1. Heinrich Heine'nin bir şiirinden alıntı. (Ç.N.)

Bir gün, "Babam nerede şimdi?" diye sordu.

"Bilmiyorum," dedi annesi.

Katya orduya katıldığında ise annesi ilk kez onunla babası hakkında konuştu ve Katya babasının 1937 yılında tutuklandığını ve ikinci evliliğinin hikâyesini öğrendi.

Bütün gece uyumadılar, konuştular. Her şey birbirine karışmıştı, annesi her zamanki ölçülü tavrıyla kocasının kendisini nasıl terk ettiğinden, kendisinin kıskançlığından, hakarete uğradığından, kalbinin kırıldığından, sevgisinden, merhametinden söz ediyordu kızına. İnsanın ruh dünyasının kükreyen bir savaşa bile önünde geri adım attıracak kadar büyük olması, Katya'yı şaşırtıyordu. Sabah vedalaştılar. Annesi Katya'nın başını kendine doğru çekti, eşya torbası Katya'nın omzunu aşağıya çekiyordu. Katya, "Anneciğim, ben yoksul Azra kabilesindenim, âşık olunca sessizce ölürüz biz..." dedi.

Sonra annesi onu omzundan hafifçe itti:

"Vakit geldi, Katya, hadi git," dedi.

Ve Katya, o sırada milyonlarca genç ve yaşlının gittiği gibi gitti, belki de bir daha hiç dönmemek üzere, ya da kötü ve sevimli çocukluk dönemiyle ebediyen vedalaşmış bambaşka biri olarak dönmek üzere annesinin evinden ayrıldı.

İşte Stalingrad'da ev komutanı Grekov'la yan yana oturuyor, onun koca kafasına, kalın sarkık dudaklı, çirkin, asık suratına bakıyordu.

59

Birinci gün telefon hattı çalışıyordu.

Uzun süre işsiz kalmak ve 6/1 Numaralı Ev'in yaşa-

mına yabancı olmak yüzünden genç radyo operatörünün dayanılmaz şekilde canı sıkılmıştı.

Ama 6/1 Numaralı Ev'deki bu birinci gün, kızın önünde duran yaşamla yakınlaşması açısından pek çok şey hazırlamıştı.

İkinci katın yıkıntıları arasında Volga'nın sol kıyısına bilgi veren gözcü topçuların olduğunu, ikinci kattaki en yaşlı kişinin kirli bir askerî gömlek giymiş olan ve gözlüğü kalkık burnunun üzerinden sürekli olarak kayan bir teğmen olduğunu öğrenmişti.

Kız, küfürbaz ve öfkeli ihtiyarın buraya gönüllü olarak geldiğini ve havan topu takımının komutanı unvanını taşımaktan gurur duyduğunu anlamıştı. Yüksek duvarla tuğla kırıntılarından oluşan tümseğin arasında istihkâm erleri bulunuyordu ve buranın hükümdarı, sanki nasırı yüzünden canı yanıyormuş gibi homurdanarak, yüzünü buruşturarak dolaşan şişman bir adamdı.

Evdeki tek topa bahriyeli gömleği giymiş, dazlak bir adam komuta ediyordu. Bu adamın adı Kolomeytsev'di. Katya, Grekov'un şöyle bağırdığını duyuyordu:

"Hey Kolomeytsev, bakıyorum yine bir fırsat bulmuş uyuyorsun."

Piyadeyi ve makineli tüfekleri açık renk sakallı asteğmen yönetiyordu. Asteğmenin sakalla çerçevelenmiş yüzü çok genç görünüyordu, herhalde sakalın kendisine otuz yaşında bir adam görünüşü verdiğini düşünüyordu.

Gündüz kıza yiyecek verdiler. Ekmekle koyun sucuğu yedi. Sonra gömleğinin cebinde bir tane şeker olduğunu anımsadı ve fark ettirmeden şekeri ağzına attı. Çok yakınlarda silahlar patladığı halde yemek yedikten sonra uykusu gelmişti. Uyuyakaldı. Uyurken de ağzındaki şekeri emmeye, sıkılmaya, üzülmeye, felaket beklemeye devam ediyordu. Birden kulağına uzayıp giden bir ses geldi. Gözlerini açmadan şu sözlere kulak verdi:

... şarap gibi geçen günlerin hüznü
Ruhum yaşlandıkça güçleniyor...

Akşamın buğulu kehribar ışıklarıyla aydınlanan taş kuyunun üstünde saçları karmakarışık, kir içinde bir delikanlı dikiliyor ve elinde bir kitap tutuyordu. Kırmızı tuğlaların üzerinde ise beş-altı adam oturuyordu, Grekov çenesini yumruklarına dayamış kaputunun üzerine uzanmıştı. Gürcü'ye benzeyen bir delikanlı sanki, "Yo, beni bu saçmalıkla kandıramazsın, vazgeç," der gibi, kuşkuyla dinliyordu.

Yakındaki bir patlama yüzünden tuğla tozlarından oluşan bir bulut havalanmış, sanki masallardaki gibi bir sis yükselmeye başlamıştı, kan rengindeki tuğla yığınlarının üzerinde oturan insanlar ve bu insanların silahları kızıl sisin içinde "İgor Alayı Destanı"nda anlatılan o korkunç günden çıkıp gelmiş gibiydiler. Genç kızın yüreği, bir mutluluğun onu beklediğine ilişkin tuhaf bir güvenle ansızın titredi.

İkinci gün. O gün evin her şeye alışkın olan sakinlerini telaşlandıran bir olay oldu.

İkinci katın sorumlu kiracısı Teğmen Batrakov'du. Teğmenin yanında bir gözcüyle bir de hedef hesaplayıcı vardı. Katya onları, yani mahzun Lampasov'u, kurnaz, aynı zamanda da saf Bunçuk'u ve sürekli kendi kendine gülen gözlüklü tuhaf teğmeni günde birkaç kez görüyordu.

Ortalığın sessiz olduğu anlarda yukardan, tavandaki delikten sesleri duyuluyordu.

Savaştan önce tavukçulukla uğraşan Lampasov, Bunçuk'la tavukların zekâsı ve hain davranışları konusunda sohbet ediyordu. Bunçuk, makaslı dürbüne başını dayayıp, uzata uzata, şarkı söyler gibi rapor veriyordu: "Bak işte Kalaç'tan Fritzlerin otomobil konvoyu geli-

yor... ortada da bir tank var... Fritzler yaya yürüyorlar... koca bir tabur neredeyse... Üç yerde dünkü gibi mutfaklardan duman çıkıyor, Fritzler ellerinde karavanalarla yürüyorlar..." Bunçuk'un bazı gözlemlerinin stratejik önemi yoktu ve sadece günlük yaşamla ilgili bir merakın sonucuydu. O sırada Bunçuk yine şarkı söyler gibi rapor veriyordu: "İşte bak... Fritzlerin komutanı köpeğiyle dolaşmaya çıkmış, köpek direği kokluyor, hacet görmek istiyor, galiba dişi köpek, subay dikildi bekliyor; işte kentli iki kız Fritz askerleriyle çene çalıyorlar, asker sigara ikram ediyor, kızlardan biri alıyor, dumanını savuruyor, öbürü başını sallıyor, sigara içmiyorum, diyor galiba..."

Bunçuk birdenbire yine aynı şarkı söyleyen sesle devam etti:

"İşte bak... meydan piyade askerleriyle dolu... Bando var... Tam ortada galiba kürsü var, hayır, odunlar yığılmış..." sonra uzun bir süre konuşmadı, daha sonra ise umutsuzluk dolu, ama yine aynı tekdüze sesle şöyle dedi: "Ay, Teğmen yoldaş bir kadın getiriyorlar, kadının sırtında uzun bir gömlek var, bağırıyor... bando çalmaya başlıyor... kadını direğe bağlıyorlar, ay, Teğmen yoldaş, kadının yanında küçük bir oğlan var, onu da bağlıyorlar... Teğmen yoldaş, gözlerime inanamıyorum, iki Fritz bidonlardan benzin döküyorlar..."

Batrakov, olayı Volga'nın sol kıyısına telefonla bildirdi.

Makaslı dürbüne başını dayadı ve Bunçuk'un sesini taklit ederek şöyle dedi:

"Ay, çocuklar, her yer duman içinde ve bando çalıyor... Ateş!" diye korkunç bir sesle bağırdı ve sol kıyıdan yana döndü.

Fakat Volga'nın öbür kıyısından çıt çıkmıyordu...

Birkaç dakika sonra ise idam yeri ağır topçu alayının yoğun ateşi altında kaldı. Meydan bulutlarla kaplandı.

Birkaç saat sonra istihbaratçı Klimov aracılığıyla Almanların, casusluk yaptıklarından kuşkulandıkları bir çingene kadını ve küçük bir çingene kızını yakmak için toplandıkları anlaşıldı. Bir gün önce Klimov, kız torunu ve keçisiyle bir bodrumda yaşayan yaşlı kadına bir çift kirli çamaşırla çorap götürmüş ve yıkandıktan sonra almak için ertesi gün uğrayacağını söylemişti. Yaşlı kadından, çingene kadınla küçük kızın Sovyet mermileriyle mi, yoksa Almanların yaktığı ateşle yanarak mı öldüklerini öğrenmek istiyordu. Klimov yıkıntıların arasında bir tek kendisinin bildiği patikalardan sürüne sürüne gitti, ama toprak sığınağın bulunduğu yere gece bir Sovyet bombardıman uçağı ağır bir bomba bırakmış, ne büyükanne, ne torun, ne keçi, ne de Klimov'un gömlekleri ve donları kalmıştı. Paramparça olmuş kütüklerin ve sıva parçalarının arasında tek bulduğu kir içinde bir kedi yavrusuydu. İşe yaramaz bir kedi yavrusuydu, ne bir şey istiyordu, ne halinden şikâyet ediyordu, bu gürültünün, açlığın ve ateşin dünyadaki tek yaşam olduğunu sanıyordu.

Bir anda kediciği neden cebine soktuğunu Klimov da anlayamamıştı.

6/1 Numaralı Ev'deki insanların ilişkileri Katya'yı şaşırtıyordu. İstihbaratçı Klimov, Grekov'a, usulüne uygun şekilde ayakta durarak tekmil vermiyor, onunla yan yana oturuyor, iki arkadaş gibi konuşuyorlardı. Klimov, sigarasını Grekov'un sigarasından yakıyordu.

Klimov, hikâyesini bitirdikten sonra Katya'nın yanına geldi ve, "Küçükhanım, bakın işte dünyada ne tüyler ürpertici işler oluyor," dedi.

Genç kız derin bir iç çekti, Klimov'un delici, kesici bakışını üstünde hissedip kıpkırmızı kesildi.

Klimov cebinden kedi yavrusunu çıkardı, Katya'nın yanına, bir tuğlanın üzerine koydu.

O gün bir düzine adam Katya'nın yanına geldi, Kat-

ya'yla kediler üzerine konuştular, ama hiç kimse hepsini rahatsız ettiği halde çingenenin başına gelen olaydan söz etmedi. Katya'yla duygulu, samimi bir konuşma yapmak isteyenler, onunla alaycı ve kaba bir biçimde konuşuyorlardı. Saf saf kızla yatmaya niyetlenenler ise resmî bir şekilde dalkavukça bir nezaketle konuşmaya girişiyorlardı.

Yavru kedi şöyle bir sarsıldı ve bütün gövdesiyle titremeye başladı, herhalde yaralıydı.

Yaşlı havancı suratını buruşturdu:

"Öldür gitsin şunu," dedi, "Pire kaparsın ondan," diye ekledi.

Gönüllü asker olan ikinci havancı, yakışıklı, esmer Çentsov, Katya'ya, "Atın bu pis şeyi, küçükhanım. Sibirya kedisi olsa neyse," diye tavsiyede bulundu.

Asık suratlı, ince dudaklı ve kızgın suratlı istihkâm eri Lyahov, kediyle gerçekten ilgilenen ve radyo operatörü kızın güzelliğini umursamayan tek kişiydi.

"Bir keresinde bozkırda duruyorduk," dedi Katya'ya, "üzerime doğru bir şeyin geldiğini gördüm, yere düşmek üzere bir mermi sandım. Ama bir tavşandı. Akşama kadar benimle birlikte oturdu, ortalık sakinleşince de gitti."

Lyahov şöyle dedi:

"Küçükhanım adamın 108 milimetrelik silahtan ateş ettiğini, Vanyuşa'yı ateşlediğini, Volga'nın üstünde bir keşif uçağının uçtuğunu siz de artık anlarsınız. Ama bu aptal tavşan hiçbir şeyin farkında değil. Makineli tüfeği, obüsten ayırt edemez. Alman bir roket yolladı, tavşansa titriyor, hayvana bir şey anlatabilir misin? İşte bu yüzden onlara da acıyor insan."

Katya, karşısındakinin ciddi olduğunu hissederek aynı ciddiyetle yanıtladı:

"Ben tam olarak aynı düşüncede değilim. Örneğin köpekler uçakları ayırt ediyorlar. Biz köydeyken Kerzon diye bir köpek vardı. Bizim İL'ler geldiği zaman hayvan

yatıyor, kafasını bile kaldırmıyordu. Ama bir Junkers birazcık vızıldamaya başlasın, Kerzon hemen bir deliğe kaçıyordu. Hiç yanılmıyordu."

Hava, pis bir gıcırtıyla titredi, on ikilik Alman Vanyuşa'sı çalışmaya başladı. Demirden bir davul çalınıyordu, kapkara bir duman kan rengi tuğla tozuna karışıyordu, gürültülü bir taş yağmuru başlamıştı. Bir dakika sonra, toz çökmeye başladığında Katya'yla Lyahov, sanki yere kapaklanmamışlar gibi konuşmaya devam ediyorlardı. İnsanların kuşatma altındaki bir evde yaşamaktan kaynaklanan kendine güveni galiba Katya'ya da bulaşmıştı. Bu yıkık evdeki her şeyin, kendileri dışında her şeyin, demirin de, taşın da zayıf ve kırılgan olduğuna inanıyorlardı herhalde.

Oturdukları yarığın yanındaysa uğuldayarak ve ıslık çalarak bir makineli tüfek seri atış yaptı, ardından ikincisi geldi.

Lyahov, "İlkbaharda Svyatogorsk'taydık," dedi, "tepemizde ıslıklar çalmaya başladı, ama atış sesi duyulmuyor. Hiçbir şey anlamıyorsun. Sonra anlaşıldı ki, sığırcıklar mermi sesini taklit etmeyi öğrenmişler... Komutanımız üsteğmendi, kuşlar öyle bir ötmeye başlamışlardı ki, komutan alarm borusu çaldırıp kaldırmıştı bizi."

"Evdeyken savaşı, çocukların ağladığı, her şeyin alevler içinde olduğu, kedilerin kaçıştığı bir şey olarak gözümün önüne getirirdim. Stalingrad'a geldim, her şey tam düşündüğüm gibi çıktı."

Bir süre sonra sakallı Zubarev radyo operatörü Vengrova'nın yanına geldi.

"E nasıl oldu?" diye şefkatle sordu. "Kuyruklu genç adam yaşıyor mu?" dedi ve kedi yavrusunun üstünü örten dolağın ucunu birazcık kaldırdı. "Ah, ne kadar zavallı, ne kadar zayıf bir şey," dedi, ama gözlerinde küstah bir ifade parladı.

Akşam kısa bir çarpışmadan sonra Almanlar 6/1 Numaralı Ev'in yanına biraz daha yaklaşmayı, evle Sovyet savunması arasındaki yolu makineli tüfek ateşiyle kesmeyi başarmışlardı. Avcı alayı karargâhıyla telefon bağlantısı kesilmişti. Grekov, evin bodrumundan yakındaki bir fabrikanın yer altı tüneline geçit açılmasını emretti.

Bir elinde içi çay dolu bir maşrapa, öbür elinde bir parça şeker tutan geniş gövdeli Başçavuş Antsiferov, Grekov'a, "Patlayıcı madde var elimizde," dedi.

Ana duvarın önündeki çukurda oturan ev sakinleri sohbet ediyorlardı. Çingene kadının yakılarak idam edilmesi herkesi heyecanlandırmıştı, ama hiç kimse eskisi gibi bundan söz açmıyordu. Galiba kuşatma insanları heyecanlandırmıyordu.

Katya'ya da garip gelen bu sakinlik insanı etkisi altına alıyordu ve evin kendinden emin sakinleri arasında "kuşatma" gibi en korkunç sözcük bile Katya'yı korkutmuyordu. Burunlarının dibindeki bir yerde bir makineli tüfek gıcırdadığında ve Grekov, "Ateş, ateş, geldiler işte," diye bağırdığında da korkmadı. Grekov, "Kim neyi seviyorsa artık, el bombası, bıçak, kürek ne olursa, ne yapacağınızı biliyorsunuz. Bir tek şey istiyorum, kim neyi seviyorsa onunla ateş etsin," dediğinde de korkmadı Katya.

Ortalığın sessizleştiği anlarda ev sakinleri radyo operatörü kızın dış görünüşünü acele etmeden, ayrıntılı olarak konuşuyorlardı. Öbür dünyaya inandığı sanılan, üstelik de miyop olan Batrakov, Katya'nın güzelliğinin bütün ayrıntılarını bildiğini ortaya koymuştu.

"Benim için bir kadının en önemli yeri göğüsleridir," dedi Batrakov.

Topçu Kolomeytsev, Batrakov'la atıştı, Zubarev'in deyimiyle "açıkça haşladı."

"Peki kediden söz açıldı mı?" diye sordu Zubarev.

"Nasıl açılmaz?" diye yanıtladı Batrakov. "Annenin bedenine çocuğun ruhundan gidilir. Baba bile kediden söz etti."

Yaşlı havancı tükürdü ve elini göğsünde dolaştırdı.

"Bir kızı güzel yapan ne özellik var onda? Ha? Soranm size?"

Grekov'un da kızdan hoşlandığı imalarını duyunca yaşlı havancı çok sinirlendi.

"Bizim koşullarımızda bu Katya da gidicidir elbette, Bacakları turna bacağı gibi uzun, kalçaları dar. Gözleri inek gözü kadar büyük. Güzel mi yani bu kız?"

Çentsov, ona karşı çıkarak, "Senin için sadece iri memeli kadın olsun yeter," dedi. "Modası geçmiş devrim öncesi bir görüş."

Dazlak ve büyük kafasının içinde birçok özelliği ve niteliği bir araya getirmiş olan küfürbaz ve edepsiz Kolomeytsev, kıs kıs gülerek ve bulanık gri gözlerini kısarak, "Kız esaslı da örneğin benim farklı bir yaklaşımım var. Ben becerikli, eline ayağına çabuk, kısa saçlı, iri gözlü, ufak tefek Ermeni ve Yahudi kızlarını severim," dedi.

Zubarev, projektörlerle aydınlanan karanlık göğe dalgın dalgın baktı ve alçak sesle sordu:

"Bu işin nasıl biteceği yine de ilginç değil mi?"

"Yani kızın kime yüz vereceği meselesi mi?" diye sordu Kolomeytsev. "Tabii ki Grekov'a."

"Hayır, bu belli değil," dedi Zubarev ve yerden bir tuğla parçası alıp bütün gücüyle duvara fırlattı.

Arkadaşları Zubarev'e, Zubarev'in sakalına baktılar ve kahkahalarla gülmeye başladılar.

"Onu neyle baştan çıkaracaksın, saçın sakalınla mı?" diye sordu Batrakov.

"Şarkı söyleyerek!" diye düzeltti Kolomeytsev. "Radyo stüdyosu, mikrofonun başında bir piyade eri. Asker şarkı söylüyor, kız da anons ediyor. Ne çift ama!"

Zubarev, bir önceki akşam şiir okuyan delikanlıya bir göz attı.

"Senin neyin var?"

Yaşlı havancı kavga eder gibi, "Susuyor, demek ki konuşmak istemiyor," dedi ve büyüklerin konuşmalarını dinlediği için oğlunu azarlayan bir babanın ses tonuyla ekledi: "Bodruma git de biraz uyu, hazır durum uygunken."

"Antsiferov şimdi orada trotille geçit açacak," dedi Batrakov.

Bu sırada Grekov, Vengrova'ya bir rapor dikte ediyordu.

Grekov, ordu karargâhına tüm belirtilere göre Almanların bir saldırıya hazırlandıklarını, bu saldırının traktör fabrikasını hedef alacağını bildiriyordu. Yalnız kendi düşüncesine göre adamlarıyla birlikte bulunduğu evin Alman saldırısının ekseninde olduğunu bildirmedi. Ama kızın boynuna, dudaklarına ve yarı inik kirpiklerine bakarken bu zayıf boynu kırılmış, yırtılıp açılmış derisinin altından sedef beyazı omurlarını dışarı fırlamış, bu kirpikleri camlaşmış balık gözlerinin üstünde, dudakları gri ve tozlu kauçuktan yapılmış cansız dudaklar olarak gözünde canlandırıyordu, hem de çok canlı bir şekilde canlandırıyordu.

Henüz ikisi de gitmeden, yok olmadan, bu genç bedende bunca güzellik varken kıza sarılmak, onun sıcaklığını duymak istiyordu. Sırf kıza acıdığı için ona sarılmak istediğini sanıyordu, ama kulaklarının uğuldaması, şakaklarının zonklaması da bu acıma duygusundan mı kaynaklanıyordu?

Karargâh hemen yanıt vermedi.

Grekov kemiklerini tatlı tatlı çıtırdatarak gerindi, gürültüyle iç çekti, "Tamam tamam, önümüzde gece var," diye düşündü:

"Klimov'un getirdiği şu kedicik yaşıyor mu, iyileşip, güçlendi mi?" diye şefkatle sordu.

"Nasıl iyileşecek ki?" diye yanıtladı kız.

Katya, çingene kadını ve çocuğu ateşin üstünde gözünün önüne getirdiğinde parmakları titremeye başladı ve yan gözle Grekov'un fark edip etmediğine baktı.

Dün, 6/1 Numaralı Ev'de hiç kimse onunla konuşmayacak gibi gelmişti Katya'ya, oysa bugün, lapasını yediği sırada sakallı elinde otomatik tabancayla yanından koşarak geçmiş ve kırk yıllık dost gibi, "Katya, daha iştahlı ye!" diye bağırmış ve kaşığını kaba nasıl daldırması gerektiğini eliyle göstermişti.

Bir gün önce şiir okuyan delikanlıyı muşamba yağmurluğun üstünde havan mermisi taşırken görmüştü. Başını çevirip bir daha baktı, onu gördü, delikanlı su kazanının yanında duruyordu. Katya onun kendisine baktığını anlamıştı, bu yüzden başını çevirip bakmıştı, delikanlı ise arkasını dönmüştü.

Katya artık ertesi gün kimin kendisine mektup ve fotoğraflarını göstereceğini, kimin iç çekeceğini ve sessizce bakacağını, kimin ona yarım matara su, beyaz undan peksimet gibi armağanlar getireceğini, kimin aşka inanmadığını ve bir daha âşık olmayacağını anlatacağını tahmin ediyordu. Sakallı piyade ise herhalde ona pençe gibi elleriyle sarılacaktı.

Sonunda karargâhtan yanıt geldi. Katya yanıtı Grekov'a iletiyordu: "Size her gün on dokuz sıfır sıfıra ayrıntılı rapor vermenizi emrediyorum," deniyordu yanıtta.

Grekov, birden kızın eline vurdu, el düğmenin üstünden kaydı. Katya korkudan çığlık attı.

Grekov gülerek, "Radyo vericisine şarapnel isabet etti, Grekov'a gerekli olunca bağlantı düzelecek," dedi.

Katya şaşkın şaşkın ona bakıyordu.

"Bağışla, Katyuşa," dedi Grekov ve kızın elini tuttu.

Sabaha karşı Beryozkin Alayı'ndan tümen karargâhına, 6/1 Numaralı Ev'de kuşatma altındaki insanların fabrikanın beton tüneliyle birleşen bir geçit açtıkları ve traktör fabrikasının atölyesine çıktıkları bildirildi. Tümen karargâhındaki nöbetçi bunu ordu karargâhına bildirdi, orada da durum General Krılov'a rapor edildi; Krılov da bu adamlardan birinin sorgulanmak üzere kendisine getirilmesini emretti. İrtibat subayı, karargâh nöbetçisi tarafından seçilen delikanlıyı önüne katıp ordu komuta noktasına getirdi. Yamaçtan kıyıya indiler ve delikanlı yol boyunca dönüp dönüp sorular sordu, meraklandı.

"Eve geri dönmeliyim, yaralıları taşımak için tüneli keşfetmem gerekiyor," dedi.

"Boş ver," diye karşılık verdi irtibat subayı. "Seninkinden daha büyük komutanların yanına gidiyorsun, ne derlerse onu yapacaksın!"

Delikanlı yolda irtibat subayına üç haftadır 6/1 Numaralı Ev'de kaldıklarını, bir zaman ambarda yığılı duran patatesleri yediklerini, suyu kalorifer kazanından aldıklarını ve Almanları, bir adamlarını gönderecek, kuşatma altındakilerin fabrikaya gitmesine izin vermeyi önerecek kadar canlarından bezdirdiklerini, ama elbette komutanın (delikanlı, komutana "ev yöneticisi" diyordu) karşılık olarak eldeki tüm silahlarla ateş açtırdığını anlattı. Volga kıyısına geldiklerinde delikanlı yere yattı ve nehirden su içti. İçip bittikten sonra ceketindeki su damlalarını avucuna silkeledi ve onları da aç bir insanın ekmek ufaklarını yalaması gibi yaladı. Kalorifer kazanındaki suyun çürüdüğünü ve ilk günlerde herkesin bu su yüzünden karnının ağrıdığını, ama ev yöneticisinin suyun kaplarda kaynatılmasını emrettiğini, ondan sonra

karın ağrılarının geçtiğini söyledi. Sonra bir süre konuşmadan yürüdüler. Delikanlı gece uçuşu yapan bombardıman uçaklarına kulak kabartıyor, kırmızı ve yeşil roketlerle, geçtikleri yerde ip gibi iz bırakan mermilerle rengârenk olan göğe bakıyordu. Kentte hâlâ sönmemiş yangınların uyuşuk ve yorgun alevlerine, silahlardan çıkan beyaz ateşlere, ağır mermilerin Volga'nın bedenindeki mavi patlamalarına bakıyor ve irtibat subayı ona, "Hadi, hadi canlan biraz!" demediği sürece adımlarını yavaşlatıyordu.

Kıyıdaki kayaların arasında yürüyorlardı, havan mermileri tepelerinden ıslık çalarak geçiyordu, nöbetçiler onlara sesleniyorlardı. Daha sonra dolana dolana giden geçitlerin, killi bir tepenin içine kazılmış yer altı sığınaklarının arasında bir patikayı izleyerek yamaca tırmanmaya başladılar. Kâh toprak merdivenleri çıkıyorlar, kâh tahta döşenmiş yerlerde topuklarıyla ses çıkarıyorlardı ve sonunda dikenli telle örtülü bir geçide yaklaştılar. Burası 62. Ordu'nun komuta noktasıydı. İrtibat subayı kayışını düzeltti ve kalın kütükleriyle diğerlerinden ayırt edilen Askerî Kurul'un sığınaklarına doğru bağlantı yolundan yürüdü.

Nöbetçi yaveri çağırmaya gitti, üzeri abajurlu elektrikli bir masa lambasının ışığı yarı aralık kapıdan bir an tatlı tatlı parladı.

Yaver, küçük bir fenerle yolu aydınlattı, delikanlının soyadını sordu ve ona beklemesini emretti.

"Peki ben eve nasıl döneceğim?" diye sordu delikanlı.

Yaver, "Boş ver, dil insanı Kiev'e götürür," dedi ve sert bir şekilde ekledi: "Sahanlığa girin, yoksa havan mermisine hedef olursunuz da generale hesap vermek zorunda kalırım."

Delikanlı, sıcak, loş sahanlıkta yere oturdu, yanını duvara verdi ve uyuyakaldı.

Bir el kuvvetlice sarstı delikanlıyı ve geçmiş günlerdeki sert savaş çığlıklarının ve artık çok uzun zamandır var olmayan evinin sakin fısıltılarının birbirine karıştığı uyku sersemliği içindeyken öfkeli bir ses, "Şapoşnikov, hemen generalin yanına..." diye bağırdı.

61

Seryoja Şapoşnikov karargâhın muhafız bölüğü sığınağında iki tam gün geçirdi. Karargâh yaşamı onu boğuyordu, insanlar sabahtan akşama dek işsizlikten patlıyorlardı adeta.

Rostov'da, Soçi'ye gidecek treni beklerken büyükannesiyle birlikte sekiz saat oturduklarını anımsadı ve şimdiki bekleyişin ona savaştan önceki bu aktarmayı anımsattığını düşündü. Sonra 6/1 Numaralı Ev'le Soçi'deki sağlık yurdunun karşılaştırması komiğine gitti. Karargâh komutanı olan binbaşıdan kendisini bırakmasını rica etti ama binbaşı, generalin emri yok, diye ağırdan aldı; Şapoşnikov'u çağıran general ona topu topu iki soru sordu ve çalan telefon ordu komutanının konuşmasını yarıda kesmesine neden oldu. Karargâh komutanı, olur da generalin aklına tekrar geliverir, diye bu arada delikanlıyı göndermemeye karar vermişti.

Karargâh komutanı, yer altı sığınağına girerken Şapoşnikov'un bakışlarını üzerinde yakaladı, "Tamam tamam, anlıyorum," dedi.

Delikanlının zaman zaman yalvarır gibi bakan gözleri binbaşıyı sinirlendiriyor ve şöyle diyordu:

"Buranın nesi kötü geliyor sana? Gayet güzel yedirip içiriyorlar, sıcak yerde oturuyorsun. Oradakilerin

seni öldürmek için daha çok zamanları var."

Günü gürültülerle dolu geçirdiği ve kulaklarına kadar savaş kazanının içine gömülü olduğu zaman insan, yaşamını anlayacak, görecek durumda değildir, bir adım olsun kenara kaçmak zorundadır. O zaman, gözler adeta kıyıdan bakar gibi nehri bir bütün halinde görür, biraz önce bu kudurmuş suyun, köpüğün içinde yüzen ben değil miydim, diye sorar insan kendisine.

Gönüllü alayındaki yaşam Seryoja'ya sakin gelirdi: karanlık bozkırda tutulan gece nöbeti, gökyüzünde, uzaklardaki kızıllık, gönüllülerin konuşmaları.

Traktör fabrikasında sadece üç gönüllü vardı. Çentsov'u sevmeyen Polyakov, "Koca bir gönüllü birliğinden kala kala bir ihtiyar, bir genç, bir de salak kaldı," diyordu.

6/1 Numaralı Ev'de yaşam, daha önceki her şeyi unutturmuştu. Bu yaşam inanılmaz olsa da biricik gerçeklik olarak görünüyordu, eskiden olanların hepsi birer hayal olmuştu.

Ancak bazı gecelerAleksandra Vladimiriovna'nın ak saçlı başı, Jenya Halasının alaycı gözleri belleğinde canlanıyor ve sevgiyle sarılan yüreği sızlamaya başlıyordu.

6/1 Numaralı Ev'de geçirdiği ilk günleri düşünüyordu, eğer onun ev yaşamına Grekov, Kolomeytsev, Antsiferov birdenbire girmiş olsalardı tuhaf, kaba bir şey olurdu... Şimdi ise halalarının, kuzininin, Viktor Pavloviç Amca'nın onun şu anki yaşamında ne kadar anlamsız göründüğünü düşünüyordu zaman zaman.

Ah büyükannesi, Seryoja'nın küfrettiğini duysaydı.

Grekov!

6/1 Numaralı Ev'de bir araya gelenlerin sıradışı, özel insanlar mı olduğu, yoksa sıradan insanların bu eve düştükten sonra mı özel insanlar haline geldikleri konusu çok açık değildi...

Gönüllü asker Kryakin bugün burada da komutan-

lık yapamazdı. Oysa Çentsov, sevilmese de varlığını sürdürüyordu. Ama artık gönüllü askerlikteki Çentsov değildi, yönetici damarını saklamıştı.

Grekov! Gücün, cesaretin, günlük olaylara hâkimiyetin olağanüstü birleşimi. Savaştan önce çocuk botlarının kaç para olduğunu, bir temizlikçi kadının ya da bir tesviyecinin ne ücret aldığını, amcasının çalıştığı kolhozda bir iş günü karşılığında ne kadar ekin ve para verdiklerini anımsıyor Grekov.

Bazen savaş öncesinde ordudaki olaylar hakkında konuşurken tasfiyelerden, terfilerden, apartman dairesine geçebilmek için verilen rüşvetten, hayalî halk düşmanlarını ortaya çıkaran onlarca ihbar mektubu ve dilekçe yazarak 1937 yılında generalliğe terfi eden insanlardan söz ederdi.

Bazen gücü, bir aslan gibi yürekli olmasından, duvardaki yarıktan fırlayıp, "Size izin vermeyeceğim, itoğluitler!" diye bağırırken ve koşarak gelen Almanların üzerine el bombası yağdırırkenki neşeli atılganlığından geliyormuş gibi görünürdü.

Bazen gücü, evin bütün sakinleriyle neşeli, samimi arkadaşlığından, dostluğundan ileri geliyormuş gibiydi.

Savaştan önceki yaşamında kayda değer hiçbir şey yoktu, bir zamanlar bir maden ocağında ekip başı, sonra inşaat teknisyeni olarak çalışmıştı, Minsk yakınlarında bulunan askerî birliklerden birinde piyade yüzbaşısı olmuş, arazideki ve kışladaki çalışmaları yürütmüş, Minsk'e, uzmanlık yükseltme kurslarına gitmiş, akşamları kitap okumuş, votka içmiş, sinemaya gitmiş, arkadaşlarıyla kâğıt oynamış, bölgedeki pek çok kızdan ve kadından onu haklı olarak kıskanan karısıyla kavga etmişti. Bunların hepsini kendisi anlatıyordu. Seryoja'nın gözünde, bir tek Seryoja'nın gözünde de değil, hemen bir destan kahramanı, bir gerçek savaşçısı oluvermişti.

Seryoja'nın çevresini yeni insanlar sarmış, bu yeni insanlar ona en yakın olanları bile içinden, ruhundan sürüp çıkarmışlardı.

Topçu Kolomeytsev, muvazzaf denizciydi, askerî gemide görevliydi, Baltık Denizi'nde üç kez gemisi batmıştı.

Aşağılayarak söz etmenin hoş kaçmayacağı insanlar hakkında aşağılayıcı sözler söyleyen Kolomeytsev'in bilimadamlarına ve yazarlara olağanüstü bir saygı göstermesi Seryoja'nın hoşuna gidiyordu. Ona göre, herhangi bir görev ve rütbedeki komutanların hepsi de dazlak kafalı Lobaçevskiy ya da bir deri bir kemik Romain Rolland'ın karşısında bir hiçtiler.

Kolomeytsev bazen edebiyattan söz ederdi. Onun sözleri, Çentsov'un ahlak dersi veren, yurtseverlik edebiyatı üzerine konuşmalarına hiç benzemezdi. Hoşuna giden bir yazar vardı, ne Amerikalı, ne de İngiliz. Gerçi Seryoja bu yazarı hiç okumamıştı, Kolomeytsev de adamın soyadını unutmuştu, ama Seryoja, Kolomeytsev onu çok büyük bir zevkle, neşeyle, edepsizce sözlerle övdüğü için bu yazarın güzel yazdığından emindi.

"Benim hoşuma giden yönü," diyordu Kolomeytsev, "bana ders vermiyor. Herifin biri bir kadının üstüne mi çıkmış, o kadar, askerin biri kafayı bulmuş, o kadar, yaşlı adamın yaşlı karısı ölmüş, tam olarak, olduğu gibi yazılmıştır. Hem güldüren, hem acıklı, hem ilginç, yine de insanların ne için yaşadıklarını bilmiyorsun. İstihbaratçı Vasya Klimov, Kolomeytsev'le arkadaştı."

Bir keresinde Klimov ve Şapoşnikov, Alman bölgesine girmişler, demiryolundaki toprak setin üstünden geçmişler, bir Alman bombasının açtığı, içinde Alman ağır makineli tüfek ekibiyle bir gözcü subayın oturduğu çukura doğru sürüne sürüne yaklaşmışlardı. Çukurun kenarına kadar sokulmuş, Almanların ne yaptığına bakıyorlar-

dı. Genç makineli tüfekçi ceketinin önünü açmış, gömleğinin yakasına kırmızı kareli bir mendil sokmuş tıraş oluyordu. Seryoja, usturanın altında tozlu ve sert sakalın nasıl gıcır gıcır ses çıkardığını duyuyordu. İkinci Alman, yassı bir kavanozdan konserve yiyordu, Seryoja da kısa ama dolu dolu bir an için onun büyük bir hoşnutluk ifadesi taşıyan geniş suratına bakıyordu. Gözcü subay kol saatini kuruyordu. Seryoja, subayı korkutmamak için usulca, "Hey, baksana saat kaç?" diye sormak istiyordu.

Klimov el bombasının pimini çekti ve çukura fırlattı. Daha hava toz duman içindeyken Klimov ikinci el bombasını da attı ve patlamanın ardından çukura atladı. Almanlar, sanki bir dakika önce bu dünyada yaşamıyorlarmışçasına cansızdılar. Klimov, patlamayla ortaya çıkan gazlardan ve tozdan aksırarak, kendisine gereken her şeyi, ağır makinelinin sürgüsünü, dürbünü aldı, subayın sıcacık kolundaki saati kan bulaşmaması için dikkatle çıkardı, makineli tüfekçilerin paramparça olmuş üniformalarından asker kimliklerini aldı.

Topladığı ganimetleri teslim etti, olanları anlattı, Seryoja'dan eline biraz su dökmesini istedi, Kolomeytsev'in yanına oturdu ve, "Artık bir sigara içelim," dedi.

Bu sırada kendi kendine, "Ben barışçı bir Ryazan sakini, amatör balıkçıyım," diye konuşan Perfilyev koşarak geldi.

"Bana bak Klimov, öyle yayılıp oturma!" diye bağırdı Perfilyev, "ev yöneticisi seni arıyor, Alman evlerine tekrar gitmen gerekiyormuş."

"Tamam, hemen giderim," dedi Klimov suçlu bir sesle ve iş aletlerini, otomatik tabancasını, el bombası dolu çadır bezinden çantasını toplamaya koyuldu. Eşyalarına dikkatle dokunuyordu, sanki canlarını yakmaktan korkuyordu. Çoğu kişiye "siz" diye hitap eder, hiçbir zaman küfretmezdi.

Yaşlı Polyakov, yüz on adam öldürmüş olan Klimov'a, "Sen Baptist değil misin?" diye sordu.

Klimov suskun biri değildi, özellikle çocukluğunu anlatmayı severdi. Babası Putilov Fabrikası'nda işçiydi. Klimov'un kendisi de tornacıydı, savaştan önce fabrikanın sanat okulunda ders veriyordu. Klimov'un bir hikâyesi Seryoja'yı çok güldürmüştü. Zanaatkârlardan biri vida yutmuştu, öksürmeye başlamış, morarmıştı ve Klimov, acil yardım gelene kadar kerpetenle zanaatkârın boğazından vidayı çıkarmıştı.

Ama bir keresinde Seryoja, ganimet olarak ele geçirdiği şnapsı içip sarhoş olan Klimov'u görmüş ve korkuya kapılmıştı, Grekov bile onun karşısında ürkmüş gibiydi.

Evdeki en özensiz kişi Teğmen Batrakov'du. Batrakov, çizmelerini temizlemezdi, yürürken topuğunun biri şap şap yere vururdu. Kızıl Ordu askerleri, topçu teğmenin geldiğini başlarını çevirmeden anlarlardı. Teğmen, günde on kez gözlüğünü bir güderi parçasıyla silerdi, ancak gözlük gözüne uygun numarada olmadığı için göremez, patlamalar yüzünden çıkan toz ve duman gözlük camlarını kirletmiş gibi gelirdi Batrakov'a. Klimov, ölü Almanlardan çıkarıp aldığı gözlükleri getirmişti teğmene birkaç kez. Ama Batrakov'un şansı yoktu, çerçeve güzel oluyor, ama camlar uymuyordu.

Savaştan önce Batrakov bir teknik okulda matematik dersi veriyordu, kendine güveni çoktu, cahil öğrencilerden kibirli bir sesle söz ederdi.

Seryoja'yı matematikten sınav yapmıştı ve Seryoja rezil olmuştu. Ev sakinleri gülmeye başlamışlar, Şapoşnikov'u sınıfta bırakmakla tehdit etmişlerdi.

Bir gün, deliye dönmüş demircilerin ellerindeki ağır balyozlarla taşı, toprağı, çeliği dövdükleri bir Alman hava saldırısı sırasında Grekov, Batrakov'u bir merdivenin üst başında oturmuş kitap okurken görmüştü.

Grekov, "Almanların artık yapacak bir şeyi kalmamış. Böyle bir salağa karşı ne yapacaklar?" demişti.

Almanların yaptığı her şey, ev sakinlerinde korku değil, küçümseyen, alaycı bir tavır yaratıyordu. "Ah, Fritz de çabalıyor..." "Bak bak, haydutlar ne icat etmişler..." "Düpedüz salak, bombaları nereye atıyor..."

Batrakov, istihkâm takımının komutanı Antsiferov'la arkadaşlık ederdi. Antsiferov, kırk yaşında, müzmin hastalıklarından söz etmeyi seven -cephede ender görülen bir şeydir bu,- ateş altında ülserini ve sinir iltihabını kendi kendine iyileştiren bir adamdır.

Ancak Antsiferov, Stalingrad cehenneminde koca gövdesine yuvalanmış çok sayıdaki hastalıktan ıstırap çekmeye devam ediyordu. Alman ilaçları da onu iyileştirmiyordu.

Bu dolgun yüzlü, dazlak yuvarlak kafalı, yuvarlak gözlü adam, yangınların uğursuz yansımalarının altında istihkâmcılarıyla çay içerek keyif çatarken gerçek dışı biri gibi görünüyordu. Ayağındaki nasır, ayakkabı giydiğinde canına okuduğundan genellikle yalınayak otururdu; gömlek giymezdi, Antsiferov'a hava her zaman sıcak gelirdi. Mavi çiçekli fincandan sıcak çayını yudumlar, geniş mendiliyle dazlak kafasını siler, içini çeker, gülümser ve kafası sargılı, asık suratlı asker Lyahov'un, islenmiş, büyük bir çaydanlıktan ikide bir kaynar su döktüğü fincanına tekrar üflemeye koyulurdu. Antsiferov bazen çizmesini ayağına çekmeden, dünyada neler olduğuna bakmak için inleye oflaya tuğla yığınının üstüne tırmanırdı. Yalınayak, gömleksiz, şapkasız bir halde, şiddetli bir sağanakta bahçesine bakmak için kapısının eşiğine çıkmış bir köylü gibi dikilirdi.

Savaştan önce şantiye şefi olarak çalışıyordu. İnşaat deneyimi şimdi adeta tersine bir anlam kazanmıştı. Aklında sürekli evlerin, duvarların, bodrumların nasıl yıkı-

lacağı konusu vardı. Batrakov'un istihkâmcıyla başlıca sohbet konusu felsefi meselelerdi. Yapmaktan yıkmaya geçmiş olan Antsiferov'da bu alışılmamış geçişten bir anlam çıkarma gereksinimi doğmuştu.

İkisinin sohbeti zaman zaman felsefenin doruklarından yaşamın amacı nedir, yıldız dünyalarında Sovyet egemenliği var mıdır, erkeğin zihinsel yapısının kadının zihinsel yapısına karşı üstünlükleri nelerdir gibi alışılmış gündelik konulara geçerdi.

Burada, Stalingrad'ın yıkıntıları arasında her şey farklıydı ve insanlar için gerekli olan bilgelik daha çok uyuşuk Batrakov'un tarafındaydı.

"İnanır mısın Vanya," diyordu Antsiferov, Batrakov'a, "bazı şeyleri senin sayende anlamaya başladım. Oysa eskiden kime mezeyle yarımlık votka gerekli, kime arabası için yeni dış lastikler vermeli, kimin cebine doğrudan bir yüzlük sokuşturmalı, tüm mekanizmayı sonuna kadar bildiğimi sanırdım."

Antsiferov'a insanlar konusunda yeni bir tavır kazandıranın Stalingrad değil de kendi bulanık düşünceleri olduğuna ciddi ciddi inanan Batrakov, küçümseyerek şöyle diyordu:

"Evet efendim, savaştan önce karşılaşmadığımıza genel anlamda üzülebiliriz."

Bodrumda ise Alman saldırısını geri püskürten ve Grekov'un tiz sesiyle karşı saldırıya geçen piyadeler oturuyordu.

Piyadelerin başında Teğmen Zubarev vardı. Savaştan önce konservatuvarda şan bölümünde okumuştu. Arada bir Almanlara ait evlere gizlice yaklaşır ve "Ah beni uyandırma, ilkbaharın soluğu" şarkısını ya da Lenskiy'in aryasını söylemeye başlardı.

Zubarev, neden tuğla yığınlarının üstüne çıktığını ve neden yaşamını tehlikeye atarak şarkı söylediğini sorduk-

larında, boş ver der gibi elini sallardı. Belki de gündüz ve gece ceset kokusunun havada durduğu burada sadece kendisine ve arkadaşlarına değil, aynı zamanda düşmanlara da en büyük yok etme güçlerinin bile yaşamın güzelliğiyle hiçbir zaman baş edemeyeceğini kanıtlamak istiyordu.

Grekov'u, Kolomeytsev'i, Polyakov'u, Klimov'u, Batrakov'u, sakallı Zubarev'i tanımadan yaşanabilir miydi hiç?

Tüm yaşamını entelektüel bir çevrede geçirmiş olan Seryoja, basit işçilerin iyi insanlar olduğunu her zaman söyleyip duran büyükannesinin bu sözlerinin doğruluğunu anlamıştı.

Ancak akıllı Seryoja, büyükannesinin hatasını da fark etmişti. Büyükannesi basit insanları yine de basit görüyordu.

6/1 Numaralı Ev'dekiler basit insanlar değildi. Grekov, şu sözlerle Seryoja'yı şaşırtmıştı:

"İnsanı koyun gibi gütmek olanaksızdır, Lenin zeki biri olsa da bunu anlamamıştı. Devrim, insanların hiç kimse tarafından yönetilmemesi için yapılır. Lenin ise 'Eskiden sizi aptalca yönetiyorlardı, ben zekice yöneteceğim,' diyordu."

1937 yılında on binlerce suçsuz insanı öldüren İçişleri Halk Komiserliği görevlilerini insanların böylesine cesaretle kınadıklarını Seryoja hiç duymamıştı.

Kolektifleştirme döneminde köylülerin payına düşen felaketlerden ve sıkıntılardan insanların böylesine acıyla söz ettiklerini Seryoja hiçbir zaman duymamıştı. Bu konular üzerine en çok konuşan ev yöneticisi Grekov'un ta kendisiydi, ama bu türden konuşmaları Kolomeytsev de, Batrakov da sık sık yapıyorlardı.

Şimdi, karargâh sığınağında, 6/1 Numaralı Ev'in dışında geçirdiği her dakika Seryoja'ya can sıkıcı şekilde

uzun geliyordu. Nöbetlerle, şube başkanlarının çağrılmasıyla ilgili konuşmaları dinlemek anlamsız geliyordu.

Polyakov'un, Kolomeytsev'in, Grekov'un şu anda ne yaptıklarını gözünün önünde canlandırmaya çalışıyordu.

Akşam, sakin bir saatte herkes yine radyo operatörü kızdan söz ediyordur.

Eğer kararını vermişse, Buddha ya da Çuykov tehdit etse bile hiçbir şey Grekov'u durduramaz artık.

Ev sakinleri mükemmel, güçlü, gözü kara insanlardı. Zubarev herhalde bu gece de arya söylemiştir... Kız ise çaresiz oturmuş, başına gelecekleri bekliyordur.

"Öldürürüm!" diye aklından geçirdi, fakat kimi öldüreceğini pek de bilmiyordu.

Ne yapabilirdi, bir kez bile bir kızı öpmemişti, oysa o şeytanlar deneyimliydi, kesinlikle kızı baştan çıkaracaklardı.

İstemedikleri halde alay komutanlarının, tümen komutanlarının "seferî durum eşleri" olan hemşire, telefoncu, mesafe ölçümcüsü kızlarla ilgili pek çok hikâye duymuştu. Bu hikâyeler onu heyecanlandırmıyor ve ilgilendirmiyordu.

Sığınağın kapısına baktı. Daha önce hiç aklına gelmemişti, hiç kimseye sormadan kalkıp gitse ne olurdu?

Ayağa kalktı, kapıyı açtı ve gitti.

Bu sırada Siyasi Şube başkanı Vasilyev'in emriyle ordu karargâhına, harekât nöbetçisine telefon etmişler, kuşatma altındaki evden gelen askerin hemen komiserin yanına gönderilmesini istemişlerdi.

Daphnis ve Khloe hikâyesinin[1] insanların her zaman yüreğini titretmesinin nedeni iki gencin aşkının ma-

1. MS III. yüzyılda yazılmış, terk edilmiş ve çobanlar tarafından bulunup büyütülmüş, daha sonra birbirlerine âşık olmuş Daphnis ve Khloe'yi anlatan bir Yunan romanı. (Ç.N.)

vi göğün altında, bağ kütüklerinin arasında doğmuş olması değildir.

Daphnis ve Khloe'nin hikâyesi her zaman ve her yerde yinelenir, kızarmış morina balığı kokan boğucu bir bodrumda da, bir toplama kampının sığınağında da, bir işletmenin muhasebesinde hesap makinelerinin şakırtısı altında da, bir iplik eğirme atölyesinin tozu dumanı içinde de...

Ve bu hikâye yıkıntılar arasında, Alman uçaklarının ulumaları altında, insanların kirli ve terli bedenlerini balla değil, çürük patatesle ve eski bir kalorifer kazanının suyuyla besledikleri bir yerde, dalgın bir sessizliğin değil, sadece ve sadece kırık taşların, gümbürtülerin ve pis kokuların olduğu bir yerde bir kez daha ortaya çıkmıştı.

62

Stalingrad Devlet Bölge Elektrik Santralı'nda bekçi olarak çalışmış olan ihtiyar Andreyev'e gelininden gelen bir mektubu yakaladıkları ilk fırsatta vermişlerdi. Gelini, karısı Varvara Aleksandrovna'nın zatürreeden öldüğünü yazıyordu.

Andreyev, karısının ölüm haberini aldıktan sonra iyice asık suratlı bir adam olmuştu, Spiridonovlara ender olarak uğruyor, akşamları işçi lojmanının kapısının önünde oturuyor, patlayan silahların parıltısına ve bulutlu gökyüzünde görünüp kaybolan projektör ışıklarına bakıyordu. Arada bir lojmandakiler onunla konuşmaya çalışıyorlardı, ama o susuyordu. Konuşan kişi, ihtiyarın kulağının duymadığını düşünerek sorusunu daha yüksek bir sesle yineliyordu. Andreyev somurtarak konuşuyordu:

"Duyuyorum, sağır değilim." Ve tekrar susuyordu.

Karısının ölümü sarsmıştı onu. Yaşamı, karısının yaşamının içinde yansıyordu, Andreyev'in başına gelen iyi ve kötü şeyler, neşesi ve hüznü Varvara Aleksandrovna'nın ruhunda yansıyordu.

Şiddetli bombardıman sırasında, tonlarca bombanın patladığı anlarda Pavel Andreyeviç, Stalingrad DBES atölyelerinin ortasında kabaran toprak ve duman dalgasına bakarak, "Benim kocakarı da keşke görseydi... Ah Varvara, işte böyle..." diye düşünüyordu.

Oysa karısı o sırada canlılar arasında değildi artık.

Ona öyle geliyordu ki, bombalarla ve mermilerle darmadağın olmuş evlerin yıkıntıları, savaşın yeniden sürdüğü bahçe, yani toprak ve eğilmiş demir parçaları, acı, ıslak bir duman ve yanan yağ izolatörlerinden çıkan sarı bir kertenkele gibi sürünen alev, kalan hayatını ifade ediyordu.

Bir zamanlar aydınlık bir odada oturmuyor muydu, işe gitmeden önce kahvaltı etmiyor muydu, karısı da yanında oturup biraz daha vereyim mi, diye yüzüne bakmıyor muydu?

Evet, ona kalan tek şey ölmekti.

Birden karısını, güneşten yanmış kollarıyla, neşeli gözleriyle gençliğindeki haliyle anımsadı.

Vakit saat gelecekti, artık o kadar uzak değildi.

Akşam ağır adımlarla merdivenleri gıcırdatarak Spiridonovların sığınağına indi. Stepan Fyodoroviç ihtiyarın yüzüne baktı ve, "İyi değil misiniz, Pavel Andreyeviç?" dedi.

"Siz daha gençsiniz Stepan Fyodoroviç," diye karşılık verdi Andreyev. "Gücünüz daha az, içiniz rahat olsun. Oysa benim gücüm yeterli, tek başıma gideceğim."

Bu sırada bulaşık yıkayan Vera, ne demek istediğini birden anlamayarak ihtiyarın yüzüne baktı.

Andreyev, hiç kimsenin merhametine gerek duymadığından konuyu değiştirmek isteğiyle, "Sizin buradan gitme vaktiniz geldi Vera, burada hastane yok, tanklar ve uçaklar var sadece," dedi.

Kız güldü ve ıslak ellerini iki yana açtı.

Stepan Fyodoroviç öfkeyle, "Ona şöyle bir bakan yabancılar bile nehrin sol kıyısına gitme zamanının geldiğini söylüyorlar artık," dedi. "Dün Ordu Askerî Kurul üyesi gelmişti, bizim sığınağa uğradı, Vera'ya baktı, hiçbir şey söylemedi, ama arabaya bindiğinde siz ne yapıyorsunuz, ne biçim babasınız, onu zırhlı botla Volga'nın karşı kıyısına geçirelim, diye bana söylenmeye başladı. Ben ne yapabilirim ki, kendisi istemiyor, bütün mesele bu."

Hızlı hızlı, derli toplu, aynı konuyu günbegün tartışan insanlar gibi konuşuyordu. Andreyev, ceketinin kolundaki vaktiyle örülmüş, şimdi ise erimeye yüz tutmuş yere bakıyor ve susuyordu.

"İnsan burada ne tür mektup alabilir ki," diye devam ediyordu Stepan Fyodoroviç. "Postane mi var burada? Ne kadar zamandır buradayız, ne büyükanneden, ne Jenya'dan, ne de Lyudmila'dan tek bir habercik olsun almadık... Tolya nerede, Seryoja nerede, bunları öğrenebilir misin burada?"

"Pavel Andreyeviç mektup aldı ya işte," dedi Vera.

"Ölüm haberi aldı," diyen Stepan Fyodoroviç, kendi sözlerinden dehşete kapıldı, eliyle sığınağın daracık duvarlarını, Vera'nın yatağını ayıran perdeyi göstererek sinirli sinirli konuşmaya başladı: "Bir kız, bir kadın burada nasıl yaşayabilir, burada gece gündüz hep erkeklerle burun buruna yaşıyor, kâh işçiler, kâh her biri birer asker olmuş bekçiler, millet doluşuyor, bağırıp çağırıyorlar, sigara içiyorlar."

Andreyev, "Bebeğe bari acıyın, burada mahvolacak," dedi.

"Sen düşün dur sadece, Almanlar bir gün bir baskın yapacaklar! O zaman ne olacak?" dedi Stepan Fyodoroviç.

Vera susuyordu.

Viktorov'un Stalingrad Santralı'nın yıkılan kapısından içeri gireceğine ve onu pilot tulumuyla, kürk çizmeleriyle, yanında plan-çetesiyle uzaktan göreceğine inandırmıştı kendini.

Viktorov geliyor mu diye bakmaya yola çıkıyordu. Kamyonlarla yoldan geçen Kızıl Ordu askerleri ona, "Hey, güzelim kimi bekliyorsun? Yanımıza gel," diye bağırıyorlardı.

Vera bir an neşeleniyor ve, "Kamyon beni taşımaz," diye karşılık veriyordu.

Sovyet uçakları uçtuğu sırada Stalingrad Santralı'nın hemen üstünden geçen avcı uçaklarına baktığında sanki Viktorov'un uçağını tanıyacakmış, ayırt edebilecekmiş gibi geliyordu.

Bir keresinde santralın üstünden uçan bir avcı uçağı, selam vererek pike yapmıştı da Vera umutsuzluğa düşmüş, kuş gibi bağırmaya, koşmaya başlamış, ayağı takılarak düşmüş, bu düşmeden sonra birkaç gece beli ağrımıştı.

Ekimin sonunda elektrik santralı üstündeki hava muharebesini görmüştü, muharebeden bir sonuç çıkmamış, Sovyet uçakları bulutların arasında kaybolmuşlar, Almanlar geri dönüp batıya doğru gitmişlerdi. Vera ise duruyor, bomboş göğe bakıyordu ve iri iri açılmış gözlerinde öyle çılgınca bir ifade vardı ki, avludan geçen bir montaj işçisi, "Yoldaş Spiridonova, neyiniz var, yaralandınız mı yoksa?" demişti.

Viktorov'la tam da burada, Stalingrad Santralı'nda karşılaşacağına inanıyordu, ama ona öyle geliyordu ki, bunu babasına söylerse yazgısı ona küsecek ve buluşmalarına engel olacaktı. Bazen inancı o kadar büyük oluyordu

ki, acele acele çavdar unundan patatesli börek pişirmeye girişiyor, yerleri siliyor, eşyaların yerlerini değiştiriyor, çizmelerinin çamurunu temizliyordu... Bazen babasıyla masa başında otururken çevreyi dinleyip, "Dur bir dakika, bana izin ver," diyor ve paltosunu omzuna alıp yerin altından üstüne çıkıyor, avluda dikilen, Spiridonovlara nereden gidileceğini soran bir pilot var mı, diye bakıyordu.

Onu unutmuş olabileceği bir kez bile, bir an bile aklına gelmiyordu. Viktorov'un da kendisiyle aynı heyecan ve inatla gündüz ve gece onu düşündüğünden emindi.

Almanların ağır silahları santralı neredeyse her gün ateş altında tutuyordu, Almanlar ustalaşmışlardı, mermileri atölyelerin duvarlarına isabetli bir şekilde yapıştırıyorlardı, patlama sesleri sık sık toprağı sarsıyordu. Tek tek bombardıman uçakları serseri serseri dolaşıyor, bomba atıyordu. Messer'ler santralın üstünde makineli tüfek ateşine başlıyorlardı. Bazen de uzak tepelerde Alman tankları beliriyordu ve o zaman da aceleci bir makineli tüfeğin çatırtısı açık seçik duyuluyordu.

Stepan Fyodoroviç, tıpkı santralın diğer işçileri gibi bombardımanlara alışmış gibiydi. Ancak o da, diğer işçiler de bombardımana alışırken bir yandan da manevi güçlerini yitiriyorlardı ve Spiridonov'u zaman zaman bir bitkinlik kaplıyordu, yatağına yatmak, ceketini başına çekmek ve öylece, kımıldamadan, gözlerini açmadan yatmak istiyordu. Bazen içki içiyordu. Bazen Volga kıyısına koşmak, Tumak'a geçmek ve Stalingrad Santralı'na bir kez bile bakmadan sol kıyıdaki bozkırda yürümek, sırf Alman mermilerinin ve bombalarının korkunç ulumalarını duymamak için asker kaçaklığı ayıbına razı olmak istiyordu. Stepan Fyodoroviç, yakında bulunan 64. Ordu karargâhı aracılığıyla Moskova'yla bağlantı kurduğunda ve halk komiser yardımcısı, "Spiridonov yoldaş, başında bulunduğunuz kahraman işçilere Moskova'dan

selam iletiniz," dediğinde Stepan Fyodoroviç rahatsız olmuş, kahramanlık bunun neresinde diye düşünmüştü. Burada ise hâlâ Almanların Stalingrad Santralı'na karşı toplu bir saldırıya geçme hazırlığı yaptıklarına ilişkin söylentiler dolaşıyor, korkunç bombalarıyla her yeri darmadağın edecekleri söyleniyordu. Bu söylentiler yüzünden insanın eli ayağı buz kesiyordu. Gündüz Almanlar geliyorlar mı diye yan gözle sürekli gri gökyüzüne bakıyor, gece ise birden yerinden fırlıyor, yaklaşan Alman hava ordularının korkunç uğultusunu duyar gibi oluyordu. Korkudan sırtı, göğsü sırılsıklam oluyordu.

Görünüşe göre, sinirleri bozulan bir tek o değildi. Başmühendis Kamışov, bir keresinde ona şöyle demişti: "Artık gücüm kalmadı, sürekli saçma sapan bir hayal görüyorum, yola bakıyorum ve tabanları yağlasam mı diye düşünüyorum." Merkez Komitesi Parti Organizatörü Nikolayev ise bir akşam ona uğramış ve, "Bana bir bardak votka doldur Stepan Fyodoroviç, bittim, tükendim ben, son zamanlarda bu antibombardıman ilacını almadan hiç uyuyamıyorum," demişti. Stepan Fyodoroviç, Nikolayev'in bardağına içki koyarken şöyle demişti: "Yüzyıl yaşa, yüzyıl öğren. Araç gerecin kolayca tahliye edilebileceği bir meslek seçmeliymiş, şuna bak, türbinler burada kaldı, biz de yanlarında. Oysa diğer fabrikalarda çalışanlar ne zamandır Sverdlovsk'ta gezip tozuyorlar."

Stepan Fyodoroviç, Vera'yı gitme konusunda ikna etmeye çalışarak şöyle demişti bir keresinde:

"Doğrusu hayret ediyorum, bizim adamlar bana geliyorlar, herhangi bir bahaneyle buradan savuşup gitmek istiyorlar, seni o kadar ikna etmeye çalıştığım halde gitmek istemiyorsun. Bana izin verselerdi bir an bile durmazdım."

"Ben senin için burada kalıyorum," diye kaba bir ta-

vırla yanıtlamıştı Vera. "Ben olmasam sen kendini tümden içkiye verirsin."

Ama Stepan Fyodoroviç'in tek yaptığı Alman ateşi karşısında korkudan titremek değildi tabii ki, Stalingrad Santralı'nda cesaret, ağır çalışma, kahkaha, espri, insana ilerisini düşündürtmeyen iç karartıcı yazgı duygusu da vardı.

Bebekle ilgili düşünceler Vera'yı sürekli üzüyordu. Bebek hasta mı doğacaktı, Vera'nın yerin altında, havasız, sigara dumanlı bir yerde yaşaması ve her gün bombardıman yüzünden toprağın sarsılması bebeğe zarar mı verecekti? Son zamanlarda sık sık midesi bulanıyor, başı dönüyordu. Annesinin gözleri sürekli yıkıntıları, ateşi, delik deşik toprağı, gri gökyüzünde siyah gamalı haçlı uçakları görürken bebek doğduğunda kim bilir ne kadar hüzünlü, ne kadar ürkek olacaktı. Hatta belki de patlamaların çıkardığı uğultuyu işitiyordu, belki de bombalar ulurken kıvrılmış, küçücük bedeni taş kesiliyor, minicik başı omuzlarının arasına çekiliyordu.

Oysa Vera'nın yanından bellerinde çadır bezinden palaskalarıyla yağ ve kir içinde paltolar giymiş insanlar koşuyorlar, geçip giderken Vera'ya el sallıyorlar, gülümsüyorlar, bağırıyorlardı:

"Vera nasılsın? Vera beni mi düşünüyorsun?"

Müstakbel bir anne olarak kendisine gösterilen şefkati hissediyordu. Belki bebek de bu şefkati hissediyordu, yüreği saf ve iyi olacaktı.

Vera tankların onarımdan geçtiği makine atölyesine arada bir uğruyordu, Viktorov bir zamanlar orada çalışmıştı. Hangi tezgâhın başında durduğunu tahmin ediyordu. Onu işçi tulumuyla ya da pilot üniformasıyla gözünün önünde canlandırmaya çalışıyordu, ama her zaman sırtında bir hastane sabahlığıyla Vera'nın gözlerinin önüne geliyordu.

Atölyede Vera'yı sadece elektrik santralının işçileri değil, ordu üssünden tankçılar da tanıyorlardı. İşçilerle tankçıları birbirinden ayırmak olanaksızdı, yağlı ceketleri, buruşuk şapkaları, kapkara elleriyle fabrikanın işçileri ve savaşın işçileri aşırı derece benzerdi.

Vera, Viktorov'la ve varlığını gece gündüz hissetmekte olduğu bebekle ilgili düşüncelere gömülmüştü, büyükannesi, Jenya teyzesi, Seryoja ve Tolya için duyduğu kaygı yüreğini terk etmiyordu, onları düşündüğünde yalnızca derin bir üzüntü duyuyordu.

Geceleri annesini özlüyor, ona sesleniyor, dertlerini döküyor, yardım etmesini istiyor, "Canım anneciğim, yardım et bana," diye fısıldıyordu.

Bu anlarda kendisini çaresiz ve zayıf, babasına, "Bana bir şey söyleme, buradan hiçbir yere gitmiyorum," dediği anlardakinden çok farklı hissediyordu.

63

Öğleden sonra Nadya dalgın dalgın, "Tolya haşlanmış patatesi kızarmıştan daha çok severdi," dedi.

Lyudmila Nikolayevna, "Yarın tam on dokuz yaş yedi aylık olacaktı," dedi.

Akşam da şöyle demişti:

"Marusya, faşistlerin Yasnaya Polyana'daki hunharlıklarını öğrense ne kadar üzülürdü."

Fabrikadaki toplantıdan çıkan Aleksandra Vladimirovna kısa süre sonra eve geldi ve paltosunu çıkartmasına yardım eden Ştrum'a, "Hava harika, Vitya, kuru bir ayaz var. Anneniz şarap gibi derdi," dedi.

Ştrum ona şöyle yanıt verdi:

"Annem ekşi lahanaya da koruk derdi."

Yaşam, denizde yüzen bir buzdağı gibi ilerliyordu, buzdağının soğuk bir karanlığın içinde süzüle süzüle giden alt kısmı, suyun üstünde dalgaları geri püskürten, suyun sesini dinleyen ve soluk alan kısmına sağlamlık veriyordu.

Tanıdık ailelerdeki gençler asistanlığa girdiklerinde, tezlerini savunduklarında, âşık olduklarında, evlendiklerinde, kutlamalara ve aile içi konuşmalara bir hüzün ekleniyordu.

Ştrum, tanıdığı bir adamın savaşta öldüğünü öğrendiği zaman sanki içinde canlı bir parça ölüyor, benzi soluyordu. Ama yaşamın gürültüsü içinde ölen adamın sesi duyulmaya devam ediyordu.

Ama Ştrum'un düşüncelerinin ve ruhunun bağlantılı olduğu zaman, korkunç bir zamandı ve kadınlarla çocukların üzerinde yükselmişti. İşte bu korkunç zaman, onun ailesinde de iki kadını ve çocuk denecek yaşta bir delikanlıyı öldürmüştü.

Sokolov'un akrabası olan tarihçi Madyarov'dan duyduğu, ozan Mandelştam'ın dizeleri geliyordu Ştrum'un aklına sık sık:

Omuzlarıma atlayan bir kurt köpeği yüzyıl,
Ama benim damarlarımda akan kurt kanı değil...

Ancak bu yüzyıl onun zamanıydı, bu zamanla birlikte yaşıyordu, ölümden sonra da bu zamanla ilişkili olacaktı.

Ştrum'un çalışmaları eskisi gibi kötü gidiyordu.

Savaştan yıllar önce başlanmış olan deneyler, teoriyle öngörülen sonuçları vermiyordu.

Deney verilerinin alacasında, bu verilerin teoriye gösterdikleri inatta cesaret kırıcı bir karışıklık, bir saçmalık vardı.

Ştrum ilk başta başarısızlıklarının nedeninin deneylerin eksikliğinden, yeni aygıtlara sahip olunmamasından kaynaklandığına inanıyordu. Laboratuvar görevlilerine kızıyordu, akıllarını yeterince işlerine vermiyorlar, günlük sorunlarla dikkatleri dağılıyor gibi geliyordu.

Ancak mesele, yetenekli, neşeli ve sevimli Savostyanov'un votka fişi bulabilmek için sürekli koşuşturmasında, her şeyden haberi olan Markov'un iş saatlerinde ders vermesinde ya da arkadaşlarına herhangi bir akademi üyesinin ne istihkak aldığını ve bu akademi üyesinin tayınının iki eski karısı ve şimdiki üçüncü karısı arasında nasıl paylaşılacağını açıklamasında ve Anna Naumovna'nın ev sahibesiyle ilişkilerini dayanılmaz şekilde bütün ayrıntısıyla anlatmasında değildi.

Savostyanov'un zihni açık, canlıydı. Markov, bilgilerinin genişliğiyle, en hassas deneyleri yapma konusundaki artistik yeteneğiyle, sakin, telaşsız mantığıyla eskisi gibi Ştrum'u hayran bırakıyordu. Anna Naumovna, yıkılmak üzere olan soğuk bir odada yaşıyor olsa da insanüstü bir azimle ve iyi niyetle çalışıyordu. Ve Ştrum, Sokolov'un kendisiyle birlikte çalışmasından eskisi gibi gurur duyuyordu.

Ne deney koşullarına harfiyen uyulması, ne ön belirlemeler, ne de ölçüm araçlarının tekrar tekrar gözden geçirilmesi çalışmaya açıklık getirmiyordu. Şiddetli radyasyon etkisine uğramış bir ağır metalin organik tuzuyla ilgili araştırma kaos istilasına uğramıştı. Bu tuz tanesi bazen Ştrum'a, terbiyesini ve aklını yitirmiş bir cüce olarak görünüyordu, kulaklarına kadar inmiş şapkası, kırmızı suratıyla bir cüce, teorinin sert yüzü karşısında suratını ekşitiyor, uygunsuz hareketler ve parmaklarıyla onur kırıcı bir işaret yapıyordu. Teorinin yaratılmasına adları dünya çapında tanınan fizikçiler katılıyorlardı, teorinin matematik yönü kusursuzdu, Almanya'nın ve İngiltere'

nin ünlü laboratuvarlarında on yıllarca toplanmış deney verileri teoriye rahatlıkla yerleşiyor, oturuyordu. Savaştan kısa bir süre önce Cambridge'de, özel koşullarda parçacıkların teoriyle öngörülen davranışını kanıtlaması gereken bir deney yapılmıştı. Deneyin başarısı teorinin en büyük zaferiydi. Bu deney, Ştrum'a, tıpkı güneşin çekim alanında bir yıldızdan gelen ışık ışınındaki İzafiyet Teorisi'yle öngörülen sapmayı kanıtlamış olan deney gibi şairane ve yüce bir deney olarak görünmüştü. Teoriye suikast yapıldığını düşünmek akıl almaz bir şey gibi geliyordu, sanki bir mareşalin omuzlarındaki sırmalı apoletlerin bir er tarafından sökülmesi gibi bir şeydi bu.

Ama cüce önceki gibi yüzünü ekşitiyor ve başparmağını işaret ve orta parmaklarının arasından göstererek alaycı bir hareket yapıyordu ve bu cüceyi kandırmak olanaksızdı. Lyudınila Nikolayevna'nın Saratov'a gidişinden kısa bir süre önce Ştrum'un aklına, teorinin sınırlarının genişletilebileceği düşüncesi gelmişti. Bunun için aslında rastgele seçilmiş iki hipotez ileri sürmek ve matematik mekanizmasını büyük ölçüde ağırlaştırmak gerekiyordu.

Yeni denklemler, matematikte özellikle Sokolov'un güçlü olduğu dalı ilgilendiriyordu. Ştrum, Sokolov'dan kendisine yardım etmesini rica etmişti, matematiğin bu alanında kendisini yeterince emin hissetmiyordu. Sokolov, teoriyi genişletmek için gerekli olan yeni denklemleri oldukça hızlı bir şekilde kurmayı başardı.

Sorun çözülmüş gibi görünüyordu, deney verileri artık teoriye ters düşmüyordu. Ştrum başarıya seviniyor, Sokolov'u kutluyordu. Sokolov da Ştrum'u kutluyordu, ama endişe ve hoşnutsuzluk sona ermiyordu.

Kısa süre sonra Ştrum yine umutsuzluğa düşmüştü. Sokolov'a şöyle dedi:

"Akşam Lyudmila Nikolayevna çorapların deliklerini örerken keyfimin kaçtığını fark ettim Pyotr Lavrentyeviç.

Bu iş, sizinle beni anımsatıyor, sizinle ben de teorinin deliklerini ördük, farklı renkte iplikle yapılmış kaba bir iş."

Kuşkularını deşiyor, didik didik ediyordu, neyse ki kendini teselli etmenin insanı yenilgiye uğratacağını içgüdüsel olarak hissederek kendisini aldatamıyordu.

Teorinin genişletilmesinin hiçbir iyi yanı yoktu. Delikleri örülen teori, kendi iç uyumunu yitiriyordu, hipotezler onu bağımsız bir güçten, kendi başına yaşamdan yoksun bırakıyordu, teorinin denklemleri hantallaşmıştı, bu denklemlerden yararlanmak kolay değildi. Teoride dogmatik, anemik, koşullanmış bir şey ortaya çıkmıştı. Sanki kanlı canlı kaslardan yoksundu.

Başarılı Markov tarafından yapılan yeni bir dizi deney ise kurulan denklemlerle yine çelişkiye düşüyordu. Bu yeni çelişkiyi açıklamak için bir hipotez daha ileri sürmek, teorinin altına kibritler ve yongalar koyarak desteklemek, her şeyi iplerle bağlamak gerekiyordu.

"Acemice bir iş," dedi Ştrum kendi kendine. İzlediği yolun yanlış olduğunu anlamıştı.

Mühendis Krımov'dan bir mektup almıştı. Krımov, Ştrum'un ısmarladığı aygıtın dökümü ve tornalanması işinin bir süre erteleneceğini, fabrikanın yüklü askerî siparişlere yetişmeye çalıştığını, görünüşe göre aygıtın yapımının saptanan süreden bir buçuk-iki ay daha geç olacağını yazıyordu.

Ancak Ştrum'un canını sıkan bu mektup değildi, yeni aygıtı artık eskisi gibi sabırsızlıkla beklemiyordu, aygıtın, deney sonuçlarını değiştirebileceğine inanmıyordu. Ama bazen öfkeye kapılıyor ve o anda yeni aygıtı bir an önce almak, elde edilecek zengin ve geniş deney verilerinin geri dönüşü olmaksızın ve umutsuzca teoriye ters düştüğüne kesin olarak inanmak istiyordu.

Çalışmanın başarısızlığı, zihninde kişisel dertleriyle birleşiyor, her şey gri bir umutsuzluğa dönüşüyordu.

Bu bezginlik haftalardır sürüyordu, alıngan biri olup çıkmıştı, ıvır zıvır ev işlerine ilgi göstermeye başlamıştı, mutfak işlerine karışıyordu, Lyudmila'nın bu kadar parayı nasıl harcadığına hayret edip duruyordu.

Lyudmila'nın, odunluk için ek kira isteyen ev sahipleriyle tartışması onu ilgilendirmeye başlamıştı.

"Ee, Nina Matveyevna'yla görüşmeler nasıl gidiyor?" diye soruyordu ve Lyudmila'dan hikâyeyi dinledikten sonra şöyle söylüyordu: "Ah, şeytan, vay alçak kadın..."

Artık bilimin insan yaşamıyla ilişkisini, bilimin mutluluk mu yoksa üzüntü mü olduğunu düşünmüyordu. Bu tür düşünceler için insanın kendisini patron gibi, zafer kazanmış biri gibi hissetmesi gerekiyordu. Oysa şu günlerde o, kendisini başarısız bir kalfa olarak görüyordu.

Artık hiçbir zaman eskisi gibi çalışamayacağını, yaşadığı üzüntünün onu araştırma gücünden yoksun bıraktığını düşünüyordu.

En önemli yapıtlarını gençlik yıllarında tamamlamış, 35-40 yaşından sonra önemli hiçbir yapıt vermemiş fizikçilerin, matematikçilerin, yazarların adlarını aklından geçiriyordu. Onların gurur duyacakları bir şeyleri vardı, oysa kendisinin yaşarken anımsanabileceği işleri gençliğinde yapamadığı için daha uzun süre yaşaması gerekiyordu. Matematiğin gelişmesini sağlayan pek çok yolu koca bir asır kullanılacak şekilde bulan Galois yirmi bir yaşında ölmüştü, Einstein, "Hareketli Cisimlerin Elektrodinamiği" adlı çalışmasını yayımladığında yirmi altı yaşındaydı, Hertz kırkına varmadan ölmüştü. Bu insanların yazgısıyla Ştrum'un arasında nasıl bir uçurum vardı!

Ştrum, Sokolov'a laboratuvar çalışmasına geçici olarak ara vermek istediğini söyledi. Fakat Pyotr Lavrentyeviç, çalışmaya devam etmek gerektiği görüşündeydi, yeni aygıttan çok şey bekliyordu. Oysa Ştrum, fabrikadan gelen mektubu ona söylemeyi bile unutmuştu.

Viktor Pavloviç, başarısızlıklarını karısının bildiğini, ama çalışmalarıyla ilgili olarak kendisiyle konuşmadığını görüyordu.

Lyudmila Nikolayevna, kocasının yaşamındaki en önemli şeyi umursamıyordu, ama ev işleri için, Marya İvanovna'yla konuşmak için, ev sahibesiyle tartışmak için, Nadya'ya elbise dikmek için, Postoyev'in karısıyla görüşmek için zaman buluyordu. Lyudmila Nikolayevna'ya kızıyor, durumunu anlamıyordu.

Ştrum, karısının her zamanki yaşamına geri döndüğünü sanıyordu, oysa Lyudmila Nikolayevna alışkın olduğu her şeyi, sırf bu işler bir alışkanlık olduğu için, kendisinde zaten olmayan manevi bir güç gerektirmediği için yapıyordu.

Erişte çorbası pişiyor ve Nadya'nın ayakkabılarından söz ediyordu, çünkü yıllardır ev işleriyle uğraşıyordu ve şimdi de alışkın olduğu işleri bir makine gibi tekrarlıyordu. Ancak Ştrum, karısının eski yaşamını sürdürürken bu yaşama tam anlamıyla katılmadığının farkında değildi. Kendi düşüncelerine dalıp gitmiş yolcu, çukurların çevresinden dolanarak, arkların üstünden atlayarak ve bu arada bunları hiç fark etmeyerek alışkın olduğu yolda yürüyordu.

Kocasının işi hakkında onunla konuşması için yeni ruhsal bir çaba, yeni bir güç gerekliydi. Onda bu güç yoktu. Ştrum'a ise sanki Lyudmila Nikolayevna'nın bir tek kendi işi dışında her şeye karşı ilgisi varmış gibi geliyordu.

Lyudmila Nikolayevna'nın oğlundan söz ederken genellikle Viktor Pavloviç'in Tolya'ya karşı pek iyi davranmadığı olayları anımsaması Viktor Pavloviç'i üzüyordu. Lyudmila Nikolayevna Tolya'nın üvey babasıyla ilişkilerinin adeta bilançosunu çıkarıyordu ve bilanço Viktor Pavloviç'in lehine değildi.

Lyudmila, annesine şöyle demişti:

"Zavallıcık bir zaman yüzünde ergenlik sivilceleri çıktığı için ne kadar üzülmüştü. Hatta benden kendisine bir merhem almamı bile istemişti. Viktor ise hep onu kızdırırdı."

Gerçekten de öyleydi.

Tolya'yı kızdırmak Ştrum'un hoşuna giderdi ve Tolya eve geldiğinde üvey babasıyla merhabalaşırken Viktor Pavloviç genellikle Tolya'nın yüzüne dikkatle bakar, başını sallar ve düşünceli düşünceli şöyle derdi:

"Ne o kardeş, yıldızlanmışsın yine."

Ştrum son zamanlarda akşamları evde oturmayı sevmiyordu. Bazen satranç oynamaya, müzik dinlemeye Postoyev'e gidiyordu, Postoyev'in karısı oldukça iyi piyano çalardı. Bazen de Kazan'da yeni tanıştığı Karimov'a uğruyordu. Ama en sık Sokolov'a gidiyordu.

Sokolovların küçük odası, konuksever Marya İvanovna'nın tatlı gülümsemesi, özellikle de masa başında yapılan konuşmalar hoşuna gidiyordu.

Akşam geç vakit konuk olduğu yerden dönerken bir süreliğine geçmiş olan sıkıntı, eve yaklaştığında tekrar üstüne çöküyordu.

64

Ştrum, enstitüden çıktıktan sonra doğruca eve gitmeyip, birlikte Sokolov'a gitmek üzere yeni tanıştığı Karimov'a uğradı.

Karimov yüzü çiçekbozuğu olan çirkin bir adamdı. Teninin esmerliği saçlarının aklığını daha çok ortaya çıkarıyor, ak saçları yüzünden daha koyu esmer görünüyordu.

Karimov düzgün Rusça konuşuyordu, ancak dikkatli dinlendiğinde telaffuzda ve tümce kuruluşundaki nüansları ortaya koyan hafif bir gölge hissedilebiliyordu.

Ştrum, Karimov'un adını duymamıştı, ama galiba sadece Kazan'da bilinen bir ad değildi. Karimov *İlahi Komedya*'yı, *Gulliver'in Seyahatleri*'ni Tatarcaya çevirmişti, son zamanlarda da *İlyada* çevirisi üzerinde çalışıyordu.

Henüz birbirlerini tanımazken üniversitenin okuma salonundan çıkıp sigara odasına gittiklerinde karşılaşıyorlardı. Kılıksız ve geveze yaşlı bir kadın olan kütüphaneci, dudaklarına ruj sürerken Ştrum'a Karimov'la ilgili çok ayrıntılı bilgiler vermişti. Sorbonne'u bitirdiğini de, Kırım'da bir yazlığının olduğunu da, savaştan önce yılın büyük bölümünü deniz kenarında geçirdiğini de anlatmıştı. Karimov'un karısı, savaş çıkınca kızıyla birlikte Kırım'da sıkışıp kalmıştı, Karimov onlardan haber alamıyordu. Yaşlı kütüphaneci, Ştrum'a bu adamın yaşamında sekiz yıl süren büyük heyecanlar olduğunu ima etmişti, ama Ştrum bu bilgiyi şaşkın bir bakışla karşılamıştı. Yaşlı kadın galiba Karimov'a da Ştrum'u anlatıyordu. Birbirleri hakkında bilgileri olduğu halde tanışmadıkları için rahatsız oluyorlardı, ama karşılaştıklarında da gülümsemiyor, tersine suratlarını asıyorlardı. Bu durum, kütüphanenin vestiyerinde karşılaşıp aynı anda her ikisinin de gülmesi ve konuşmaya başlamasıyla sona erdi.

Ştrum, konuşmasının Karimov'un ilgisini çekip çekmediğini bilmiyordu, ama kendisine, yani Ştrum'a Karimov onu dinlerken konuşmak ilginç geliyordu. Viktor Pavloviç, hem zeki, hem de esprili olduğu halde insana dayanılmayacak kadar da sıkıcı gelen biriyle ne kadar sık karşılaşılabileceğini üzücü deneyimlerinden biliyordu.

Ştrum'un yanlarında tek bir söz bile etmekte zorlandığı, sesinin uyuştuğu, konuşmanın saçma ve renksiz, bir tür kör-sağır-dilsiz konuşması halini aldığı insanlar vardı.

Yanlarında söylenen herhangi içten bir sözü yanlış anlama çeken insanlar vardı.

Ştrum'un yanlarında yalnızlığını daha çok hissettiği çok eski tanıdıkları vardı.

Neden oluyordu bu? İnsanın, beraberlikleri kısa da sürmüş olsa bir yol arkadaşına, bir ranza komşusuna, şans eseri aynı tartışmaya katılmış birine, yanında başka bir insanın iç dünyasının kendi yalnız dilsizliğinden kurtulduğu birine rastlaması yüzünden oluyordu.

Yan yana yürüyorlar, konuşuyorlardı. Ştrum, işini özellikle de Sokolov'un evindeki akşam sohbetleri sırasında artık saatler boyu anımsamadığını düşündü. Daha önce başına hiç böyle bir şey gelmemişti, tramvayda, üstünü giyinirken, sabah yüzünü yıkadıktan sonra kurularken hep işini düşünürdü.

Girdiği çıkmaz o kadar zor olmalıydı ki, işiyle ilgili düşünceleri bilinçsiz olarak kendinden uzaklaştırıyordu...

"Bugün iyi çalışabildiniz mi, Ahmet Usmanoviç?" diye sordu Ştrum.

"Kafam hiçbir şey almıyor. Sürekli karımı ve kızımı düşünüyorum, bazen her şey yoluna girecek, onları tekrar göreceğim, diye düşünüyorum, bazen öldüklerini sanıyorum," dedi Karimov.

"Sizi anlıyorum," dedi Ştrum.

"Biliyorum," diye mırıldandı Karimov.

Ştrum, karısıyla ve kızıyla konuşmadığı bir konuyu topu topu birkaç haftadır tanıdığı bir adamla konuşmaya hazır olmasının ne kadar garip olduğunu düşündü.

65[1]

Moskova'da olsa bir araya gelmeleri kuşkulu insanlar, Sokolovların küçük odasında, masanın başında hemen hemen her gece toplanıyorlardı.

Üstün yetenekli bir adam olan Sokolov, her konuda bol bol, kitap diliyle konuşuyordu. Volgalı bir tayfa ailesinden geldiğine insan inanamazdı, konuşması o kadar düzgündü. Efendi, iyi bir insandı, ama yüzünün ifadesinde kurnaz, acımasız bir şey vardı.

Pyotr Lavrentyeviç, hiç içki içmediği, hastalık kapma kaygısıyla hava cereyanında kalmaktan korktuğu, sürekli ellerini yıkadığı ve ekmeğin kabuğunda elinin değdiği yerleri kestiği için de Volgalı bir tayfaya benzemezdi.

Ştrum, onun çalışmalarını okurken hep şaşkınlığa düşüyordu. Bu kadar zarif bir adam, bu kadar cesurca düşünüyor, en karmaşık ve en ince düşünceleri özlü bir biçimde belirtiyor, öte yandan can sıkıcı bir şekilde lafı uzatarak bir fincan çayı zehir ediyordu.

Kitap okuyan, kültürlü bir çevrede yetişmiş pek çok insan gibi Ştrum da "süprüntü", "kepazelik" gibi sözcükler kullanarak ukalalık etmeyi, yaşlı bir akademi üyesiyle konuşurken kavgacı bir bilimkadınını "alçak" ya da hatta "hayalet" diye adlandırmayı severdi.

Sokolov savaş öncesinde siyasi konuşmalara tahammül edemezdi. Ştrum politikaya değinir değinmez Sokolov susar, işiyle ilgilenir ya da üstüne basa basa konuyu değiştirirdi.

Kolektifleştirme döneminin ve 1937 yılının sert olay-

1. Romanın temize çekilmiş halinde bu bölüm numarası Vasili Grossman tarafından çizilmiştir. Ancak daha sonra bölümler yeniden numaralandırılmamıştır. Yazar, müsveddeye bu bölüm numarasını koymuştur. (Y.N.)

larına karşı Sokolov'da bir tür boyun eğme, kin tutmama duygusu beliriyordu. Sanki devletin gazabını, doğanın ya da Tanrı'nın gazabı gibi görüyordu. Ştrum'a göre, Sokolov Tanrı'ya inanıyordu ve bu inanç onun çalışmasında da, bu dünyanın güçlüleri karşısında boyun eğmesinde de, insanlarla arasındaki özel ilişkilerde de ortaya çıkıyordu.

Bir gün Ştrum ona açıkça, "Tanrı'ya inanır mısınız Pyotr Lavrentyeviç?" diye sormuştu.

Ancak Sokolov suratını asmış, hiçbir şey söylememişti.

Şimdi Sokolov'un evinde akşamları insanların toplanmaları, politik konularda konuşmalar yapmaları, Sokolov'un bu konuşmalara tahammül etmekle kalmayıp, zaman zaman kendisinin de katılması şaşırtıcıydı.

Ufak tefek, zayıf, yeni yetme bir kızın beceriksiz hareketlerine sahip Marya İvanovna, kocasını özel bir dikkatle dinlerdi. Bu dokunaklı dikkatte hem küçük bir kız öğrencinin ürkek saygısı, hem âşık bir kadının hayranlığı, hem de bir annenin hoşgörülü özeni ve endişesi bir arada bulunuyordu.

Konuşmalar elbette savaş raporlarından başlıyor, sonra savaştan çok uzaklara gidiyordu. İnsanlar ne konuşurlarsa konuşsunlar yine de bütün konuşmalar Almanların Kafkasya'ya ve Aşağı Volga bölgesine kadar geldikleriyle ilgiliydi.

Savaşta uğranılan başarısızlıklarla ilgili iç karartıcı düşüncelerin yanında, "Ee, ölümse ölüm ne yapalım yani!" gibisinden bir pervasızlık, bir umursamazlık duygusu da yaşıyordu.

Akşamları küçük odada pek çok konudan söz ediyorlardı; sanki kapalı, sınırlı bir alanda duvarlar ortadan kalkmıştı ve insanlar her zamankinden farklı konuşuyorlardı.

Sokolov'un merhum kız kardeşinin kocası, kalın dudaklı, koca kafalı, derisi morumsu esmer kaba kauçuktan yapılmış gibi görünen tarihçi Madyarov, arada bir içsavaşla ilgili, tarihin yazmadığı şeyleri, Enternasyonal Alay'ın komutanı Macar Gavro'yu, Kolordu komutanı Krivoruçko'yu, Bojenko'yu, Askerî Devrim Konseyi tarafından karargâhını teftişe gönderilen heyetin üyelerine kendi vagonlarında dayak atılmasını emreden genç subay Şçors'u anlatıyordu. Gavro'nun annesi olan ve tek kelime Rusça bilmeyen yaşlı köylü kadının korkunç ve tuhaf yazgısından söz etmişti. Yaşlı kadın SSCB'ye, oğlunun yanına gelmiş, Gavro'nun tutuklanmasından sonra herkes ondan bucak bucak kaçmış, korkmuş, o ise dil bilmediğinden deli gibi Moskova sokaklarında dolaşmış.

Madyarov, tümen ve kolordu komutanı olan, kafaları tıraşlı, altı dar, üstü geniş al pantolon giymiş süvari başçavuşlarından ve erbaşlardan, bu adamların insanları öldürdüklerinden ve bağışladıklarından, süvariliği bırakıp gönüllerini kaptırdıkları kadınların peşinden gittiklerinden söz ediyordu. Nietzsche'nin *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'ünü okuyan ve askerleri Bakunin'in sapkınlığı konusunda uyaran siyah deri miğferli alay ve tümen komutanlarını anlatıyordu. Mareşal ve birinci dereceden ordu komutanı olan çarlık devrinin en düşük rütbeli subaylarını anlatıyordu.

Bir keresinde sesini alçaltıp, "Bu olay, Lev Davidoviç'in Lev Davidoviç olduğu zamanlarda olmuştu," demiş ve kederli gözlerinde, zeki ve hasta şişman adamlarınki gibi özel bir ifade belirmişti.

Sonra gülümsemiş ve şöyle demişti:

"Bizim alayda borulardan, telli ve vurmalı çalgılardan oluşan bir orkestra kurmuştuk. Orkestra hep aynı havayı çalıyordu: 'Sokakta büyük bir timsah yürüyordu,

yeşildi...' Her olayda, baskına giderken de, kahramanları toprağa verirken de heyecanla hep bu 'timsah'ı cayırdatıyorlardı. Korkunç bir geri çekilme sırasında maneviyatı yükseltmek için Troçki yanımıza gelmişti. Alayın tamamını zorla mitinge götürdüler. Toz içinde, can sıkıcı küçücük bir kent, köpekler havlıyor. Meydanın ortasına bir kürsü koymuşlar. Anımsıyorum, hava çok sıcak, insanın uykusunu getiriyor ve işte büyük kırmızı bandıyla Troçki, gözleri alev alev, 'Yoldaşlar, Kızıl Ordu askerleri,' diyor, ama öyle bir gürültüyle bağırıyor ki, sanki fırtına kopmuş gibi... Ardından da orkestra 'timsah'ı cayırdatıyor. Tuhaf şey ama bu balalaykacı 'timsah', *Enternasyonal* çalan tam teşkilatlı bir orkestradan daha fazla insanı delirtiyor, neredeyse alıp başımı ya Varşova'ya, ya Berlin'e gideceğim..."

Madyarov, acele etmeden, sakin sakin anlatıyordu, daha sonradan halk düşmanı ve vatan haini olarak kurşuna dizilmiş tümen ve kolordu komutanlarını haklı çıkarmıyordu, Troçki'yi haklı göstermiyordu, ancak onun Krivoruçko'ya, Dubov'a hayranlığında, 1937'de öldürülen ordu komutanlarının ve ordu komiserlerinin adlarını saygıyla sıralamasında mareşaller Tuhaçevskiy, Blyuher, Yegorov, Moskova Askerî Bölge komutanı Muralov, ikinci dereceden ordu komutanı Levandovskiy, Gamarnik, Dıbenko, Bubnov'un, Troçki'nin birinci yardımcısı Sklyanskiy'in ve Unschlicht'in halk düşmanı ve vatan haini olduklarına inanmadığı hissediliyordu.

Madyarov'un sesindeki sakin sıradanlık inanılmaz geliyordu insana. Aslında devlet gücü yeni bir geçmiş yaratmıştı, süvari sınıfını kendi usulünce yeniden harekete geçiriyor, olmuş bitmiş olaylara yeni kahramanlar tayin ediyor, gerçek kahramanlara yol verip, uzaklaştırıyordu. Devlet, yapılıp bitmiş bir şeyi yeniden yapmak, granit ve bronz figürlere yeniden şekil vermek, söylenmiş bitmiş

söylevleri değiştirmek ve yeniden biçimlendirmek, belgesel fotoğraflardaki kişileri yeni mevkilere geçirmek için yeterince güce sahip olmuştu.

Bu, gerçekten yeni bir tarihti. O zamanlardan kalan insanlar bile geride bıraktıkları yaşamlarını yeniden yaşıyorlar, kendilerini bir kahramandan korkağa, devrimciden yabancı ülke ajanına dönüştürüyorlardı.

Ve Madyarov'u dinlerken daha güçlü bir mantık, gerçeğin mantığı mutlaka gelecekmiş gibi görünüyordu. Savaştan önce bu türden konuşmalar hiç yapılmazdı.

Madyarov nedense şöyle demişti:

"Eh, bütün bu insanlar bugün sağ olsalardı faşizmin kanlarını akıtmasına aldırış etmeden, fedakârca dövüşürlerdi. Onları boş yere öldürdüler..."

Kazanlı kimya mühendisi Vladimir Romanoviç Artelev, Sokolovların kiraladıkları evin sahibiydi. Artelev' in karısı işten akşam dönüyordu. İki oğlu da cephedeydi. Artelev kendisi de kimya fabrikasında atölye şefi olarak çalışıyordu. Üstündeki giysiler inceydi, kışlık paltosu ve şapkası yoktu, sıcak tutsun diye yağmurluğunun altına pamuklu bir kadın yeleği giyerdi. Başına buruş buruş olmuş, yağdan sertleşmiş bir kasket geçirir, kasketi kulaklarına kadar indirirdi.

Artelev, Sokolovların evine soğuktan donmuş ve kıpkırmızı olmuş parmaklarına üfleyerek, masa başında oturanlara ürkek ürkek gülümseyerek girdiğinde Ştrum onun bu evin sahibi ve büyük bir fabrikada büyük bir atölyenin şefi değil, buradan geçinen yoksul bir komşu olduğunu sanmıştı.

İşte bu akşam da tıraşsız, çökük avurtlarıyla herhalde döşeme tahtalarını gıcırdatmaktan korkarak kapının yanında duruyor ve Madyarov'u dinliyordu.

Marya İvanovna mutfağa doğru giderken Artelev'in yanına geldi ve kulağına bir şey fısıldadı. Artelev korku

içinde başını salladı, görünüşe bakılırsa yemek yemeyi kabul etmiyordu.

"Dün," diyordu Madyarov, "burada tedavi gören bir albay bana, Cephe Parti Komisyonu'nda kendisine dava açıldığını anlattı, bir teğmene tokat atmış. İçsavaş sırasında böyle olaylar olmazdı."

"Şçors'un Askerî Devrim Konseyi üyelerine dayak attırdığını kendiniz söylüyordunuz," dedi Ştrum.

"Orada ast üstünü dövüyordu," dedi Madyarov, "arada fark var."

"Bizim fabrikada da," dedi Artelev, "müdürümüz tüm mühendislere, teknisyenlere 'sen' diyor, ama sen ona 'Şuryev yoldaş' dersen güceniyor, 'Leontiy Kuzmiç' demek gerekiyor. Bu yakınlarda atölyedeki yaşlı bir kimyager kızdırdı onu. Şuryev bir küfür savurup, 'Sana kaç kez söyledim, ya dediğimi yap, ya da ben seni yola getirmesini bilirim, fabrikamdan defolur gidersin,' diye bağırdı yetmiş iki yaşındaki adamcağıza."

"Sendika sesini çıkarmıyor mu?" diye sordu Sokolov.

"Hangi sendikadan söz ediyorsunuz," dedi Madyarov, "sendika fedakârlık yapmaya çağırıyor: Savaştan önce savaş hazırlığı, savaş sırasında her şey cephe için, savaştan sonra ise sendika savaşın izlerini ortadan kaldırmaya çağıracaktır. Yaşlı bir adamla ne uğraşacak."

Marya İvanovna, usulca Sokolov'a sordu:

"Çay zamanı geldi mi?"

"Tabii tabii," dedi Sokolov, "bize çay getir."

Aralık duran kapıdan mutfağa süzülen Marya İvanovna'nın zayıf omuzlarına dalgın dalgın bakan Ştrum, "Şaşırtıcı biçimde sessiz hareket ediyor," diye düşündü.

"Ah yoldaşlar," dedi birden Madyarov, "basın özgürlüğünün nasıl bir şey olduğunu tasavvur edebiliyor musunuz? Savaştan sonra bir sabah gazeteyi açıyorsunuz ve coşkulu bir başyazının yerine, emekçilerin yüce Stalin'e

yazdıkları mektubun yerine, Yüksek Sovyet seçimleri onuruna bir çelik işçileri ekibinin vardiyaya girdiğine, Birleşik Devletler emekçilerinin yeni yılı işsizlik ve yoksulluk koşullarında karşıladıklarına ilişkin haberler yerine gazetede ne göreceksiniz, biliyor musunuz? Haber! Böyle bir gazeteyi gözünüzde canlandırabiliyor musunuz? Haber veren bir gazete!

Ama siz Kursk bölgesinde alınan kötü ürün, Butırka Hapishanesi'ndeki rejimle ilgili müfettiş raporu, Beyaz Deniz-Baltık Kanalı'nın gerekli olup olmadığı tartışmasını okuyorsunuz, işçi Golopuzov'un yeni bir tahvil çıkarılmasına karşı çıktığını okuyorsunuz.

Ülkede olup biten her şeyi, ürünün iyi mi, kötü mü olduğunu, şevkle çalışanları ve hırsızlık yapanları, bir maden ocağının işletmeye açıldığını ve maden ocağında meydana gelen kazayı, Molotov'la Malenkov arasındaki fikir ayrılığını biliyorsunuz, fabrika müdürü, yetmiş yaşındaki bir kimyagere hakaret ettiği için yapılan grevin seyriyle ilgili raporu okuyorsunuz, Churchill'in ve Blum'un "sözde açıkladıklarını" değil, gerçek konuşmalarını okuyorsunuz, Avam Kamarası'ndaki tartışmalarla ilgili raporu okuyorsunuz, dün Moskova'da kaç kişinin intihar ettiğini öğreniyorsunuz, Sklifosovskiy Hastanesi'ne akşama kadar kaç yaralının götürüldüğünü biliyorsunuz. Sadece Taşkent'ten Moskova'ya ilk parti çileğin uçakla getirildiğini değil, karabuğdayın neden bulunmadığını biliyorsunuz. Kolhozda çalışanların bir iş günü için kaç gramlık tayın aldıklarını gazetelerden öğreniyorsunuz, kız yeğeni ta köyden kalkıp ekmek alabilmek için Moskova'ya gelmiş olan bir hizmetçi kadından değil. Evet, evet ve bu arada tamamen bir Sovyet insanı olarak kalıyorsunuz.

Bir kitapçıya giriyorsunuz ve Sovyet insanı olmaya devam ederek kitap alıyorsunuz, Amerikan, İngiliz, Fransız filozoflarını, tarihçilerini, ekonomistlerini, politika

yorumcularını okuyorsunuz. Hangi konuda haksız olduklarını kendiniz ayırt ediyorsunuz; dadınız olmadan kendiniz sokaklarda dolaşıyorsunuz."

Madyarov konuşmasını bitirdiği anda Marya İvanovna çay takımlarıyla içeri girdi.

Sokolov birden masaya bir yumruk attı:

"Yeter! Bu tür konuşmalara son vermenizi ısrarla rica ediyorum," dedi.

Ağzı açık kalan Marya İvanovna kocasına bakıyordu. Elinde tuttuğu takımlar şıngırdamaya başlamıştı, anlaşılan elleri titriyordu.

Ştrum kahkahayla gülüyordu:

"İşte Pyotr Lavrentyeviç de basın özgürlüğünü ortadan kaldırdı! Basın özgürlüğü uzun sürmedi. Marya İvanovna'nın bu isyanı duymadığı iyi oldu."

"Sistemimiz," dedi Sokolov öfkeyle," gücünü kanıtladı. Burjuva demokrasileri çöktü.

"Evet, kanıtladı," dedi Ştrum, "ama Finlandiya'da çökmeye yüz tutmuş burjuva demokrasisi 1940'larda bizim merkeziyetçiliğimizle çatıştı ve biz büyük bir utancın içine düştük. Ben burjuva demokrasisine hayran değilim, ama gerçek de gerçektir. Evet, yaşlı kimyager ne olacak bu durumda?"

Ştrum, çevresine bakındı ve kendisini dinlemekte olan Marya İvanovna'nın dikkatli gözlerini gördü.

"Burada mesele Finlandiya değil, Finlandiya'nın kışı," dedi Sokolov.

"Of, bırak Petya," dedi Madyarov.

"Diyelim ki öyle," dedi Ştrum, "Sovyet devleti savaş sırasında hem üstünlüklerini hem de zayıflıklarını saptadı."

"Neymiş bu zayıflıklar?" diye sordu Sokolov.

"Şimdi savaşabilecek pek çok kişi hapse atıldı," dedi Madyarov. "Görüyorsunuz işte Volga'da savaşıyoruz."

"İyi de sistemin bununla ne ilgisi var?" diye sordu Sokolov.

"Ne ilgisi mi var?" dedi Ştrum. "Pyotr Lavrentyeviç, onbaşının dul karısı 1937'de kendi kendisini mi kurşuna dizdi sizce?"

Ve Ştrum yine Marya İvanovna'nın dikkatli gözlerini gördü. Bu tartışmada tuhaf davrandığını düşünüyordu: Madyarov devleti eleştirmeye başlar başlamaz Ştrum onunla tartışıyordu; ama Sokolov, Madyarov'a saldırıya geçtiğinde Ştrum, Sokolov'u eleştirmeye başlıyordu.

Sokolov zaman zaman ya saçma bir makaleyle ya da cahilce bir konuşmayla alay etmeyi severdi, ama izlenen ana politikadan söz açılır açılmaz kaya gibi sert olurdu. Madyarov ise tersine duygularını saklamazdı.

"Siz geri çekilmemizin açıklamasını Sovyet sisteminin kusurlarında arıyorsunuz," dedi Sokolov, "ama Almanların ülkemize indirdikleri darbe, devletin bu darbeye karşı durarak zayıflığını değil, gücünü büyük bir açıklıkla göstereceği kadar büyüktü. Siz bir devin bıraktığı gölgeyi görüyor ve işte bakın nasıl bir gölge diyorsunuz. Ama devin kendisini unutuyorsunuz. Aslında bizim merkeziyetçiliğimiz, mucize yaratabilecek dev bir enerji gücünün sosyal motorudur. Ve bu motor mucizelerini yaratmıştır artık. Gelecekte de yaratacaktır."

"Eğer siz devlet için gerekli değilseniz, devlet sizi bütün düşüncelerinizle, planlarınızla ve yapıtlarınızla birlikte eritip bitirir, canınızı çıkarır," dedi Karimov, "ama eğer sizin düşünceniz devletin çıkarlarına uygun düşüyorsa sizi uçan halıya bindirip uçurur!"

"Öyla ya," dedi Artelev, "ben özel önemi olan bir savunma tesisine gönderilmiştim bir aylığına. Stalin atölyelerin işletmeye açılışını bizzat izliyor, müdüre telefon ediyordu. Ya donanıma ne demeli! Hammadde, aksam, yedek parçalar, her şey hemen hazır! Ya yaşam koşulları!

Sabahları eve banyo küveti, krema taşıyorlar. Benim hiç böyle bir yaşantım olmadı. İş araç gereçleri olağanüstü! Asıl önemlisi bürokrasi hiç yok. Yazışma olmadan oldu her şey."

"Daha doğrusu, devlet bürokratizmi, masal devi gibi hizmet ediyor insanlara," dedi Karimov.

"Eğer devlet çapında önemi olan savunma tesislerinde bu mükemmelliğe erişilebiliyorsa, bu sistemin tüm sanayide benimsenebileceği de ilke olarak çok açıktır," dedi Sokolov.

"*Settlement*!" dedi Madyarov, "Bunlar birbirinden tümüyle farklı iki ilke, aynı değil. Stalin, insan için değil, devlet için gerekli olan bir şey kuruyor. Ağır sanayi halk için değil, devlet için gereklidir. Beyaz Deniz-Baltık Denizi Kanalı'nın insanlara faydası yoktur. Devletin gereksinimleri bir kutupta, insanın gereksinimleri diğer kutupta. Bunları hiçbir zaman birbiriyle bağdaştıramazsın."

"Aynen öyle, bu *settlement*'ten bir adım öteye gittiğinde ise tuhaflıklar başlar!" dedi Artelev. "Benim ürünüm Kazanlı komşularım için gerekliyken plan uyarınca ben bu ürünü Çita'ya göndermek zorundayım, oysa daha sonra aynı ürün Çita'dan Kazan'a geri gönderiliyor. Bana montajcılar lazım, çocuk yuvası kredim bitmemiş, montajcıları çocuk bakıcısı olarak gösteriyorum. Merkezden yönetim boğuldu, öldü! Bir mucit, müdüre iki yüz yerine bin beş yüz parça üretmeyi önerdi, müdür adamın boğazına sarıldı: Planda kaç ton denmişse o kadarını yapacak, öylesi rahatına geliyor. Ve eğer fabrikasının üretimi tümden durmuşsa ve üretim için gereken eksik malzeme otuz rubleye piyasadan alınabiliyorsa en iyi olasılıkla iki milyon ruble zarar etmeyi göze alır, ama otuz rubleye o malzemeyi alma riskine girmez."

Artelev dinleyenlere çabucak bir bakış attı ve tekrar,

sanki onu konuşturmayacaklarından korkuyormuş gibi hızlı hızlı konuşmaya başladı:

"İşçi az, ama emeğine göre para alıyor. Meyve suyu satıcısı, bir mühendisten beş kat fazla para alıyor. Yöneticiler, müdürler, halk komiserleri bir tek şey biliyorlar: Plan! Plan! Aç gez ama planı yerine getir! Bizde Şmatkov diye bir müdür vardı, toplantılarda 'Fabrika öz anandan daha önemlidir, planı yerine getirmek için derinden üç post çıkarmalısın. Sorumsuzlardan üç postu kendi ellerimle çıkarırım,' diye bağırırdı. Birden öğrendik ki, Şmatkov, Voskresensk'e gidiyor. 'Farikayı nasıl bu durumda bırakıyorsunuz, Afanasiy Lukiç?' diye sordum. Bana dosdoğru, hiç demagoji yapmadan, 'Ama biliyorsunuz bizim çocuklar Moskova'da, enstitüde okuyorlar, Voskresensk de Moskova'ya yakın. Ayrıca da bahçeli güzel bir ev veriyorlar, karımın rahatsızlığı var, temiz hava alması gerekiyor,' dedi. Şaştığım bir şey de, neden devlet bu tip insanlara güveniyor da işçilere, parti üyesi olmayan tanınmış bilimadamlarına gelince doksan kapikleri bir ruble olamıyor."

"Çok basit," dedi Madyarov, "bu çocuklara fabrikalardan ve enstitülerden daha büyük bir şey, en kutsal şey, sistemin yüreği, Sovyet bürokratizminin yaşam veren gücü emanet ediliyor."

"Ben de atölyemi sevdiğimi, canla başla çalıştığımı söylüyorum," diye devam etti Artelev, yapılan espriye dikkat etmeden. "Ama en önemli konuda yeterli değilim, canlı insanlardan üç post çıkaramam. Kendimden bir post daha çıkarırım, ama işçiye gelince acırım."

Ştrum ise kendisinin de bir anlam veremediği şeyi yapmaya devam ederek Madyarov'un her söylediği şey kendisine haklı gelse de ona karşı çıkma gereksinimi duyuyordu.

"Sizin düşünceleriniz de tutarlı değil," dedi Ştrum,

"insanın çıkarları, savunma sanayisi kuran devletin çıkarlarıyla bugün tam olarak uyuşmuyor mu yani? Bence çocuklarımızın ve kardeşlerimizin eline verilen toplar, tanklar, uçaklar her birimiz için gereklidir."

"Son derece doğru," dedi Sokolov.

66

Marya İvanovna çayları dolduruyordu. Edebiyat üzerine bir tartışma başlamıştı.

"Bizde Dostoyevski unutuldu," dedi Madyarov, "kütüphanelerde eve kitap verirken pek hevesli davranmıyorlar, yayınevleri Dostoyevski'nin kitaplarını yeniden basmıyor."

"Çünkü Dostoyevski gericidir," dedi Ştrum.

"Doğru, *Ecinniler*'i yazmaması gerekirdi," diye onayladı Sokolov.

Ancak Ştrum hemen, "*Ecinniler*'i yazmaması gerektiğinden emin misiniz Pyotr Lavrentyeviç?" diye sordu. "Daha çok *Bir Yazarın Günlüğü*'nü yazmamalıydı."

"Dâhilerin sivriliklerini kesip düzeltemezsin," dedi Madyarov. "Dostoyevski bizim ideolojimize girmez. İşte Mayakovski. Stalin, boşuna ona en iyi ve en yetenekli demedi. Mayakovski, duygularını ifade ederken devlet düzeninin ta kendisidir. Dostoyevski ise kendi devleti içinde bile insanlığın ta kendisidir."

"Öyle düşünecek olursak," dedi Sokolov, "o zaman tüm on dokuzuncu yüzyıl edebiyatı girmez."

"Öyle deme," dedi Madyarov. "Tolstoy halk savaşı düşüncesini şiirselleştiriyordu, devlet ise şimdi haklı bir halk savaşına önderlik etti. Ahmet Usmanoviç'in dediği

gibi, düşünceler birbirine uydu ve uçan halı ortaya çıktı: Tolstoy hem radyoda, hem okuma gecelerinde okunuyor, hem yayımlanıyor, hem de liderler alıntı yapıyorlar yapıtlarından."

"Çehov'un işi hepsinden daha kolay, onu geçmiş dönem de bizim dönem de tanıyor," dedi Sokolov.

"Amma da yaptın!" diye bağırdı Madyarov ve elleriyle masaya vurdu. "Çehov, bizde yanlışlıkla kabul görüyor. Biraz onu izleyen Zoşçenko gibi."

"Anlamıyorum," dedi Sokolov, "Çehov gerçekçidir, oysa bizde Dekadanlara mal ediliyor."

"Anlamıyor musun?" diye sordu Madyarov. "O zaman ben sana anlatayım."

"Çehov'a laf etmeyin," dedi Marya İvanovna, "ben onu bütün yazarlardan daha fazla severim."

"Doğru yapıyorsun Maşenka," dedi Madyarov. "Pyotr Lavrentyeviç, sen Dekadanlarda insanlık mı arıyorsun?"

Sokolov öfkeyle elini salladı.

Ancak Madyarov da ona elini salladı, düşüncesini söylemek onun için önemliydi, bu yüzden de Sokolov'un Dekadanlarda insanlık araması gerekiyordu.

"Bireycilik insancıllık değildir! Karıştırıyorsunuz. Herkes karıştırıyor. Dekadanları eleştirdiklerini mi sanıyorsunuz? Saçma. Onlar devlete düşman değiller, sadece bir gerekleri yok, devlete karşı ilgisizler. Sosyalist gerçekçilikle Dekadanlık arasında bir uçurum olmadığına inanıyorum. Sosyalist gerçekçiliğin nasıl bir şey olduğu tartışıldı. Bu, partinin ve hükümetin, 'Dünyada herkesten sevimli, herkesten güzel ve herkesten beyaz kimdir?' sorusuna, 'Sen, sen, parti, hükümet, devlet, sen herkesten daha al yanaklı, herkesten daha sevimlisin!' yanıtını veren bir aynadır. Oysa Dekadanlar bu soruya, 'Ben, ben, ben, Dekadan, herkesten daha sevimli, daha al yanaklıdır,' yanıtını veriyorlar. Fark o kadar büyük değil. Sosya-

list gerçekçilik, devlet ayrıcalığının doğrulanması, Dekadanlık ise bireyin ayrıcalığının doğrulanmasıdır. Yöntemler farklı, ama öz aynı, kendi ayrıcalığına hayran kalmak. Dâhi devlet kendisine benzemeyenlere metelik vermez. Dekadan kişi de ikisi dışında –ki bunlardan biriyle ince ince sohbet eder, ikincisiyle de öpüşür, sevişir,– diğer bütün kişilere karşı son derece kayıtsızdır. Oysa dışardan bakınca bireycilik, Dekadanlık insan için savaşıyormuş gibi görünür. Aslında zerre kadar savaşmazlar. Dekadanlar insana karşı ilgisizdir, devlet de ilgisizdir. Aralarında bir uçurum yoktur."

Sokolov, gözlerini süzerek Madyarov'u dinliyordu. Madyarov'un tümden yasak konulara gireceğini hissederek sözünü kesti:

"Kusura bakma ama burada Çehov'un işi ne?"

"O da söz konusu. Çehov'la yaşadığımız zaman arasında çok büyük bir uçurum var. Aslında Çehov, olmayan Rus demokrasisini omuzları üstünde yükseltmiştir. Çehov'un yolu, Rus özgürlüğünün yoludur. Biz başka bir yol izledik. Bir deneyin, onun bütün kahramanlarını anlarsınız. Belki bir tek Balzac bu kadar büyük insan kitlelerini toplumun bilincine sokmuştur. Ama o da sokmamıştır! Düşünün, hekimler, mühendisler, avukatlar, öğretmenler, profesörler, büyük toprak sahipleri, tezgâhtarlar, fabrikatörler, mürebbiyeler, uşaklar, üniversite öğrencileri, her sınıftan memurlar, toptancılar, kondüktörler, profesyonel çöpçatanlar, papaz yardımcıları, piskoposlar, köylüler, işçiler, ayakkabıcılar, modeller, meyve üreticileri, zooloğlar, aktörler, han sahipleri, avcılar, fahişeler, balıkçılar, küçük rütbeli subaylar, astsubaylar, ressamlar, aşçı kadınlar, yazarlar, kapıcılar, rahibeler, askerler, ebeler, Sahalin sürgünleri..."

"Yeter yeter," diye bağırdı Sokolov.

"Yeter mi?" diye komik bir tehditle sordu Madyarov.

"Hayır, yetmez! Çehov, bizim bilincimize koskoca Rusya'yı, onun bütün sınıflarını, bütün katmanlarını, bütün çağlarını soktu... Bu kadar da değil! O, bu milyonları demokrat olarak soktu bilincimize, anlıyor musunuz, Rus demokratı olarak! Ondan önce hiç kimsenin, hatta Tolstoy'un bile söylemediği şeyi söyledi: Hepimiz her şeyden önce insanız, anlıyor musunuz, insan, insan, insan! Kendisinden önce hiç kimsenin söylemediği şeyi o Rusya'da söyledi. En önemli şey, insanın insan olmasıdır, insanın piskopos, Rus, tezgâhtar, Tatar, işçi olması daha sonra gelir, dedi. Anlıyor musunuz, insanlar, piskopos ya da işçi, Tatar ya da Ukraynalı oldukları için iyi ve kötü olmazlar, insanlar insan oldukları için eşittirler. Yarım asır önce partili olmanın verdiği dar görüşlülükle gözleri körleşen insanlar, Çehov'u zor zamanların sözcüsü sayıyorlardı. Oysa Çehov, bin yıllık tarihi boyunca Rusya'da dalgalanmış en yüce bayrağı, Rusya'ya özgü, gerçek ve iyiliklerle dolu demokrasinin, Rus insanının onurunun, Rus özgürlüğünün bayrağını taşıyandır. Aslında bizim insancıllığımız her zaman dini tarikatlar gibi uzlaşmaz ve serttir. Avvakum'dan Lenin'e kadar insancıllığımız ve özgürlüğümüz partili, fanatik bir insancıllıktır, insanı soyut bir insancıllık uğruna acımasızca kurban eder. Hatta kötülüğe kötülükle karşı koymamayı öğütleyen Tolstoy bile hoşgörüsüzdür, ama en önemlisi insandan değil, Tanrı'dan yola çıkar. Onun için iyiliği pekiştiren bir düşüncenin galip gelmesi önemlidir, aslında Tanrı düşüncesini taşıyanlar her zaman Tanrı'yı insanın içine yerleştirmek isterler, Rusya'da ise bunun için hiçbir şeyden çekinmezler, insanları yaralar, öldürürler, hiç bakmazlar. Çehov, Tanrı bir kenara çekilsin, yüce ilerici düşünceler bir kenara çekilsin, insandan başlayalım, piskopos olsun, köylü olsun, milyoner fabrikatör olsun, Sahalin sürgünü olsun, bir lokantada garson olsun, her kim olursa olsun insana kar-

şı iyi ve dikkatli olalım, insana saygı, sevgi ve merhamet göstereceğimiz bir yerden başlayalım, bu olmazsa hiçbir şey yapamayız, demişti. İşte buna demokrasi deniyor, şimdilik Rus halkının gerçekleşmemiş demokrasisi. Rus insanı bin yıl boyunca her şeye, görkeme de, aşırı görkeme de hayranlıkla baktı, ama bir tek şeyi, demokrasiyi görmedi. İşte Dekadanlıkla Çehov arasındaki fark budur. Devlet öfkelenip Dekadan'ın ensesine tokat indirebilir, kıçına tekme atabilir. Çehov'un dediklerinin özünü ise devlet anlamıyor, bu yüzden ona katlanıyor. Bizdeki demokrasi, gerçek, kesinlikle insanca bir demokrasi açısından işe yarar bir şey değildir."

Sokolov'un Madyarov'un sözlerindeki sertlikten çok hoşlanmadığı görülüyordu.

Ştrum ise bunu fark edip kendisinin de anlam veremediği bir hoşnutlukla şöyle dedi:

"Çok güzel söyledi, doğrusu akıllıca. Bir tek Skryabin için hoşgörü istiyorum, o da galiba Dekadanlar arasında bulunuyor, ama ben onu seviyorum."

Önüne küçük bir reçel tabağı koyan Sokolov'un karısına eliyle istemem diye işaret etti ve şöyle dedi:

"Hayır hayır, teşekkür ederim, istemiyorum."

"Siyah frenküzümü," dedi Marya İvanovna.

Ştrum, kadının elaya çalan kahverengi gözlerine baktı ve sordu:

"Size zayıf yanlarımdan söz etmiş miydim acaba?"

Marya İvanovna hiçbir şey demeden başını salladı, gülümsedi. Dişleri düzgün değildi, dudakları ince ve mattı. Bu gülümsemeyle solgun, hafif gri yüzü sevimli, çekici bir hale geldi.

"Güzel, hoş bir kadın, bir de burnu hep kızarmasa," diye düşündü Ştrum.

Karimov, Madyarov'a şöyle dedi:

"Leonid Sergeyeviç, Çehov'un insancıllığı üzerine

yaptığınız ateşli konuşmayla Dostoyevski'ye olan hayranlığınızı nasıl bağdaştıracağız? Dostoyevski için Rusya'daki tüm insanlar aynı değildir. Hitler, Tolstoy'a alçak demiştir, ama söylendiğine göre Hitler'in çalışma odasında Dostoyevski'nin portresi asılıdır. Ben bir ulusal azınlıktanım, Tatar'ım, Rusya'da doğdum, bir Rus yazarının Polonyalılara, Yahudilere nefretini bağışlamıyorum. Büyük bir dâhi de olsa bağışlayamam. Çarlık Rusyası'nda az mı kanımız döküldü, suratımıza tükürüldü, katliam yapıldı. Rusya'da büyük bir yazarın azınlıkları küçük düşürmeye, Polonyalıları, Tatarları, Yahudileri, Ermenileri, Çuvaşları hor görmeye hakkı yoktur."

Ak saçlı, koyu renk gözlü Tatar, Madyarov'a öfkeli, kibirli bir Moğol gülüşüyle şöyle dedi:

"Tolstoy'un *Hacı Murat* adlı yapıtını okumuş olabilir misiniz? *Kazaklar*'ı okumuş olabilir misiniz? Belki *Kafkas Tutsağı*'nı okumuşsunuzdur? Bunların hepsini Litvanyalı Dostoyevski'den daha fazla Rus olan bir Rus kontu yazmıştır. Tatarlar yaşadıkları sürece Tolstoy için Allah'a dua edecekler."

Ştrum, Karimov'a baktı.

"Seni gidi, seni," diye geçirdi içinden.

"Ahmet Usmanoviç," dedi Sokolov, "halkınıza olan sevginize çok derin saygı duyuyorum. Ama Rus olduğum için gurur duymama, Tolstoy'u sevmeme izin verin, hem de sırf Tatarlar üzerine güzel şeyler yazdığı için değil. Biz Ruslar her nedense halkımızla övünemeyiz, hemen Kara Yüzlerden sayılırız."

Karimov ayağa kalktı, yüzü inci tanesi gibi terlerle kaplanmıştı. Şöyle dedi:

"Size gerçeği söyleyeceğim, eğer bir gerçek varsa neden yalan söyleyeyim ki. Daha 1920'lerde Tatar halkının gurur duyduğu büyük kültür adamlarımızın hepsinin nasıl yok edildiği anımsanacak olursa, *Bir Yazarın Gün-*

lüğü'nün neden yasaklanması gerektiği de anlaşılır."

"Yalnız sizinkileri değil, bizimkileri de öldürdüler," dedi Artelev.

Karimov şöyle dedi:

"Bizde sadece insanları değil, ulusal kültürü de yok ettiler. Şimdiki Tatar aydınları, o insanlarla karşılaştırıldığında vahşi adamlar gibi kalıyorlar."

"Evet evet," dedi Madyarov alaycı bir tavırla, "o insanlar sadece Tatar kültürünü değil, aynı zamanda kendi Tatar dış ve iç politikalarını da yaratabilirlerdi. Ama bu bir işe yaramaz."

"Şu anda sizin bir devletiniz var," dedi Sokolov, "enstitüleriniz, okullarınız, operalarınız, kitaplarınız, Tatarca gazeteleriniz var, bunların hepsini size devrim sağladı."

"Doğru, devlet operası da var, opera devleti de var. Ürünümüzü toplayan da Moskova, bizi hapse atan da."

"Biliyor musunuz, sizi hapse atan Rus değil de Tatar olsaydı sizin için daha kolay olmazdı," dedi Madyarov.

"Ya hiç hapse atmasalardı?" diye sordu Marya İvanovna.

"Hadi Maşenka, başka bir isteğin var mı?" dedi Madyarov.

Madyarov saate baktı ve, "Oho, vakit gelmiş," dedi.

Marya İvanovna hızlı hızlı, "Leneçka, gece burada kalın. Size katlanan yatağı açarım," dedi.

Madyarov, bir gün Marya İvanovna'ya, akşamları hiç kimsenin kendisini beklemediği evine dönüp, bomboş karanlık odasına girdiğinde yalnızlığını daha çok hissettiğinden yakınmıştı.

"Hayır demem," dedi Madyarov. "Pyotr Lavrentyeviç, bir itirazın yok ya?"

"Yo, ne demek," dedi Sokolov.

"Ev sahibi pek isteksiz söyledi," diye ekledi Madyarov şakayla.

Herkes masadan kalktı, vedalaşmaya koyuldu.

Sokolov, konukları uğurlamak için dışarı çıktı, Marya İvanovna sesini alçaltıp Madyarov'a şöyle dedi:

"Pyotr Lavrentyeviç'in bu konuşmalardan kaçmaması ne kadar iyi. Moskova'dayken yanında sadece bir imada bulunsan hemen susar, içine kapanırdı."

Kocasının adını ve baba adını çok büyük bir şefkatle ve saygıyla söylüyordu: "Pyotr Lavrentyeviç." Geceler boyu kocasının çalışmalarını temize çeker, müsveddelerini saklar, öylesine yazdığı notları bir kartona yapıştırırdı. Onu büyük bir adam olarak görürdü ve aynı zamanda da kocası çaresiz bir çocuk gibi görünürdü Marya İvanovna'ya.

"Bu Ştrum benim hoşuma gidiyor," dedi Madyarov. "Anlamıyorum, neden onu kötü biri olarak görüyorlar."

Şakayla ekledi:

"Ştrum'un bütün konuşmalarını siz varken yaptığını fark ettim Maşenka, siz mutfakta iş yaparken o güzel konuşmalarını bekletiyordu."

Marya İvanovna yüzü kapıya dönük ayakta duruyor, Madyarov'u duymuyormuş gibi hiçbir şey söylemiyordu, sonra şöyle dedi:

"Ne diyorsunuz Lenya, bana böcekmişim gibi davranıyor. Petya onu kötü, alaycı, kibirli biri olarak görüyor, bu yüzden fizikçiler onu sevmiyor, bazıları ise korkuyorlar. Fakat ben aynı fikirde değilim, bence o çok iyi biri."

"En azından diğerleri kadar iyi," dedi Madyarov. "Herkesle alay etti, hiç kimsenin dediğini kabul etmedi. Ama serbest düşünen biri, katı düşünceli değil."

"Hayır, o iyi, savunmasız biridir."

"Ama kabul etmek gerekir ki," dedi Madyarov, "Petenka da artık ağzından gereksiz bir laf kaçırmayacaktır."

Bu sırada Sokolov içeri girdi. Madyarov'un sözlerini duymuştu.

"Senden bir ricam var, Leonid Sergeyeviç," dedi, "birincisi bana ders verme, ikincisi benim yanımda bu tür konuşmalar yapmamanı senden rica ederim."

Madyarov şöyle dedi:

"Biliyor musun Pyotr Lavrentyeviç, sen de bana ders verme. Seninkilerin sorumluluğu sana ait olduğu gibi benim konuşmalarımın sorumluluğu da bana aittir."

Sokolov galiba sert bir yanıt vermek istiyordu, ama kendini tuttu ve tekrar odadan çıktı.

"Eve gitsem daha iyi olur belki de," dedi Madyarov.

"Beni çok üzersiniz," dedi Marya İvanovna. "Onun ne kadar iyi bir insan olduğunu bilirsiniz. Bütün gece üzülüp durur."

Marya İvanovna, Pyotr Lavrentyeviç'in ruhunun yaralı olduğunu, başından pek çok şey geçtiğini, 1937'de çok sert sorgulandığını, ondan sonra bir sinir hastalıkları kliniğinde dört ay geçirdiğini anlatmaya koyuldu. Madyarov başını sallayarak dinledi ve şöyle dedi:

"Tamam, tamam Maşenka, beni kandırdınız," ve birden sinirlenip ekledi: "Bunların hepsi doğru elbette, ama bir tek sizin Petruşa'yı sorguya çekmediler ki. Beni de Lubyanka'da on bir ay tuttuklarını anımsamıyor musunuz? Pyotr o süre içinde Klava'yı sadece bir kez telefonla aramıştı. Öz kız kardeşini, buna ne dersiniz? Ve eğer anımsarsanız, Klava'ya telefon etmeyi size de yasaklamıştı. Bu durum Klava'ya çok dokunmuştu... Sizin için büyük bir fizikçi olabilir, ama ruhu, uşak ruhu."

Marya İvanovna elleriyle yüzünü örtmüş, hiçbir şey söylemeden oturuyordu.

"Bütün bunların beni ne kadar üzdüğünü hiç kimse, hiç kimse anlayamaz," dedi Marya İvanovna sessizce.

1937 yılının ve kolektifleştirme yıllarında yapılan sertliklerin Pyotr Lavrentyeviç için ne kadar iğrenç şeyler olduğunu, onun ruhen ne kadar saf olduğunu bir tek

Marya İvanovna biliyordu. Ama Pyotr Lavrentyeviç'in iktidar karşısındaki tutukluğunun ne derece büyük olduğunu, nasıl köle gibi boyun eğdiğini de bir tek o biliyordu.

Bu yüzden Pyotr Lavrentyeviç, evde de kaprisli, kibirliydi, ayakkabılarını Maşenka'nın temizlemesine, sıcak havada mendille yelpazelemesine, yazlık evlerindeki gezintiler sırasında elindeki dalla onun yüzünden sinekleri kovmasına alışmıştı.

67

Ştrum, bir zamanlar üniversitede son sınıf öğrencisiyken bir sınıf arkadaşına, "Okumak olanaksız, bir posa, ilkel bir sıkıntı," demiş ve *Pravda* gazetesini yere fırlatmıştı.

Bunu söyler söylemez de korkuya kapılmıştı. Gazeteyi yerden almış, silkelemiş, uzun yıllar sonra anımsadığında onu ateşlere atan son derece alçakça bir gülümseme yayılmıştı yüzüne.

Birkaç gün sonra aynı arkadaşına *Pravda*'yı uzatmış ve heyecanla, "Grişka, başyazıyı okusana, çok güzel yazılmış," demişti.

Arkadaşı gazeteyi alırken ona dokunaklı bir şekilde, "Zavallı bir korkaksın sen, Vitya. Seni ihbar edeceğimi mi düşünüyorsun?" demişti.

Ştrum, o zamanlar, daha öğrenciyken ya susmak, tehlikeli düşünceleri dile getirmemek ya da şayet dile getirecek olursa geri adım atmamak üzere kendisine söz vermişti. Ama sözünü tutmadı. Sık sık ihtiyatı elden bırakıyor, birden parlıyor, "gaf yapıyor", gaf yapınca da cesaretini yitiriyor ve yine aynı gafla tutuşan ateşi söndürmeye çalışıyordu.

1938 yılında, Buharin'in mahkemesinden sonra Krımov'a şöyle demişti:

"Siz ne derseniz deyin, Buharin'i şahsen tanıyorum ben, onunla iki kez konuştum, zeki, hoş bir gülümsemesi var, çok saf ve çok büyüleyici bir adam."

Krımov'un kaşlarını çatarak baktığını görünce kuşkuya kapılan Ştrum hemen şunları eklemişti:

"Ama yine de ne olduğunu Şeytan bilir, casus mudur, gizli polis ajanı mıdır. Nerde kaldı saflık ve büyüleyicilik, düpedüz rezillik!"

Sonra yine kafası karışmıştı, çünkü Krımov, onu dinlerkenki somurtkan görünüşüyle şöyle demişti:

"Akrabalığımızdan yararlanarak, size benim kafamda Buharin adıyla gizli polisin bağdaşmadığını ve bağdaşmayacağını söyleyeceğim."

Ştrum, kendi kendisine karşı, insanların insan olmasını engelleyen güce karşı ani bir kızgınlıkla şöyle bağırmıştı:

"Tanrım, bu dehşete inanamıyorum! Bu mahkemeler, yaşamımın karabasanı. Niçin itirafta bulunuyorlar bu insanlar, niçin?"

Ancak Krımov konuşmayı sürdürmemiş, böyle de pek çok şey söylediği ortadaydı...

Ah, içten konuşmanın büyüleyici, parlak gücü, gerçeğin gücü! İnsanlar ihtiyatsızca ağızlarından çıkan birkaç cesur söz yüzünden ne korkunç bir bedel ödüyorlardı!

Ştrum kim bilir kaç gece yatağına yatmış ve caddeden gelen otomobil sesine kulak kabartmıştı. Lyudmila Nikolayevna çıplak ayak pencereye yaklaşmış, perdeyi hafifçe aralamıştı. Bakıyor, bekliyor, sonra gürültü etmeden –Viktor Pavloviç'in uyuduğunu sanıyor,– yatağına gidiyor, yatıyordu. Sabah soruyordu:

"İyi uyudun mu?"

"Teşekkür ederim, fena sayılmaz. Ya sen?"

"Biraz bunaldım. Vasistasın yanına gittim."

"Ha-a."

Gece hissettiği bu suçsuzluk ve aynı zamanda ölüme mahkûm olma duygusunu nasıl açıklamalı?

"Unutma Vitya, her sözcük oraya gidiyor, kendini de, beni de, çocukları da mahvedersin."

İşte başka bir konuşma:

"Sana her şeyi söyleyemem, ama Tanrı aşkına, duyuyor musun, hiç kimseyle tek kelime konuşma. Viktor, korkunç bir zamanda yaşıyoruz, sen hiçbir şeyi gözünde canlandıramıyorsun. Unutma Viktor, hiç kimseyle tek kelime konuşmak yok..."

Viktor Pavloviç'in önünde çocukluğundan beri tanıdığı bir adamın bulanık, sıkıntılı gözleri canlanır ve bu eski arkadaşının söylediklerinden değil, üstü kapalı konuşmasından, Viktor Pavloviç'in, "Sen ajan mısın, seni sorguya çağırıyorlar mı?" sorusunu açık açık soramamasından kaynaklanan bir korku doğar.

Yanında, yeryüzünün çekim yasalarını Stalin'in Newton'dan çok daha önce formüle ettiği yolunda düşüncesizce şaka yaptığı asistanının yüzünü anımsıyor.

"Siz hiçbir şey söylemediniz, ben de hiçbir şey duymadım," demişti neşe içinde genç fizikçi.

Bu şakaları neden yapıyor, neden? Artık şaka yapmak her türlü durumda aptalca bir şey, nitrogliserin dolu bir tüpe fiske vurmaktan farksız.

Ah, özgür ve neşeli konuşmaların aydınlık gücü! Bu güç, içindeki korkuya rağmen sözcüklerin birden insanın ağzından dökülmesiyle ortaya çıkıyor.

Ştrum, bugünkü özgür konuşmaların ne kadar acıklı olduğunu anlıyor muydu, bu konuşmalara katılanların hepsi Alman faşizminden nefret ediyorlar, ondan korkuyorlardı... İğrenç Alman köleliğinin habercisi olan askerî

başarısızlıklardan hepsinin acı duyduğu, savaşın Volga'ya kadar gelip dayandığı günlerde neden bir görünüp kayboluvermişti özgürlük?

Ştrum, Karimov'la yan yana sessizce yürüyordu.

"Harika bir şey," dedi birden, "aydınlarla ilgili yabancı romanlar okuyorsun, örneğin ben Hemingway'i okudum, onun aydınları sohbet sırasında sürekli içki içiyorlar. Kokteyl, viski, rom, konyak, tekrar konyak, tekrar her çeşit viski. Rus aydınları ise en önemli konuşmalarını çay içerek yapmıştır. Örneğin 'Halk İradesi' gizli örgütünün üyeleri, Narodnikler, Sosyal Demokratlar bir bardak çayın başında uzlaşmışlar, Lenin de büyük devrimi arkadaşlarıyla çay içerken görüşmüştür. Aslında Stalin'in tercihinin konyak olduğu söyleniyor."

Karimov, "Evet, evet, evet," dedi. "Bugünkü konuşma da çay sofrasında oldu. Haklısınız."

"Ne akıllı adam şu Madyarov! Yürekli de! Onun bu delilik derecesinde alışılmamış konuşmalarına insan kendini iyice kaptırıyor."

Karimov, Ştrum'un koluna girdi.

"Viktor Pavloviç, Madyarov'un en masum düşüncesinin bile bir genelleme olarak göründüğünü fark ettiniz mi? Beni kaygılandırıyor bu. 1937'de birkaç aylığına tutuklanmış ve serbest bırakılmış. Oysa o sıralarda kimseyi serbest bırakmıyorlardı. Boşuna salıvermemişlerdir. Anlıyor musunuz?"

"Anlıyorum, anlıyorum, nasıl anlamam," dedi Ştrum ağır ağır. "İhbar eder mi dersiniz?"

Köşe başında ayrıldılar ve Ştrum evine doğru yürümeye başladı.

"Canı cehenneme, varsın olsun," diye düşünüyordu, "hiç olmazsa insanca, korkmadan, her konuda, var gücümüzle, koşulsuz, ikiyüzlülük etmeden konuştuk. Paris ayine değer..."

Madyarov gibi ruhsal bağımsızlığı olan insanların var olması, soyunun tükenmemiş olması iyidir. Karimov' un ayrılırken ona söyledikleri de her zamanki gibi yüreğini soğutmuyordu.

Sokolov'a Ural'dan gelen mektuptan söz etmeyi yine unuttuğunu düşündü. Karanlık, boş sokakta yürüyordu.

Birden aklına bir düşünce geldi. Birden, hiç kuşkuya kapılmadan bu düşüncenin doğru olduğunu anladı, hissetti. Açıklaması yokmuş gibi görünen atom olaylarının yeni, inanılmaz derecede yeni bir açıklamasını gördü, uçurumlar bir anda birer köprü oluvermişti. Ne kadar basit, ne kadar açık! Bu düşünce şaşılacak derecede hoş, güzeldi, sanki bu düşünceyi o yaratmamış da bir gölün sakin karanlığı içinden beyaz bir nilüfer gibi basit ve kolay bir şekilde çıkıvermişti. Çiçeğin güzelliğinden mutluluk duyarak hafif bir çığlık attı...

Bu tuhaf rastlantının, zihninin bilimle ilgili düşüncelerden uzak olduğu, çevresini sarmış yaşamla ilgili tartışmaların özgür bir insanın tartışmaları olduğu, kendisinin ve arkadaşlarının sözlerini sadece ve sadece acı bir özgürlüğün belirlediği bir sırada olduğunu düşündü birden.

68

İnsan yabanibuğdayla örtülü Kalmuk Bozkırı'nı ilk kez gördüğünde, bir arabada kafası kaygılarla ve düşüncelerle dolu giderken, ufkun ötesinden ağır ağır çıkan ve yine ufkun ötesinde ağır ağır uzaklaşan alçak tepelerin yükselmesini ve daha sonra erimesini dalgın gözlerle izlediğinde Kalmuk Bozkırı yoksul ve hüzünlü görünür...

Darenski'ye de önünde sanki hep aynı rüzgârlarla aşınmış tepe yüzüyor, yolda hep aynı kıvrım dönüp duruyor, yol kauçuk otomobil lastiklerinin altına girip uzaklaşıyor gibi geliyordu. Bozkırdaki atlıların bazıları sakalsız ve genç, bazıları kır saçlı olsa da, bazıları doru ata, bazıları karayağız atlara binmiş olsalar da hep aynı, hep bir görünüyorlardı...

Araba köylerin içinden, daracık pencereli küçük evlerin yanından geçiyordu. Bu daracık pencerelerde ıtır çiçekleri bir akvaryumun içindeymiş gibi görünüyor, pencerenin camını kıracak olsan içerdeki canlı hava dışarıya, çöle akıp gidecek, yeşillikler kuruyup ölecek gibi geliyordu; araba yuvarlak, kille sıvanmış göçebe yurtlarının yanından geçiyor, donuk renkli yabanibuğdayların, devedikenlerinin, tuzlak toprakların arasından, küçük ayaklarıyla toz kaldıran koyunların, rüzgârın titreştirdiği dumansız ateşlerin yanından ilerliyordu...

Kentin dumanlı havasıyla şişirilmiş lastiklerin üstünde yolculuk eden birinin bakış açısından buradaki her şey zavallı, gri bir tekdüzelikte birleşiyor, her şey tekdüze ve aynı oluyordu... Dikenler, yabanibuğdaylar, pelinler... çok büyük zamanların merdanesiyle üzerleri düzleştirilmiş tepeler düzlükte akarak dağılıyordu. Adım adım Elista'nın doğusuna, Yaşkula'ya, ta Volga'nın ağzına, Hazar Denizi' nin kıyısına kadar uzanan bir kum çölüne dönüşen bu Güneydoğu Kalmuk Bozkırı'nın şaşırtıcı bir özelliği vardır... Bu bozkırda yer ve gök birbirlerine öyle uzun zaman bakmışlardır ki, birlikte bir ömür geçiren karıkoca gibi birbirlerine benzemişlerdir. Artık ne olduğunu ayırt etmek olanaksızdır: Bu, bozkır göğünün sıkıcı, ürkek maviliğinde filizlenen yabanibuğdayın tozlu alüminyum beyazı mıdır yoksa mavi mavi parlamakta olan bozkır mıdır? Artık göğü yerden ayıramazsın, gök ve yer süttozunun içinde birbirine karışmıştır. Tsatsa ve Barmantsak

göllerinin koyu, ağır suyunu gördüğünde tuzun toprağın yüzeyine çıktığını sanırsın, kel kel görünen tuzlu topraklara baktığında ise toprak değil, göl suyu sanırsın...

Kasım ve aralık aylarının karsız günlerinde Kalmuk Bozkırı'ndaki yol şaşırtıcıdır, aynı gri yeşil kuru otlar vardır, aynı toz yolun üstünde dolanıp durur, bozkır güneşten mi yoksa ayazdan mı kavrulmuş, kurumuştur anlayamazsın.

Belki de bu yüzden burada serap görülüyordur, burada havayla toprak, suyla tuz arasındaki sınır silinmiştir. Bu dünya, susamış bir insanın beyninin verdiği tepkiyle, bir düşünce hamlesiyle birden kristalleşmeye başlar ve sıcak hava maviye çalan düzgün bir taş halini alır, bereketsiz toprak sessiz bir suyla dolar, ufka kadar palmiye ağaçları uzanır, korkunç, yakıcı güneşin ışınları toz bulutlarıyla karışarak tapınakların ve sarayların altın kubbelerine vurur... İnsan bir bitkinlik anında topraktan ve gökyüzünden nasıl da kendi istediği dünyayı yaratıveriyor.

Araba yolda, bu sıkıcı bozkırda ilerlemeye devam ediyor.

İşte hiç beklenmedik bir anda bu bozkır dünyası insana yepyeni, bambaşka görünüyor...

Kalmuk Bozkırı! Cırlak tek bir rengin, tek bir keskin, sert çizginin bulunmadığı, gri ve mavi tonlarının sıkıcı hüznünün sonbahar mevsiminde bir Rus ormanının dev renk çığıyla bahse girişebileceği, tepelerin yumuşak, hafifçe dalgalı çizgilerinin insanı Kafkas sıradağlarından daha derinden büyülediği, karanlık ve sakin kadim sularla dolu cimri göllerin bütün denizlerden ve okyanuslardan daha fazla suyun ruhunu ifade ettiği çok eski, soylu bir doğa yaratısı...

Her şey geçip gidecek ama işte bu akşam sisi içinde demirden dökülmüş gibi duran, kocaman, ağır güneş, ağzına kadar pelinle dolu bu acı rüzgâr unutulmayacak.

Daha sonra ise bozkır, yoksulluk değil, varsıllık içinde yeniden doğacak...

İlkbaharda laleler içindeki genç bozkır, dalgaların değil, renklerin patladığı bir okyanustur. Öfkeli devedikeni yeşile boyanmıştır, taze, sivri dikenleri henüz tatlı ve yumuşaktır, kemikleşmeye daha zamanları olmamıştır...

Bir yaz gecesinde bozkırdaki her şeyin temeli oluşturan mavi ve beyaz yıldız kitlelerinden dünyanın çatısının altına giden bulutsulara ve küre şeklindeki yıldız kümelerinin hafif kubbelerine kadar galaktik bir gökdelen gibi yükseldiğini görürsün... Bozkırın bir tek olağanüstü özelliği vardır. Bu özellik bozkırda değişmeden yaşar, kışın ve yazın şafak zamanı da, havanın kötü olduğu karanlık gecelerde de, aydınlık gecelerde de. Bozkır, insana her zaman ve öncelikle özgürlükten söz eder... Bozkır özgürlüğünü yitirenlere onu anımsatır.

Arabadan inen Darenski, tepeye tırmanan atlıya bakıyordu. Sırtında beli iple bağlı bir cüppe olan atlı, tüylü, küçük bir atın üstünde oturuyor ve tepeden bozkıra bakıyordu. Yaşlıydı, yüzü kaya gibi sert görünüyordu.

Darenski, yaşlı adama seslendi ve yanına giderek sigara tabakasını uzattı. Yaşlı adam eyerin üstünde bütün vücuduyla hızlı bir biçimde, gençliğin çevikliğini ve yaşlılığın düşünen ağırlığını kendisinde birleştirerek dönüp, Darenski'nin sigara tabakasını uzatan eline, sonra da yüzüne, daha sonra yan tarafındaki tabancaya, yarbay olduğunu gösteren üç rütbe çubuğuna, fiyakalı çizmelerine baktı. Sonra ancak parmakçık denebilecek kadar küçük ve ince, esmer parmaklarıyla bir sigara aldı, sigarayı havada evirip çevirdi.

Yaşlı Kalmuk'un elmacıkkemikleri dışarı fırlamış, kaya sertliğindeki yüzü birden değişmişti, kırışıkların arasından akıllı, iyilik dolu iki göz bakıyordu. Bu kahverengi, yaşlı gözlerin aynı anda hem inceleyen, hem de

güvenen bakışı belli ki çok güzel bir şeyler gizliyordu içinde. Darenski durup dururken neşelenmiş, keyiflenmişti. Yaşlı adamın Darenski yaklaştığı sırada kötü kötü kulaklarını dikmiş olan atı bir anda sakinleşmiş, merakla kulağının önce birini, sonra diğerini indirmiş, daha sonra da kocaman dişli suratıyla ve çok güzel gözleriyle gülümsemişti.

"Teşekkür ederim," dedi yaşlı adam incecik sesiyle.

Darenski'nin omzunu okşadı ve, "Süvari tümeninde iki oğlum vardı, büyüğü öldü," diyerek eliyle atın başından daha yukarıyı gösterdi. "Küçüğü –atın başından daha aşağıyı gösterdi– makineli tüfek eri, üç nişanı var. Senin baban var mı?" diye sordu sonra.

"Annem sağ, babam öldü."

"Ah, fena," diyerek başını salladı yaşlı adam. Darenski, bu yaşlı adamın kendisine sigara ikram eden bir Rus yarbayının babasının öldüğünü öğrenince nezaketten değil, içinden gelerek üzüldüğünü düşündü.

Daha sonra yaşlı adam birden bir nara attı, elini salladı ve at, sözle anlatılmaz bir hızla ve hafiflikle tepeden aşağı koşmaya başladı.

Bozkırda ok gibi giderken ne düşünüyordu atlı: Oğullarını mı, bozuk bir otomobilin yanında duran bir Rus yarbayının babasının öldüğünü mü?

Darenski, yaşlı adamın doludizgin gidişini izledi, şakaklarını zonklatan kan değil, tek bir sözcüktü: "Özgürlük... özgürlük... özgürlük..."

Ve yaşlı Kalmuk'a karşı bir kıskançlık duygusu kapladı içini.

Darenski, cephe karargâhından uzun süreli bir görev için en sağ kanatta bulunan orduya gidiyordu. Bu orduya yapılan yolculuklar karargâh görevlileri arasında özellikle tatsız sayılırdı, su ve konut yokluğu, istihkakın kötü olması, uzun mesafeler ve berbat yollar insanları korkuturdu. Komutanlık, Hazar Denizi kıyısıyla Kalmuk Bozkırı arasındaki kumluk bölgede kaybolan birliklerin durumuyla ilgili doğru bilgilere sahip değildi ve bu bölgeye gönderirken Darenski'ye pek çok görev vermişlerdi.

Darenski, bozkırda yüzlerce kilometre yol aldıktan sonra can sıkıntısına yenildiğini hissediyordu. Burada hiç kimse taarruza geçmeyi düşünmezdi, Almanlar tarafından dünyanın ucuna sürülmüş olan birliklerin durumu çaresiz görünüyordu...

Karargâhta kısa bir süredir gece ve gündüz azalmayan gerilim, taarruzun yakın olduğu üzerine tahminler, yedeklerin hareketi, telgraflar, şifreli yazılar, Cephe Haberleşme Merkezi'nin yirmi dört saat çalışması, kuzeyden gelen otomobil ve tank konvoylarının uğultusu düş değil miydi yoksa?

Darenski, topçu komutanlarının ve genel birlik komutanlarının sıkıntılı konuşmalarını dinlerken, malzeme durumuyla ilgili bilgileri toplayıp gözden geçirirken, topçu tümenlerini ve bataryalarını teftiş ederken, Kızıl Ordu askerlerinin ve komutanlarının asık suratlarına, bozkırın tozu toprağı içinde insanların ne kadar ağır, ne kadar tembel hareket ettiklerine bakarken bu yerlerin tekdüze kasvetine yavaş yavaş boyun eğmişti. İşte, diye düşünüyordu, Rusya develerin dolaştığı bozkırlara kadar, kum tepelerine kadar geldi ve gücünü yitirerek bu

kötü toprağın üzerine serilip kaldı, artık ayağa kalkması, yerinden doğrulması olası değil.

Darenski ordu karargâhına gitti ve yüksek komutanlığa çıktı.

Yarı karanlık geniş bir odada, üzerinde rütbe işareti olmayan askerî bir gömlek giymiş, dazlak kafalı, tok suratlı genç bir adam, askerî üniformalı iki kadınla kâğıt oynuyordu. Yarbay içeri girince genç adam ve üniformalarında teğmen işareti taşıyan kadınlar oyunu bir an bıraktılar, yarbaya dalgın dalgın göz atıp hırsla bağırmaya devam ettiler:

"Peki koz istemez misin? Ya valeye ne dersin?"

Darenski, kâğıt alışverişi bitene kadar bekledi ve, "Ordu komutanı burada mı?" diye sordu.

Kadınlardan biri, "Sağ kanada gitti, ancak akşama döner," diye yanıtladı, bir askerin deneyimli gözleriyle Darenski'ye bakıp sordu: "Siz cephe karargâhından geliyorsunuz galiba, değil mi yarbay yoldaş?"

"Çok doğru," diye yanıtladı Darenski ve zor fark edilir bir şekilde göz kırpıp sordu: "Özür dilerim, Askerî Kurul üyesini görebilir miyim?"

"O da komutanla birlikte gitti, ancak akşama döner," diye yanıtladı ikinci kadın ve sordu: "Siz topçu karargâhından değil misiniz?"

"Çok doğru," diye yanıtladı Darenski.

Komutanla ilgili yanıt veren birinci kadın, Askerî Kurul üyesiyle ilgili yanıt veren kadından görünüşte epeyce yaşlı olmasına karşın Darenski'ye çok ilginç gelmişti. Bu tür kadınlar bazen çok güzel görünürler, bazen de başlarını şöyle bir çevirdiklerinde birden solgun, yaşlı, alımsız oluverirler. İşte düzgün, güzel burnu, insanların da kendisinin de gerçek değerini bildiğini ifade eden kindar, mavi gözleriyle bu kadın da bu cins kadınlardandı.

Yüzü çok genç görünüyordu, yirmi beşinden fazla

demezdin, ama birazcık kaşlarını çatıp, düşünceye daldığında dudaklarının uçlarındaki kırışıklar ortaya çıktığında ve çenesinin altındaki deri sarktığında kırk beşinden az değil, derdin. Ama ayağının ölçüsüne göre yapılmış yumuşak deriden çizmelerinin içindeki bacakları gerçekten güzeldi.

Oldukça uzun bir sürede anlatılabilecek bütün bu durumları Darenski'nin deneyimli gözü hemen anlamıştı.

İkincisi ise genç, ama şişman, iriyarı bir kadındı, tek tek bakıldığında seyrek saçları, geniş elmacıkkemikleri, rengi belirsiz gözleri o kadar güzel değildi, ancak gençti ve sapına kadar kadındı, yanında duran kör bir adamın bile onun kadınlığını hissetmemesine olanak yok gibiydi.

Darenski, bunu da hemen, bir saniye içinde fark etti.

Dahası, komutanla ilgili yanıt veren birinci kadının ve Askerî Kurul üyesiyle ilgili yanıt veren ikinci kadının meziyetlerini bu bir saniye içinde bir şekilde hemen tarttı ve erkeklerin kadınlara bakarken hemen hemen her zaman yaptıkları gibi davranıp, pratik sonucu olmayan bir seçim yaptı. Komutanı nasıl bulabileceği, komutanın ona gerekli bilgileri verip veremeyeceği, nerede yemek yiyebileceği, nerede geceyi geçirebileceği, en sağ kanattaki tümene giden yolun uzun ve zor mu olduğu düşünceleriyle kafası dolu olan Darenski yine de bir ara, bir şekilde düşünecek zamanı bulup, "İşte bu!" diye seçimini yaptı.

Hem öyle bir şey oldu ki, gerekli bilgileri almak için ordu kurmay başkanının yanına hemen gitmeyip, kâğıt oynamak üzere orada kaldı.

Oyun sırasında (Darenski, mavi gözlü kadının eşi olmuştu) pek çok şey açıklık kazandı. Oyundaki ortağının adı Alla Sergeyevna'ydı, daha genç olan ikinci kadın karargâhın revirinde çalışıyordu, rütbesi belli olmayan dolgun suratlı, adı Volodya olan genç adamın komutan-

lıktan biriyle akrabalığı vardı ve Askerî Kurul'un yemekhanesinde aşçı olarak çalışıyordu.

Darenski, Alla Sergeyevna'nın gücünü hemen hissetti. Odaya girip çıkan insanların ona karşı davranışlarından belliydi bu. Anlaşılan ordu komutanı, Alla Sergeyevna'nın Darenski'nin ilk başta düşündüğü gibi âşığı değil, yasal kocasıydı.

Volodya'nın onunla neden bu kadar senlibenli olduğunu anlayamadı. Ancak daha sonra birden zihni açılan Darenski, Volodya'nın, komutanın ilk karısının kardeşi olduğunu tahmin etti. Komutanın ilk karısının hayatta olup olmadığı, komutanın ondan resmen boşanıp boşanmadığı tam olarak anlaşılmadan kaldı.

Klavdiya adlı genç kadın, görünüşe göre Askerî Kurul üyesiyle yasal bir evlilik içinde değildi. Alla Sergeyevna'nın onunla konuşmalarında bir kibir ve tepeden bakış seziliyordu, "Seninle oturup kâğıt oynuyoruz, birbirimize sen diyoruz, ama seninle birlikte içinde bulunduğumuz savaşın koşulları bunu gerektiriyor," diyordu sanki.

Ama Klavdiya'da da Alla Sergeyevna'ya karşı bir üstünlük duygusu vardı. Darenski'ye göre genç kadın hemen hemen şöyle diyordu: Evli olmasam da bir savaş sevgilisiyim, ama ben Askerî Kurul üyesi sevgilime sadık kalıyorum, sense yasal eş olsan bile hakkında bazı şeyler biliyoruz. "Savaş sevgilisi" sözcüklerini bir söyle de gör bakalım...

Volodya, Klavdiya'dan çok hoşlandığını gizlemiyordu. Onun Klavdiya'ya karşı tavrı da yaklaşık olarak şöyleydi: Benimki umutsuz bir aşk, benim gibi bir aşçı nerde, Askerî Kurul üyesiyle boy ölçüşmek nerde... Ancak aşçıysam da seni saf bir aşkla seviyorum, kendin de hissediyorsun: Sadece gözlerine bakabilsem, Askerî Kurul üyesinin seni neden sevdiği ise umurumda bile değil.

Darenski, bu kâğıt oyununu iyi bilmiyordu, Alla

Sergeyevna onu koruması altına aldı. Bu zayıf yarbaydan hoşlanmıştı Alla Sergeyevna. Yarbay, "Size minnettarım," diyordu, kâğıt dağıtırken elleri çarpıştığında, "Bağışlayın, Tanrı aşkına," diye bir şeyler geveliyordu ağzında, burnunu eliyle silen, sonra da elini mendiline silen Volodya'ya sıkıntıyla bakıyor, diğerlerinin esprilerine kibar bir şekilde gülümsüyor, kendisi de çok güzel espriler yapıyordu. Alla Sergeyevna, Darenski'nin esprilerinden birini dinledikten sonra şöyle dedi:

"İnce espri, hemen anlayamadım. Bu bozkır yaşamı yüzünden aptallaştım da biraz."

Sanki ona aralarında sadece ikisinin katılabileceği, içini ürperten, bir erkekle bir kadının biricik özel ve önemli konuşmasının başlayabileceğini anlatırcasına, daha doğrusu hissettirircesine alçak sesle söylemişti bunu.

Darenski hata yapmaya devam ediyordu, Alla Sergeyevna onun hatalarını düzeltiyordu, bu sırada aralarında bir başka oyun doğuyordu ve bu oyunda Darenski artık hata yapmıyordu, bu oyunu incelikleriyle biliyordu... Aralarında, "Evet, maçayı tutmayın elinizde", "Atın, atın, korkmayın, acımayın elinizdeki koza..." sözlerinden başka hiçbir şey söylenmemiş olsa da Alla Sergeyevna, Darenski'nin bütün çekici yanlarını, yumuşaklığını, gücünü, ölçülülüğünü, küstahlığını, çekingenliğini biliyor ve takdir ediyordu. Alla Sergeyevna, hem bu özellikleri Darenski'de gizlice gözlemlemesi, hem de Darenski'nin bunların hepsini ona göstermeyi başarmış olması yüzünden bunları hissediyordu. Alla Sergeyevna da Darenski'nin, onun gülümsemesine, ellerinin hareketlerine, omuz silkişine, gabardin kumaştan asker gömleğinin altındaki göğüslerine, bacaklarına, tırnaklarının manikürüne yönelik bakışlarını anladığını göstermeyi başarmıştı. Darenski, kadının sesinin hafif aşırıya kaçan, yapmacık bir tekdüzelikte ve gülümsemesinin alışılmıştan daha uzun

bir gülümseme olduğunu, sesinin tatlılığını, dişlerinin beyazlığını, yanaklarındaki gamzeleri değerlendirebilecek kadar hissediyordu...

Darenski, ansızın gelen bu duyguyla heyecanlanmış ve sarsılmıştı. Hiç alışamıyordu bu duyguya, her defasında ilk kez hissediyormuş gibi geliyordu. Kadınlarla ilişkide sahip olduğu büyük deneyim alışkanlığa dönüşmüyordu, deneyim ayrı şeydi, aşk heyecanı ayrı şey. Sahte değil, gerçek kadın severler böyle kendini gösterirdi.

Her neyse Darenski o gece ordu komuta noktasında kaldı.

Sabah çok az konuşan, Stalingrad'la, cephe haberleriyle, Stalingrad'ın kuzeybatısındaki durumla ilgili kendisine tek bir soru sormayan kurmay başkanı albaya uğradı. Konuşmadan sonra Darenski, kendisinin müfettişlere özgü merakını kurmay albayın pek az tatmin edebileceğini anladı, görevi yerine getirdiğine ilişkin belgeyi imzalamasını rica etti ve birliklere doğru yola çıktı.

Kollarında ve bacaklarında tuhaf bir boşluk ve hafiflikle, tek bir düşüncesi, tek bir isteği olmaksızın, tam bir doygunlukla boşluğu içinde buluşturarak arabaya bindi... Çevredeki her şey, daha dün o kadar hoşuna giden gökyüzü, yabanibuğdaylar ve bozkır tepeleri yavan ve boş görünüyordu. Canı şoförle şakalaşmak ve konuşmak istemiyordu. Darenski'nin yakınlarıyla, hatta sevdiği ve saydığı annesiyle ilgili düşünceleri sıkıcı ve soğuktu... Çölde, Rus topraklarının kıyısındaki çarpışmalarla ilgili düşünceler heyecan vermiyor, içinde istek uyandırmıyordu.

Darenski arada bir tükürüyor, başını sallıyor ve anlamsız bir şaşkınlıkla, "Ne kadın..." diye mırıldanıyordu.

Bu dakikalarda bu tür gönül maceralarının sonunun iyiye varmayacağına ilişkin pişmanlık dolu düşünceler kafasında harekete geçiyor, bir zamanlar Kuprin'in bir

kitabında mı, yoksa bir çeviri romanda mı okuduğunu anımsamadığı aşkın kömüre benzediğine, kızgınken yaktığına, soğuyunca elini kolunu is yaptığına ilişkin sözler aklına geliyordu... Ağlamak istiyordu, sırf ağlamak da değil, hüngür hüngür ağlamak, kendi isteğiyle bu hale gelmediğini, yazgının zavallı bir yarbayı aşk konusunda bu duruma getirdiğini birilerine anlatmak istiyordu... Sonra uyudu, uyandığı zamansa birden, "Ölmezsem, dönüş yolunda Alloçka'ya mutlaka uğrarım," diye düşündü.

70

Çalışmadan dönen Binbaşı Yerşov, Mostovskoy'un ranzasının yanında durdu, "Amerikalı radyo dinliyordu," dedi. "Stalingrad civarındaki direnişimiz Almanların hesaplarını bozuyor."

Alnını kırıştırdı ve ekledi:

"Moskova'dan bir haber daha var, Komintern'in lağvedilmesiyle mi ilgili ne."

Mostovskoy, Yerşov'un bulanık, soğuk ilkbahar seline benzeyen zeki gözlerine bakarak, "Ne diyorsunuz siz, aklınızı mı kaçırdınız?" diye sordu.

"Belki de Amerikalı karıştırmıştır," dedi Yerşov ve tırnaklarıyla göğsüne vurmaya başladı. "Belki, tam tersine Komintern genişliyordur."

Mostovskoy, tüm toplumun ideallerinin, tutkularının, düşüncelerinin adeta diyaframı, sözcüsü olmuş epeyce insan tanımıştı yaşamında. Bu insanlar Rusya'daki tek bir ciddi olaya bile öyle bakıp geçmemişlerdir. Yerşov da kamp toplumunun düşünce ve ideallerinin bu türden bir sözcüsüydü. Ancak Komintern'in lağvedilece-

ğine ilişkin söylenti kampın düşünce ustasının hiç ilgisini çekmiyordu.

Büyük bir askerî birliğin siyasi eğitimini yürüten tugay komiseri Osipov da bu habere karşı aynı şekilde ilgisizdi.

Osipov şöyle dedi:

"General Gudz bana, 'Komiser yoldaş sizin enternasyonal eğitiminiz yüzünden firarlar başladı, oysaki halkı yurtsever bir ruhla, Rus ruhuyla eğitmek gerekir,' dedi."

"Nasıl olacakmış, Tanrı için mi, çar için mi, vatan için mi?" diyerek güldü Mostovskoy.

Osipov, sinirli bir şekilde esneyerek, "Hepsi de saçma," dedi. "Burada mesele Ortodokslukta değil, mesele Almanların diri diri derimizi yüzmeleri, Mostovskoy yoldaş."

Ranzanın üçüncü katında yatan, Rusların Andryuşka dedikleri İspanyol asker, bir tahta levhanın üzerine "Stalingrad" yazmıştı ve gece bu yazıya bakıyor, sabah ise barakada dolaşan *kapo*'ların bu ünlü adı görmemesi için arkasını çeviriyordu.

Binbaşı Kirillov, Mostovskoy'a, "Beni işe sürmedikleri zamanlar ranzaların üstünde debeleniyordum," dedi. "Şimdi ise gömleğimi yıkadım ve iskorbüte karşı çam yongaları çiğniyorum."

İşe her zaman şarkı söyleyerek gittikleri için "Neşeli Çocuklar" diye adlandırılan ceza birliğinde görevli SS'ler ise Ruslara karşı daha da büyük bir sertlikle yerli yersiz çıkışıyorlardı.

Birtakım görünmez bağlar kamp barakalarının sakinlerini Volga kıyısındaki kente bağlıyordu. Ama işte Komintern'i hiç kimse umursamamıştı.

Bu sırada göçmen Çernetsov ilk kez Mostovskoy'un yanına geldi.

Boş göz çukurunu eliyle kapatarak Amerikalının

dinlediği radyo yayınından söz etmeye başladı.

Bu konuşmaya gereksinimi o kadar fazlaydı ki, Mostovskoy sevindi.

"Kaynaklar genellikle yetkili değil," dedi Mostovskoy, "söylenti, hep söylenti."

Çernetsov kaşlarını kaldırdı, boş gözün üstünde şaşkın ve nevrastenik bir şekilde yukarı kalkan kaş çok kötü görünüyordu.

"Neden?" diye sordu tek gözlü Menşevik. "İnanılmayacak olan ne? Bolşevik beyler Üçüncü Enternasyonal'i kurdular, tek ülkede sosyalizm denen teoriyi de yine Bolşevik beyler yarattılar. Bu bileşim özünde tam bir saçmalıktır. Isıtılmış buz... Georgiy Valentinoviç Plehanov son makalelerinden birinde şöyle diyordu: "Sosyalizm ya bir dünya sistemi, uluslararası bir sistem olarak var olabilir ya da hiç olamaz."

"Sosyalizm denen şey mi?" diye sordu Mostovskoy.

"Evet, evet, sosyalizm denen şey. Sovyet sosyalizmi."

Çernetsov gülümsedi ve Mostovskoy'un da gülümsediğini gördü. Birbirlerine gülümsüyorlardı, çünkü öfkeli sözlerde, alaycı, nefret dolu ses tonlarında kendi geçmişlerini görmüşlerdi.

Gençlikteki düşmanlıklarının sivri ucu adeta on yılların oluşturduğu kalın bir katmanı delmiş parlıyordu ve Hitler'in toplama kampındaki bu buluşma sadece yılların nefretini değil, gençliklerini de anımsatmıştı.

Bu düşman ve yabancı kamp sakini, Mostovskoy'un gençliğinde bildiği ve sevdiği şeyi seviyor ve biliyordu. Birinci Kongre dönemiyle ilgili öyküleri, sadece ikisinin kayıtsız kalmadıkları adları ne Osipov, ne de Yerşov değil, o anımsamıştı. Marx ve Bakunin'in ilişkileriyle yumuşak ve sert İskracılar hakkında Lenin'in ve Plehanov'un söyledikleri ikisini heyecanlandırıyordu sadece. Gözleri görmeyen yaşlı Engels, kendisini ziyarete gelen

genç Rus Sosyal Demokratlara nasıl içten davranmıştı, ya Lyuboçka Akselrod, Zürich'te nasıl bir baş belası olmuştu!

Tek gözlü Menşevik, Mostovskoy'un hissettiği şeyi hissetmiş olacak ki, gülerek şöyle dedi:

"Yazarlar, gençlik arkadaşlarının karşılaşmasını dokunaklı bir şekilde tasvir etmişlerdir, peki ya gençlik düşmanlarının, sizin ve benim gibi, saçlarına ak düşmüş, canı çıkmış yaşlı itlerin karşılaşması?"

Mostovskoy, Çernetsov'un yanağında bir damla gözyaşı gördü. İkisi de anlıyorlardı, kamptaki ölüm uzun yaşamlarındaki her şeyi, haklılığı da, hataları da, düşmanlığı da kısa bir süre sonra kumla kaplayıp düzleştirecekti.

"Evet," dedi Mostovskoy. "Tüm yaşamı boyunca seninle düşman olan kişi, ister istemez senin yaşamının da parçası olur."

"Tuhaf," dedi Çernetsov, "bu kurt çukurunda bu şekilde karşılaşmak." Birden şunları ekledi: "Buğday, çavdar, güneşli havada yağan yağmur, ne kadar büyülü sözcükler."

"Of, bu kamp korkunç bir yer," dedi Mostovskoy gülerek, "kampla karşılaştırınca her şey, hatta bir Menşevik'le karşılaşmak bile iyi görünüyor insana."

Çernetsov, kederle başını salladı.

"Evet, gerçekten de sizin için kolay değil."

"Hitlerizm," dedi Mostovskoy, "Hitlerizm! Böyle bir cehennem tasavvur etmezdim!"

"Niye hayret ediyorsunuz," dedi Çernetsov, "terör sizi şaşırtmaz."

Sanki bir rüzgâr aralarında ortaya çıkmış olan hüzünlü ve güzel şeyi alıp götürmüştü. Amansız bir öfkeyle tartışmaya başladılar.

Çernetsov'un attığı iftira sadece yalanla beslendiği için korkunçtu. Sovyet düzeninin kuruluşuna eşlik eden

sertlikleri, tek tek hataları Çernetsov genel bir kural derecesine yükseltiyordu. Mostovskoy'a da aynı tavırla şöyle dedi:

"1937'de bazı aşırılıkların olması, kolektifleştirme döneminde ise başarılardan başınızın dönmesi ve değerli, yüce önderinizin biraz sert ve baskıcı olması işinize geliyor elbette. Oysa işin özü ters yönde: Stalin'i, Lenin'in ardılı yapan da onun korkunç zalimliğiydi. Sizinkilerin yazmayı pek sevdikleri sözlerle, Stalin, bugünün Lenini'dir. Sizler köylülerin çektiği yoksulluğun ve işçilerin uğradığı haksızlıkların geçici bir şey olduğunu, büyümenin getirdiği zorluklar olduğunu sanıyorsunuz. Gerçek birer Kulak, gerçek birer tekelci olan sizlerin köylüden kilosu beş kapikten aldığı ve aynı köylüye kilosu bir rubleden sattığı buğday, sizin sosyalist yapınızın temel taşıdır."

"Bir Menşevik, bir göçmen olarak siz Stalin, günümüzün Lenini'dir diyorsunuz," dedi Mostovskoy. "Bizler, Pugaçov ve Razin'den başlayarak bütün Rus devrimci kuşaklarının mirasçısıyız. Razin'in, Dobrolyubov'un, Gertsen'in mirasçısı, yurtdışına kaçan dönek Menşevikler değil, Stalin'dir."

"Evet evet, mirasçılar!" dedi Çernetsov. "Kurucu Meclis için yapılan serbest seçimlerin Rusya açısından ne demek olduğunu bilirsiniz! Binlerce yıllık kölelik ülkesinde! Bin yıl boyunca Rusya altı aydan birazcık daha fazla özgür kalmıştır. Sizin Lenininiz Rus özgürlüğünü miras almadı, onu yok etti. 1937 mahkemelerini düşündüğüm zaman bambaşka bir miras aklıma geliyor; Üçüncü Şube başkanı Albay Sudeykin'i anımsarsınız, Degayev'le birlikte komplolar sahnelemek, Çar'ı korkutmak ve böylece iktidarı ele geçirmek istiyordu. Ve siz Stalin'i Gertsen'in mirasçısı sayıyorsunuz, öyle mi?"

"Sahiden salak mısınız siz?" diye sordu Mostovskoy.

"Sudeykin hakkında ciddi misiniz? Ya en yüce sosyal devrim, kamulaştırıcıların kamulaştırmaları, kapitalistlerin elinden alınan fabrikalar, imalathaneler, büyük toprak sahiplerinden alınan toprak? Hiçbirini fark etmediniz mi? Bu kimin mirası, Sudeykin'in mi? Ya genel okuryazarlık, ağır sanayi? Ya dördüncü sınıfın, işçilerin ve köylülerin insan faaliyetinin tüm alanlarına girmesi? Bu da mı Sudeykin'in mirası? Acınacak hale düşüyorsunuz."

"Biliyorum biliyorum," dedi Çernetsov, "gerçekler tartışılmaz. Açıklanır. Sizin mareşalleriniz de, yazarlarınız da, bilim doktorlarınız da, ressamlarınız ve halk komiserleriniz de proletaryanın uşağı değildir. Onlar devletin uşağıdır. Tarlada ve atölyede çalışanları da sanırım artık patron saymıyorsunuzdur. Ne patron olurlar ama!"

Çernetsov birden Mostovskoy'a doğru eğilerek, "Aramızda kalsın, hepinizin içinde bir tek Stalin'e saygı duyarım. Stalin, sizin duvarcınız, sizler ise her şeyden iğrenen titiz adamlarsınız! Tek ülke sosyalizminin dayandığı temelin demir gibi sert terör, kamplar, Ortaçağ'a özgü cadı avları olduğunu Stalin de biliyor," dedi.

Mihail Sidoroviç, Çernetsov'a şöyle dedi:

"Azizim, bütün bu pisliği biz de duyuyorduk. Ama sizin bu konuda çok alçakça laflar ettiğinizi içtenlikle söylemek zorundayım. Çocukluğundan beri evinizde yaşamış, daha sonra da oradan kovulmuş biri bu şekilde iğrenç, kötü şeyler yapabilir ancak. Bu kovulan adamın kim olduğunu biliyor musunuz?.. Uşak!"

Çernetsov'a gözlerini dikerek baktı ve şöyle dedi:

"Saklamıyorum, ilk önce anımsamak istediğim şey 1903'te bizi ayıran şey değil, 1898'de birleştiren şey."

"Uşağın henüz evden kovulmadığı zamandan biraz söz edelim mi?"

Ama Mihail Sidoroviç çok kızmıştı.

"Evet, evet tam olarak bu işte! Kovulan, kaçan uşak! İplik eldivenleriyle! Oysa biz eldivenimiz olmadığını saklamıyoruz. Eller kan içinde, çamur içinde! Biz işçi hareketine Plehanov'un eldivenleri olmadan girdik. Uşak eldivenleri size ne kazandırdı? *Sotsialistiçeskiy Vestnik*'inizdeki[1] makaleler için hain Yuda'nın birkaç gümüş parası değil mi? Burada, kamptaki İngilizler, Fransızlar, Polonyalılar, Norveçliler, Hollandalılar bize inanıyorlar! Dünyanın kurtuluşu bizim ellerimizde! Kızıl Ordu'nun gücünde! Kızıl Ordu özgürlük ordusudur!"

"Öyle mi," diye sözünü kesti Çernetsov Mostovskoy'un, "her zaman mı? Ya 1939'da Hitler'le anlaşarak Polonya'nın işgal edilmesine ne demeli? Tanklarınızla çiğnenen Letonya, Estonya, Litvanya? Ya Finlandiya'ya yapılan saldırı? Ordunuz ve Stalin, küçük halkların elinden devrimin onlara verdiği şeyi zorla aldılar. Ya Orta Asya'daki köylü ayaklanmalarının bastırılması? Kronştadt ayaklanmasının bastırılması? Bunların hepsi özgürlük ve demokrasi için miydi? Öyle miydi?"

Mostovskoy ellerini Çernetsov'un yüzüne doğru kaldırdı ve şöyle dedi:

"İşte onlar, uşak eldiveni olmayan ellerim!"

Çernetsov başını salladı:

"Jandarma Albayı Strelnikov'u anımsar mısınız? O da eldivensiz çalışırdı: Öldüresiye dayak attığı devrimcilerin yerine sahte itiraflar yazardı. 1937'ye neden gerek duydunuz? Hitler'le savaşa hazırlanıyordunuz, bunu size Strelnikov mu yoksa Marx mı öğretiyordu?"

"Leş kokan sözleriniz beni şaşırtmıyor," dedi Mostovskoy, "başka hiçbir şey söylemiyorsunuz. Beni gerçekten şaşırttığınızı biliyorsunuz! Hitlerciler sizi neden

1. (Rus.) Sosyalist Haberci. (Ç.N.)

kampta tutuyorlar? Neden? Bizden çılgınlık derecesinde nefret ediyorlar. Bu konuda her şey açık. Fakat sizi ve sizin gibileri Hitler neden kampta tutuyor?"

Çernetsov güldü, yüzü konuşmanın başındaki görünüşünü aldı.

"Tutuyorlar işte, görüyorsunuz," dedi. "Bırakmıyorlar. Siz ricada bulunun, belki beni bırakırlar."

Ancak Mostovskoy espri falan istemiyordu.

"Bize karşı duyduğunuz bu nefretle bir Hitler kampında kalmamanız gerekir. Yalnız siz değil, şu adam da," diyerek yanlarına yaklaşan İkonnikov-Morj'u gösterdi.

İkonnikov'un yüzüne ve ellerine toprak bulaşmıştı. Mostovskoy'un eline üzeri yazılı, çamur içinde birkaç kâğıt tutuşturdu ve şöyle dedi:

"Okuyun, belki yarın ölmüş olurum."

Mostovskoy kâğıtları şiltesinin altına saklarken öfke içinde şöyle diyordu:

"Okurum, siz neden bu dünyayı terk etmeye niyetlendiniz ki?"

"Ne duydum, biliyor musunuz? Kazdığımız çukurlar, gaz fırınları içinmiş. Bugün temellerine beton dökmeye başladılar bile."

"Demiryolu hattı döşenirken bununla ilgili bir söylenti dolaşıyordu," dedi Çernetsov.

Çernetsov etrafa bakındı ve Mostovskoy, Çernetsov'u ilgilendiren şeyin, işten gelenlerin onun yaşlı Bolşevikle nasıl teklifsizce konuştuğunu görüp görmedikleri konusu olduğunu düşündü. Büyük olasılıkla İtalyanlara, Norveçlilere, İspanyollara, İngilizlere bununla övünecekti. Ama hepsinden de çok Rus savaş tutsaklarına övünecekti.

"Peki biz çalışmaya devam edecek miyiz?" diye sordu İkonnikov-Morj. "Bu korkunç şeyin hazırlığına katılacak mıyız?"

Çernetsov omuz silkti.

"İngiltere'de olduğumuzu mu sanıyorsunuz? Sekiz bin kişi çalışmayı reddederse bir saatin içinde hepsi öldürülür."

"Hayır, ben yapamam," dedi İkonnikov-Morj. "Gitmeyeceğim, gitmeyeceğim."

"Çalışmayı reddedecek olursanız iki dakika sonra vururlar sizi," dedi Mostovskoy.

"Evet," dedi Çernetsov, "bu sözlere inanabilirsiniz, demokrasinin olmadığı bir ülkede greve çağırmanın ne demek olduğunu yoldaş iyi bilir."

Mostovskoy'la tartışmak Çernetsov'un keyfini kaçırmıştı. Paris'teki evinde kim bilir kaç kez söylediği sözler burada, bir Hitler kampında kulaklarına yapmacık, anlamsız sesler gibi gelmişti.

Kamptakilerin konuşmalarına kulak kabartırken, "Stalingrad" adını sık sık yakalıyordu, bu ad olsa da olmasa da dünyanın yazgısının ona, yani Stalingrad'a bağlı olmasını istiyordu.

Genç İngiliz, Çernetsov'a zafer işareti yaptı ve, "Sizin için dua ediyorum, Stalingrad çığın önünü kesti," dedi. Çernetsov bu sözleri duyunca mutlu bir heyecan hissetti.

Mostovskoy'a, "Biliyor musunuz," dedi, "Heine, sadece bir aptalın düşmana zayıflığını göstereceğini söylemiş. Tamam, ben bir aptalım, siz tümüyle haklısınız, ordunuzun sürdürdüğü savaşın taşıdığı yüce anlamı anlıyorum. Bir Rus sosyalisti için bunu anlamak ve bunu anlayarak sevinmek, gurur duymak, ıstırap çekmek ve sizden nefret etmek acı bir şey."

Mostovskoy'a bakıyordu ve sanki Çernetsov'un ikinci, gören gözü kan dolmuş gibi geldi Mostovskoy'a.

"İnsanın demokrasi ve özgürlük olmadan yaşayamayacağını burada da mı anlamadınız yoksa? Evinizde bunu unutmuştunuz!" dedi Çernetsov.

Mostovskoy alnını kırıştırdı.

"Bana bakın, bu kadar hezeyan yeter."

Mostovskoy çevresine bakındı ve Çernetsov, Mostovskoy'un işten gelenlerin göçmen Menşeviğin onunla konuştuğunu görmüş olmalarından telaşa kapıldığını düşündü. Büyük olasılıkla yabancıların önünde bundan utanç duyuyordu. Ama hepsinden çok Rus savaş tutsaklarının önünde utanç duyuyordu.

Kanlı kör çukur, Mostovskoy'un gözünün içine bakıyordu.

İkonnikov, ranzanın ikinci katında oturan papazın çıplak ayağını tutup çekti, kırık bir Fransızca, Almanca ve İtalyanca ile sormaya koyuldu: *Que dois-je faire, mio padre? Nous travaillons dans una Vernichtungslager.*[1]

Gardi'nin kömür karası gözleri insanların yüzlerini inceliyordu.

"*Tout le monde travaille lá-bas. Et moi je travaille lá-bas. Nous sommes des esclaves,*" dedi yavaş yavaş. "*Dieu nous pardonnera.*"[2]

"*C'est son métier,*"[3] diye ekledi Mostovskoy.

"*Mais ce n'est pas votre métier,*"[4] dedi Gardi sitemle.

İkonnikov-Morj hızlı hızlı konuşmaya başladı.

"Öyle ya Mihail Sidoroviç, sizin görüş açınızdan da öyle, oysa ben günah çıkartmak istemiyorum. Seni mecbur edenler suçludur, sen kölesin, özgür olmadığın için suçlu değilsin demeyin. Ben özgürüm! Ben bir Vernichtungslager yapıyorum, gazla öldürülecek insanların sorumluluğunu taşıyacağım. 'Hayır' diyebilirim! Öldürül-

1. (Fr.) Ne yapmalıyım peder? İmha kampında çalışıyoruz. (Ç.N.)

2. (Fr.) Herkes orada çalışıyor. Ben de orada çalışıyorum. Bizler köleyiz. Tanrı bizi bağışlar. (Ç.N.)

3. (Fr.) Bu, onun mesleği. (Ç.N.)

4. (Fr.) Ama sizin mesleğiniz değil. (Ç.N.)

mekten korkmama gücünü kendimde buluyorsam hangi güç bunu yapmamı yasaklayabilir. 'Hayır' diyeceğim! *Je dirai non, mio padre, je dirai non!*"

Gardi'nin eli İkonnikov'un kır saçlarına dokundu.

"*Donnez-moi votre main,*"[1] dedi Gardi.

"Ee, şimdi de çoban, gururu yüzünden sürüden ayrılan koyuna öğüt verecek," dedi Çernetsov, Mostovskoy da onun bu sözlerini başını sallayarak onaylamaktan kendini alamadı.

Ancak Gardi, İkonnikov'a öğüt vermiyordu, İkonnikov'un kirli elini dudaklarına götürmüş, öpüyordu.

71

Ertesi gün Çernetsov az sayıdaki Sovyet tanıdıklarından biri olan ve revirde hastabakıcı olarak çalışan Kızıl Ordu askeri Pavlyukov'la konuştu.

Pavlyukov, Çernetsov'a yakında onu revirden atacaklarından ve çukur kazmaya göndereceklerinden yakınıyordu.

"Bunları hep partililer yapıyorlar," dedi Pavlyukov, "kime yanaşmak gerekiyorsa ona yanaştığım ve iyi bir yere yerleştiğim için beni çekemiyorlar. Süpürgeciliğe, mutfağa, çamaşırhaneye, her yere kendi adamlarını yerleştiriyorlardı. Babacığım, barış zamanında nasıl olduğunu anımsar mısınız? Bölge komitesi kendilerinin, yerel komite kendilerinin. Doğru değil mi? Burada da aynı şekilde dolandırıcı çeteleri var, mutfakta çalışan adamları,

1. (Fr.) Elinizi verin. (Ç.N.)

kendilerinden olanlara büyük porsiyon veriyorlar. Yaşlı Bolşeviğe sanatoryumda gibi bakıyorlar, siz ise köpek gibi heba oluyorsunuz, içlerinden hiçbiri sizden yana bakmıyor. Peki bu hakça bir şey mi? Siz de Sovyet yönetimine o kadar zaman eşek gibi çalıştınız."

Çernetsov mahcup olarak yirmi yıldır Rusya'da yaşamadığını söyledi. "Göçmen", "yurtdışı" sözcüklerinin onu ânında Sovyet yurttaşlarından uzaklaştırdığının farkındaydı artık. Ama Pavlyukov, Çernetsov'un sözlerinden sonra da uyanmamıştı.

Bir tahta yığınının üzerine iliştiler ve Çernetsov'un düşündüğü gibi, geniş burunlu, geniş alınlı, gerçek bir halk evladı olan Pavlyukov, beton kulede gidip gelen nöbetçiden yana bakarak şöyle dedi:

"Gönüllü birliğinden başka gidecek yerim yok. Ya da güçsüz düşecek ve öleceğim."

"Yaşamını kurtarmak için mi yani?" diye sordu Çernetsov.

"Ben Kulak değilim," dedi Pavlyukov, "ağaç kesme işlerinde köle gibi çalışmadım, ama komünistlere yine de kızgınım. Serbest bir gidişat yok. Bunu söyleme, şununla evlenme, bu iş senin işin değil. İnsan papağan haline geliyor. Çocukluk yıllarımdan beri herkesin her şeyi alabileceği bir dükkân açmak isterim. Dükkândan istediğin mezeyi alabilesin ve istersen bir kadeh içki, sıcak bir şey, bira içebilesin. Nasıl çalışırdım, biliyor musunuz? Ucuz satardım! Lokantamda köy yemekleri de sunardım. Buyurunuz pişmiş patates! Sarmısaklı yağlı et! Lahana turşusu! İnsanlara meze olarak ne sunardım biliyor musunuz? İlikli kemik! Tencerede o kaynarken sen buyur yüz gram votkanı iç, sonra işte sana haşlanmış kemik, kara ekmek ve tabii tuz. Ve bit, pire olmaması için her yanda deri koltuklar. Oturuyorsun, dinleniyorsun, her şeyi önüne getiriyorlar. Böyle bir şeyden söz etsem, ken-

dimi hemen Sibirya'da bulurdum. Bu işte halk açısından asıl zararın ne olduğunu düşünüyorum. Ben devlet fiyatlarının iki kat altında fiyat koyardım."

Pavlyukov, dinleyicisinden yana eğildi:

"Bizim barakada kırk kişi gönüllü birliğine yazıldı."

"Neden?"

"Çorba için, kaput için, canın çıkana kadar çalışmamak için."

"Başka?"

"Bazısı da ideolojik nedenden."

"Hangi ideoloji?"

"Çeşitli. Bazıları kamplarda ölenler yüzünden. Bazılarını köydeki yoksulluk bıktırmış. Komünizme tahammül edemiyorlar."

Çernetsov, "Ama bu alçakça bir şey!" dedi.

Sovyet yurttaşı, merakla göçmenin yüzüne baktı ve diğeri bu alaycı ve şaşkın merakı fark etti.

"Onursuz, aşağılık ve kötü bir şey," dedi Çernetsov. "Ödeşme zamanı değil, böyle ödeşilmez. Kendine karşı da, ülkene karşı da kötü bir şey."

Tahtaların üstünden kalktı ve eliyle arkasını silkeledi.

"Benim Bolşevikleri sevdiğimi sanma. Gerçekten hesap çıkarma zamanı değil. Vlasov'a[1] da katılmayın, –derken birden durdu ve– duydunuz mu yoldaş, katılmayın," diye ekledi. "Yoldaş" sözcüğünü eski zamanlarda, gençlik yıllarındaki gibi söylediği, artık heyecanını gizleyemeyi beceremediği ve gizlemediği için, "Tanrım, Tanrım, sonunda diyebildim..." diye mırıldanıyordu.

1. Andrey Andreyeviç Vlasov, savaş sırasında Almanlara tutsak düşen ve SSCB'ye karşı Nazilerle işbirliği yaparak, işbirlikçi Sovyet savaş tutsaklarının askerî örgütü olan Rus Kurtuluş Ordusu'nu yöneten Sovyet generali. (Ç.N.)

Tren perondan ayrıldı. Havada toz, leyleklerın ve kentin ilkbahar çöplerinin kokusu, lokomotifin dumanı, istasyon lokantasının mutfağından çıkan duman yüzünden pus vardı.

Fener geride, uzakta kaldı, daha sonra da diğer yeşil ve kırmızı ışıkların arasında hareketsiz görünmeye başladı.

Öğrenci peronda durdu, yan taraftaki küçük kapıdan geçti. Kadın vedalaşırken tıpkı onun gibi, ansızın şaşkın bir halde kollarını öğrencinin boynuna doladı ve alnını, saçlarını öptü... Delikanlı istasyondan çıktı, içindeki mutluluk arttı, başı döndü, bunun tüm yaşamını dolduracak bir şeyin başlangıcı olduğunu düşündü...

Rusya'yı terk ederken Slavuta yolundaki o akşamı anımsıyordu. Paris'te glokomlu gözünün alındığı ameliyattan sonra yattığı hastanede, o akşamı anımsıyordu, çalıştığı bankanın loş, serin holüne girerken yine o akşamı anımsıyordu.

Kendisi gibi Rusya'dan Paris'e kaçmış olan ozan Hodaseviç, bu konuda şöyle bir şey yazmıştı:

Gezgin yürüyor, asasına dayanarak,
Nedense aklıma sen geldin,
Bir fayton gidiyor kırmızı tekerlekli
–Nedense aklıma sen geldin.
Akşam lambayı yaktılar koridorda–
Nedense aklıma sen geldin.
Her ne olursa olsun, karada, denizde
Ya da gökte aklıma sen geliyorsun...

•

Tekrar Mostovskoy'un yanına gidip, "Peki siz Nataşa Zadonskaya diye birini tanıyor musunuz, sağ mıdır, değil midir biliyor musunuz? Yıllarca aynı toprağın üzerinde onunla birlikte yürümediniz mi?" diye sormak istiyordu.

72

Ayaklarına sarı tozluklar, sırtına üstten cepli krem rengi kareli ceket giymiş olan Hamburglu hırsız Keyze, akşam yoklamasında iyi görünüyordu. Rusça sözcükleri bozarak, "*Kali zavtra voina, esli zavtra v pochod...*" diyordu alçak sesle.

Kahverengi, plastikten yapılmış gibi duran gözleriyle buruşuk, safran rengi yüzü bu akşam bir huzur ifadesi taşıyordu. Bir atı bile boğacak güçteki parmaklarıyla tombul, kar beyazı, tek bir kıl olmayan eli tutukluların omuzlarını ve sırtlarını okşuyordu. Onun için öldürmek, şaka olsun diye birine çelme takmak kadar basitti. Birini öldürdükten sonra kısa bir süreliğine mayısböceğiyle oynayan bir erkek kedi gibi heyecanlanırdı.

Daha çok doğu bölgesi blokundaki sıhhiye birliğinin komutanı olan Sturmführer Drottenhahr'ın emriyle adam öldürürdü.

Bu işin en zor yanı, öldürülenlerin cesetlerini çeke çeke krematoryuma götürmekti, ama Keyze bununla uğraşmazdı, hiç kimse ona bu işi önermeye cesaret edemezdi. Drottenhahr deneyimliydi ve insanların idam edilecekleri yere sedyeyle taşınacak kadar zayıf düşmelerine izin vermezdi.

Keyze, operasyon için ayrılan insanları acele ettirmez, kötü sözler söyleyip çıkışmazdı, hiçbirini bir kere bile itip kakmamış, hiçbirine vurmamıştı. Keyze, özel hücrenin betondan yapılmış iki basamağını dört yüz kereden fazla çıkmış ve üzerinde operasyon yaptığı insana, kendisini öldürmeye gelen adamla karşılaştığında bakışlarındaki korku ve sabırsızlığa, uysallığa, acıya, ürkekliğe ve şiddetli meraka her zaman canlı bir ilgi duymuştu.

Keyze, işini gündelik bir iş gibi yapmaktan neden

bu kadar hoşlandığını anlayamıyordu. Özel hücrenin görüntüsü sıkıcıydı: tabure, gri taş döşeme, lağım borusu, musluk, hortum, üzerinde bir not defteri olan yazı masası.

Operasyonu tam anlamıyla günlük bir olay haline indirgemişlerdi, her zaman ondan yarı şaka yarı ciddi söz ederlerdi. Eğer operasyon tabanca yardımıyla yapılmışsa Keyze, buna "kafaya bir kahve çekirdeği atmak" derdi; eğer fenol şırınga edilerek yapılmışsa Keyze "küçük bir porsiyon iksir" derdi.

İnsan yaşamının gizinin bir kahve çekirdeğinde ve iksirde ortaya çıkması Keyze'ye şaşırtıcı ve basit gelirdi.

Kestane rengi, plastikten dökülmüş gözleri sanki canlı bir varlığa ait değildi. Bazen katılaşmış sarımsı kahverengi katran gibi... Ve Keyze'nin beton gözlerinde neşeli bir ifade belirdiğinde insanlar, büyük olasılıkla yarı yarıya kumla örtülmüş bir kütüğe kadar yüzdükten sonra birden karanlık, kaygan şeyin gözlerinin, dişlerinin, duyargalarının olduğunu fark eden balığın korktuğu gibi bir korkuya kapılırlardı.

Keyze, burada, kampta barakalarda yaşayan ressamlara, devrimcilere, bilimadamlarına, generallere, din propagandacılarına karşı bir üstünlük hissederdi. Burada mesele kahve çekirdeğinde ve bir porsiyon iksirde değildi. Bu, doğal bir üstünlük duygusuydu, ona çok büyük bir sevinç veriyordu.

Onu sevindiren muazzam fiziksel gücü, hiçbir engel tanımadan yürümesi, karşısındakini yere devirebilmesi, çelik kasayı kırabilmesi değildi. Kendi ruhuna ve aklına hayrandı, gizemli ve karmaşık biriydi. Öfkesi, keyifli hali alışılmış şekilde ortaya çıkmazdı, mantıktan yoksun gibiydi. İlkbaharda Gestapo tarafından seçilmiş Rus savaş tutsakları özel barakaya götürüldüğünde Keyze onlardan sevdiği şarkıları söylemelerini istemişti.

Bakışları ölü, elleri şişmiş dört Rus şarkı söylemeye başlamışlardı:

Neredesin sen, benim Sulikom?

Mahzunlaşan Keyze, dinliyor ve kenarda duran çıkık elmacık kemikli adama bakıyordu. Keyze sanatçılara saygısından şarkıyı kesmemişti, ama şarkıcılar sustuklarında çıkık elmacıkkemikli adama koroyla şarkı söylemediğini, şimdi solo yapmasını söyledi. Adamın sökülmüş rütbelerinin izleri kalmış asker gömleğinin kirli yakasına bakarak sordu Keyze:

"*Verstehen Sie, Herr Major?* Anladın mı, domuz?"

Adam başını salladı, anlamıştı.

Keyze onu yakasından tutup, düzgün çalışmayan bir çalar saati sallar gibi hafifçe sarstı. Savaş tutsağı, Keyze' nin suratına bir yumruk indirdi ve küfretti.

Rus'un sonu gelmiş gibiydi. Fakat özel barakanın Gauleiter'i, Binbaşı Yerşov'u öldürmedi, tersine onu alıp köşede, pencerenin yanındaki ranzaya götürdü. Bu ranza Keyze'nin beğendiği biri için boş bekletiliyordu. Aynı gün Keyze, Yerşov'a katı pişmiş bir kaz yumurtası getirdi, kahkahalar atarak ona verdi ve, "*Ihre Stimme wird schön!*"[1] dedi.

O zamandan beri Keyze, Yerşov'a iyi davranıyordu. Barakada da Yerşov'a saygı gösteriliyordu. Yerşov'un kırılmaz sertliği yumuşak ve neşeli bir karakterle birleşiyordu.

"Suliko" icracılarından biri olan tugay komiseri Osipov, Keyze'yle olan bu olaydan sonra Yerşov'a kızmıştı. "Ağır kanlı, can sıkıcı herif," diyordu Osipov.

1. (Alm.) Sesin güzel olur! (Ç.N.)

Bu olaydan kısa bir süre sonra Mostovskoy, Yerşov'a düşünce kralı adını takmıştı.

Osipov'dan başka, herkes hakkında her şeyi bilen her zaman içine kapanık, her zaman suskun savaş tutsağı Kotikov da Yerşov'a düşmanlık besliyordu. Kotikov, renksiz biriydi, sesi renksizdi, gözleri, dudakları da. Ama o derece renksizdi ki, bu renksizlik akılda kalıyor, parlak görünüyordu.

Bu akşam Keyze, yoklama sırasında insanlarda şiddetli bir gerilim ve korku uyandırmıştı. Baraka sakinleri her zaman kötü bir şey bekliyorlardı ve içlerinde korku, sıkıntı duyguları gece ve gündüz kâh artarak, kâh azalarak sürüp gidiyordu.

Akşam yoklaması bitmeden önce özel barakaya sekiz kamp polisi, yani aptal, palyaço kasketleri ve kollarında parlak sarı pazubentleriyle *kapo*'lar girdi. Yüzlerine bakınca karavanalarını kampın genel karavanasından doldurmadıkları anlaşılıyordu.

Kapo'lara şeritleri sökülmüş çelik rengi bir kaput giymiş, uzun boylu, sarışın, yakışıklı bir adam komuta ediyordu. Kaputunun altından elmas pırıltısı yüzünden insana açık renkmiş gibi gelen cilalı çizmeleri görünüyordu.

Bu, kamp içindeki polisin şefi, işlediği cinayetler yüzünden rütbesinden olmuş ve hapse girmiş eski SS subayı König'di.

"*Mütze ab*!"diye bağırdı Keyze.

Arama başladı. *Kapo*'lar, oyularak boşluk açılmış yerleri anlamak için fabrika işçileri gibi alışkanlıkla masalara vuruyorlar, pılı pırtıyı silkeliyorlar, hızlı, akıllı parmaklarıyla elbiselerin dikiş yerlerini kontrol ediyorlar, karavanaları gözden geçiriyorladı.

Zaman zaman bir şaka yaparak dizleriyle birinin kıçına vurup, "Çok yaşa," diyorlardı.

Kapo'lar arada bir buldukları bir notu, bir not defterini, tıraş bıçağını uzatarak König'e gösteriyorlardı. König, eldivenini sallayarak bulunan şeyin ilginç olup olmadığını belirtiyordu.

Arama sırasında tutuklular sıraya dizilmiş dikiliyorlardı. Mostovskoy ve Yerşov yan yana duruyorlar, König ve Keyze'ye bakıyorlardı. İki Alman da aynı kalıptan çıkmış gibiydi.

Mostovskoy sendeledi, başı dönüyordu. Parmağıyla Keyze'nin olduğu tarafı gösterip Yerşov'a, "Al işte bir tip daha!" dedi.

"Ari ırktan klas biri," dedi Yerşov. Söylediklerini yakınında duran Çernetsov'un duymasını istemeyerek Mostovskoy'un kulağına, "Ama bizim çocuklarda pek iş yok!" dedi.

Çernetsov, duymadığı konuşmaya katılarak şöyle dedi:

"Her halkın kendi kahramanlarına, azizlerine ve alçaklarına sahip olmak gibi kutsal bir hakkı vardır."

Mostovskoy, Yerşov'a hitap ederek, fakat sadece ona yanıt vermeyerek, "Elbette bizde de namussuzlar çıkar, ama Alman katilde ancak bir Alman'da bulunabilecek benzeri olmayan bir şey var," dedi.

Arama bitti. Yat komutu verildi. Tutuklular ranzalarına çıkmaya başladılar.

Mostovskoy yattı, ayaklarını uzattı. Arama sonrasında eşyalarının tamam olup olmadığına bakmadığını anımsadı, oflayarak kalktı, pılı pırtısını karıştırmaya başladı.

Eşarp mı, bez mi ne olduğu belli olmayan şeyle dolağı kaybolmuş gibi geldi. Ama eşarbı da dolağı da buldu, ancak endişe duygusu yok olmamıştı.

Kısa bir süre sonra Yerşov yanına geldi ve alçak sesle şöyle dedi:

"*Kapo* Nedzelskiy, bizim blokun dağıtılacağını, bir

kısmının sorguya çekilmek üzere burada bırakılacağını, çoğunun genel kamplara gönderileceğini dilinden düşürmüyor."

"Ee, ne yapalım," dedi Mostovskoy, "boş ver."

Yerşov, ranzaya ilişti, sessiz ve anlaşılacak bir şekilde, "Mihail Sidoroviç!" dedi.

Mostovskoy dirseklerinin üstünde doğruldu, ona baktı.

"Mihail Sidoroviç, ben büyük bir iş tasarladım, sizinle bu iş hakkında konuşacağım. Ölsek de bu ölümün bir müziği olacak!"

Fısıltıyla konuşuyordu ve Mostovskoy, Yerşov'u dinlerken heyecanlanmaya başlamıştı, büyülü bir rüzgâr değmişti tenine.

"Zaman değerli," diyordu Yerşov. "Eğer bu kahrolası Stalingrad'ı Almanlar ele geçirecek olurlarsa insanlar yeniden küflenecekler. Kirillov gibilerden öyle anlaşılıyor."

Yerşov, savaş tutsaklarından bir askerî birlik kurmayı öneriyordu. Programın maddelerini sanki yazılı metinden okur gibi ezberinden sıralıyordu.

"... Kamptaki bütün Sovyet yurttaşlarının disiplininin ve birliğinin sağlanması, hainlerin aramızdan kovulması, düşmana zarar verilmesi, Polonyalı, Fransız, Yugoslav ve Çek tutuklular arasında savaş komiteleri kurulması..."

Yerşov ranzanın tepesinden barakanın bulanık loşluğuna bakarak şöyle dedi:

"Askerî fabrikadan çocuklar var, onlar bana inanıyorlar, silah edineceğiz. Kollarımızı geniş geniş açacağız. Onlarca kampla bağlantı, hainlere karşı şiddet. Nihai amaç genel ayaklanma, tek ve özgür Avrupa..."

Mostovskoy yineledi:

"Tek.ve özgür Avrupa... Ah, Yerşov, Yerşov."

"Laf olsun diye söylemiyorum. Konuşmamız, işin başlaması demektir."

"Düzene uyarım," dedi Mostovskoy ve başını sallayarak bir kez daha yineledi: "Özgür Avrupa... İşte bizim kampta da Komünist Enternasyonal'in bir şubesi var, ama bu şubede biri parti üyesi olmayan iki kişi var."

"Siz Almanca, İngilizce, Fransızca biliyorsunuz, binlerce bağlantı kurulabilir," dedi Yerşov. "Alın size bir Komintern daha: Bütün ülkelerin kamp sakinleri birleşin!"

Mihail Sidoroviç, Yerşov'a bakarak çoktandır unuttuğu şu sözleri söyledi:

"Halk iradesi!" Ve bu sözlerin neden bir anda aklına geliverdiğine hayret etti.

Yerşov ise şöyle dedi:

"Osipov'la ve Albay Zlatokrılets'le görüşmek gerek. Osipov büyük bir güç! Ama beni sevmez, onunla siz konuşursunuz. Albayla da bugün ben konuşurum. Dörtlüyü oluştururuz."

73

Binbaşı Yerşov'un beyni gündüz ve gece hiç azalmayan bir gayretle çalışıyordu.

Yerşov, Almanya'daki kampları kapsayan bir yeraltı planını, yeraltı örgütlerinin haberleşme tekniğini etraflıca düşünüyor, çalışma ve toplama kamplarının, demiryolu istasyonlarının adlarını ezberliyordu. Şifre oluşturmayı, bir kamptan başka kampa geçen örgütleyicileri kamptaki büro çalışanlarının yardımıyla nakledilecekler listesine dahil etmeyi düşünüyordu.

Ruhunda bir hayal yaşıyordu! Binlerce yeraltı propagandacısının, sabotajcı kahramanın çalışması, ayaklananların silahlı gücüyle kampların ele geçirilmesini hazırla-

yacaktı! Ayaklanan kamp sakinleri, kamp tesislerini savunan uçaksavar toplarını ele geçirmek, bu topları tanksavar silahı ve piyadeye karşı silah haline dönüştürmek zorundaydılar. Uçaksavar topçularını saptamak ve hücum grupları tarafından ele geçirilen silahlar için plan yapmak gerekiyordu.

Binbaşı Yerşov, kamp yaşamını biliyordu, rüşvetin, korkunun gücünü, karnını tıka basa doyurma açgözlülüğünü görüyordu, pek çok insanın şerefli asker gömleklerini Vlasov'un ordusunun apoletli mavi kaputlarıyla değiştirdiklerini görüyordu.

Âcizliği, dalkavukluğu, hainliği ve boyun eğmeyi görüyordu; korkudan duyulan korkuyu görüyordu, insanların Sicherheitsdienst'ten[1] korkunç subayların karşısında nasıl taş kesildiklerini görüyordu.

Üstü başı yırtık pırtık tutsak binbaşının düşüncelerinde yine de hayalperestlik yoktu. Doğu Cephesi'ndeki hızlı Alman ilerlemesinin iç karartıcı günlerinde arkadaşlarıyla neşeli, cesur konuşmaları sürdürüyor, açlıktan şişmiş arkadaşlarını sağlıkları için mücadele etmeye ikna ediyordu. Zorbalığa karşı içinde söndürülemez, yok edilemez, ateşli bir nefret vardı.

İnsanlar, Yerşov'dan dağılan neşeli sıcaklığı, akağaç odunlarının yandığı bir Rus sobasından gelen, herkesin gerek duyduğu o basit sıcaklığı hissediyorlardı.

Sadece aklın ve korkusuzluğun gücü değil, bu iyilik dolu sıcaklık da Binbaşı Yerşov'un, savaş tutsağı Sovyet komutanlarının lideri olmasına yardım ediyor olmalıydı.

Yerşov, düşüncelerini açacağı ilk insanın Mihail Sidoroviç olduğunu çok önce anlamıştı. Ranzasında gözleri açık yatıyor, bir tabut kapağının içini andıran pütürlü

1. Nazi Partisi ve SS'in alt teşkilatı, silahlı polis haberalma teşkilatı, kısaltılmış adı SD. (Ç.N.)

tahta tavana bakıyor, yüreği küt küt atıyordu.

Sahip olduğu gücü, ömrünün otuz üç yılı boyunca hiçbir zaman burada, kamptaki kadar hissetmemişti.

Savaştan önce güzel bir yaşamı yoktu. Voronejli bir köylü olan babasının toprağı 1930'da kamulaştırılmıştı. Yerşov, o dönemde orduda çalışıyordu.

Yerşov, babasıyla ilişkisini kesmemişti. Giriş sınavlarını "pek iyi" dereceyle kazandığı halde onu Akademi'ye almadılar. Yerşov, Harp Okulu'nu zorluklarla bitirebildi. Bölge Askerî Komiserliği'ne atandı. Bu sırada babası, ailesiyle birlikte sürgün olarak Kuzey Ural'da yaşıyordu. Yerşov, izin aldı ve babasının yanına gitti. Sverdlovsk'tan yola çıkıp iki yüz kilometre dekovil yolundan gitti. Yolun her iki yanında ormanlar ve bataklıklar, kereste istifleri, kampı çevreleyen tel, barakalar ve toprak damlar uzanıyor, nöbetçi kuleleri uzun saplı zehirli mantarlar gibi duruyordu. Tren iki kez durduruldu, muhafızlar kaçan bir tutukluyu arıyorlardı. Tren gece küçük bir istasyonda durmuş, karşıdan gelen treni bekliyordu. Yerşov da uyumuyor, İçişleri Halk Komiserliği'nden çoban köpeklerinin havlamalarını ve nöbetçilerin düdük seslerini dinliyordu. İstasyonun yanında büyük bir kamp vardı.

Yerşov, dekovil yolunun son noktasına ancak üçüncü gün varabildi ve yakasında teğmen işaretleri bulunduğu, belgeleri kurallara uygun olarak çıkarılmış olduğu halde her an kendisine, "Hadi torbalarını topla," demelerini ve kampa götürmelerini bekliyordu. Buralarda hava bile sanki bir tür dikenli telle çevrilmiş gibiydi.

Sonra bir buçuk tonluk bir kamyonun kasasında yetmiş kilometre daha gitti, yol bataklıkların ortasından geçiyordu. Kamyon, Yerşov'un babasının çalıştığı OGPU[1]

1. SSCB Halk Komiserleri Konseyi nezdinde Birleşik Devlet Siyasi Yönetimi (1922-1934). (Ç.N.)

Sovhozu'na aitti. Kamyonun kasası tıka basa doluydu: Ağaç kesimine götürülmüş sürgün-işçiler kampa dönüyorlardı. Yerşov, onlara soru sormaya çalışıyordu, ama işçiler tek sözcükle yanıt veriyorlardı, besbelli Yerşov'un üniformasından korkmuşlardı.

Akşama doğru kamyon, bir ormanın kıyısıyla, bir bataklığın kıyısı arasına yapışmış küçük bir köye geldi. Bir kuzey bataklığındaki kampın ortasında o sessiz ve sakin günbatımını hiç unutmamıştı. Köy evleri akşam ışığında katrana batırılmış gibi kapkara görünüyordu.

Toprak bir eve girdi, onunla birlikte akşam ışığı da girdi, karşısına çıkan ise rutubet, boğucu bir hava, yoksul yiyeceklerin, yoksul giysilerin ve yatakların kokusu, dumanlı bir sıcaklıktı...

Bu karanlığın içinden anlatılması olanaksız ifadesiyle Yerşov'u altüst eden güzel gözleri ve zayıf yüzüyle babası çıktı.

Yaşlı, zayıf, kaba kollar oğlunun boynuna sarıldı ve genç komutanın boynuna sarılan bu bitkin, yaşlı kolların kasılmasında ürkek bir yakınma ve öyle acı, öyle saf bir korunma ricası vardı ki, Yerşov bütün bunlara bir tek şeyle karşılık verdi, ağlamaya başladı.

Sonra üç mezarın başında durdular. Annesi ilk kış ölmüştü, ablası Anyuta ikinci, Marusya ise üçüncü kış.

Kampın kıyısındaki mezarlık köyle birleşmişti ve köy evlerinin duvarlarının alt kısımlarında ve toprak damların yan taraflarında, mezar tümseklerinin üstünde ve bataklık tümseklerinde aynı yosun büyümüştü. Annesi ve kız kardeşleri soğuğun nemi dondurduğu kışın da, mezarlık toprağının, yanına yaklaşan karanlık bataklık yaşamı yüzünden kabardığı sonbaharda da bu göğün altında öylece kalacaklardı.

Baba, hiçbir şey söylemeyen oğlunun yanında dikiliyor, konuşmuyordu. Sonra gözlerini kaldırdı, oğluna baktı

ve kollarını iki yana açtı, "Ölenler de, kalanlar da bağışlayın beni, sevdiklerimi koruyamadım," dedi.

Gece babası anlatıyordu. Sakin sakin, alçak sesle konuşuyordu. Anlattığı konuda insan ancak sakin sakin konuşulabilirdi, feryat ederek, gözyaşları dökerek konuşamazdı.

Üzeri gazete kâğıdıyla örtülü kutuda oğlunun getirdiği yiyecekler ve yarım litrelik bir votka şişesi vardı. Yaşlı adam konuşuyor, oğlu ise yanına oturmuş onu dinliyordu.

Baba açlığı, köydeki tanıdıklarının ölümünü, aklını kaçıran yaşlı kadınları, bedenleri bir balalaykadan, bir tavuktan daha hafif olan çocukları anlatıyordu. Bir açlık ağıdının gece ve gündüz köyün üzerinde durduğunu anlatıyordu, pencereleri kararmış, kapılarına tahtalar çakılmış köy evlerini anlatıyordu.

Çatısı delik, sobalı bir yük vagonunda yaptıkları elli günlük kış yolculuğunu, trende günlerce canlılarla birlikte giden ölüleri anlatıyordu. Sürgünlerin yayan yürüdüklerini ve kadınların çocuklarını kucaklarında taşıdıklarını anlatıyordu. Yerşov'un hasta annesi bu yolu bilinci kararmış, ateşler içinde, yaya olarak sürüne sürüne geçmişti. Kışın ne bir toprak damın, ne bir barınağın olmadığı bir ormana nasıl getirildiklerini, bu ormanda ateş yakarak, akağaç dallarından yatak yaparak, kazanlarda kar eriterek nasıl yeni bir yaşam kurduklarını, ölenleri nasıl gömdüklerini anlattı.

"Hepsi Stalin'in emriydi," dedi babası ve bu sözlerinde öfke, kızgınlık yoktu, basit insanların sarsılmak bilmez güçlü bir yazgıdan söz ettikleri gibiydi.

Yerşov izinden dönmüş ve Kalinin'e bir dilekçe yazıp, en yüksek yerden, akıl almaz bir bağışlanma rica etmiş, masum bir insanın bağışlanmasını, yaşlı adamın oğlunun yanına gitmesine izin verilmesini rica etmişti. An-

cak mektubu Moskova'ya kadar gidemedi, Yerşov ise komutanlığa çağrılmış, yazdığı dilekçe onun Ural'a yaptığı yolculuğun ihbarı olmuştu.

Yerşov ordudan atılmıştı. Bir inşaata girmiş, biraz para kazanıp babasının yanına gitmeye karar vermişti. Ancak kısa bir süre sonra Ural'dan gelen bir mektup babasının ölüm haberini vermişti.

Savaşın başlamasından iki gün sonra Yedek Teğmen Yerşov askere çağrıldı.

Roslavl yakınlarındaki çarpışmada ölen alay komutanının yerini almış, kaçan askerleri toplamış, düşmana karşı saldırıya geçmiş, nehir geçişini kesmiş, Başkomutanlık yedeğinden ağır silahların teminini sağlamıştı.

Omuzlarına binen yük arttıkça omuzları daha da güçlenmişti. Sahip olduğu güçten kendisinin de haberi yoktu. Boyun eğmek onun yapısına uygun bir şey değildi. Zorbalık arttıkça dövüşme isteği de o kadar artıyor, alevleniyordu.

Bazen Vlasov'un askerlerinden neden bu kadar nefret ettiğini soruyordu kendi kendine. Vlasov'un bildirilerinde, babasının anlattığı konudan söz ediliyordu. Bunun gerçek olduğunu Yerşov da biliyordu. Ama bu gerçeğin Almanların ve Vlasovcuların ağzında yalan olduğunu da biliyordu.

Almanlarla savaşırken özgür Rus yaşamı için savaşmış olacağını, Hitler'e karşı kazanılacak zaferin aynı zamanda annesinin, kız kardeşlerinin, babasının öldükleri kamplara karşı da bir zafer olacağını hissediyor ve anlıyordu.

Yerşov, acı ama güzel bir duygu yaşıyordu. Kâğıt üzerindeki özelliklerin bir öneminin kalmadığı burada güçlü olan oydu, insanlar onun peşinden geliyorlardı. Burada ne yüksek rütbelerin, ne nişanların, ne özel birliklerin, ne Birinci Şube'nin, ne *raykom*'dan gelen telefo-

nun, ne Siyasi Şube başkan yardımcısının düşüncesinin önemi yoktu.

Mostovskoy bir keresinde ona şöyle demişti:

"Çok çok önce Heinrich Heine, 'Elbiselerimizin altında hepimiz çıplak dolaşıyoruz,' demiş... Ancak biri resmi ceketini üstünden çıkarıp kansız, acınacak haldeki bedenini gösteriyor, diğerlerini ise dar giysileri çirkinleştiriyor, onlar da bu dar giysiyi çıkarıyorlar ve gerçek güç kimdeymiş anlaşılıyor!"

Yerşov'un hayal ettiği şey bugün bir iş halini almıştı ve Yerşov, bu işi yeniden düşünüyordu, konuyu kime açacak, yanına kimi çekecek zihninden seçiyor, insanların bildiği iyi ve kötü yönlerini tartıyordu.

Yeraltı karargâhına kimler girecekti? Kafasında beş isim ortaya çıkmıştı. Küçük zayıflıklar, tuhaflıklar... Hepsini yeniden gözünde canlandırıyor, önemsiz şeyler ağırlık kazanıyordu.

Gudz'un general otoritesi vardı, ama iradesiz, korkak, görünüşe bakılırsa da cahildi; yanında zeki bir kurmay yardımcısı olduğunda iyiydi, komutanların ona hizmet etmelerini, yedirip içirmelerini beklerdi, onların hizmetlerini, yapmak zorunda oldukları bir şey gibi görür, teşekkür etmezdi. Galiba aşçısını karısından ve kızından daha çok anımsıyordu. Bol bol avdan söz ediyor, ördekleri, kazları, Kafkasya'daki görevini, yabandomuzlarını ve dağ keçilerini anımsıyordu. Görünüşünden çok içki içtiği belli oluyordu. Övüngen biriydi. Sık sık 1941'deki çarpışmalardan söz ediyordu; ne sağındaki, ne solundaki, çevresindeki hiç kimse haklı değildi, General Gudz her zaman haklıydı. Başarısızlıklarda yüksek komutanlığı asla suçlu bulmuyordu. Gündelik işlerde ve ilişkilerde deneyimli, görmüş geçirmiş bir sekreter kadar inceydi. Yerşov'un elinde olsa General Gudz'a değil kolordu, alay komutanlığını bile emanet etmezdi.

Tugay komiseri Osipov, zeki bir adamdı. Birdenbire gülümseyip yabancı bir toprakta az kan dökerek nasıl savaşılacağı üzerine bir şey söyler, kahverengi gözleriyle bir bakış atardı. Bir saat sonra kuşkulandığı birini taş gibi sert bir dille çoktan azarlamış ve öğüt veriyor olurdu. Ertesi gün ise yine burun deliklerini oynatır ve peltek peltek şöyle derdi:

"Evet, arkadaşlar, biz herkesten yüksek, herkesten ileri, herkesten hızlı uçuyoruz, işte uçmaya başladık bile."

Savaşın ilk aylarındaki yenilgi hakkında zekice sözler ederdi, ama içinde acı, keder yoktu, bir satranç oyuncusunun soğukkanlılığıyla konuşurdu.

İnsanlarla serbest, kolay, ama yapmacık bir şekilde konuşurdu, gerçek bir arkadaşın basitliğini görmek mümkün değildi konuşmasında. Kotikov'la konuşmaları onu gerçekten ilgilendiriyordu.

Bu Kotikov, tugay komiserinin neden ilgisini çekiyordu?

Osipov'un deneyimi çok fazla. İnsanları iyi tanıyor. Bu deneyim çok gerekli, yeraltı karargâhında Osipov olmadan olmaz. Ancak onun deneyimi yardımcı olmanın yanı sıra engel de olabilir.

Osipov bazen ünlü askerlerle ilgili gülünç hikâyeler anlatır, onları samimi arkadaşlarıymış gibi Sema Budenni, Andryuşa Yeremenko diye adlandırırdı.

Bir keresinde Yerşov'a şöyle demişti:

"Tuhaçevskiy, Yegorov, Blyuher, tıpkı seninle benim gibi suçlular."

Kirillov ise Yerşov'a, 1937'de Osipov'un Akademi başkan yardımcısı olduğunu, onlarca insanı acımasızca ihbar ettiğini, onları halk düşmanı ilan ettiğini anlatıyordu.

Hastalıktan çok korkan biri, orasını burasını yoklar, dilini çıkarır ve gözlerini kısıp dili paslı mı, diye bakar. Ama ölümden korkmadığı bellidir.

Albay Zlatokrılets asık suratlı, dürüst, basit bir adam, alay komutanı. 1941'deki geri çekilmede yüksek komutanlığın suçu olduğu görüşünde. Zlatokrılets'in komutan ve asker olarak gücünü herkes hissediyor. Fiziksel olarak sağlam. Sesi de güçlü, kaçanlar ancak böyle bir sesle durdurulur ve hücuma kaldırılır. Küfürbaz biri.

Açıklama yapmayı sevmez, emreder. Arkadaştır. Kendi aş kabından askere çorba vermeye hazırdır, ama çok kabadır.

İnsanlar onun azmini her zaman hissederler. İş hayatında kıdemlidir, bir bağırır, hiç kimse itaatsizlik edemez.

Onu atlatamazsın, gözünden kaçmaz. Onunla iş yapılabilir. Ama çok kabadır!

Kirillov, zeki biri, ama içinde bir tür disiplinsizlik var. En küçük bir şeyi bile fark eder, ama her şeye yorgun, yarı açık gözlerle bakar... İlgisiz biridir, insanları sevmez, ama onların zayıflıklarını ve alçaklıklarını bağışlar. Ölümden korkmaz, zaman zaman ölüme koşar.

Geri çekilme konusunda belki de bütün komutanlardan daha akıllıca konuşur. Parti üyesi değildir. Bir keresinde şöyle demişti:

"Ben, komünistlerin insanları daha iyi bir hale getirebileceklerine inanmıyorum. Tarihte böyle bir olay olmadı."

Sanki her şeye karşı ilgisiz, ama bir gece ranzasının üzerinde ağlıyordu, Yerşov'un sorusu üzerine uzun süre sustu, sonra alçak sesle, "Rusya'ya acıyorum," dedi. Ama yumuşak biri. Bir keresinde de, "Ah, müziği öyle özledim ki," demişti. Dün ise deli gibi bir gülümsemeyle, "Yerşov, dinleyin, size bir şiir okuyacağım," dedi. Yerşov şiiri beğenmemiş, ancak sırnaşık bir şekilde aklına takılmıştı:

Arkadaşım, can çekişirken
Çağırma yardıma insanları.
İyisi mi ellerimi ısıtayım
Tüten kanının üstünde.
Ağlama korkudan, küçük bir çocuk gibi,
Yaralı değilsin, sadece ölüsün sen.
İyisi mi çıkarayım çizmelerini ayaklarından,
Daha savaşmak zorundayım ben.

Bu şiiri gerçekten kendisi mi yazmıştı?

Hayır hayır, Kirillov karargâha uygun değil. İnsanları nereye sürükleyecek, kendini zar zor sürüklerken.

İşte Mostovskoy! Kültürlü bir insan üstelik, ağzın açık kalır, iradesi çelikten. Sorgularda taş gibi direndiğini söylüyorlardı. Şaşılacak bir şeydir, ama Yerşov hiç kimseye sitem etmez. Ancak geçen günlerde Mostovskoy'a şöyle demişti:

"Mihail Sidoroviç, bütün bu kopuk takımıyla, şu çatlak İkonnikov-Morj'la ve şu tek gözlü namussuz göçmenle ne diye çene çalıyorsunuz ki?"

Mostovskoy alaycı bir tavırla, "Görüşlerimden vazgeçtiğimi, evangelist ya da hatta Menşevik olduğumu mu düşünüyorsunuz?" diye sormuştu.

"Şeytan bilir," demişti Yerşov. "Leş gibi kokmamak için leşe dokunma. Bu Morj bizim kamplarda kalmış. Şimdi Almanlar onu sorguya taşıyıp duruyorlar. Kendini satar, sizi de, size yakın olan insanları da satar..."

Ama şöyle bir sonuç elde etmişti: Yeraltı çalışması için ideal insanlar yoktu. Her birinin gücünü ve zayıflığını ölçmek gerekiyordu. Bu zor değildi. Ancak sadece insanı esas alarak işe yarayıp yaramayacağına karar verilebilirdi. Bunu ölçmek ise olanaksızdı. Bunu tahmin edebilir, hissedebilirdi insan ancak. O da işe Mostovskoy'dan başladı.

Tuğgeneral Gudz, güçlükle nefes alır bir halde Mostovskoy'un yanına geldi. Ayaklarını sürükleyerek yürüyor, inliyor, altdudağını şişiriyor, yanaklarında ve boynundaki kat kat kahverengi deri kımıldıyordu. Bütün bu hareketleri, jestleri, sesleri eski güçlü şişmanlığından kalmıştı ve bunların hepsi şimdiki bitkin halinde tuhaf görünüyordu.

"Azizim," dedi Mostovskoy'a, "size bir binbaşının bir korgenerale akıl öğretmesinin doğru olmadığını söylemek benim gibi bir muhallebi çocuğuna düşmez. Açık açık söylüyorum: Siz bu Yerşov'la birlikte halkların kardeşliğini boşuna kurdunuz. Yerşov, her şeyiyle açık bir insan değil. Askerî bilgisi yok. Zekâ bakımından teğmen, ama gözü komutanlıkta, albaylara ders vermeye kalkışıyor. Bu adama karşı dikkatli olmak gerekir."

"Saçmalıyorsunuz, ekselansları," dedi Mostovskoy.

"Saçmalıyorum tabii," dedi Gudz inleyerek. "Saçmalıyorum tabii. Genel barakada dün on iki kişinin bu lanet olası Rus Kurtuluş Ordusu'na kaydolduğunu bildirdiler bana. Bunların kaçı zengin köylülükten gelmedir? Size sadece kendi kişisel düşüncemi söylemiyorum, politik deneyime sahip biri olarak da bu benim görevimdir."

"Kastettiğiniz Osipov olmasın sakın?" diye sordu Mostovskoy.

"Hadi o olsun diyelim. Siz bir teori adamısınız, buradaki pisliği siz de anlamıyorsunuz."

"Garip bir konuşma başlattınız," dedi Mostovskoy. "Uyanık olmak dışında insanlardan başka hiçbir şey beklenmeyeceğini düşünmeye başlıyorum. Kim önceden kestirebilirdi ki!"

Gudz bronşitine ve göğsündeki hışırdamaya kulak kabartmıştı. Korkunç bir sıkıntıyla şöyle dedi:

"Özgürlüğü görmek bana nasip olmayacak, hayır olmayacak."

Mostovskoy, generalin ardından bakarken kolunu sallayarak avucuyla dizkapağına vurdu. İçindeki kaygının ve sıkıntının nedenini birden anladı, İkonnikov'un ona verdiği kâğıtlar arama sırasında kaybolmuştu.

İblis ne yazmıştı acaba? Belki Yerşov haklıdır, zavallı İkonnikov bir provokatördür ve bu kâğıtları gizlice getirip eline tutuşturmuştur. Acaba İkonnikov kâğıtlara ne yazmıştı?

Mostovskoy, İkonnikov'un ranzasına gitti. Ancak İkonnikov ortalıkta yoktu, nereye kaybolduğunu ranza komşuları da bilmiyorlardı. Bütün bunlardan, yani kâğıtların kaybolmasından, İkonnikov'un boş ranzasından bütün sorunların çözümünü dinde arayan bu meczupla konuşarak yanlış yaptığını anladı.

Çernetsov'la tartışmıştı, ama elbette tartışmaması gerekirdi, ne gerek vardı tartışmaya. Zaten meczup, kâğıtları Çernetsov'un yanında vermişti Mostovskoy'a. Muhbir de vardı, tanık da.

Yaşamı dava için, mücadele için gerekliydi, ama onu anlamsız bir biçimde yitirebilirdi.

"Yaşlı aptal, süprüntü heriflerle düşüp kalktın ve davayla, devrimci davayla uğraşman gereken bir günde kendini yerin dibine batırdın," diye düşünüyordu ve canını yakan kaygı giderek büyüyordu.

Çamaşırhanede Osipov'la karşılaştı: Tugay komiseri teneke olukta, zayıf elektrik lambasının donuk ışığında dolaklarını yıkıyordu.

"Size rastladığım iyi oldu," dedi Mostovskoy. "Sizinle konuşmam gerek."

Osipov başını eğdi, etrafına bakındı, ıslak ellerini yanlarına sildi. Duvardaki beton çıkıntıya iliştiler.

Mostovskoy, kendisiyle Yerşov hakkında konuşmaya

başladığında Osipov, "Ben de öyle düşünüyordum, kerata her yere yetişiyordu," dedi.

Islak eliyle Mostovskoy'un elini okşadı.

"Mostovskoy yoldaş," dedi, "kararlılığınız beni hayran bırakıyor. Siz Lenin bölüğünden bir Bolşevik'siniz, sizin için yaş diye bir şey yoktur. Hepimize örnek olacaksınız."

Alçak sesle konuşmaya başlamıştı:

"Mostovskoy yoldaş, savaşçı örgütümüz kurulmuş durumda, zamanı gelene kadar bunu size söylememeye karar vermiştik, yaşamınızı korumak istedik, ama anlaşılan Lenin'in silah arkadaşı için yaşlılık diye bir şey söz konusu değil. Size açıkça söylüyorum: Yerşov'a güvenemeyiz. Nasıl derler, özyaşam öyküsü son derece kötü: Hem Kulak, hem baskılar yüzünden kin duyuyor. Ama bizler gerçekçi insanlarız. Şimdilik o olmadan yapamayız. Ucuz bir şöhret kazandı. Bunu kabul etmemiz gerek. Partinin bazı aşamalarda bu tür insanlardan nasıl yararlandığını siz benden daha iyi bilirsiniz. Ancak onunla ilgili görüşümüzün 'gittiği yere ve zamana kadar' şeklinde olduğunu bilmelisiniz."

"Osipov yoldaş, Yerşov sonuna kadar bizimle gidecektir, ben ondan kuşku duymuyorum."

Beton döşemeye düşen su damlalarının sesi duyuluyordu.

"Bakın ne diyeceğim, Mostovskoy yoldaş," dedi Osipov ağır ağır. "Bizim sizden saklımız gizlimiz yok. Burada Moskova'dan gönderilmiş bir yoldaşımız var. Adını verebilirim: Kotikov. Yerşov'la ilgili olarak yalnız benim değil, onun da görüşü bu. Onun talimatları biz komünistler için yasa demektir, olağanüstü koşullarda partinin emri, Stalin'in emri demektir. Ancak sizin, düşünce kralı adıyla vaftiz ettiğiniz bu vaftiz oğlunuzla çalışacağız, evet karar verdik çalışacağız. Tek önemli olan gerçekçi olmak, diya-

lektik olmaktır. Size akıl vermek bize düşmez."

Mostovskoy susuyordu. Osipov onu kucakladı ve üç kez dudaklarından öptü. Osipov'un gözlerinde yaşlar parlıyordu.

"Sizi öz babam gibi öpüyorum," dedi. "Küçükken annemin beni kutsadığı gibi ben de sizi kutsamak isterim."

Ve Mihail Sidoroviç, yaşamın zorluğuna ilişkin katlanılmaz, can yakıcı duygunun yok olduğunu hissetti. Tıpkı gençliğindeki gibi dünya yeniden parlak ve basit göründü, bizimkiler ve düşmanlar diye ikiye ayrıldı.

Gece özel barakaya SS'ler geldi ve altı kişiyi götürdü. Mihail Sidoroviç Mostovskoy da bunların arasındaydı.

Vasili Grossman, politik görüşleri nedeniyle susturuldu ve kitapları mahkûm edildi. Ancak birbiri ardına gün yüzüne çıkan eserleri, bugün klasikler arasında yer alıyor.

Vasili Grossman'ın 1959'da tamamladığı başyapıtı *Yaşam ve Yazgı*, bir ailenin kuşak kuşak öyküsü üzerinden ülke tarihini gözler önüne seren bir epik romandır. Napoléon Savaşları döneminde Rusya'daki hayatı anlatan Tolstoy'un dev eseri *Savaş ve Barış* gibi, *Yaşam ve Yazgı* da, İkinci Dünya Savaşı'nın kaderini belirleyen Stalingrad Savunması çevresinde şekillenerek Sovyet toplumunun devrim sonrası ve savaş yıllarına ait panoramik bir görüntü verir.

Tarihin en büyük trajedilerinden birini sayfalarına taşıyan *Yaşam ve Yazgı*, başta Şapoşnikov ailesinin bireyleri olmak üzere, toplumun her kesiminden Sovyet vatandaşlarının Almanların ilerleyişini durdurmak uğruna verdikleri mücadeleyi anlatır. Ancak zaferle biten savaşın ardından rejimin baskısıyla karşı karşıya kalan bu insanlar, hayatlarını tehlikeye atmak ile büyük çelişkiler içinde yaşamak arasında bir seçim yapmaya zorlanacaktır.

"Grossman bir keresinde Stalingrad'daki sokak çarpışmaları sırasında sadece *Savaş ve Barış*'ı okuyabildiğini yazmıştı. Ona benzer bir başlık seçmiş olması da okuru iki romanı karşılaştırmaya zorlar. *Yaşam ve Yazgı* bu karşılaştırmadan kazançlı çıkar."

Robert Chandler (önsözden)

"Bu roman sadece kitap diye adlandırılamayacak çok büyük bir yapıttır. Roman içinde birkaç romandır aslında; biri geçmişte, diğeri gelecekte iki tarihi olan bir yapıttır."

Heinrich Böll